

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM. XXIII. KÖTET.

BERZSENYI DÁNIEL
É L E T R A J Z A.

IRTA

VÁCZY JÁNOS.

BUDAPEST, 1895.

VÁCZY JÁNOS

BERZSENYI DÁNIEL ÉLETRAJZA.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Raja. Borsai

Mészáros Károly Károlyvárosban.

BERZSENYI DÁNIEL

M. T. Akadémia
Széchenyi-Muzeum

BERZSENYI DÁNIEL

É L E T R A J Z A.

A M. TUD. AKADÉMIÁTÓL
A LÉVAY-DÍJJAL JUTALMAZOTT PÁLYAMŰ.

IRTA

V Á C Z Y J Á N O S.

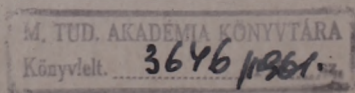
BUDAPEST,

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1895.

540.847

HORNYÁNSZKY V. BUDAPESTEN.

ELŐSZÓ.

E munka, némi csekélyebb változtatást nem számítva, úgy jelenik meg, a mint a Magyar Tudományos Akadémia 1893. évi pályázatán részt vett. A változtatásokat leginkább nagyérdemű bírálóimnak, Gyulai Pál és Beöthy Zsolt uraknak a kéziratra jegyzett észrevételei alapján tettem.

Ezeken kívül a pályázat eredményéről szóló jelentés (Akadémiai Értesítő, 1893. 41. füz., 287. l.) következő szavai voltak irányadók e munka utolsó igazításában: „Az I. számú pályamű... fejtegetéseiben néha többet vagy kevesebbet mond, mint kellene *s egy pár helytt hézagos is*, de általában híven és érdekesen igyekszik rajzolni Berzsenyi életviszonyait és költészetét. Erősebb a fény-, mint az árnyoldalak feltűntetésében, s Kölcssey ellenében kissé túlságosan védi Berzsenyit“. Ez utóbbi részben változatlanul hagytam munkám illető szakaszát (X.), mert úgy hiszem, a régi véleménynyel szemben talán a „kissé túlságos“ védelem sem ártott.

De ugyancsak a jelentés következő szavai serkentettek a munka kiadására: „Mindent összevéve, az I. számú pályamunka, „Nevem kivívtam mély porából s általadám maradékaimnak“ jeligével méltányla-

tot érdemel, hézagot pótol irodalmunkban, minél-fogva jutalomra ajánltatik“.

Tudom, hogy Berzsenyit, főleg mint költőt, kissé szélesebb irodalmi háttérbe állítottam, mint általános írói értéke talán megkövetelte volna; de úgy vélem, ennek okát részint a költő sajátosság fejlődésében, részint a korabeli irodalmi viszonyokban találhatni.

Végül hálás köszönetet mondok e helyen is mind azoknak, a kik munkám adatainak összegyűjtését lehetővé tették; különösen pedig említett bírálóimnak, *Gyulai Pál* és *Beöthy Zsolt* uraknak, a kiknek több fontos észrevételét igyekeztem felhasználni. Egerszersmind nagy köszönettel tartozom *Szily Kálmán* akadémiai főtitkár úrnak, a ki munkám megjelenését lehetővé tette s egyre-másra a nyomtatás közben is szives volt figyelmeztetni.

Budapesten, 1895. október 12-én.

Dr. Váczy János.

TARTALOM.

	Lap
I. A Berzsenyi-család; a költő gyermekkora	1
II. Tanuló-évek; első kísérletek	13
III. Politikai és irodalmi állapotok	30
IV. Berzsenyi Sömjénben	56
V. A niklai remete	97
VI. A magyar classikai költészet és Berzsenyi	136
VII. Berzsenyi ódái és elégiái	181
VIII. Czelok és tervek; Berzsenyi epistolái s drámai töredéke	227
IX. A nyelvújítás és a Mondolat	269
X. A magyar helikoni ünnepélyek és Kölcsey kritikája	310
XI. Aesthetikai s kritikai dolgozatok	358
XII. A költő életének alkonya	389

I.

A Berzsenyi-család; a költő gyermekkora.

A lángelme halhatatlanságának jogcíme. Mivel érdemelte meg ezt Berzsenyi? Kazinczy véleménye a Berzsenyi hatásáról. E munka célja. Hiányos adatok Berzsenyiről általában. Berzsenyi születése. A Berzsenyi- és Thulmon-családok. Az atya jelleme s nézetei a gyermek neveléséről; a költő gyermekkora s az első hatás, mely jellemén meglátszik. A költő szülőföldje. A soproni iskolába küldik.

Berzsenyi Dániel minden bizonynyal egyike a magyar irodalom nagy alakjainak. Mint ódaköltő a legelső sorban áll, s vele a jelen század legnagyobb ódaköltői közül is alig versenyezhet valaki. Bizonyára a világ-irodalomban is ritkítja párját, a ki lelkesülésének erejére, lyrai hevének magasságára s előadásának nemes egyszerűségére nézve minden idők legkiválóbb lantosai közt foglal helyet. Nagy tehetsége, hatalmas költői felindulása félénk önbizalommal párosultak, s majdnem a véletlen műve, hogy rejtve nem maradtak örökre. De a lángésznek útjai kiszámíthatatlanok. A Gondviselés ajándékul küldi őt a nemzeteknek, hogy megjelölje az irányt, a melyen azok a polgárosultság felé haladhatnak; hogy megtestesítse azokat az eszméket, a melyek élnek ugyan a népekben, de csak homályosan, öntudatlanul s mélyen elrejtve. E közös eszméket és érzelmeket napvilágra hozni, öntudatossá, egyetemessé s általánossá tenni csak a lángésznek adatott.

Minden nagy költő avval vívta ki a halhatatlanság jogczímét, hogy a nemzetében szunnyadó érzelmeket tette közkinccsökké. Berzsenyi is kora és nemzete közhangulatát alakította költészetté, de egyszersmind megkettőztette azoknak a munkáját, a kik új irányt jelöltek a nemzetiség szilárdulására. Egy nemzetietlen korban mintegy hírnöke a későbbi, öntudatra, önerejére ébredt nemzetiségnek, a ki a mult dicsősége révén kívánja biztosítani a haza jövőjét s a nemzet jogai iránt törekszik érdeket gerjeszteni az önfeledt népben.

Ily nagyra hivatott szellem működésének előbb-utóbb meg kelle találnia természetes útját s meg kelle tennie egyetemes hatását. Kazinczy mintegy kijelölni igyekezett e hatás körét s állandóságát, mikor ezeket írta hozzá: „Te, édes barátom, valamit író óhajthat, bőven megkapád s állandóul bírod: a tudósok és nem tudósok javalását, önjavalásodat, tekintet a nagyoknál, társaid barátságát s azt az irigylésre méltó érzést, hogy *a mesterség nálunk általad fentebb lépcsőre emeltetett*“.¹

Ime az ítélet, a melyet Berzsenyi pályájáról saját korában alkottak.

Nekünk azonban szándékunk lévén az alább következő sorokban a Berzsenyi életére vonatkozó gyér adatok tisztázását s össze csoportosítását megkísérteni: nemcsak a költő működésének körét s nemzeti életünkre tett, érezhető s jótékony hatását kell tekintetbe vennünk, hanem a költői tehetség fejlődését s e fejlődés tényezőit is vizsgálnunk kell. Ez okból nyomozni kívánjuk ama jellemvonásokat, a melyeket a költő családjától és korától örökölt, s a melyekre saját egyénisége fejlesztőleg

¹ Széphalom, 1821. jan. 11-én kelt levelében.

hatott. Előadjuk ama változásokat, a melyeket a múlt század utolsó s a jelen század első három tizedének irányadó szellemei jelölnek a magyar irodalomban s közéletben. Fejtegetjük a magyar nyelv fejlődésének történetében véghez vitt forradalmat, a melynek Berzsenyre tett hatását mind eddig hibásan fogták fel irodalomtörténetíróink. Szólunk költészetéről s aesthetikai tanulmányairól, mely utóbbiakat alig vették figyelembe eddigi életírói. Végre megemlékezünk arról az átalakulásról, a melyet Széchenyi István indított meg nemzeti fejlődésünkben, s mely Berzsenyit is magával ragadta.

Tanulmányunkhoz felhasználjuk mindamaz adatokat, a melyek írott és nyomtatott emlékekben reánk maradtak, s a melyekről tudomást sikerült szereznünk. Ez adatok felette bízagosak s nem ritkán ellenmondók. Azok, kik eddig életét megírták, csak a legfontosabb anyag összehordására vállalkoztak.² De még ez az anyag sem állhatja ki a mélyebben vizsgálódó kritikáját. A legszembeesőbb tévedésektől sem ment és oly rendkívül kevés, hogy egy harmad-, negyedrangú költőről is többet tud irodalmunk története. Legkivált gyermekkoráról, tanulóéveiről, tudunk keveset. Döbrentei, a ki először írta meg életrajzát,³ oly szűkszavú a költő ifjú éveire vonatkozólag, mint a mily bőbeszédű a Kazinczy-

² Döbrentei Gábor: Berzsenyi Dániel összes művei. Harmadik kiadás. Folio egy, 8°, 3 kötetben Budán, 1843. — Toldy: *A magyar költészet kézi könyvében*. Budapest, 1875. III. k. — Angyal Dávid: *Berzsenyi Dániel* című műve. Különnyomat a *Figyelő* 1879-ki évfolyamából. — Körösy László: *Berzsenyi Dániel* című tanulmánya. *Figyelő* 1879. évf. (Ugyanez rövidítve a *Magyar Helikon* füzetei között is).

³ L. az *Újabbkori ismeretek tára* II. kötetében.

hoz való félremagyarázott viszonyára nézve. Sajnos, hogy ifjúságáról, jóllehet minden hozzáférhető adatot felkutattunk, mi is nagyon keveset mondhatunk; de ennek a kevésnek lehetőleg valódi alapja van. A magába zárkózott, kevészavú költőt hiába ösztönözte Kazinczy is, hogy írja meg bővebben ifjú éveit, tanulmányait. Csak egy-egy adat érintésére szorítkozott, a melyek bár becsesek magukban véve, épen nem kielégítőek. Mindamellet el kell ismernünk, hogy a Kazinczyval váltott levelei⁴ legtöbb adattal szolgálnak Berzsenyi külső és belső életére, jellemére, költészetére nézve, mint erről olvasónk az alább következő sorokban maga is meggyőződhetik.

*

Berzsenyi Dániel 1776. május 7-én⁵ született evang. hitvallású szülőktől Vasmegyében, Egyházas-Hetyén, egy kemenes-alji kis faluban, hol a Berzsenyi-családnak rég időtől fogva voltak birtokai. Kereszteltetett Nemes-Dömölkön, mert Hetye Nemes-Dömölknek volt fiókegyháza a múlt században. Berzsenyi születési évét sokáig nem tudták biztosan. Toldy a Döbrentei helyes adatától hajlandó volt eltérni a Berzsenyi egyik levelé-

⁴ *Kazinczy Ferencz levelezése Berzsenyi Dániellel. 1808–1831.* Kiadta Kazinczy Gábor. Pest, 1860.

⁵ L. a Berzsenyi születésnapjának százados évfordulóján, 1876. május 6. és 7-én megtartott ünnepélyről kiadott emlékkönyvet, melyet Balogh Gyula szerkesztett. Az anyakönyvi kivonat következő: 1776. die 7. Maji. Daniel; Parentes ex Hetye: Perill. D. Ludovicus Berzsenyi et perill. Domina Rosina Thulmon. Testes: Spect. D. Johannes Wittnyédy viduus, perill. Domina Rosina Enesey, relicta vidua Joh. Káldy. 7. l. — L. ugyanesak erről Berzsenyi Dezső közlését a *Figyelő* (Szerk. Ábrányi Emil) 1876. 17. sz. 200–201. l.

ben előforduló megjegyzés kedvéért s épen négy esztendővel tette későbbre a költő születési idejét, míg nem 1876-ban a kétség teljesen eloszlott. Ekkor a költő utolsó fia, László is nyilatkozott atyja születéséről, azonban tévedt, mikor azt állította, hogy atyja Kis-Somlyón kereszteltetett. Kis-Somlyó temploma és parochiája az anyakönyvekkel együtt a tűzvész áldozata lévén: László a költő születésére vonatkozólag nagyatyjának egy latin nyelvű följegyzésére szorítkozhatott csupán, a mely megjegyzi a föntebbi, kétségtelenül hiteles adattal.⁶

A Berzsényi-család, melyből költőnk származott, régi ős nemesi család. Első adomány-levele ugyan elveszett, de a zalavári convent megújított eredetije után készült hiteles másolat maig megvan. Ez adomány-levélből arról értesülünk, hogy Miksa császár, atyjának, Ferdinándnak távollétében Orbános, máskép Egyházas Nagyberzsényi Györgyöt, Mátyást és Balázst őseiktől törvényesen öröklött birtokukban megerősíti 1559. május 16-án. A megerősítés az enderszegi, csáfordi és egyházas-berzsényi javakra szól. A költő egyenes ősei tehát Orbános Györgytől származtak, a ki unokája volt a XV. század közepe táján élt Orbános Kálmánnak. Az egyházas nagyberzsényi előnevet, úgy látszik, csak ez új adomány-levél keltétől használta a család, mely a Dunántúl legtörzsökösebb családaival jutott lassanként összeköttetésbe. A költő szépatyja, Zsigmond, részt vett az 1742-ki nemesi fölkelésben, miként ennek atyja, Benedek, Batthyány Adám vezérlete alatt a török elleni harcokban tüntette ki magát, Kanizsánál. Berzsényi Mihály, a költő nagyatyja, Vizeki Tallián Krisztinát vette nőül, kinek nagyanyja

⁶ L. Figyelő. U. o.

Csebi Pogány Mihály leánya, Krisztina volt. A Pogány-család okleveleinek egy része, úgy látszik, a Berzsényi-család leveles tárába került, mert azokból maga a költő tett közzé egyet az *Erdélyi Múzeum*-ban.⁷

Valószínű, hogy a család erős dynastikus érzésű volt már a régebbi időkben is. Berzsényi Mihály fejről le-lövöldözték a német kalapot a magyar hajdúk, — mint a költő írja, — de azért ragaszkodott továbbra is a németes viselethez.

A nemesi czímert a XVII. században kapta Berzsényi Mihály. A czímeren kék mezőben koronás zöld halomból jobbra néző oroszlán emelkedik ki, mely baljában arany-markolatú egyenes kardot tart. A sisak dísze: jobbra néző, kiemelkedő griff madár, mely jobbjaiban három nyilat tart. A sisak takaró színe: jobbról arany és kék, balról ezüst és vörös.

A Berzsényiek legtöbbször a Thulmonokkal és dukai Takácsokkal házasodtak össze. Nemcsak a költő atyjának, Lajosnak volt neje Thulmon leány, hanem nagy-atyja testvérjének, Benedeknek is; valamint Berzsényi Lajos két leánytestvérét szintén a Thulmonok vették nőül. A Thulmonok családja ma már kihalt férfiágon, de egykor tekintélyes és gazdag volt. Rozália, a költő anyja, Thulmon Pál somogy megyei nagybirtokosnak Sólyom Erzsébettel való házasságából eredt. Rozálián kívül még három gyermeke volt Thulmon Pálnak: János, Krisztina és Teréz, kik Niklán, Somogy megyében éltek.⁸

⁷ 1815. III. k. 178. Ibrahim Oda basa levele ez, melyet Pogány Zsigmond zalavári kapitánynak írt 1634-ben

⁸ A Berzsényi- és Thulmon-családra vonatkozó adatokat Noszlopy Tivadarnak „Emlékeim Somogyból“ (Kaposvár, 1887) czímű művéből,

Berzsényi Lajosnak, a költő atyjának, szintén három testvére volt, a kik közül Lajos sok tekintetben kivált mind takarékoságával, mind értelmi fejlettségével. Berzsényi Lajos 1740—1742 körül születhetett s átélte a hét éves háború sanyarúságait, a nemzeti élet elgyengülését, a magyarság veszélyes átalakulását, a József császár alatti izgalmas éveket, a napoleoni háborúk rombolásait, a melyek a visszavonultságban élő férfiú kedélyét lassanként elkomorították. Kora képzettségének bizonyosan színvonalán állott. Olvasta a római classicusokat s hihetőleg a jobb magyar könyveket is. Az 1764-iki országgyűlésen nyilván mint jurátus vehetett részt, mert ez országgyűlésről s főkép az ott nagy szerepet játszó Baranyai Gábor bihari alispánról, — kit Kazinczy röviden e szókkal jellemez: „olyan volt, mint a Homér bajnokai: durva, de nagy; heves, indulatos, irtóztató, de derék“ — mindenkor nagy elragadtatással szólott még később is. Kevesek előtt nyílt meg kedélye, s épen nem volt közlékeny ember. De sokat tartott tősgyökeres nemesi voltára; ősi jogaira az akkori nemesség büszke meggyőződésével tekintett s inkább szigorú, mint engedékeny volt mindazok iránt, a kiknek hatalmában állt parancsolnia. Hazafiatlanságnak vélte mindazt, mi a nemesség régi hírnevén valami csorbát üthetett; a király iránti hódolatának s hazaszeretetének egyik sarkelve volt a nemesség jogainak ápolása s fejlesztése. Ha néha meghitt baráti körben fölmelegült: örömet szólt a napi minden levő politikai kérdésekről, a nemesi fölkelések ered-

valamint ugyanesak Noszlopynak a *Turul* 1890. deczemberi füzetében megjelent cikkéből vettük. — Ezen kívül felhasználtuk Berzsényi Dezső kisczelli ügyvédnek 1890. nov. 24-én kelt magánlevelét is.

ményeiről. Ilyenkor lelkesülve újította fel Baranyai Gábor mondását, hogy „a ki a mi insurrectiónkat gyalázza: vét hazája, királya és Istene ellen; vét hazája ellen, mert annak dicsőségét mocskolja és szabadságának fundamentumát felforgatni akarja; vét királya ellen, mert azt meghazudtolja, minthogy az a mi insurrectiónknak vitézségét számtalanszor magasztalta és azt szabadítójának vallotta; s vét Istene ellen, mert vétett hazája és királya ellen“.

A kis Dánielre oly mély hatást tettek e szavak, hogy még férfi korában sem feledte el azokat, s maga is némi elragadtatással idézte Kazinczyhoz írt levelében.⁹

Berzsenyi Lajos megszerezte ugyan az ügyvédi diplomát, de hasznát sohasem vette. Csendes elvonultságban élt falusi birtokain, melyeket neje részjószágaival is szaporított. Nem kereste a mások barátságát, de nem is zárkózott el azoktól, kik megnyerték tiszteletét. Az elvonult élet nem fásította el kedélyét, s bár jelentékeny vagyonának gyarapítására fordította legfőbb gondját: a megyei és országos események is mélyen érdekelték. Nem kívánt szerepet játszani még a megyegyűléseken sem; többre becsülte a független nyugalmat a nyilvános szereplés minden dicsőségénél.

Mikor a napoleoni hadjáratok alatt Colbert, francia tábornok, Vas megyén ment keresztül 1809-ben: sokszor négyszáz katona is beszállott hozzá, kik „udvarán és szérüs kertjében tizenöt helyen is tüzeltek, ökröket vagdaltak, ő vele requisitiókat íratnak, de mind e mellett oly fenyítéket tartottak, hogy azon katonákat, kik az ő kertjét és méhházát feltörték, a tisztek keményen megverették és maguk mind a kertet, mind a méhházat újra

⁹ Kelte ismeretlen. Kazinczyhoz 1812. ápr. 12-én érkezett.

bezárták.”¹⁰ Ez az ellenség megnyerte becsülését s nem panaszkodott kára miatt. Stoikus nyugalommal szemlélte az élet folyamát, s épen úgy megvoltak önálló nézetei gyermeke nevelésében, mint a gazdaság vezetésében, a politikában és irodalmi olvasmányáiban.

Mint férj szigorúan felügyelt tekintélyére s nejének — úgy látszik — mennél kevesebb szerepét juttatott a gazdálkodásban. Neje gyöngéd, érzékeny kedélyű nő lehetett, a kinek olykor-olykor enyhítenie kellett férjének szigorú bánásmódját mind önmaga, mind egyetlen gyermeke iránt. A kis fiú kezdetben „erőtlen és beteges” lévén, atyja úgy gondolkozott, hogy a természetes, szabad élet s folytonos testgyakorlás legjobban megerősíthetik. Így tehát, hogy a gyermek szunnyadó lelki tehetségei mintegy önmaguktól induljanak fejlődésnek, nem szándékozott Dánielt rendes iskolai kiképeztetésre fogni. Nemcsak azért, mert egyetlen gyermekét nem szívesen küldte volna el kicsi korában hazulról: hanem, mivel úgy volt meggyőződve, hogy a korai tanulás, rendes iskolázás elcsigázza a fejlődő lelki tehetség csiráit, a melyeknek megerősödése a gondtalan, fegyelmezetlen élet szabadságától függ.

Dániel gyermekkori élete ilyenformán — mint Döbren-tei írja — „közel tíz esztendős koráig nem volt egyéb szabadjára választott testgyakorló játéknál, melynek mindenféle nemeit néhány falusi játszópajtással télen-nyáron, hóban-vízben egyaránt gyakorolta”.

E mellett az atya önmaga kezdte gyermekét oktatni az írás, olvasás és másnemű ismeretek elemeire. Nem rendszeres tanítás volt ez, csak játszva tanulás. Berzsényi

¹⁰ Berzsényi levele Kazinczyhoz 1809. nov. 25-éről.

Lajos nevelési rendszere nem ismerte a kényszert és fegyelmet: de annál inkább a példa hatását, mely a gyorsan fejlődő gyermekben csakhamar feltűnt. Az atya szokásai, hajlamai, kedvencz foglalkozása, életnézetei csakhamar visszatükröződtek a virgonezczá, élénkké fejlett fiúban, a kinek a régi magyar nemesi élet néhány kitűnő vonását volt alkalma atyja házában elsajátítani.

Mikor atyjának a megyei és országos mozgalmak iránti érdeklődését, a római és görög classikusokkal való foglalkozását, humánus, de szigorú bánásmódját, komorságát, stoikus nyugalmát, e mellett a háznál s a gazdaságban való tekintélyét látta: ezek a jellemvonások önkéntelenül egyéniségébe olvadtak s természettől kapott eredeti tehetségeire módosítólag s nagyrészt jótékonyan hatottak. A Mária Terézia trónját megmentő magyarok vitézsége, a melyről sokat hallhatott atyjától, mintegy lényeges jegyévé lett később a magyar emberről alkotott fogalmának. Azok a példák, melyeket a római és görög történetből tanult, korán izgatni kezdték eleven képzelmét, s annyira magukkal ragadták, hogy az elemi ismeretek rendszertelenségén, hézagosságán s fogyatékos tudásán csakhamar fölülemelkedve, folyvást a kimagasló, rendkívüli nagyság példái táplálták szellemét.

A kis falunak, a hol Dániel nevelkedett, kevés, de tiszta magyar lakossága volt, a melytől épen oly kevés idegen szót hallhatott, mint otthon, szülei körében. „Kemenes-alját és az egész Bakony-kebelt oly tiszta és csinos magyar nép lakja, melyhez hasonlót hiába keresnék hazánkban” — írta 1811-ben Kazinczyhoz. Ez édesen folyó magyar nyelv valami különbnek, szebbnek tetszett előtte már gyermekkorában, mint az, melyet akár a hegyi lakóktól, akár az alföldi népektől hallott, s úgy hitte, hogy

ez sokkal eredetibb, tősgyökeresebb, magyarabb, mint a más vidékeken divatozó. Tíz-tizenöt éves koráig folyvást e nép közt forogván, nyelvérzéke finommá, eredeti magyarrá fejlődött, mely költészete hatásának egyik titkos rúgójává lőn.

Azonban ki merte volna csak gyanítani is, hogy ez a gondtalan fiú, ki társaival mindig újabb-újabb csínyeken törte eszét, ki még az elemi ismeretek lépcsőjének is csak az alsó fokáig jutott, ki — úgy szólván — a szabad természet vadvirágaként minden mesterséges fejlesztés kényszerét elkerülte: egy évtized múlva csöndes, merengő ifjúvá lesz, s a magyar nyelvnek alig sejtett báját és erejét zendíti meg lantján? Ki merte volna megjósolni: hogy a csupán gyermeki multságainak élő fiú néhány év múlva a legfeszesebb költői formákban is oly szabad szárnyalással tud mozogni, s hogy a csupán magyarul értő gyermek a római költészet egyik legkitűnőbb alakjának koszorúja után áhítozik, a ki napjainak mulatása, éjeinek álma lesz, s betölti egész gondolatvilágát?

De az elemi képzettség hiányait a nagy példák iránti korai lelkesülés, a szűkkörű ismereteket a tapasztalás iránti mély fogékonyság egészítették ki. Szóval az atyai háznál eltöltött évek a lelki tehetségnek nem terjedelmére, hanem mélységére, kiélesítésére voltak hatással. E hatás megmaradt a soproni főiskola növendékében s a kifejlett férfúban is. Meglátszik a költő pályáján s az ember életmódján, sőt még a philosoph rendszerén is.

Mikor került el Berzsenyi az atyai háztól, biztos adatok hiányában nem tudjuk. Sem Döbrentei nem említi, sem maga Berzsenyi föl nem jegyezte. De még a soproni főiskola levéltárában is hiába kutatjuk, mert ott csak azon jegyzőkönyv maradt fenn, a melybe a tanárok a

hónaponként befejezett tananyagot jegyezték. Az ifjúság létszámára s tudományos előmenetelére vonatkozó tudósításoknak semmi nyoma.¹¹ Angyal Dávid föntebb idézett művében 1790-re teszi Berzsenyinek a soproni főiskolába való belépését, de, hogy honnan meritette ez adatot, nem mondja meg. Abból azonban, hogy Dániel öt évig járt a soproni gymnasiumba,¹² helyesen következtetjük, hogy csakugyan 1790-ben került el először az atyai háztól, hogy most már rendszeres kiképzésben, oktatásban részesüljön.

Az élénk, vásott fiú magával vitte kedvencz hajlamait, zabolátlan pajkosságait a főiskola falai közé, de egyszersmind önálló tehetségeit, fejledező öntudatát, mély fogékonyságát, tüzes indulatait s erős fajszeretetét is.

¹¹ Müllner Mátyás soproni nyugalmazott igazgatónak 1890. okt. 26-án kelt magánlevele szerint.

¹² Mi a Döbrentei adataiból kiolvasható. L. egyszersmind Négyesy Lászlónak a „Berzsenyi iskolázásáról“ szóló értekezést. *E. Phil. Köz-löny*, 1893. évf. 113—128. l.

II.

Tanuló-évek; első kísérletek.

Berzsényi Sopronban. Sopron főiskolája. Tanárai és igazgatója; a tanrendszer változásai. Anyja meghal, Dániel felcsap katonának. Megint tanuló, de folytatja előbbi életmódját. Olvasmányai, álmodozása és első kísérletei. A soproni „magyar társaság“, melynek Berzsényi nem tagja. Első szerelme s fejlődő egyénisége. Az ifjú szokásai s titkos bensője közti ellentét. Wietoris és a „consilium abeundi“. Minő eredménynyel hagyta el Berzsényi Sopront? Célja a jövőre.

Ha előbb nem, 1790-ben már kétségtelenül Sopronban találjuk a kis Berzsényit, a nagyhírű evang. főiskola grammatikai osztályában.

Könnyen elképzelhetjük, milyen kényelmetlenül érezte magát a rendszeres fegyelem korlátai között e saját kénye-kedvén növekedett falusi nemes fiú. Milyen nagy megerőltetésébe kerülhetett a szigorú s logikus grammatikai formák tanulása, a syntaktikai szabályok emlézése s annyi más, előtte idegen anyaggal való foglalkozás, a mihez eladdig nem szokott. Nem azért, mintha elméje nehezen fogta volna föl a tanulandókat, hanem mivel pontos, meghatározott időben, kellő renddel, szoros egymásutánba kell vala tanulnia. Megszorított szabadságának érzete el-elvette kedvét, azonban a könnyűség, melylyel az egyes leczkéken áthaladt, az élénk és gyors felfogás, melylyel társait megelőzte: csakhamar kifejleszté benne az önbizalmat, hogy neki félannyi idő sem kellett

a tanulásra, mint bizonyára sokkal kisebb, sokkal éretlenebb iskolatársainak. Maradt tehát ideje, hogy a falusi élet vásottságait, a korlátot nem ismerő nemes ifjú pajkos szeszélyeit tovább is űzhesse.

Vajjon milyen hatást tehetett rá e régi város, német nyelvű nyárspolgáraival, érzelgős leányaival, híres főiskolájával, tudós tanáraival, német színházával s az előtte ismeretes kisfalusi élettől nagyban különböző viseletével és szokásaival?

Bizonyára roppant változást kelle éreznie mindenben, a mi szűkkörű világát körülvette. A régi játszótársak elmaradtak mellőle, s az újak nem szívesen túrték a régi tekintélyére támaszkodó ifjú különzségeit, pajkos csínyeit, megszokott vastag tréfáit; de másfelől némi irigy kedvvel nézhették a jámbor, csöndes vérű polgárság gyermekei a közibök került zabolátlan ifjú kifogyhatatlan szilajságait, ki nem fáradó birkózási kedvét, gymnastikai ügyességeit, a melyekkel újra a tekintély rangjára emelkedett. Az az önbizalom, melyet a tanulásban való könnyű haladás kifejlesztett benne, ez úton is erősült, úgy hogy a kis Berzsenyi kevés idő múlva visszaképzelhette magát a játszva tanulás módszerébe, a melytől eleinte oly nehezen tudott elszokni. E mellett Sopron némi nagyvárosias színezetével, fejlődő műveltségével, történeti emlékeivel, puritán vallásosságával s élénkülő forgalmával mintegy megragadta eleven fogékonyságát, éber figyelmét, alapjában szigorú erkölcsi érzékét.

Sopron a mult század második felében épen olyan német város volt, mint Pozsony, Győr, Kassa vagy Buda. A XVII. század második felétől kezdve 1790-ig magyar istenítisztelet nem is tartatott benne. II. József türelmi rendeletének hatása alatt ugyan lelkesedéssel karolták

fel a protestánsok az iskola ügyét mindenfelé: de a magyar vallásos szertartásról csak 1790-ben kezdett rendelkezni az evang. hitvallású felekezet, bizonyára az ekkor felbuzdult nemzetiségi mozgalmak jótékony hatásának következtében. Wilfinger J. E. evang. pap minden harmadik vasárnap, s minden úgy nevezett sátoros ünnepen mondott magyar prédikációt a német után, s ez a szokás egészen 1859-ig fennmaradt.

Az iskolák ügyét, a tanítás módszerét azonban nem volt ily könnyű elintézni s a kor követelményeihez, valamint a folyvást növekedő tanulók számához átadomítani. Az 1785-ben alakult iskolai bizottság gyűlésezéseinek nem lett eredménye, pedig úgy az alsóbb, mint a felsőbb iskolák tananyagának újra rendezése égető szükséggé vált. A négy alsó osztály tanárai ámbár fiatalok voltak, de részint külföldi egyetemeken szerzett tanulmányaikkal, részint buzgó törekvéseikkel hivatásuk magaslatán állottak. A felsőbb tanfolyamok előadói azonban, Wietoris Jonathán és Farkas nem győzték a tanítani szándékolt roppant anyagot; azért a két felső osztály helyébe hármat tervezett a bizottság, három szaktanárral, t. i. a jog és történelem, a bölcelet és mennyiségtan, a theologia és keleti nyelvek tanítására. E szerint a három alsó osztályban teljesen el kelle végezni a latin grammatikát, úgy hogy a negyedik, a syntaxisták osztályában a klaszikus írók műveit behatólag olvasták, magyarázták s gondot fordítottak volna a latin stílérzék kifejlesztésére, a földrajz, történelem s a természettudomány alapismereiteinek elsajátítására is — ha a terv érvényesülhet vala. Az elégséges pénz hiánya azonban oly akadály volt, melyet a soproni evang. egyház nem tudott legyőzni. Maradt tehát minden a régiben, rendezetlen tananyagá-

val, meglazult fegyelmével s a tanulók elégtelen előmenetelével.

Mikor Berzsényi az intézetbe lépett, a folyvást készülő új tervezgetések s a régi elavult rendszer között javában folyt a mind hevesebbé váló harc. Az intézet rektora Wietoris volt, egy nagyképzettségű, buzgó, de kevés erélyű és tekintélyű theologus tanár, a kit épen az előző évben akart lemondásra bírni az iskolai ügyekbe beavatkozó egyházkerület. Wietoris azonban nem volt hajlandó lemondani, tudván, hogy Hrabovszky Sámuel superintendens pártfogása ellensúlyozhatja az egyházkerület ellenséges tagjainak szándékát. Természetes, hogy ily körülmények közt iskolai fegyelemről alig lehetett szó. Tanárok és tanulók egyaránt elkedvetlenedve morzsolták le napi teendőiket, s a becsvágy már-már kiveszni látszott még az alsóbb osztályok oly buzgó tanáraiból is, mint Mesterházi Nagy János és Waltersdorfer Rudolf. Varga János azonban szigorú fenyítéket kívánt alkalmazni, mi a már vásottságra szoktatott tanulók között nem kis elégtelenséget keltett. A tanárok közti békés egyetértés bomladozó félben, s az elkeseredés nőttön-nőtt.

Az 1793. ápril 28-án tartott egyházkerületi gyűlés keserű panaszt emelt a soproni főiskola ellen. A tanároknak szigorúan meghagyta, hogy az ifjúság erkölcsi viselete felett nagyobb gonddal őrködjenek, a kicsapongásokra erős fegyelmet alkalmazzanak s általában a tanítás mellett az erkölcsi és vallási érzék fejlesztésére szigorúan figyeljenek. Azonban ezzel az iskolai tanítás rendszertelenségének égető sebe hírül sem gyógyult be. A tanrendszer újra változott, de megint nem javult. A felső három osztályban nem kevesebb, mint ötvennégy tananyagot kellett előadni Stanislaides terve szerint,

s így nincs mit csodálnunk, hogy sem a tanárok, sem a tanulók nem bírták a terhet. Az alsóbb osztályok derék tanárai ugyan érvényesíteni törekedtek a józan paedagogia törvényeit, a humaniorák és reális tantárgyakra fordított időt arányosabban igyekeztek felosztani; de mind e mellett épen az alatt a néhány év alatt, míg Berzsenyi az intézet növendéke volt, az elért eredmény nem elégíthetett ki sem tanárt, sem komolyabb tanulót. Az egykor híres soproni lyceum ez években valóban siralmas képet mutatott, s a közönyösség hideg szele minden jobb igyekezet csiráját elfonnyasztotta mind azokban, kik az intézet jóllétét s virágzását szívéükön viselték.¹

Ily körülmények közt bizonyára épen annyi megrovás terheli Berzsenyi rendszertelen, fogyatékos kiképzéséért az iskolát, mint magát az elkapatott, szilaj ifjút, a kinek régi fegyelmetlenségei mintegy új táplálékot nyertek. A zabolátlanság, mely őt, mint gyermeket jellemezte, megmaradt az ifjúnál is. És mintha az ifjúság minden hevét magában egyesítette volna, kitört belőle vérmérsékletének őszereje, a mely az élet megszokott formáiból annyiszor kivette. Szabad idejét továbbra is testgyakorlásra fordítá, melynek minden nemében kitűnt. „A lovaglásban, úszásban, birkózásban s éneklésben minden egykorúit fölülmulta” — írja róla Döbrentei. S megerősíti ezt maga Berzsenyi is, mikor azt írja, hogy lovat, embert, asztalt általugrani neki játék volt.² Nem hiába írt oly rendkívüli jellemző rajzot később a tánczokról: egykorúi

¹ A soproni főiskola történetére vonatkozó adatokat Müllner Mátyásnak „A soproni ev. ref. főtanoda története” czímű művéből (Sopron, 1857. 81–92. l.) merítettük; valamint Kis János *Emlékezéseiből*. (Sopron, 1846.)

² Kazinczyhoz írt 1811. márcz. 13-án kelt levelében.

között csakugyan az első tánczos volt. Valódi szenvedélyévé lettek a testgyakorlás egyes nemei, főleg a táncz és birkózás, hol természetes szilaj erejét legjobban kifejtheté. Nagyításnak tűnik föl, hogy maga tizenkét németet megvert s azokat a város tavába hányta;³ de el kell hinnünk neki, ha elképzeljük izmos, zömök testalkatát s az abban lakozó folytonosan gyakorlott erőt.

Azon nines mit csodálkoznunk, a mit Döbrentei után majd minden életírója megjegyyez, hogy „az iskolai tanulmányokban rég izzadókat csakhamar és játszva utolérte“. Nemcsak fejlettebb kora, de önnállósága, gyors felfogása, fölébresztett öngondolkozása is segítségére voltak ebben. Bizonyára nemcsak a szükséges leczkéket tanulta könnyen, hanem az iskola és igazgatója könyvtárából kapott olvasmányokon is gyorsan ment végig. Wietorisnak többfélekép is jótékony hatása lehetett reá. Széles tudománya, öngondolkozásra serkentő nyájas oktatása ép úgy megnyerték az igyekező tanulók szeretetét, mint válogatott könyvekkel megrakott könyvtára, mely a jobb tanulók előtt mindig nyitva állt.⁴

A fölzsendült magyar irodalom termékei nem kerülhették el figyelmét. Bessenyei és Báróczy munkái, Orczy, Faludi és Barcsay versei, még inkább pedig Baróti Szabó „Hármas verskoszorú“-ja, Révai elegyes versei és Rájnisnak a *Helikonra vezérlő Kalauza*, lehetetlen, hogy föl ne keltették volna érdeklődését. Sőt ez utóbbiból merítette a magyar prosodia szabályainak elemeit, a grammatika alapismeretét, a latin versformák törvényeit, — mint később maga bevallja Kazinczyhoz írt leveleiben.

³ Id. levelében.

⁴ L. Kis János *Emlékezéseit*. II. k. 58. l.

Íróink folyvást panaszkodtak a magyar közönség részvétlensége miatt, s panaszuk jogos volt. De élt egy kis csoport hazánkban, mely épen ez időben hű és figyelmes olvasójául szegődött az íróknak. Minden főiskola érettebb ifjai közt akadt néhány, a ki lelkesedve üdvözölte az új irány híveit. Maguk is írókká kívántak lenni s buzgón forgattak, mohón kaptak minden oly könyvet, mely a nemzeti nyelv ápolását tűzte ki céljául. Berzsenyinek ugyan még ekkor eszébe sem jutott, hogy magát íróvá képezze ki: de azért bizonyára el-elmélázott az az előtt pár évvel megjelent Gessner idylljeinek arkádiai rajzain, egyszerű, de érzelmes alakjain, meg sem sejtván, hogy ez idyllek fordítójával egykor benső barátságot köt, őt mesterének vallja s leveleit és munkáit irányadóknak tekinti önmagára nézve. A latin nyelvben meglehetősen előmenetelt tévén; örömmel olvasta Horáczt, gyönyörködve kutatta szabályos sorainak törvényeit s fölhevült ódáinak komoly hangjától, mely lassanként mind ismerősb és könnyebb lett előtte. Latin nyelvi ismeretéhez csakhamar megszerezte a német nyelvét is, részint a polgársággal való érintkezésből, részint a leányokkal való társalgásból, részint olvasmányai útján. Alkalmasint nem tévedünk, ha ez időre tesszük a Salisszal és Matthissonnal való szorosabb foglalkozását is, kik csakhamar példányképeivé lettek, és semmit sem tanult el könnyebben, mint ez akkoriban divatos és nagyon olvasott német költők panaszos hangjait, érzelgő festéseit s elnyuló compositióit.

Berzsenyi nagyon valószínűleg majdnem úgy képezte magát, mint később Petőfi. Az iskolai regula s a száraz tantárgyak ugyan kedvét szegték, de szabad idejében annál többet olvasott, eszmélt s gondolkozott.

Vig és gondtalan életét azonban egy váratlan esemény egészen megzavarta. Életirói erről mélyen hallgatnak, még Döbrentei is, a kinek pedig alkalma lett volna Berzsenytől a valót megtudni. „Szilaj ereje szelleme szerint — írja Döbrentei — a vitézséget nézván legfőbb szépnek, már syntaxista korában katonává akara lenni, hanem az egyetlen egy gyermek és örökös, atyai fegyelem alá haza vitetett.”

Pedig e gyors elhatározásnak egészen más oka volt. T. i. 1794. szeptember 9-én halt meg édes anyja, a ki szigorú atyjával szemben mint egy védangyal állott mellette, egyetlen gyermekére halmozott gyöngéd szeretetével s beléje helyezett erős bizalmával. A hír, hogy édes anyja nincs többé, mélyen hatott fiúi szívére. Ki lesz ezután pártfogója, az ellenmondást nem tűrő atya korlátlan hatalmával szemben?

E gondolat egészen elkészerítette, de egyszersmind gyors elhatározásra bírta. Úgy hívé: most a legjobb, a mit tehet, ha iskoláját rögtön odahagyja és beáll katonának. Gyors elhatározását nyomban követte a tett. Azonnal Keszthelyre ment s jelentkezett a katonaságnál, hol előzékeny fogadást talált.⁵ A megrémült atya, a mint hírért vette fia hollétének, azonnal érte ment s csakugyan hazavitte.

De az eddig elkényeztetett ifjú örömtelennek találta a kislelki egyhangú életet s visszavágyott Sopronba; nem azért, hogy iskolákat végezzen, hanem hogy ismerősei körébe jusson, hol tervet szövhessen a jövőről, álmokba ringassa magát s elmeneküljön a kietlen való-

⁵ L. Berzsenyi László levelét dr. Bayer Ferenczhez, az *Esztergom és Vidéke* 1885. évf. 6. számában.

tól, melynek ridegségét most kezdte először érezni életében. Az a költői világ, mely néhányszor megragadta a nagy példák után hevülő lelkét, nem könnyen engedte magától elszakadni. Iskolai tudomány után nem vágyódott, hisz azt hitte, hogy neki nem szükség tanulnia,⁶ s mint később mondja, nem is tanult. De szíve már ittasulni kezdett a szerelem lehétől, s a költők társasága ilyenkor valódi balsam volt elkomorult kedélyére. „Horáczzal és Gessnerrel társalgott“, nagy tárgyak ihlették,⁷ s figyelme többé nem tudott a közönséges tárgyakban semmi érdeket találni.

Nyilván maga is megbánta tettét, hogy Sopront odahagyta, s most annál élénkebben kívánczozott vissza, mivel otthon az anyai szeretet hiányát napról-napra jobban érezte. De atyja is úgy lehetett meggyőződve, hogy félbeszakított tanulmányait annál inkább folytatnia kell fiának, mivel a syntaxis elvégzése magában még semmilyen pályára nem képesíthette, legalább nem olyanra, mint a milyenre egy vagyonos nemes család sarja léphetett volna.

Az tehát, a mit Berzsenyi eddigi életírói mondanak, hogy a katonaságtól hazavitetvén, otthon egy évet atyja mellett töltött, nem lehet igaz. Talán a syntaxis első éve után szünetelt otthon egy évig; de a katonaságtól rövid néhány nap után megválva az 1794/95-iki iskolai évre újra beiratkozott a soproni főiskolába, most már a retorikára.

Erről biztos adatunk van a lyceumi levéltárban őrzött anyakönyvben, melyet Wietoris vezetett a retorika nő-

⁶ 1820. decz. 13-án kelt Kazinczyhoz intézett levele.

⁷ 1808. decz. 13-án kelt s Kazinczyhoz írt levele.

vendégeiről 1789-től egészen 1801-ig. Sajnos azonban, hogy a beiratkozott tanulók nincsenek évfolyamonként külön-külön sorozatban, hanem folytonos egymásutánban 1-től 366-ig.

Ez anyakönyvben minden rhetor neve mellé oda van csatolva Wietorisnak, az igazgatónak, rövid, pár szónyi megjegyzése, hogy az illető tanuló más osztályba, más iskolába ment-e, vagy talán végkép odahagyta az intézetet.

Ez anyakönyv adata kétségtelenül mutatja, hogy 1794-ben önmaga írta be nevét a rhetorok közé a 169. sorszám alatt, még pedig a következőleg: „Daniel Berzsenyi e Cottu Castrifer. Hetye venit ex scholis inferioribus, viiturus ex symbolo“. Minden tanulónak írnia kellett valami jelmondatot is neve mellé. Jellemző, hogy Berzsenyi e szavakat írta: „Video meliora proboque, deteriora sequor“.⁸

Berzsenyinek alkalmasint semmi szüksége sem volt Wietoris különös jóakarására, mint a hogy Döbrentei s utána a többi életrajzírók állítják. Hogy kedvezésből vette volna őt maga mellé, ellenkezik a tényekkel.

Kétségtelen, hogy a főiskola merev szabályait megint nem tudta megkedvelni, újra unni kezdte a rendes tanórákat s vérmes temperamentuma az izgalmak czéltáblája lőn. De az is kétségtelen, hogy újra visszatért olvasmányaihoz. Sőt bizonyos, hogy az ifjúság üdvös mozgalmát is figyelemmel kísérte, melynek vezére, Kis János pár évvel az előtt alakította meg a magyar társaságot a főiskola bölcsélet-, theologia- és joghallgatóiból.

E társaságnak elvitázhatatlan érdemei vannak. Első volt hazánkban, mely a komolyabb ifjúságot nemzeti

⁸ Müllner Mátyás főntebb idézett levelében és Négyesy id. értekezésében.

nyelvünk kifejtésére ösztönözte; mely az ízlés nemesbítését, az olvasás szeretetét fejlesztette, irodalmi pártfogókat nevelt s tagjaiból érdemes írók váltak ki. De az nem tartozik érdemei közé, hogy Berzsenyit is ő adta volna irodalmunknak. Több mint valószínű, hogy volt reá legalább közvetett hatása, a mennyiben a társaság tagjaival érintkezhetett, tudomást szerezhette az önképzés módjáról, s talán némi irányt is mutattak neki a képzetebbek; tényleges részt azonban a társaság munkálataiban nem vehetett azon egyszerű okból, mert *nem volt tagja a társaságnak* s a fennálló szabályok értelmében *nem is lehetett*.⁹ Mindemellett a magyar költészet akkori termékei élénk hatással lehettek a fogékony ifjúra, s ha néha-néha kimerült szilaj mulatozásaiban: örömet társalgott újra kedvencz íróival, kik az ifjú kebelben szendergő érzelmeket lánggra gyújtották. A szerelem heve lüktetni kezdett szívében s hangot keresett ajakán.

Nincs tudomásunk róla, mily körökben forgott ez ifjú álmadozó, hol keresett és talált szerelmének tárgyat; de hogy ez érzés korán fölébredt lelkében, azt maga beszélte később Döbrentének.

Az ifjú forró képzelme megtalálta azt a rokon kebelt, melynek dobogását vélte hallani magános óráiban. Maga elé varázsolta élményeinek ismert alakjait, látta érzéstől hevült arcukat, szemük csillogó fényét s kikereste kedves költőinek andalító dalait, melyek lassanként újjá születtek ajkain. Próbát tett: vajjon ő tudna-e azokhoz hasonló hangon szólni, új világba menekülni, mely után

⁹ L. Müllner Mátyás id. levelét és a *Figyelő* 1885. évf. XVIII. kötetét, melyben Paszlavszky Sándor egész történetét adja e társaságnak.

annyiszor sóvárgott, s mely mindig előtte lebegett, valahányszor a csöndes magány ölelte körül, s valahányszor szíve csordultig volt érzéssel. S íme megszólalt a rég rejtekező hang ajakán: „Jer, Lilli, nézd, langyos szellők lengetik a ligetet“. E hang hasonlított ugyan ahhoz, a melyen Salisban és Matthissonban oly édes álmadozással merengett: de, úgy hívé, hogy ez a sajátja, tulajdon érzésének visszhangja, mely épen azért nem a profán világnak való.

Vajjon mit érezhetett az ifjú, mikor ilyen s ehhez hasonló más hangok tolultak ajakára? Mit érezhetett a félénk genius, mikor először kezdte szárnyait próbálgatni? Talán megáradt kedélye, könyek tolúltak szemébe, remegő kézzel szorította lantját szívéhez? . . . Ki tudná megmondani. Csak egy bizonyos, hogy mélyen magába zárta e titkot, szótlanná, merengővé lett, képzelme tündérszárait szövögetve s öngondolatába merülve. Költői képek rajzottak előtte, a melyek mind hanggá olvadtak ajkán, s innentől fogva a szent hevülés óráit élve, lantja lett legmeghittebb s leghívebb barátjává.

A mintegy önkéntelenül kiömlő hang mind szokottabbá levén, csakhamar követték ugyanazon alaphang egyéb változatai, melyek közül sok bizonyosan örökre elveszett; de egyik-másik, ha nem is egészen úgy, mint a hogy kialakult, de lényegében, az eszme- és gondolatmenet, a felfogás és érzelem nyilatkozási formájára nézve kétségkívül ránk maradt a következő művekben: *A szerelemhez* („Psyche bibor kebeléből repülj le felém“), *Az elválás reménye*, *Az örömhez*, *Lollihoz* (melynek eredeti címe *Dudihoz* volt), *Szerelmes bánkódás*, *Az esthajnalhoz* s talán a *Nelli* címűben is. Ezeket tekinthetjük az első kísérlet maradványainak, a genius szárnypróbálgatásá-

nak. Nem mondjuk, hogy ezekből a későbbi ódaköltőre ismerünk; de az ember világnézete jellemzésére van bennük néhány vonás, mely később egészen kialakult s megerősödött egyéniségének rajzához egy pár adalékot nyújt.

A tizenhatsz-tizenkilencz éves ifjú ismert szokásai és titkos bensője közt némi ellentét látszik, mely azonban koránsem merev, koránsem kimagyarázhatatlan. Bármilyen magas kedvvel, szinte szenvedélylyel űzte is a kiforratlan ifjú szeszélyes mulatozásait: mind ez komoly erkölcsi érzésével, lelke nemességével, szive tisztaságával semmi összeköttetésben sem volt. A testi erő gyakorlottsága, merész játéka nem érintette a lélek szigorú egyensúlyát. A vidám tréfák, szilaj kedvesapongások mellett a hamisítatlan erkölcs örködött védangyalként, s az ártatlanság szende rózsái töltötték el keblét ihlettel. Az önfeledt ifjú bármilyen fáradhatatlan volt mulatságaiban: távol volt a léhaságtól s még a könnyelműségtől is. Hiúság nem bántotta, dicsvágy ha dagasztotta is keblét, szoros titokban tartotta s magános óráiban az ész jutott hatalomra kiáradó érzései fölött. Az észszel párosult szigorú erkölcs alkották benső világát, melynek romlatlannak kellett lennie még akkor is, mikor az atyai fenyték korlátai elől az iskolában, vagy később rokonainál keresett menedéket. A félénk szerelmes önmagába sülyedt, merengő ifjává lőn, s a hazai történet nagy alakjai zsibongták körül eleven képzelmét. Lassanként szétfoszladoztak a társai fölött kivívott tekintély szálai, a mi a kényeként mulatozó ifjú külső szokásait illeti s fölhevülve szemlélte Róma és Görögország fényes példáit, a melyek szemlélődő lelkét egészen elfoglalták.

Kedvencz költőiben nagyobb élvezetet talált, mint az unalmas iskolai tárgyak száraz paragraphusaiban s bizo-

nyára több időt áldozott azoknak, mintsem hogy iskolai kötelezettségének kifogás nélkül megfelelhett volna. Költészet és szerelem, mély vallásosság s erős hazafi érzés lüktettek szívében; amazok álmodozóvá tették, emezek erkölcsiségét őrzötték meg és alakították tovább; amazok a fellángoló kedélyt folyvást táplálták, emezek az életküzdelemre képezték, valamennyi pedig mintegy kiemelte a köznapi emberek sorából, a kik az ész sugalmaira nem mindig hallgatnak.

Ilyennek látjuk a tizenkilencz éves Berzsenyit, a ki a soproni főiskolában utolsó napjait éli, hol nincs többé maradása. Nemcsak azért, mert tanárai némi aggodalommal tekintenek makacs, megátalkodott viseletére, hanem mivel önmaga is szabadulni óhajt a fegyelem korlátai közül, hogy önállóságához mért szabad tért, zabola nélküli életmódot nyerjen.

Wietorisnak kevés érzéke volt a főiskola falai közt mind élénkebbé váló irodalmi mozgalmak iránt, s lehet, hogy az ahhoz szító Berzsenyi már ezért sem nyerte meg kedvét. Másfelől Wietoris is sokat veszített korábbi dícséretes tulajdonságaiból. A túlszigorúság rohamaiból a leglágyabb, hogy ne mondjuk, a leggyermekesebb engedékenységre csapott át s egyszer-másszor meggondolatlan nyilatkozatokat tevén a vallásról az ifjúság előtt: a józanabb, komolyabb rész előtt végkép elvesztette régi népszerűségét.¹⁰

Ily körülmények közt bizonyosan Berzsenyi is csakhamar elvesztette azt az alapot lábai alól, melyet a tanuló és tanár közti szoros ragaszkodásnak kellett volna továbbra is megtartania. Lehet, hogy e mellett régi vásott-

¹⁰ Müllner Mátyás idézett művében az iskola történetéről.

ságaival, pajkos csínyeivel sem könnyen tudván szakítani, a tanári kar egy része talán úgy volt meggyőződve, hogy a retorikai osztály végeztével búcsút vehet a soproni intézettől is. Az „erő hathatósága“, a látszólag keveset javult ifjú merészsége mellett ki gondolta volna, hogy mind az a rossz tulajdonság, a melyek miatt nem egyszer lehetett baja tanáraival, egy szigorúan erkölcsös, nemesen vallásos, erős indulatú keblet takar, s a rögzött szokások az otthoni nevelés fegyelmezetlenségeinek következményei, a fékezetlen indulatok erejének nyilvánulásai, és semmi közük az ifjú morális jelleméhez.

A rakoncátlan ifjúról valóban senki sem sejthette: mi forr benne, mikor az iskolát elhagyta.

Wietoris ezeket jegyzi az említett anyakönyvbe Berzsényi neve mellé: „1795. in Jul. valedixit vel patvarista v. oeconomus futurus“. S mintegy indokolásul e szavakat veti mellé: „Mores non probavit“.¹¹

„A fiúnak derék, classikus műveltségű atyja — írja Müllner Mátyás¹² — a kihez, mint az egyházkerület egyik előkelő tagjához, szintén elhatott a Sopronból szárnyaló kedvezőtlen hír, tanácsosnak tartotta, hogy fiát, ismervén annak természetét, kivegye a veszélyesnek látszó légkörből, hogy otthon a házi tűzhely szentélyében maga vegye kezébe a szép tehetségű fiúnak kiképezését.“ Berzsényi tehát nem záratott ki az iskolából, hanem annak rendje szerint búcsúzott el az intézettől s ha úgy akarta volna, tanulmányait még Sopronban is folytathatta volna.

Így hát 1795. év nyarán megint hazakerült mind komorabb és szótlanabb atyja körébe, abba a kis faluba,

¹¹ Müllner Mátyás id. levelében. V. ö. Négyesy id. értekezésével.

¹² Négyesy id. értekezése.

hol gyermekjátékait oly fáradhatatlan kedvvel űzte a szerető anya gondos őrködése mellett, de a ki már az előtt egy évvel megvált tőle örökre.

Ha most azt kérdezzük: minő eredménynyel hagyta ott Sopron városát Berzsényi, könnyen megfelelhetünk, ha a mondottakból s egész életéből következtetünk. Némi csekély iskolai tudomány mellett kétségkívül fejledező emberismeretét, felfogási módszerét, hiven megőrzött, sőt fejlesztett valláserkölcsei érzékét, ítélet-alkotó képességét s azt a meggyőződést vitte haza magával, hogy az ifjú kiforratlan indulatai oly hinárok, melyek gyakran veszélybe döntik a magukról elfeledkezőket, a könnyelműeket, a zilált erkölcsűeket, ha a józan ész iránytűje útjától eltérnek. E mellett fölkelte önképzési vágyát, a költészet iránti szeretetét köszönhette a soproni lyceumnak s a városban töltött éveinek. Gazdagabb lett néhány szép emlékekkel, a melyek fölött ezután titkon virasztott szíve melegével, elméje józanságával s csillapuló indulatainak szelid lángjával.

Vajjon mi célja lehetett a jövőre nézve atyjának s magának az ifjúnak? Ha Berzsényi különös nevelési módszerét tekintjük, alkalmasint nem igen emlegette a teljesületlen reményeket fia jövőjét illetőleg. Aligha szánta egyébre, mint gazdálkodásra. Gondolta: van elég, a mi mellett fia fáradozzék, a miből független nyugalmat teremtsen magának. Derék emberré s hasznos polgárává válhatik a hazának ez úton is; csak becsülje meg, a mi reá néz. S az ifjú megnyugodott e tervben, gondolván, hogy a képzeletében zsibongó költői képeknek elvonulva a világtól csak úgy testet adhat, mintha valami izgalmas közpályára lép vala. Sőt így még inkább. Hisz előtte még homályos álomképben élt mindaz, a mit néhány

év múlva érvényesítendő volt. Még csupán sejteni kezdte a költészet hatalmát, de nem ismerte. Példányképei folyvást előtte lebegtek: forrt, pezsgett szívében az érzelem, de még alaktalan volt, nem simult költészetté. Azonban lassanként az ifjúság tavasza mind jobban kiszökkenté a benne rejtekező csirákat, a melyek néhány év múlva izmos, terebélyes fává növekedtek. Hűséget esküdött a múzsáknak s magános óráiban most még inkább, mint valaha, áldozatokat nyújtott nekik, titkon az őt kísérő atyai szemtől, mely minden lépésére vigyázott.

Így kezdte meg voltaképi életpályáját, mely iránt bizonyosan neki magának volt legkevesebb reménye. Azonban ez a látszólag kedvezőtlen állapot végeredményében megizmosította költészetét, kifejtette egyéniségét, megszilárdította világnézetét s átteremtette egész valóját.

III.

Politikai és irodalmi állapotok.

Az atya viszonya fiával 1795-től 1799-ig. Berzsényi ideje a gazdaság és költészet között oszlik meg. Ez időtájt keletkezett művei. Irodalmi mozgalmak a múlt század utolsó tizedében. Kazinczy törekvései nyelvünk érdekében; véleménye az evang. iskolák növendékeiről. Berzsényi a korabeli német költőket utánozza. Mily hatással volt reá az 1790 és 1810 közötti évek politikai hangulata? A kilenczvenes évek felbuzdulása s az erre következett lehangoltság. Berzsényi magába olvasztja e szomorú korszak hangulatát. Készül megválni az atyai háztól.

Berzsényi Lajos, mint a körülmények s a költő valomásai ¹ mutatják, sokkal kevesebb haladást tett a lélektanban, mint a classikusok olvasásában s eszméik megértésében. Bizonyára nagy tévedésben élt, ha azt hitte, hogy fia az ő szigorú atyai hatalma alatt könnyen szakít előbbi életmódjával, csapongó kedvteléseivel s azzal a víg mulatozással, mely benne a fölhevült indulat önkéntelen nyilvánulása volt. Meg nem foghatta, a mi annyira természetes volt, hogy a gyermek elkényeztetett nevelése, szabadon nyilatkozó érzésvilága szoros lélektani fejlődés szerint nem eredményezhetnek mást, mint a minek meggátlása most legelső teendőnek látszott előtte. Azt hitte, hogy a föllángoló indulatok könnyen elsimulnak az atyai tekintély szigorú hatalmától. Eddig úgy volt meggyőződve, hogy a helyes rendszerű nevelésnek legfőbb kel-

¹ Kazinczyhoz 1810 szept. 1-jén írt levele.

léke az önállóságra való képzés. Ő maga nagymértékű makaesságot mutatott a saját nézeteihez való ragaszkodásban, mit a fiú még kis korában átörökölvén, mikor ifjúvá serdült, természetesen a maga esze után kívánt indulni s nem volt többé hajlandó más kalauzra bízni magát. Az atya tehát azt a tulajdonságot kívánta elnyomni fiában, a mely épen ő benne volt meg a legnagyobb mértékben. Így a két éles tör nem férhetett össze semmikép. Az ifjú nem azért szakított soproni életével, hogy a megunt fegyelmet még szigorúbbal cserélje fel. Öntudatra ébredvén saját tehetségei iránt, biztos léptekkel kívánt megindulni abban az irányban, melyet önelméje legjobbnak látott.

Berzsényi maga bevallja,² hogy atyja őt nem ismerte; szilajságait nem mérsékelni, hanem zabolázni akarta, miből harez lett és örökös idegenség. Az atyai ház Munkács lőn rá nézve, honnan mennél előbb szabadulni óhajtott. Az elfojtott indulatok ily formán annál mélyebb medret ástak a lélekben s annál nagyobb tűzzel törtek ki, ha korlátot nem érzettek. Az önmagát emésztő ifjú forró képzelete előtt egy ideig nem volt menekvés e kínos helyzetből, mely annál tűrhetetlenebb lőn reá nézve, mert az erős meggyőződésű atya észrevevén fiának a költők iránti szeretetét, ezt az előtte rendkívül veszedelmes hajlamot mindenkép elnyomni törekedett. Szíve legmélyén érezte az ifjú sajnó sebet. Van-e arra joga az atyának, hogy a költészet és szerelem együttes nyilatkozását elfojtsa fiában? E gondolattal tépelődött Berzsényi Dániel, s a tilalom még jobban megerősíté a költők szeretetében, saját eszméinek költészetté alakításában.

² Előbb idézett levelében.

Az atyának saját szempontjából igaza volt. Akkoriban s még később is különös nézetek uralkodtak a költőkről, s e nézeteket egy-két példa önkéntelenül is megerősítette. Berzsenyi Lajos sem látta a költészetnek az emberiségre tett jótékony hatását. Feltette fiát a költők olvasásától, mert úgy volt meggyőződve, hogy majd „a mindennapi prózai élet küzdelmeire s örömeire fogékonytalanná lesz.”³ De másfelől a takarékos gazda jól tudta, hogy nálunk a költészettel való foglalkozás inkább csökkenti, mint gyarapítja a jövedelmet; az irodalomból való megélhetésről nemcsak akkor, de még később sem lehetett szó: a vagyonsszerző Berzsenyi tehát nem adhatta beleegyezését oly pálya folytatásához, mely az ő legfontosabb céljaival homlokegyenest ellenkezett. Tudta, hogy a költőkkel való gyakori foglalkozásnak az lesz a következménye, hogy fia is verselni kezd, mit talán már észre is vett rajta, jóllehet a költő szoros titokban őrizte, a mit írt. Azt szerette, hogy olvasni nagy kedve van fiának. Ő maga is olvasgatással űzte a hosszú téli esték unalmait; de azt kívánta, hogy csak a jelesebb prózairókat forgassa Dániel s hagyjon békét a költőknek.

E mellett a soproni iskolából hazakerült ifjúnak azonnal a gazdálkodáshoz kelle fognia. Ez a pálya volt kijelölve az ifjú számára már régebben is, és most, hogy az iskolát kényszerült odahagyni, a régi terv megvalósítását mi sem gátolta. Ebben atya és fiú, úgy látszik, teljesen egyetértettek. A gazdálkodáshoz nagy kedve lehetett az ifjúnak, csak hogy önálló nézetét itt sem akarta atyjáé-
nak alárendelni, mi a különben is elmérgesült viszonyt természetesen épen nem volt alkalmas kiegyenlíteni.

³ Berzsenyi László idézett levelében.

Berzsenyi e zivataros élet napjait állandó felindulások között élte át, napjait a gazdaságnak szentelve, éjjeleit a muzsáknak áldozva. Érzéseit elfojtani sem nem akarta, sem nem tudta. A költészet világa egyre jobban vonzotta, főleg, miután már a vers technikájában némi gyakorlottságra kezdett szert tenni. A szerelem heve is erősbulván szívében, megtalálta azt a jótékony forrást, melynek csöppjeivel háborgó indulatait csillapíthatta. E forrás mindjobban táplálta s pedig annál inkább, mennél többet merített belőle.

Ha ilyenkor összezőrdült atyjával, nem volt maradása otthon. Hogy ideális világában háborítatlanul élhessen: útra kelt, ott hagyta egy időre a haragos atyai hajlékot. Ilyenkor ellátogatott Niklára és Sörnyére, édes anyja testvéreihez, a kik meghalt nővérük egyetlen gyermekét igyekeztek szívesen látni.⁴

Ezek a látogatások nem voltak jó hatással a fiú és apa közti viszony elsimulására. A rokonok bizonyosan Dánielnek fogták pártját, a ki nyert győzelemnek tekintvén ügyét, még önfejből lőn atyjával szemben, mikor újra haza került. A kölcsönös idegenkedések mind jobban eltávolították egymástól őket, s előbb-utóbb szakadásnak kellett bekövetkeznie. Saját szempontjaik helyeségéről napról-napra szilárdabb meggyőződésük lett. Az atya komor kedélyét a daczos akarat merevsége nem engedte megenyhülni, a fiúi szív háborgásait pedig ugyanaz a makacs elhatározás nem engedte csillapulni, a melynek ereje és állandósága épen e helyzet tarthatatlanságával együtt növekedett.

Berzsenyi Dánielnek ez önmagával és helyzetével való

⁴ Noszlopy Tivadar id. műve 9. lapján.

vivódása négy évig, 1799-ig tartott; s ez idő alatt viharos indulatait csupán a költészet, az epedő szerelem, a boldogságról alkotott álmok mérsékeltek. Az önelégületlenség s homályos vágyak, a borongó képzelet s titkos sóhajok nyújtottak táplálékot annak a hatásnak, mely őt még Sopronban megragadta, s mely a korabeli német költői művek olvasásából és tanulmányozásából eredt.

Ez idétt a magyar költészetben új irányok kezdtek gyökeret verni. Mióta Kazinczy Szilágyi Sámuelnek Klopstockból s Ráday Gedeonnak Gellertből és Jacobiból való fordításait ismerni kezdte: mind jobban erőt vett rajta a német költészet szeretete s mind jobban távolodott a Baróti Szabó és társainak egyszerű classikus irányától, a melynek követői épen oly megvetőleg tekintettek a régi magyar hangsúlyos, mint az újkori mértékes rimes vers szerzőire. Klopstock, Goethe, Matthiesson alakjai úgy lebegtek Kazinczy előtt mint legmélyebbre ható törekvéseinek ideáljai, a kiknek utánzását a másokat is buzdító, serkentő, munkára tüzelő egyénisége nemcsak maga tartotta költészetünket megtermékenyítő iránynak, hanem társait is rábeszélte ez irány művelésére. Bacsányi, kire nem volt hatása Kazinczynak, önmagától fordult a német és angol költészet tanulmányozása felé; de Dayka és még inkább Kis János bizonyára Kazinczytól kaptak ösztönt a német költészettel való behatóbb foglalkozásra. A természeti szépségek iránt való érzék, hajlékony érzelmesség, idealistikus lelkesedés épen úgy megvoltak az ifjú Kazinczyban, mint a korabeli német írókban; de megvolt a csínra, a forma szépségére, a nyelv csiszoltságára való törekvés is sokkal inkább, mint akármelyik magyar íróban ez idétt. Nagyon jellemző, a mit Földi, a ki Anakreon fordításával volt ekkor elfoglalva s e görög

író az eredetihez hű alakban és tartalomban kívánta magyarul megszólaltatni, 1791. február 5. kelt levelében írja Kazinczynak, kitől bírálatot vár fordítására: „Már én a te különös tetszésedtől félek, ki *nagyon az anglus és német poesishez szabad a magyar verseket*“.⁵ Kazinczy csakugyan szellemének egész fogékonyságával ragadta meg az említett német költők irányát, s mióta Gessner fordítása és a *Bácsmegyey* az írói tekintélynek akkoriban szinte elérhetetlenül magas rangjára emelték őt: a német költészet utánzását előbbre valónak tartotta a régi classikai költészetnél is. Úgy volt meggyőződve, hogy egyedül a német költők műveinek tanulmányozása képesíti a magyar író a hazai irodalom emelésére. A szív szelíd érzékenységének, a titkos panasznak, a halvány, érzelgő szerelemnek, az ideális barátságnak, a természet szépségeinek költészete, melyet legkivált Matthissonban szerettek és bámultak, hangzott a Kazinczy, Bacsányi, Dayka és Kis János lyráján. Ezért volt a két utóbbi Kazinczy felfogása szerint a legkiválóbb magyar költő, a kiknek dicséretét oly sokszor ismételte még később is, mikor az újabb jelenségek a magyar költészetnek kétségkívül nagyobb diadalát hirdették.

Fölötte érdekes e tekintetben Kazinczynak az a levele, melyet 1793. július 27-én írt Kis Jánosnak, mint a soproni „magyar társaság“ egyik vezértagjának. E levél mindennél fontosabb Kazinczynak a múlt század utolsó tizedében követett iránya s eszmeköre jellemzésére. Az evangélikus iskolák növendékeitől, kik „aesthesisel dicsekedhetnek“, legtöbbet vár irodalmunk kiművelésére. Míg a kath. iskolákban képzett ifjak a görögök és rómaiak

⁵ Kazinczy levelezése II. k. 156. l.

classikusait „csak nyomorult chrestomathiából ismerik“, míg a ref. collegium növendékeit, mint őt is, Vitringa, Witsius, Rissenius olvasásával gyötrik: az evang. iskolák tanulói „városokban neveltetvén, muzsikát és valami kevés festést, s németül tudván, a német írók munkáinak ismeretségét tehetik magukévá, melyek nélkül haszontalan igyekszik valaki hazai literaturánkat boldogítani“. ⁶

Ime a tekintélyes vezér irányjelölése a magyar nyelv művelésére összegyűlt ifjak előtt, kik a Kazinczy koszorúért küzdeni életezéljüknak tekintik. Semmi habozás, semmi tétovázás. Az mutatta meg az irodalom művelésének útját, a ki csak nem rég csatolta magához Orpheusával az írókat s a közönséget egyaránt, s a ki a felvilágosodásnak egyik legbátrabb harczosa, legtüzesebb bajnoka volt.

E fontos levélről kétségkívül Berzsenyi is értesült idősb társaitól. Nem tudjuk, mikor kezdett a német költészettel szorosabban foglalkozni; azt sem tudjuk, milyen költők műveihez jutott először, de az kétségtelen, hogy ez időtől kezdve több kedvvel látott a német költészet és legkivált a Matthisson és Salis műveinek olvasgatásához. Ez írók hatása alatt állt Kis János is, a kinek e tájban megjelent *Hajóséneke* mindenütt köztetszéssel találkozott, s a kit Kazinczy a következő évben épen ezért a költeményeért az első magyar költők közé iktatott. Kis János dicsérete, habár titokban, annál inkább növelhette Berzsenyinek az említett német költők iránti hajlamát, mennél jobban megkedvelte maga is azt az irányt, mely a jelzett úton magához hódított néhány magyar költőt.

⁶ Ugyanott 297. l

Berzsenyi e hatás alatt írta legelső költeményeit, melyek műveinek I. könyvét foglalják el.⁷

A hetyei négy-öt s a sömjéni hat-hét év költői hevülése nagy részt Matthisson visszhangja Berzsenyi költészetében. Természetesen nem könnyen tudott megválni tőle s nem is egyszerre szakított ez iránynyal; de a Virág *Poétai munkái* című gyűjteményének kiadása (1801) után mind inkább a classikai költészet vonzotta, mely különben már előbb sem volt előtte ismeretlen, de a melyen egyelőre a német költészet iránti rokonszenve és hajlama győzedelmeskedett.

A hetyei zárkózott élet szűkkörű viszonyai, a költőnek önmagával való elégtelensége, a magányban töltött éjjelek ábrándos órái, az önmagát emésztő ifjú elfojtott szenvedélye, a szerelem után epedő szív borongó sejtelméi és rejtett vágyai, a természet szépségeinek növekvő érzése, mely a szabadban élő, a gazdaság után sürgölődő ifjat oly gyakran meglephette, mintegy önkéntelenül is kedves költőjére utalták őt, a kinek képzelme előtt a legtisztább szerelem ideáljai vonultak el, s a kit a csendes magány nemcsak meghatott, de elmélkedővé is tett. Láta a bükkök között tévedező csermely bujdosását, a víz hullámain reszkető hold sugarait s ilyenkor elfogta a szerelmi bánkódás, melynek tárgya csak homályos ideálként lebegett előtte, de sovárgó vágyai lassanként kialakulván, úgy érzi, mintha szíve törbe esett, lelkének egyensúlya megszűnt volna s titkos esdeklései mind határozotabb alakhoz szólnának, a ki előtt mintegy a szerelem bölcséletét kívánja feltárni:

⁷ Ez életrajz folyamán mindenütt a Toldy-féle, 1864-iki kiadást tartjuk szem előtt.

A szerelem az istenség
 Jöttévő lehellete;
 Boldog a kiben tisztán ég,
 S rokon lelket lelhete,
 Kivel magát vegyítheti,
 Lelkét lelkébe öntheti:
 Éden annak élete.

De bár érzi, hogy megtalálta boldogítóját: reménye csakhamar szétfoszlik és „sorsa kemény végzése” tovább is üldözi. Az est méla csöndje azonban újra megnepesíti képzelmet, s a hegyekben elhaló nap fénye, a rózsabokrok közt mosolygó patak, mely a szelíd holdat visszatükrözi, tiszta örömmel töltik el szívét, úgy hogy ez „Plátó karján emelkedik égi lelkesedésre”. A magány e beteges cultusa vezeti a mulandósággal való tépelődésre, mely több művében ismétlődik. Máskor régi váromladékokat keres föl képzelme, s az ember véges természetete indítja elmélkedésre. A bölcs ember mosolyogva várja a halált, mert ez által jut vissza „eredete dicső honjához”; de a gonoszt, a gyáva szívűeket „rettenetes váz”-ként rémiti a halál. Mind hiába. Bármilyen nagyság és dicsőség emelje föl az embert, s bármilyen nyomor sújtsa le: egyformán vége lesz, a „feledékeny por” egyformán elföd mindenkit. S azért nyugodt öntudattal zengi Matthisson után:

Csak repülő álmokép s csalódás
 A halandó ember élete!
 Rövid öröm, hosszú gond s bánkódás
 Bús életünk szűk kerülete.

Világnézete lassanként ekkor kezd megszilárdulni. A férfiú jellemvonásaiból néhányat már az ifjában megtalálunk. Az erkölcsi tisztaság, a nagy, szabad lélek

mocsoktalan érzelmei, a melyek minden földi salakot lehánynak magukról, s a melyek az ég felé irányozzák az ember minden ösztönét, minden cselekedetét, ellentétben tűnnek föl előtte a kisszerű, a mindennapi élet apró vesződései közé temetkező ember alacsony világával. Ezt az ellentétet már mint ifjú észreveszi, de egyelőre csak elmélkedik róla, később, mint látni fogjuk, annak kiegyenlítését is megkísérti. A természet változhatatlan rendje, a mely megszabja éltünk pályáját, mintegy középpontjává lesz gondolat- és érzelemvilágának. Szomorú meggyőződéssel látja, hogy a józan értelem útjaitól mily messze távoznak a „rab lelkek“, de vigasztalást lel abban a gondolatban, hogy az emberek más része egészen a félistenek közé emelkedik, a kik a benők égő tűz nemes lángjaival valódi prófétái koruknak. A Gondviselésnek ez emberi értelmet meghaladó bölcs végzése mikor elmélkedésre bírja: egyszersmind lelkesedéssel tölti el egész valóját.

Ez éles ellentét folytonos látása megszabja felfogásának nemcsak irányát, de eszmekörét is. Bizonyos, hogy az ilyen ifjú, a ki az erkölcsi nagyság nyilatkozásai iránt lelkesül, ha költészetté tudja alkotni érzelmeit: ódákat fog írni. Bizonyos, hogy ez ellentét szempontjából indul ki a külvilág szemléletében s mindent ez alapeszmétől kiszabott zsinórmértékhez fog mérni, tehát kissé merev lesz ítéleteiben és szűkkörű eszméiben. Bizonyos, hogy némely eszme különösen mélyen megragadja s ez eszméket sokszor ismétli, még pedig jobbra ugyan egyforma gondolatkörben.

Valóban a fiatal Berzsenyi felfogásában, eszméiben és érzelmeiben épen nem mutat sokoldalúságot. Nincs meg benne a fogékonyságnak az a neme, mely a legtöbb

nagy költőben, nagy íróban már ifjú korában nyilatkozik, s a mely a külvilág minden tárgya, az életezél minden eszköze, a lélek valamennyi ösztöne iránt kiváló érdeklődésből áll. Néhány erős érzelem sugalma, néhány magas eszme hatása alatt áll. Életkörülményei épen úgy híjával vannak minden regényességnek, mint gondolatai a sokoldalúságnak. Mindenekfölött pedig épen nem úgy nevezett világhi. Az egyszerűség, a hamisítatlan természetesség az az ideál, a mely az életben és költészetben előtte lebeg. A kétszínűségtől, a képmutatástól gyűlölettel fordul el. A mit érez, azt hirdeti ajka. Tehát az őszinteség lesz egyik legnagyobb erénye. Innen aztán a mindennapi élet különféle formáiban nem tud hajlékony, simulékony lenni. Magatartásában, viseletében mindig megmarad némi merevség, egyoldalúság. Kevés szavú és többet elmélkedik, gondolkodik, mint a mennyit képes kifejezni. Keresi a magányt, az elzárkozottságot s önmagába mélyed. De ha szűk köréből kiszabadul: indulatai, mint az orkán, viharos erővel nyilatkoznak s ellenállhatatlanul ragadják magukkal a környezetet. A véglelességnek e hatalma irányozta a soproni tanuló, később a fiatal gazda, a magánember s a költő működését is. Ebben rejlett ereje és gyöngesége, erénye és hibája, ifjúságának szilajsága, férfikorának búskomorsága, kora érettsége s kora hanyatlása, egy szóval pályájának iránya és hatása.

Ha Berzsenyi egész gondolatvilágát ismerjük, ha látjuk az ifjú álmodozót, a „tüzes szeretőt“, ki „az ifjúság örömeit lelkesedve öleli“, ki átérzi a fiatal szív minden örömét: nem fogunk ifjúkori költészetéről oly véleményt mondani, mint azok, kik a Berzsenyi és Matthisson közti viszony vizsgálatából indulva ki, az ő ifjúkori költészetét

egészen véve kölcsönzésnek tartják. Nem itt van helye, hogy Matthissonnak reá tett hatását bővebben fejtegetsük. E hatás kétségtelenül nagy volt. De azt állítani, hogy a fiatal Berzsenyi költészetének minden eszméjét és hangját, sőt tárgyait is Matthissontól kölcsönözte s mesterkélt érzelmeket dalolt, a melyeknek semmi alapja nem volt: ezt állítani épenséggel nagy tévedés.

Kihez írta szerelmi dalait, eddigelé ismeretlen. De a *Naczámhoz*, *Az elválás reménye*, *Esdeklő szerelem*, *Lollihoz*, *Lilihez*, *Nelli*, *Venus*hoz című műveinek kell valami alapjuknak lennie. Megengedjük, hogy a hangban sok a kölcsönzés, sok a tanult, a reminiscencia: de ki merné azt alapos megfontolás után állítani, hogy Berzsenyi a tárgyat is másoktól kölcsönözte? Bizonyos, hogy e dalokban nem lüktet oly valódi szenvedély, mely a költő egész érzelmvilágát magába olvasztaná. Ifjúkori ideáljai ha nem élesztették is szerelmi tüzét úgy, mint a sokáig keresett s végre megtalált, az életet boldogító női szív szokta élesztetni a szerelmi dalnokok hevét, mint a hogy Petőfiét Julia, vagy Kisfaludy Sándorét Róza, vagy Csokonaiét Juliánna: annyi kétségtelen, hogy megragadták az ifjú szív fogékonyságát, szerelemre, gerjesztették s e szerelem költészetté is alakult. A költő meghatottsága bizonyára nem oly nemű, mint a melyet az oly szerelem hangjai sugálnak, a mely elhatározó az ember egész életére, de talán nem csalódunk, ha azt hisszük, hogy egyszerű ismeretségnél mégis többnek kellett lennie annak a viszonynak, mely a főntebb említett művekben kifejezést nyer. Egyszínű s épen nem változatos e hang, a sóvárgás és epedés hangja, de hogy a szerelem sugalmazta: az, véleményünk szerint, semmi kétséget nem tűr. A „titkos esdeklések“, épen mert titkosak,

nem szülhettek valami hevesebb lyrai mozgalmat, bár ez nem mindig a szerelem viszonzásától függ. De Berzsenyinek a költészetről alkotott felfogása is egészen más volt, mint a mi felfogásunk a későbbi, az igazán nemzeties költészetről. Ő a szerelemnek csak sóvárgó és epedő hangját tartotta és tudta költészetté varázsolni, de ezt is csak a német minták után. Azonban e művek néhány versszakából mintha az érzéssel megtölt szív egy-egy valódi hangja ütné meg fülünket, oly hang, melyet csak a szerelem heve sugalhatott. Mikor szive törbe esik, a lélek kezdi veszteni egyensúlyát, keble háborog s az álmodott boldogság csalogatja, így szól a költő:

Jövel, te nékem születél,
Érzi minden csepp vérem,
Miólta rám tekintettél,
Nyugalmam nem esmérem;
Benned élek, benned halok,
S hogy ha tőled elszakadok,
A koporsó lesz bérem.

Mikor elveszti a költő reményét, hogy vágyai teljesüljenek, a szenvedély ez elhatározó szavakban tör ki ajkán:

Tépd el édes bilincsemet!
Hadd repülhessek tőled,
Vagy ölj meg, hogy hív lelkemet
Nyöghessem ki körülled.

Máskor a szerelem kínjai, a melyeket „nem olthat sem idő, sem ész“, gerjesztik a költőt, hogy elmondhassa, mennyire üldözi kedvesének árnyéka akármerre jár-kel, s panaszát ez epigrammszerű fordulattal fejezi be:

Van igaz, van hív szerető,
Érzem keblemben:
Csak te vagy, Nelli, hitszegő!
Csak te kegyetlen!

Az ideális szerelemnek egy jellemző vonása és a költő felfogásának egész köre benne van *Lilihez* című művében, a melyen kevésbé látszik bármiféle idegen hatás. Ifjúkori költészetének ez az egyik legkiválóbb darabja nem ugyan aesthetikai, hanem tartalmi szempontból. Egész világnézetéből, a költészet és emberiség céljainak mérlegeléséből van valami jellemző e különben szerény, kis műben, a mely ránk nézve azért fontos különösen, mert a későbbi Berzsenyi jelleméhez egy kiválóan becses adattal járul. Annak a váagnak a csírája kezd itt ki-bukkanni előttünk, melynek sohasem adott valami nagyon nyomatékos kifejezést, de a mely bizonyára életcéljainak egyik legszentebbje volt. Az erkölcstanítói hajlam itt mutatkozik először, mikor maga mellé ülteti Lilit s feltárja előtte az erkölcsi szépség alapját. A testi szépség, bármily mértékben diszítik is az ifjúság kellemei, hiábavaló, ha az erkölcsi tisztaság őrző angyala nem társul vele. Az erkölcsnek észszel kell párosulnia. A ki a józan ész szava után indul, azt a „hiúság törei meg sohasem ejthetik“. E felfogás áthuzódik egész működésén s abból a fentebb említett ellentét vizsgálatából foly, a mely költészetének irányát mintegy kijelölte.

A szerelem „rózsapárnáin szendergő ifjú“ erkölcsének szigorúsága az aesthetikai szépség ethikai alapfelfogásának következménye. Nála az ifjúnak szilaj heve, tüzes szenvedélye leráz magáról minden realismust a költészetben. Pedig érzi és élvezi a „szép föld örömit“, a szerelmet és vidámságot. De magános óráiban széttöri lelke a földi lét szűk körét, mint „az aetherben lakozó rideg sas“. Két külön világban él s a mindennapi élet való öröme és fájdalma nem érinti költői világát, hová nyugalomra tér, senkitől sem sejtve, az éji csöndes órákban.

Vajjon van-e a költő ifjúkori művei közt olyan, mely későbbi nevéhez szólna? E kérdésre nem mernénk igen-nel válaszolni, ámbár nem lehetetlen, hogy ez utóbb említett művében az lebegett előtte, a kit később élete párjául választott. De akár képzelt, akár valódi alakhoz intézi tanácsait, annyi kétségtelen, hogy az ifjú költő a szerelem hatása alatt nyult lanthoz. Maga mondja ez ifjúkori művekhez írt bevezetésében, hogy „első ömledédezeit” dalolja el, a melyekre a „szerelem és epedés tanították”. Ez önvallomásban annál kevesebb okunk van kételkedni, mert hiszen később is ismétli ezt, mikor férfikora deléről tekint vissza ifjúságának hanyatló napjára. Döbrentei is valószínűleg tőle hallotta, hogy a „leányokkal korán szeretközött”. De különben is ki látott ifjú költőt szerelem és epedés nélkül? Bizonyára ez az érzés az, mely önkéntelenül dalt fakaszt a költő ajkán. S miért hinnők azt, hogy a tüzes ifjú volt e tekintetben kivétel, a ki már soproni tanuló korában is némi kegyben állt a leányok előtt? Hogy ez az érzés eleinte nem volt elhatározó életére nézve, az tudvalevő; de hogy magát az érzést, hogy ifjúkori költeményeinek tárgyait (egy pár kivétellel: *Az estve, Mulandóság, Halál*) is a német költészetből, nevezetesen Matthiisontól kölcsönözte volna: ezt állítani mind a tényekkel, mind az önmagától érthető körülményekkel ellenkezik. Ő is érezte s átélte az ifjú szív örömét és bánatát, vidámságát és csalódásait, ha szinte élményei nem vettek is rajta annyira erőt, hogy hatalmukba kerítették volna. Szerelmi viszonyait mély homály fűdi s alig remélhető, hogy e homály valaha szétoszoljék. De annyit állíthatunk, hogy e viszonyok híjával voltak minden regényességnek. Valószínű, hogy ő egyszerűen magába rejtette érzéseit a nélkül, hogy

azokat feltárni akár bátorsága, akár kedve lett volna. Titokban hevült gerjedelemre s titokban ápolta gerjedelmét, mely ifjú éveinek szűk körét mintegy benépesítette. A költészetnek és szerelemnek e kezdő éveire azonban később is mint egy szép álomra gondolt vissza, mikor már lelkét magasb tárgyak ihlették, s mikor már belevegyült mintegy az irodalmi mozgalomba, a melyről ez időben még sejtelve is alig volt.

A mint ébredező szerelme a német költészet, kivált Matthisson műveinek olvasgatásától kapott lángot, hogy megkisértse érzéseit dalba önteni: hazafi fölindulásait a római irodalommal, kivált Horatius ódáival való behatottabb foglalkozásai táplálták, s e mellett az akkori magyar írók művei és a kor hangulata.

A mult századbeli magyar írók, Bessenyeitől kezdve Kazinczyig, majdnem kivétel nélkül valamennyien érezték a közszellem súlyedtségét, a mely ólomsúlylyal nehezedett azokra, kik nemzetünk polgárosultságának szükségét és lehetőségét belátták, érezték és hirdették. A magyarság fejlesztésének eszméje, céljuk és eszközük volt működésükben. A kor nem volt alkalmas arra, hogy a nemzetben szunnyadó erőt önmagából iparkodtak volna kifejteni. Az európaisodás közszellemének fuvalmától kezdett a külföld is idegen műveltségért lelkesülni, s e tekintetben mi sem maradhattunk el az általános eszmék áramlatától. Íróink, a kik e fuvalmat legelőbb érezték, szintén az idegen műveltség átültetésén fáradoztak; de épen e törekvésük közben tárult elébük az a kirívó ellentét, a mely hazánk elhagyatottsága s a művelt nyugat előhaladottsága között mutatkozott. Lázás munkával fogtak az ellentét kiegyenlítéséhez, de a hazafi bánat nem egyszer megbénította fáradozásukat. Azok, kik a francia eszmék

átültetésén törekedtek, s azok, kik a régi classikai költészet formáinak meghonosítását tűzték ki feladatukká, valamint azok is, a kik a régi magyar költői formák jogaiért küzdöttek: egyaránt hangot adtak a nemzet elsatnyulásán érzett keserű felindulásaiknak, hazafi fájdalomuknak. E fájdalom mintegy apostolokká avatta akkori íróinkat. Tehetségük mértéke, lelkesedésük ereje, hitük igazsága, e hazafi bánat hirdetésén s annak enyhítésén növekedett. Innen van, hogy e kor magyar költői közül többen Horatiusban látták ideáljukat, kit úgy tekintettek, mint a hamisítatlan római erkölcsök magasztalóját s az elaljasodás kérlelhetetlen ostorozóját. Az *O navis* kezdetű ódájának lefordításával majd minden magyar költő kísérletet tett, Kazinczytól kezdve Édes Gergelyig. A gymnasiumokban tanult s azokból kikerülő ifjak szívesen elővették pihenő óráikban Róma egyik legnépszerűbb lantosát, Horatiust, részint kedvtelésből, részint, mivel annyi hasonlóságot láttak az ő kora s a maguké között.

Berzsenyi is, ez utolsó felfogásból kiindulva, lett szorgalmas olvasója Horatiusnak, s mikor a sentimentalis Matthisson kissé betegessé tette kedélyét, szívesen menekült másik, és őt sokkal inkább megragadó mintaképéhez, a római költőhöz, észrevevén valószínűleg, mily közel áll az ő tehetsége s hangulata a Horatiuséhoz.

Az a négy év, melyet 1795-től 1799-ig atyja mellett töltött el gazdálkodással és olvasgatással, elmélkedéssel és álmadozással, lelkesüléssel és szárnypróbálgatással: épen nem volt meddő sem mint embernek, sem mint költőnek fejlődésére. A „nagy ősi vér“ gyakran háborgatta ekkor is, mint később még vagy tíz évig, a „héroí lelkek“ sokszor megostromolták magányában; de már

ismerte a múzsákat, hogy azokat segítségül hívhassa, hogy békeségét, lelkének egyensúlyát visszanyerhesse⁸. Nem bántotta-e a tétlen nyugalom, mely a nagy tehetségeket, ha működésüknek tért nem találnak, üldözni szokta? Nem ihlette-e a Zrinyiek és Nádasdyak, Gyulafiak és Pogányok híre és dicsősége? Nem érzett-e némi önvádat, mikor ezeknek nagy tetteit emlékezetébe idézte és saját életére gondolt? A titkos hevülés nem ébresztett-e szívében némi dicsvágyat, mely kielégítetlen maradt, s a melyet kielégíteni önmagában való bizalmatlansága, félnék geniusa meg sem mert próbálni? S épen ezért lelkesülésébe nem olvadt-e mindjárt kezdetben egyszersmind lemondás is, a melyet életkörülményei s a kor hangulata egyaránt tápláltak? Ha látta a nemzet elbanyató fényét, ha megragadta tüzes lelkét a közélet súlyedtsége: nem szilárdult-e lemondása s nem változott-e teljes reménytelenséggé? Az kétségtelen, hogy az apai ház ódon falai között nem egyszer hallhatott nemzetsége dicső tetteiről, hazai történelmünk nagy alakjairól, a nemesség államfentartó erejéről, jogainak és kiváltságainak bátor és elszánt védelméről s mindarról, a mi hazafi érzéseit fejlesztheté s erősítheté. De közbeszéd tárgyai voltak bizonyára a napi események is, a melyekről csak meghítt baráti körben, a fölmelegült és elkeseredett hazafi szív önkéntelen nyilatkozásaiból lehetett tudomást szereznie, mint például a Martinovics-féle mozgalom vérbefojtásáról s a francia forradalom dühöngéseiről. Kétségtelen, hogy a fölkelésre készülő nemesség bátor elhatározása s a régi ősökre emlékeztető büszke magatartása épen úgy ápolták benne a dynastikus érzelmeket s faj-

⁸ Kazinczyhoz 1809. márcz. 12-én írt levelében.

szeretetét, mint az atyai kedélynek koronkénti megáradó lelkesülése s a családi hagyományok. Ha ilyenkor önmagába mélyedt, vagy ha kedvencz íróját elővette: párhuzamot vont a rómaiak és hazánk — mint az első magyar protestáns hittérítők a zsidó nép és magyarok sorsa, állapota — között. És mint Farkas András feljajdult a roppant hasonlóságon, mely a két választott nép dicsősége és balsorsa, fénykora és bukása között elébe tűnt: Berzsenyi is mélyen elkeseredve látta, hogy a rómaiak és magyarok hajdani nagyságát, „napkeletet leverő“ hatalmát, az erkölcsök súlyedése váltotta fel, a mi természetszerűleg örvény szélére juttat minden nemzetet.

Ime, mily uralkodó vonása jellemének már ez időben a tiszta erkölcs szempontjából való ítélet-alkotás. A ki ideáljait a tiszta erkölcs mezében látja s a testi alkat szépségének arányai is csak a lélek ártatlanságának szelíd fényénél tűnnek eléje, az a nemzet dicsőségét is az erkölcsök ősi szigorában véli megtestesülve, s mivel ez erkölcsök fajulni kezdenek, biztosan következtet a nemzet végenyészetére. A régi vitézség immár kihalófélben, a nagy példák mind gyérebbek, hősi tettek sehol. A hajdani dicső magyar vitézek hamvait alacsony por takarja, s az elkorcsosuló ivadék nem apái vétkeiért — mint Horatiusnál — hanem önsúlyedése miatt bűnhődik. A „héroszok“ nyomdokairól letért nemzet végveszélybe dől, mitől a hon már régóta irtózik, de a mit elhárítani többé nincs ereje!

E gondolat izgatta hazafi képzelmét s megriadt ajkán a *Romlásnak indult hajdan erős magyar!* E mű eszméje betöltötte egész lelkét s innentől fogva tovább mint tíz évig folytonosan ihlette s táplálta hazafi felindulásait. Ha néha-néha földerült is, mikor az ősi dicsőség futó fénye egy-egy pillanatra enyhíteni látszott komor kedé-

lyét, mikor 1797-ben a szombathelyi táborba gyülekező fölkelte nemesség elszántságát, a nagy ősökre emlékeztető bátor kedvét szemlélte; vagy mikor Eszterházy Miklós herczegben az ősök vérét látta buzgani: de újra kevés megnyugtatót talált a sivár jelenben, a mely elől épen ezért örömet menekült az eltemetett multba, az elhomályosult nemzeti dicsőségnek egykor világra ható fényéhez, a melynek árnyát sehol sem látta, de nem is kereste nagyságra függesztett szeme.

Nem szenved kétséget, hogy *A felkölt nemességhez és a Herczeg Eszterházy Miklóshoz* irt ódák eszméje épen úgy ez időtájt fogamzott meg lelkében, mint *A magyarokhoz* szóló ódáé. De épen oly kétségtelen, hogy a kidolgozás sokkal későbbi. E művek s még más hasonlóak eszméje forrt, pezsgett az ifjúban, s csak hosszas szemlélődés, a politikai és közéleti súlyedtség beható vizsgálata és fontolgatása után öltött alakot.

Mert belemélyedt a közélet szemléletébe s a merre tekintett, sehol sem intett felé biztató sugár.

Valóban e kor politikai állapota aggasztó képet mutatott az oly hazafinak, a ki — mint ő — a hajdankor emlékeivel foglalkozott legszívesebben. A kifáradt és elalélt nemzet Mária Terézia hosszú kormánya alatt örömet megragadta az alkalmat, hogy tétlen nyugalma mellett tovább élvezhesse. A nemzetietlenség kórsága, mely jóformán az összes európai népeket egyszerre sújtotta, nálunk is ragadóssá vált, s a derengő szellemi élet hajnala nem tudta a külföldieskedés sűrű ködét eloszlatni. A politikai pártok elnémultak, a magyar közélet fejlődése megakadt, alkotmányunk romban hevert. De az elfojtott nemzetiség érzelme a középnemesség szívében titkon erősbült, s mikor II. József császár halálos csapá-

sokat mért alkotmányunk romjaira: mintegy varázsütésre kilobbant a rejtekező hazafiság tüze s lángba borította az egész nemzetet. Ismét magyar lett a magyar, ismét felhangzottak a rég nem hallott hazafias szónoklatok, s a vármegyék elűzték adminisztrátoraikat. A szegyenpír arczába futott a nemzetnek, hogy annyira meg tudott feledkezni önmagáról, s a szervezkedő pártok teljes erővel kívánták érvényesíteni az alkotmány megmentése iránt táplált eszméiket. A megyék minden segílyt megtagadtak, míg szabadságunk helyre nem állítatik. Azok, kik az előbbi kormányrendszert szolgálták, kénytelenek voltak bevallani, hogy félre voltak vezetve s nagy vak-ságban éltek, hogy régi jogainknak „csak panaszszal való oltalmazása” is elijesztette őket. De most a törvény mellé állanak s ezt fogják zsinórmértékül tekinteni.⁹ A magyar nyelv kifejtését még azok is sürgették, kik a germanizáló törekvések eszközei voltak. „Csak ezen egy boldogságot is érhetnénk el a közelítő diaetán — írja Prónay László Kazinczynak¹⁰ — azzal mindent, igaz létét, helyheztetését elnyerné a haza örökre . . . öszvetett vállakkal fogjuk e nagy igyekezetnek terhes oszlopát emelgetni s ha lehet, fel is állítani.” Révai és Kazinczy belevonják a mozgalomba az ország legelső embereit. Amaz a tudós társaság felállításán buzog s csudálatos erőfeszítést tesz. Emez általában a közszellem fölébresztésén, a magyar nyelv kifejtésén, a magyar színészet megalapításán fáradozik. Mindketten a nemzeti-ség megmentésére szállnak sorompóba s épen oly erős

⁹ L. Teleki Józsefnek Ugocsamegye rendeihez tartott beszédét. Megjelent az *Orpheus* 1790-iki évfolyamában s külön kiadásban is.

¹⁰ Kazinczy F. levelezése, II. kötet 67. l.

önbizalommal fognak e munkához, mint a milyen roppant akadályok tornyosulnak útjukba. Kazinczy a magyar korona őrszobájában írja meg a *Hamlet* ajánlását Prónayhoz oly lendületes prózában, melyhez hasonlót sokáig nem igen mutat irodalmunk. „Nemzetünk — írja Kazinczy — ismét fölemeli a porból fejét és visszavévén nyelvét, ruháját és szokásait, az lesz, a mik dicső eleink voltak; az lesz, a miről ezelőtt félesztendővel a gyenge hit álmodni sem bátorkodott: egy szabad nemzet — egy tulajdon törvényeivel, nyelvvel, ruhával bíró nemzet, melynek minden tagja fegyvert viselni született és kész oltalmazója hazájának és királyának.“ A forrongó szellem ámulva nézte a nemzetnek magasra esigázott kíváncsalmait, a melyeket semmi lehetséges politikai megoldás ki nem elégíthetett. Horváth Ádám az Istenhez fordul nyugtató szóért: mit végzett felőlünk, mi lesz vége a kicsapó lángnak? Áldás vagy átok fakad-e nyomán?

A Teremtő segéd nélkül nézi magas székből,
Mint reng a föld és készülget kimozdulni helyéből;
A természet csudálkozik,
Hogy nem első s nem második, —
Hanem csak ez változik.¹¹

Azonban a gyorsan neki hevült nemzet ép olyan gyorsan kiábrándult mámorából. Különben annyi bizonyos, hogy a teendők iránt sem a kormány, sem a rendek nem voltak tisztában.

A Lipót alatti országgyűlés nagyfontosságú törvényt alkotott hazánk alkotmányának védelmére, de a melyeknek alkalmazása részint az idegen kormány irigy szelleme, részint a nemsokára bekövetkező napoleoni

¹¹ Kazinczy F. levelezése II. k. 20. l.

háborúk miatt mind tovább és tovább huzódott. A megvédett jogokat azonban sokan nem tekintették vívmánynak. Voltak, kik a demokratia izmosuló eszméinek hatása alatt — főleg mikor a francia forradalom orkánja mind rettentőbb erővel kezdett rombolni — az egyenlőség és szabadság fogalmainak tágabb kört kívántak volna adni, csak hogy a proselyták nem a hangadó családok tagjaiból kerülven ki: látható siker nem koronázta törekvéseket. A legnagyobb rész boldognak érezte magát, hogy „őseinek erős és régisége által is tiszteletes, régisége miatt is kedves lakjokban bátorságban élhet és örömet találhatja, bár annak repedései igazításokat kívánnak“.¹² Ez az önelégültség újra a tétlen nyugalom karjaiba vetette hazánkat annyira, hogy egy év múlva már az az előtt oly vérmes reményű Kazinczy is kételkedni kezd a nemzet életerejében.

Innentől kezdve a kormány és nemzet mintegy kezét fogni látszik, hogy a haladás eszméinek még csíráit is kiöljék a jobbakból. A gondolat és szólas szabadságát vetélkedve igyekeztek mennél súlyosabb bilincsekre verni, s a mi csudálatos, az előbb oly magasra lángoló hazafi tüzi vármegye sugalmazására.¹³ Hijába küzdenek a jobbak, hogy a sötétség kezéből kicsavarják öldöklő fegyvereiket; hijába hordják fel az értelmi okok egész seregét, hogy állításuk igazságát napnál fényesebbé tegyék.¹⁴ A reactio visszanyerte előbbi hatalmát s most még kegyetlenebb erőszakot vőn a közszellem szabadságán. Még azok is, kik előbb oly neki hevült indulattal láttak

¹² Kazinczy: Pályám emlékezete. (Nemzeti könyvtár III. k. 137. l.)

¹³ L. Ballagi Géza „A magyar politikai irodalom története“ című műve 768. 769. lapjait.

¹⁴ L. Kazinczynak a II. kötetben közölt 429. 430. sz. levelét.

munkához, hogy a polgárosultság világát terjeszszék s erre nézve maguk köré gyűjtötték mindazokat, kik a magyar műveltség iránt némiképen érdeklődtek: még azok is keserű lemondással vonultak vissza a küzdelem színteréről, be kellvén látniok, hogy a cél, a melyet elérni hittek, még szinte megközelíthetetlen távolságban van.

Kazinczy Ferencz, a ki a kilenczvenes évek irodalmi és társadalmi mozgalmának majd minden szálát kezében tartá, a közszellem egyetemes hatásának megteremtésén fáradozván, folyóirataival majd minden valamire való főrendű hazafit fölkeres, a kiktől nyelvünk jogainak védelmét várja, s a kik készeknek nyilatkoznak segédkezet nyújtani neki a küzdelemre. A Révai célját magáévá tevén: egyesíteni kívánja a magyar írókat és tudósokat. Jellemző azonban, hogy a Széchenyi Ferencz gróf házában összegyűlt értekezleten az ország előkelő emberei közül megjelenik ugyan Orczy László, Podmaniczky József, Vay József, Eszterházy Károly gr. egri püspök, Ócsai Balogh Péter, de mint író, csak Kazinczy és Horváth Adám vannak jelen. Azt, ki az eszmének legtüzesebb bajnoka volt: egyszerűen mellőzték.¹⁵ Csak Révai lángbuzgalmának köszönhető, hogy *Planum*-a mégis az országgyűlés rendei elé került. Kazinczy már a küzdelem hevében szomorúan kezdi tapasztalni a visszahatás erejét. „Nagy még a setétség, kedves barátom! — írja Arankának — és nekem úgy látszik, hogy mivel némely helyeken *napok* támadnak, a barlangok setétjei még feketébbekké válnak, mint eddig voltak, míg egünket estveli homály fogta vala bé.”¹⁶ Bátran hivatkozik nyilvános működé-

¹⁵ Kazinczy F. levelezése II. k. 120. l.

¹⁶ U. o. 51. l.

sére, *Orpheus*nak minden lapjára, hol a felvilágosodás érdekében száll sikra. „Valakinek fel kelle támadni — írja — mert már többé szenvedni nem lehet, a mit csinálnak“ (t. i. az ósdi felfogáshoz ragaszkodók). De csakhamar be kell látnia, hogy emberi erőt meghaladó küzdelembe fogott. A közszellemet nem sikerült fölkeltenie, legalább nem oly mértékben, mint hitte. Az irodalmi művek iránt semmi érdeklődés, a tétlen nyugalom megint elfoglalta előbbi hatalmát. „Gyalázatos dolog — kiált fel elkeseredve — hogy a mi magyaraink még ezen magyar epochában sem olvasnak. Hijában vádolta Szacsvey azzal az írókat, hogy drágán szabják könyveik árát. Nem ez az oka.“¹⁷ S mikor kárba vezett fáradozásairól tudósítja Földit és elpanaszolja neki, mily leküzdhetetlen akadályok tornyosulnak eléje: Földi teljesen osztozik elkeseredésében. „Fájlalom szivemből állapotodat — írja Földi — de ez a sorsa egy nyomorúlt és vak hazában a jó izlést és világosodást tápláló apostolnak.“ Ugy van meggyőződve, hogy a főrendűeknek anyagilag kellene támogatniok az írók fáradozásait, a mire Kazinczy már a gyakorlatban is adott példát, mikor Prónay Lászlót arra ösztönözte, hogy tisztelje meg az írókat leveleivel és ajánljon fel néhány darab aranyat az általa fordított Hamlet eljátszóinak. „Kodrus életét áldozta fel hazájáért: mi nekünk mai magyar íróknak minden tehetségünket kell feláldoznunk hazai nyelvünkért“ — írja Földi.¹⁸ Az elszántság s bátor neki indulás valóban nem is hiányzott íróinknál: de a kedvezőtlen politikai állapotok e nyomós törekvéseket szinte csírájukban elfojtották. Hazánk fenye-

¹⁷ U. o. 135. l.

¹⁸ U. o. 169. l.

getett szabadsága, sőt területi épsége minden erejét fölemésztette a nemzetnek, melynek jövője alig tűnt föl kétségesebbnek valaha, mint a mult század utolsó felében.

Senki sem érezte mélyebben e vigasztalan hangulat komorságát Berzsényinél, a ki szorongó felindulások között virasztott a nemzet elhanyagolt dicsőségének romjai felett. Senki sem látta sötétebbnek a jövőt és senki sem olvasztotta magába a hazafi fájdalmat s kétségbeesést erősebben, mint épen ő. A családi élet egyhangú komorságának fájó érzete összeolvadt lelkében a nemzeti fájdalommal épen akkor, midőn az apai ház tömlöczéből mindenkép szabadulni kívánt, hogy saját családi tűzhelyét megalapítsa, mely után folytonosan vágyódott, mióta belátta, hogy „stoikus“ apjánál úgy is meg vannak számlálva napjai. Sokáig küzdött magával, míg elhatározásra jutott, de épen oly gyorsan valósította elhatározását, a mint az megérlelődött lelkében.

IV.

Berzsenyi Sömjénben.

Berzsenyi elválik atyjától s megnősül. Neje, gyermekei s ezek neveltetése. Ismeretsége Kis Jánossal, a ki először tudósítja Kazinczyt róla; Kazinczy elragadtatása s véleménye Berzsenyi három művéről. Berzsenyi olvasmányai. Nines szándéka a nyilvánosság elé lépni. Ódákat ír. Hazánk politikai állapota a jelen század első tizedében. Kit vallott mesterének, s milyen hatással lehetett reá Kazinczy véleménye? A határ, mely Berzsenyi ifjúkori költészetét ódáitól elválasztja. Toldy csoportosítása, a mely meglehetősen pontos. Berzsenyi a korabeli német költők hatása alatt kezd verselni; Matthiesson hatása eszméire, hangulatára és compositióira nézve. Részletes összehasonlítás; sikerültebb művei. Mi a Berzsenyi ifjúkori verseinek legfőbb érdeme? Ódáinak tárgya s költészetének iránya. Sömjént elhagyni készül.

Nagyon tévednénk, ha azt hinnők, hogy az apai ház egyoldalú szigora egészen elvette az ifjú életkedvét. Kétségkívül sokszor visszagondolt a soproni gondtalan napokra, mikor az életnek sötétebb oldalát még nem, csak szeszélyes tréfáit ismerte; sokszor bú fellegezte homlokát, ha szűkkörű viszonyai gondolkozóba ejtették: de talán be akarta bizonyítani atyja előtt, hogy ha a tanulásban nem serénykedett is, a gazdálkodásban hasznavehető ember válhatik belőle. Így meghajolván atyja akarata előtt: jó darabig fékezte türelmét, hogy atyját egészen magára ne haragítsa. De mind hiába. Berzsenyi Lajos komor világnézete napról-napra türhetetlenebb lőn rá nézve, s végre is szakítania kellett. Az ifjú költő

ez önmagával és sorsával való küzdelemből győztesen került ki. Nem csüggedt, sőt annál nagyobb tetterőt érzett lelkében.¹

Csodálatos azonban, hogy ő, a kinek szilajságait atyja oly keményen akarta fékezni, mikor kikerül a rá nézve valódi kényszernek mondható hatalom alól, jóllehet még egészen ifjú, nem vágyik vissza a zajos életbe, hanem csöndes magányt keres, hol elvonulva a világtól, az anyagi lét föltételeinek megszerzésén fáradozik s egyáltalában nem érzi hiányát a társas multságoknak, a melyekben az előtt annyira kedvét lelte. E különös jelenségnek oka kétségkívül az, hogy Sopronban s olykor Hetyén is egészen átélte az ifjúság viharos éveit, kitombolta szilaj kedvét, szabad fékre bocsátotta heves indulatait, a melyek lassanként önmagukat emésztették föl. Így a magasra lobogó tűz lángja annál gyorsabban hamvadt el, minél korlátlanabbul tört ki az előtt. Aránylag korán bucsút mond a könnyed életmódnak s lassanként mind erősebb és erősebb vágy keletkezik lelkében, hogy egy szerető szív mellett, vizsga szemektől elrejtőzködve, keresse az élet nyugalmát és boldogságát. Egy ideig semmi más nem érdekli, sem a dicsőség, sem a vagyon, sem a szerencse kedvezése.

Én véled, édes Emmim,
Véled kívánok élni,
Elrejtve a világtól,
Hol senki nem vigyáz ránk,
Hol semmit én ne látnék,
Csak édes angyaloreczád,
Csak téged, édes egyem!
Hol mást ne hallanék én,

¹ L. Kazinezyhoz 1810. szept. 1-jén írt levelét.

Csak szád kegyes sugását
S hív sziveink verését.

Igy sóhajt fel *Emmihez* című költeményében, mely ha későbbi keletű is, bizonyára ennek az időnek visszhangja. E sóhaj, melybe vágyai és reményei olvadtak, szive mélyéből tört elő s egészen kifejezi ekkori hangulatát.

Nem tudjuk, mily körülmények között indult el az apai háztól, hogy tűzhelyét megalapítsa. De abból, hogy apja elzalogosította ez alkalommal somogymegyei birtokait sógorának, Thulmon Pálnak,² azt következtethetjük, hogy az elválás épen nem történt meg békeségben. Dániel mintegy erővel szakította ki magát atyja hatalma alól 1798-ban. Még alig töltötte be huszonharmadik évét, mikor a nálánál kilencz évvel ifjabb dukai Takács Zsuzsánnát, dukai Takács Ferencz és Saáry Éva egyik leányát nőül vette 1799. május 22-én.³ Takács Zsuzsanna rokona volt neki, a mennyiben az ő nagyanyja testvérje volt Berzsenyi nagyapjának. Takács Ferencznek, a költő apósának, hét gyermeke közül három fiú és négy leány volt életben s ezek egyike lett Berzsenyi hitvesévé. Az esküvő, úgy látszik, egészen ünnepi díszben Kis-Somlyón folyt le, mit leginkább az bizonyít, hogy a kis-somlyói árvaházban növekedett gyermekek nászversekkel üdvözltek az új párt az esküvő után.⁴ Még ma is őrzik a Berzsenyi unokái azt a kardkötőt és arannyal gazdagon sujtásozott mentét, a melyben nagyapjuk esküdött.

Az esküvés évét eddigi életrajzírói kivétel nélkül 1800-ra teszik. Forrásunk szerint, a melynek hitelességében nincs

² L. Noszlopy id. műve 13. lapját.

³ Így jegyezte ezt fel Berzsenyi Lajos egy *Corpus juris* táblájára. Figyelő 1876. (Szerk. Ábrányi Emil.) 17. sz.

⁴ L. Berzsenyi László közlését. Figyelő. U. o.

okunk kételkedni, egy évvel előbb történt az, épen két héttel azután, hogy huszonharmadik esztendejét betöltötte.

A fiatal pár az esküvő után ugyancsak a Kemenes-alján levő kis faluba, Sömjénbe vonult, anyai örökségére, a melyhez neje részjószága is járult. A fiatal Berzsenyiné egyszerű, igénytelen, de józan kedélyű és csinos asszony lehetett, a kinek mély érzelme, rendszeretete és takarékosága megnyerték a férj becsülését és ragaszkodását. A szende ifjú nő, a ki férje gondolatait mintegy ellesni iparkodott, egészen Berzsenyi életköréhez szabta a maga életét s önakaratát nem kívánta érvényre juttatni. A nagyravágyást s hiúságot talán híréből sem ismerte. Ellágyuló szerelemmel csillapította a férj heveségeit, s ez az önfeláldozás mintegy lebilincselte a szenvedélyek zabolázásához nem igen szokott ifjú költőt. Minden valószínűség szerint nejére czéloz *Az én kegyesem* című dalában, midőn e sorokat írja :

A módit ő nem ismeri,
Sem piperéit,
Ah, mégis oly szépen szedi
Könnyű lepleit.
Barna fürtje sodradéka,
Fátyola csendes árnyéka
Festi keceit.

Berzsenyi, tudjuk, már apjától látta, hogy a nőnek mennél kevesebb hatalmat kell adni mind a háztartásban, mind a gazdálkodásban. Most őt is vonzotta a példa s e tekintetben egészen a családi tapasztalatok hatása alatt állott. Az ifjú nőt mindez nem gátolta abban, hogy férjéhez híven és önfeláldozólag ragaszkodjék. Nem ismervén a nagyvilági fényt és pompát, nem is ébredhetett föl vágya irántuk. Testvérei mind különben éltek, „kas-

télyokban és festett szobákban“ laktak. Berzsényiné ilyenre nem vágyott. Két kis szobában laktak ők még később is, mikor már családjuk megszorodott is.⁵

A fiatal pár boldog egyhangúságban töltötte az első hónapokat, terveket szőve a jövőről, serénykedve a gazdaság körül, hogy a férj zálogba tett birtokait menél előbb kiválthassa. Egy-két év múlva gyermekekkel áldotta meg Isten Berzsényiék s most már ezek neveléséről is gondoskodniok kellett. 1808-ig, míg Sömjénben lakott, három gyermekkel örvendeztette meg neje: Lidiával, Farkassal és Antallal, a kiknek nevelését Berzsényi bizonyos meghatározott irányban vezette. Az anyának két évig kellett szoptatnia a kicsinyeket és lassankint szoktatni az elválasztáshoz, hogy „se az anya, se a gyermek a nagy változást meg ne érezze“. ⁶ Elkényeztetni azután sem volt szabad a gyermekeket, jóllehet ő, mint levelei mutatják, gyöngéd és szerető atya volt. De

⁵ Jóllehet Berzsényi maga írja 1809. márcz. 12-én kelt levelében Kazinczynak a következőket: „A mi feleségemet illeti, középszerű mindenben; tizennégy esztendősen korában vettem el, együgyűségben találtam és abból fel sem szabadítottam“: mégis nagy tévedésnek tartjuk az *Irodalomtörténeti közlemények* (1891. I. évf. 125. l.) egyik bírálójának felfogását, a ki Berzsényinek a feleségéről adott leírását a mai betű szerinti értelemben vevén, „gyarló feleségecské“-nek látja Berzsényinét, a milyen bizonyára nem volt. E felfogást a Berzsényi sorai egyáltalában nem támogatják, de különben egészen ellenkezik minden adattal, a mit csak Berzsényiről tudunk. Egy gyarló lényt alig hihető, hogy életpárjává tett volna az ifjú költő; de másfelől később Berzsényi betegsége alatt neje, mint valódi őrző angyal állt mellette, csillapítani igyekeztén a beteges izgatottságot, mely Berzsényin erőt vett. Sőt a gazdaság vezetése is nagyrészt az ő vállaira nehezedett ekkoriban. Egy *gyarló* nő pedig minderre aligha lett volna képes.

⁶ Előbb idézett levelében.

a saját vérmérsékletétől szabott irány kijelölte a testi és lelki nevelés útjait gyermekeire nézve is. Mint maga a költő életének nagy részét a szabad levegőn tölté: úgy igyekezett gyermekeit is az egészséges levegő különféle változásaihoz szoktatni. S mikor már serdülő kort értek: örömmel ültette térdeire a kicsinyeket, órákig elcsevegett velük, ő maga vezette be őket az olvasás elemeibe s pedig oly helyes módszerrel, hogy alig tanította őket huszonnégy óráig s már jól tudtak olvasni. Irni pedig egy pár héten tanította esténként s már egész összefüggő mondatok írására képesek voltak. Úgy látszik, a nevelés szabályait is önpéldája után alkalmazta. A mint őt kis korában atyja játszva oktattatta: úgy alkalmazta e módszert gyermekei tanításánál ő is. Elve volt, hogy a testi fejlődést nem szabad megzavarni az értelem erőszakos fejlesztésével. „Tíz esztendő korában — írja Kazinczynak — megtanulja a gyermek azt egy nap, a mit hét s nyolcz esztendő korában esztendeig. Én, ha rest nem volnék, két esztendő alatt mind arra megtaníthatnám a fiamat, a mit magam tizig tanultam.“⁷

Legtöbb gondot okozott neki később is az: miként ismertesse meg gyermekeivel a vallás elemeit. Már kilencztíz évesek voltak s még mit sem tudtak a vallásról, a melynek mysticismusát, úgy látszik, csak későbbi korokban akarta atyjuk beléjük oltani s eleinte félt, hogy a fel nem fogott vallási titkok helytelen irányba terelik a gyermekek fejlődő értelmét.⁸

Berzsenyi valódi kedvét találta gyermekeiben s ezek nevelése és a gazdálkodás között oszlottak meg napjai.

⁷ L. 1815. márcz. 2-án írt levelét.

⁸ L. Berzsenyinek 1812. ápril 2-án Kazinczyhoz érkezett levele.

De atyjának kérlelhetetlen szigora s másfelől sógorainak ellene való áskálódásai nem egyszer megszomorították boldog családi életét. Atyja, úgy látszik, az elzalogosított somogy megyei birtokok váltságösszegét s az átadás és visszavétel irományait sehogy sem akarta fiának kiadni. Rossz szemmel nézte fiának abbeli törekvéseit, hogy az Somogyba szándékozott átköltözni,⁹ s e miatt az izetlenségek még mindig tartottak. Sógorai pedig irigyen nézték a fiatal házaspár gyarapodását és szintén azon voltak, hogy Berzsényiékét, a hol csak lehet, megkárosítsák.¹⁰ Berzsényi e titkos és nyilvános ellenségeskedést nem tudta békével tűrni. A hozzá közelállók rosszakarata vérig keserítette olykor-olykor, s háborgó indulatai nem találtak enyhületet. A higgadt gondolkozás és philosoph világnézet még kevésbbé voltak tulajdonai, semhogy az ellene való törekvések rugóit saját értékükre igyekezett volna leszállítani. Azt hisszük, nem csalódunk, mikor úgy vélekedünk, hogy ezekre az időkre érzelt később, mikor Kazinczynak 1814. június 18-án írt levelében a következőkép nyilatkozott: „Az emberek veled rútabbul nem bánhattak, mint velem; *harcz s dühösség volt életemnek legszebb ideje*, tajtékos ajakkal csókoltam azt, kiért szivem reszkete, törös kézzel ölelém barátomat, vérrel elegyítve ittam öröimnek poharát, mint egy részeg pandur a pálinkát az ütközetnek veszélyén, mert nem tudtam azt, hogy az embereknek gonoszsága nem egyéb, mint gyarlóság, bolondság“.

Ha azonban nyugalma visszatért: megint csak a mű-

⁹ Noszlopy id. műve 13. l.

¹⁰ L. Berzsényinek 1812. aug. 15-én kelt s Kazinczyhoz intézett levelét.

zsák társaságába menekült, mikor házi népe lenyugodott, s a csöndes éj megnépesítette a költő képzelmet. Ilyenkor félig kész műveit vette elő, vagy a lelkében zsongó újabb érzelmeket olvasztotta költészetté. Neje, mint tudva van, nem jó szemmel nézte, hogy Berzsenyi a gyertyát fogyasztotta, minek oka bizonyára az volt, hogy a költő még neje előtt is eltitkolta azt, miért fogyasztja ő a késő éjjeli órákig a világító szert. A költő a szelíd zsembelődésen csak mosolygott s tovább is titokban tartotta költői felindulásait, a melyek pedig mind jobban és jobban hatalmukba kerítették.

Az előbbi fejezetben vázolt hazafiúi lehangoltság megmegtépte a költőt, s a bemohosult dicső mult emlékei „síri árnyakként“ vonultak el tüzes képzelme előtt. A Nagy Lajos és a Hunyadiak fénykorába menekült, a melynek „égő arczulata sugárzott“ előtte. „Az óvilág sötét ködében tündöklő fényes csillagok“ világítottak hozzá, s annál mélyebben érezte a nemzet gyászát most, mikor a végenyészet felé közelgett hazánk. S vajjon miért nyertek „koszorús nevet“ ama dicső királyok, kik „mint Pharos égi lángja a sivatag homályain“ ragyogtak a borongó képzelem sötét alakjai előtt? Mert „mindenik a szelíd múzsa barátja s mindeniknek múzsa szelíd keze tört borostyánt“. A harci bátorság, erő és hatalom tudománnyal és költészettel párosult. E letűnt nagy századok egészen megelevenülnek a költő képzelmében. Ódai hévvel csap a felajzott lant húrjaiba, s lelkesülése önkéntelenül költészetté simul:

Mint hajdan a nagy Delius oszlopit,
Delphus csudáit, napkelet, alkonyat
Bámulta s a fáradt zarándok
Ormai közt iszonyodva állt meg:

Sok messzi ország bölesei, bajnoki
 Jöttek hazánknak látni dicső egét,
 Rémülve nézett a világ ránk
 S nemzeteket tapodó erőnkre.

De hajh! e fénykort az eldurvult nép buta kénye ép
 úgy elhomályosította, mint a „nagy Terézia“ tudomány-
 kedvelő törekvéseit tönkre tette a sötétséghez ragasz-
 kodó vad tömeg műveletlensége. A legszebb tehetség is
 elsorvad így, mert a nemesen buzgót „durva Nérók
 vasigája bünteti“.

Cátó temérdek lelke legörbedett!

A végzetnek e megmásíthatatlan útjára vezeti a köl-
 tőt a régi hajdankor fényeért való lelkesülése s a jelen
 súlyedésnek keserű szemlélete. A vatesi harag és maró
 gúny így mondatják ki vele a rettentő szavakat:

Romlásnak indult hajdan erős magyar!

Levetkőzte nemes erkölceit, honszeretete kialudt, vi-
 tézsége elfajult. A félvilággal megbirkózni kész nemzet
 nincs többé. A deli ifjak „nem tudnak ádáz táltosokon
 leragadva szökni“, s nagy tettekért hevülni. „Óh szégyen!
 mivé lett! Módi majom, gúnyolásra méltó“. Elkesere-
 dede, ihlett haragja átokkal sújtja a nemzetet:

Átok reátok, Harpya fajzati!
 Erkölceinket vesztegető fenék!
 Fessen le hív Gvadányi tolla,
 Nemzetemet csufoló bolond kóros.

Az óda még most nem végződik avval a keserű le-
 mondással, mely a költő haragját és átkát annál retten-
 többé teszi, mint későbbi kidolgozásában, de a költő
 már most sem tud vigasztalást lelni másban, s látszik,

hogy az egész mű eszméje már ekkor teljesen kialakult lelkében. Minden esetre rendkívül érdekes, hogy az 1802-ből ismeretes első kidolgozásban is ugyane lemondáshoz menekül a költő elkeseredése, mint a hét-nyolcz év múlva készült javításban, mikor így szól:

Volt oly idő már, melybe' nemes hazánk

A legmagasabb polczra emelkedett:

Jön oly idő, (a) melyben elszórt

Hamvaiból gyülevész kavarcz kél.¹¹

Az ódák közül e kettő már 1802-ben készen volt; ezt Kis Jánosnak egyik leveléből¹² biztosan tudjuk. De azt is tudjuk, hogy ezeken kívül mindazon költemény, a mely nem classikai schemában van írva, szintén készen volt, sőt minden valószínűség szerint a *Virág Benedekhez*, *Péteri Takács Józsefhez*, *Melisszához*, *Féltés*, *A felkölt nemességhez* (a szombathelyi táborban) 1797, *Herczeg Eszterházy Miklóshoz*, *Chloe*, *A tavasz*, *Linon*, *A tizennyolczadik század*, *Az első szerelem* s a *Magányosság* című is. Ezek sem a mostani alakjukban vagy legalább nem egészen úgy, mint a hogy reánk maradtak, mert Berzsenyi, mint alább látni fogjuk, folyvást gyalulta, simította műveit még akkor is, mikor már sajtó alá készítette.

Ez időben még csak nem is sejtette, hogy titkát nem-sokára felfödözik. Nem volt szándéka a nyilvánosság elé lépni, részint, mert nem bízott tehetségében, részint pedig, mert nem volt egyetlen olyan barátja sem, a

¹¹ A költemény első kidolgozásának egy másolatát a M. N. Múzeum könyvtára őrzi. Megjelent az Aradi Közlöny 1886. évf. 115. számában. Különben Toldy is közli a variánsok között.

¹² L. alább idézve.

kinek meg merte volna mutatni műveit. Elzárkózva élt a nyilvános élettől s költői hevüléseit önmagába rejtette. Noszlopy ugyan azt állítja, hogy mikor Berzsenyi elvált apjától, ez azt tanácsolta volna neki, hogy ha már annyira kedvét leli a verselésben, legalább ne mondja senkinek.¹³ Ez azonban annál valószínűtlenebb, mert nem hiszszük, hogy ő úgy vált volna meg apjától, hogy ezt az apa csakugyan mondhatta volna fiának. Még kevésbé valószínű, hogy a költő legközelebbi rokonai is tudták volna, hogy versírással is foglalkozik, mikor még neje sem tudta. A mit Noszlopy állít, hogy a költő egyik rokona, Noszlopy Antal, dukai ügyvéd s később somogyi táblabíró, kivel Berzsenyi barátságban élt, többször buzdította volna őt a nyilvános föllépésre: bizonyára csak később lehetett, talán azután, mikor már Kis János felfödözte a titkot, vagy még később, 1808 körül. Egyelőre asztalfiókjába rejtette műveit, a melyeken folyvást javítgatott s nem is gondolt arra, hogy bárkinek is megmutassa azokat.

A jelen század első pár éve alig is lett volna alkalmas a nyilvános föllépésre. Berzsenyi jól ismerte a korabeli magyar írókat, kivált Rájnist, Baróti Szabót, még inkább Takácsot és Virág Benedeket. De mindezek, bár különösen a legutóbbit vezérének tekintette, költői geniussát nem tudták annyira fölbátorítani, mint az a siker, melyet Kazinczynak félbeszakított pályája jelölt. Kazinczy fordításait és átdolgozásait, a *Gessner idylljeit*, a *Bács-megyeyt*, a *Diogenest*, a *Herder paramythionjait*, az *Orpheust* kétségkívül már régebben ismerte s úgy találta, hogy a Kazinczy műízlése, stíljének ereje és csiszoltsága,

¹³ Noszlopy id. műve, 13. l.

nyelvének fordulatos merészsége sokban eltérnek a többi írók erőtlen nyelvétől, mely a költői eszme kialakulásának valóságos akadály. Virágnak nem annyira nyelvét, mint eszméit és költői formáit tartotta utánzandóknak: de a Kazinczy műgondja, lendületes stílje leginkább vonzották. E tekintetben őt tartotta mesterének sokkal inkább, mint bárkit a magyar írók közül. De mivel Kazinczy sikere szinte elérhetetlen magasságban lebegett előtte: egyelőre épen ezért nem bízott saját tehetségeiben. Vajjon folytatja-e tovább Kazinczy félbeszakított működését abban az irányban, a melyben megkezdte: e kérdésről bizonyára Berzsenyi is nem egyszer gondolkozott, de ki tudott volna erre választ adni? . . .

Azonban az 1801. év jún. 28-ika visszaadta Kazinczy-nak rég elvesztett szabadságát. Az irodalmi agitátor alig hogy kipihente magát édesanyja szárnyai alatt, Regmeczen: azonnal megindította a nyelvmívelés reformját. Levelei egy-egy röpirat értékével és hatásával bírtak, s nem hiszszük, hogy ezekről Berzsenyi ne értesült volna Kis János útján, a kinek Kazinczy saját törekvéseit és céljait legvilágosabban megmagyarázta már fogsága előtt.

Kis János, Berzsenyinek e régi ismerőse, Kővágó-Órszról 1802. július hó utolsó napjaiban költözött át Nemes-Dömölkre,¹⁴ mely község félóra járásnyira fekszik Sömjéntől, ez levén annak fiókegyháza. Kis János akkor már elismert hírnő író volt. Az ev. községek versenyezve választották meg mindig a legjobb eklézsiákhoz s „híveinek könyvei kísérték ki mindenhonnan.” Mióta a sop-

¹⁴ L. Kis Jánosnak 1802. június 19-én Kazinczyhoz írt levelét. Kaz. lev. II. k. 482. l.

roni „magyar társaság“-ot néhány ifjú barátjával együtt megalakította: szakadatlanul működött az irodalmi téren mint eredeti író és fordító. „Tudós híre imponált“ a híveknek, — mint maga írja Kazinczynak — s ennek tulajdonítá, hogy „egy volt a legszerencsésebb predikátorok közül“. Élete szakadatlan tevékenységben folyt le. Legfőbb célja a tanítás, oktatás levén: kivált ifjúkorában az akkori német írók (Knigge, Meiners) fordításán fáradozott s adta ki műveiket egymás után. Mint költő: jelentékeny nyomot nem hagyott hátra a magyar költészetben. Tanító célja majd mindig erőt vett rajta s ebben az időben, a melyről szólunk, nem is bízott tehetségében, hogy ő még, mint költő, elismerésre is tarthat számot. Nem a hírért, nem a halhatatlanságért dolgozott; csupán azért, hogy a műveletlen nép sorsán enyhítsen és egyháza javát előmozdithassa. Kazinczynak buzgó tisztelője levén s már 1793 óta levelezvén vele: mesterének tekintette őt az irodalomban s viszont Kazinczy is a legbizalmasabb barátjának hitte Kis Jánost, a kinek mindennemű törekvéseit szívesen elmondta. Tőle halotta Kis János: mire kell törekednie az írónak s miért kell működnie a polgárosultság terjesztésén. A hír s a halhatatlanság vágyát Kazinczy leveleiből kezdte ismerni. Nyíltan megmondta neki, hogy a jó és eszes ember semmire sem törekszik inkább, mint a halhatatlanságra, mely neki valóságos bálványa. „Menjünk a kitett czél felé — írja Kazinczy — s szeretetünk édességeit vegyük kezességeül a halhatatlanságnak, mely bizonyosan miénk.“¹⁵ De Kis János erre azt felelte, hogy a halhatatlanságra reménye nincs és így számot sem tart rá. A *Kazinczy*

¹⁵ U. o. 473. l.

Ferenczhez czimű epistolájában ismételte e nézetét, a mely igénytelen egyszerűségének megható bizonyítéka:

Azt fogadom s íme adom parolámat,
 Hogy nem tartok örök dicsőségre számot.
 A nap felé veled azok repüljenek,
 A kik az egetől sasszárnyat nyertének.

Igéri azonban: hogy „a mennyire tőle telhetik, csakugyan igyekezni fog a szépnek és jónak ösvényén mennél tovább menni, hogy barátai szeretetére méltó lehessen és a legjobb emberek közül mennél többeket tehessen barátaivá“. Igéretét valóban be is váltotta, mert ritka ember dicsekedett a főrendű hazafiak, írók és a nagy közönségnek oly osztatlan méltánylatával, mint ő. Jól mondja Angyal Dávid, hogy „evangéliomi jóságában, naiv bölcsességében, szeretetre méltó ügyetlenségeiben szakasztott mása Wakefield lelkészének“.¹⁶

Természetesnek találjuk, hogy mikor Kis János elfoglalta a nemes-dömölki papi hivatalát: hívei seregestül tódultak a templomba a nagyhírű szónok predicióit hallgatni. Berzsenyi szintén többször átrándult Nemes-Dömölkre s az isteni tisztelet végeztével bizonyosan nem egyszer beszélgettek irodalmi dolgokról s ilyenkor szót tehetett arról a sürgölődésről is, melyet az az előtt kevéssel kiszabadult Kazinczy leveleivel megindított. Berzsenyi nem szólt ugyan a maga költői törekvéseiről, de annyit elárult, hogy „nagy tisztelője“ Kazinczynak. Mivel pedig Kis sűrűn levelezett Kazinczyval s mindig tudott az ifjú földesúrnak egy-egy érdekes hírrel szolgálni közös mesterökről: e körülmény még szorgalmasb látogatóvá tette Berzsenyit

¹⁶ Idézett műve 9. l.

Kis Jánosnál, a ki a nemsokára született Berzsényi Farkasnak keresztatyjává is lett. Kis János szintén gyakran megfordult Sömjénben a Berzsényi házában vagy Káldy Pálnál, „egy jó kedvű, élénk eszű s olvasni szerető férfúnál“, hová ilyenkor Berzsényi is ellátogatott. De még nem is sejtette, milyen költői tehetség lappang komájában, a kevés szavú, szerény, de „jó lelkületű s józan eszű“ emberben, a kiről csak annyit vett észre, hogy olvasgatni szeret, mert könyvtárából több munkát el-elvitt magával otthoni használatra, sőt élénken érdeklődik az irodalmi hírek iránt s néha-néha tanácsot kér tőle erről vagy arról a nevezetesebb munkáról, a melyet megvenni szándékozott.¹⁷

A véletlen azonban nemsokára felpattantotta a szorosan őrzött titok zárait! Már az első látogatásai alkalmával feltűnt Kis Jánosnak, hogy beléptekor Berzsényit asztalánál dolgozva „papirosok mellett“ találta. Berzsényi azonban hirtelen eltakarította a papirdarabkákat asztaláról s mintegy megrettent, hogy koma ura talán észre is vett valamit. „Midőn ez másodszor vagy harmadszor történt — írja Kis — s a nyiredékeken verstöredékecskéket találtam: azt mondtam neki nyájasan, hogy valamely különös léleknek kell nála látogatásokat tennie s kérdém tőle enyelegve, hogy talán versírással mulatja magát. Ő erre határozottan semmit sem felelt s a beszélgetést tüstént más tárgyra fordítá.“ Semmikép sem akarta titkát elárulni. Hanem Kis János látogatásai ismétlődtek s az 1803-ik évnek egyik márcziusi délutánján, mikor Berzsényi a hozzá belépő koma ura látogatásakor a szokottnál is nagyobb zavarban volt, a mi Kis Jánosra is

¹⁷ L. Kis János Emlékezései. II. k. 111. 112. l.

kellemetlenül hatott, ez utóbbi mentegetőzésül ilyenformán szólította meg őt: „Talán háborgatom komám uramat? — megengedjen“. — Berzsenyi csak himezett-hámozott. „Nem biz engem, haszontalanság, a mit irkáltam“...¹⁸ „Talán versek?“ Mit tegyen: kénytelen-kelletlen bevallja, hogy „igen is, néha tréfából efféle bolondsággal mulatja magát“.¹⁹ Mennyire elbámult Kis János, mikor ezt a nyilatkozatot hallotta tőle s mennyire kívánt volna csak egyet is látni versei közül. De ez még mindig vonakodott attól, hogy verseit meg is mutassa koma urának. Döbrentei ugyan azt írja, hogy Berzsenyi e látogatás alkalmával mindjárt meg is mutatta egy-két versét Kis Jánosnak, de ez utóbbi, Emlékezéseiben egész világosan kimondja, hogy „még ekkor verseiből semmit sem mutatott“. Ez utóbbi forrás hitelességét Berzsenyi zárkózott természetével megegyezőbbnek tartjuk s valószínűbb is, hogy Berzsenyi, a ki oly féltékenyen őrizte titkát: nem volt hajlandó abba egyszerre beleavatni bárkit is. De megigérte, hogy néhány darab versét közelebbi látogatásakor meg fogja neki mutatni. S ezt meg is tette. Három művét vitte el Kis Jánoshoz néhány nap múlva: *A reggel*, *A magyarokhoz* („Romlásnak indult“ kezdettel) és a *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás* címűeket.²⁰ „Már csak nyíltan megvallom komám uramnak, — e szókkal nyújtotta át a verseket — hogy én egy idő óta versírással bibelődöm: nézze által ezeket s mondja meg, ha mehetek-e valamire“. Kis János mohó kíváncsisággal haladt végig a sorokon s ámulata teljes volt. „Oroszlánnak látom én

¹⁸ L. Döbrentei id. kiadása 98. l.

¹⁹ Kis János Emlékezései. II. k. 112. l.

²⁰ L. Kis Jánosnak 1803. márcz. 27-én Kazinczyhoz írt levelét. Kazinczy lev. III. k. 43. l.

itt körmeit!“ így kiáltott fel lelkesülve, mikor a műveket végig olvasta. Nem is érzett magában elég erőt, hogy kifejezze szívbeli örömét s meghatottságát. Annál kevésbé lett volna képes a műveket megbírálni. De különben Berzsenyi, bár kétségkívül sokat adott komája ítéletére is: ezzel meg nem elégedett. Ő a Kazinczy bírálatát óhajtotta hallani. Tőle várt buzdítást, javalást. Kis János sietett az említett három költeménnyel Kazinczyt megörvendeztetni, tudván, hogy Kazinczy, a közös mester, bátorító szavai elhatározók lehetnek Berzsenyi egész pályájára. „Közlöm veled — ezeket írja Kazinczynak, idézett levelében — egy ifjú földes úrnak s hallgatónak, Berzsenyi Dánielnek egy pár versét, még pedig minden változtatás nélkül, kivéven a tudatlan copistának (a ki senki más, mint maga Berzsenyi) gyermeki írásbeli hibáit. *Ez a szép reménységű költő nagy tisztelőd*; mind eddig senki sem tudta, hogy ő verseket írt, jöllehet már *szép számmal készített. Ítéletedet kéri általam*, s nagy jót téssz vele, s reménylem, a literaturával is, ha hibáit kiméléssel s szépségeit dicsérettel fogod felfedezni“.

Az ekkor betegeskedő Kazinczy még jobban meg volt hatva, mint Kis János. Öröme nem ismert határt. Alighogy elolvasta Kis fentebbi sorait s Berzsenyi műveit: azon betegen neki ült az írásnak, elfeledte betegségét s szinte megelevenült egész valója: „Íme — kiált fel — midőn azon kesergek, hogy az a szent tűz, mely már csak kevesek szívében tápláltatik, közelít elalvása felé, egy dicső lángot látok fellobbanni véletlenül. Háládatosan borulok a szent anyának, *a természetnek*, lábaihoz, s tisztelettel imádom bölcsességét, hogy a történetek fonalán oly szorosan fűzte a segédet a veszély mellé. Tégedet pedig, becsülhetetlen barát, örvendő köszönettel szorítlak mel-

lemre. Örvendj, édesem! és nemcsak literaturánknak örvendj, hanem örvendj magadnak is“. ²¹ Aztán szokott udvariasságával neki tulajdonítja az ifjú költő érdemének felét, mivel — úgy mond — „némely soraiban — és ez nékiek legfőbb dicsérete! — egészen Tégedet hallak zengeni“. De rögtön czéloz is rá, hogy Berzsenyi melyik művében hallja ő különösen Kis Jánost zengeni. Ha Berzsenyinek e műveit nem ismernők s nem tudnók, mely művekből következtetett Kazinczy a Kis János tanítványára: e czélzást pusztán csak egy udvarias bók gyanánt vehetnők. De így Kazinczy a saját irányára, a saját költői ideáljára nagyon jellemzőleg oly ítéletet mond, a melyet csak várhattunk tőle. S ha meggondoljuk, hogy őt első sorban *A reggel* című költemény érdekelte: nagyjából igazat is kell adnunk ítéletének. Berzsenyinek ez egyik leggyengébb műve kétségkívül össze sem hasonlítható a másik két, Kazinczyhoz küldött művével. Ha idegen hatás nem látszik is rajta: az a felfogás, hogy éltünk pályája változhatatlan renddel van kiszabva, a jók és nemesek a félistenekhez sietnek, a rablelkek pedig örök sötétségben tébolyognak — nyilván a Kis János böleselkedő hangjának egy-egy változatát mutatja, a mi épen elég Kazinczynak arra, hogy egyszersmind Kis János utánzatát lássa ez igénytelen kis műben. De *A magyarokhoz* című ódában is látott valamit Kazinczy, a miből a Kis János művei tanulmányozására következtetett, t. i. a tiszta erkölcs hatalmának és erejének hirdetését. Úgy látszik, ez ragadta el egészen a mestert s azért írta a következőket: „Én csendes gyönyörűséggel nézem messzinnen azt a gyönyörű haj-

²¹ Ér-Semjén, 1803. ápril 6-án kelt levelében. Kaz. lev. III k. 47. l.

nallatot, melyet egünkön az a szép Phosporus terjeszt, s kérem az élet fonalát nyújtó lányokat, hogy az enyém el ne messék, míg megláthatom déli ragyogását“.

Különben Kazinczy szokása szerint először a költemények külalakját vizsgálja meg: hibátlanok-e az alkaeosi sorok, elég csiszolt és kecses-e a nyelv, s látszik-e rajta „correctio“ nyoma. A conceptióval nem sokat törődik, ha a verselést és nyelvet hibátlannak, sőt ez utóbbit szépnak találja. Ítélete e tekintetben fölötte kedvező. Ha elképzeljük, hogy Berzsenyi olvasta a Kazinczy levelét, mit könnyen föltehetünk: bizonyára hatalmas ösztönt meritett belőle. „Én nem tudom — folytatja Kazinczy — mit csudáljak inkább a mi új barátunkban: a szép, noha néhol hibás magyarságot-e, vagy a *poétai bátor és har-sogó ömledezést?* ezt a jól elkészült nagy lelket s tanulását-e, vagy azt, a mi nélkül mindezt semminek venném, az ő *szent hazafiságát?*“ Berzsenyi fülében kétségkívül e szavak viszhangzottak legtovább. Ime, az teszi homlokára a borostyánt, a kitől egyedül várta költői irányának javallását. Mennyi önérzet és önbizalom fakadt ez ítélet olvasása után a félénk költő lelkében; mennyire megerősítve, sőt szentesítve látta választott irányát, mely költői egyéniségét teljes mértékben kifejtendő volt. Hazafias érzései új táplálékot nyertek, hangja még bátrabbá s merészebbé vált, s lelkesülése még hevesebb lőn. De volt még a Kazinczy levelében egy oly észrevétel mindezen fölül, a mely épen oly elhatározóvá lett további pályájára, mint a föntebbi, mely az ő „szent hazafiságát“ méltányolta. „Kérd — ezt izeni Kazinczy Berzsenyinek — hogy az *ódák útjáról el ne térjen.* Az őtet egykor főpolczig vezeti; s *literaturánk itt kíván leg-inkább munkás kezeket,* mert Virágon kívül még nincs

egy poétánk is, a ki a Horátz lantjának méltóságát érezte volna . . . . Esküdjön meg, magát a lant műzsájának szolgálatjába avatván, hogy *énekeit sohasem vesztegeti hasztalan magasztalásra s innepek fényesítésére.* „Mondjad néki, hogy őtet szeretem” — így végzi Kazinczy észrevételeit s jó tanácsait.

Berzsenyi egészen új világban érezte magát a mester buzdítása után. Arany János is úgy vélte, Vörösmartynak a *Rák Bendére* tett bírálatát hallván, hogy most már megállapodnia nem lehet; érvényesítenie kell a benne lappangó nagy tehetséget. Reá körülbelül hasonló hatással lehetett a Kazinczy méltánylata és serkentése. Ime az út kijelölve, a melyen „literaturánk leginkább kíván munkás kezeket”. Ha ő ez úton halad: nemzete dicsőségét emeli, becsületet szerez a magyar névnek, s a maradék szent tisztelettel avatja azok közé, kik a hazának *használni* törekedtek. A félénk genius ettől kezdve bátrabban emeli szárnyait a magasba: de azért még önbizalma koránsem teljes. Sőt igazában még csak ezután kezdi mérlegelni tehetségeit, bár el van határozva, hogy feltartóztathatlanul küzd a cél felé. Háborgó napjai lassanként elmultak. Ifjúságának heve izzó parázsszá változott, a szerelmi ömledezések kora lejárt, a dalos költészetnek bucsút mondott s föltette magában, hogy költői működését az erény magasztalására, a dicsőség hirdetésére s követésére, az alacsonyság, erkölcstelenség és álság ostromozására s az emberiség javítására fogja fordítani. Ez volt az az idő, melyről később énekelte:

A szilaj lélek, rekeszét kitörvén,
A nap útján túl magasan csapongott,
S mint az aetherben lakozó rideg sas,
Földre se nézett.

A Kazinczy buzdításait Kis János folytonosan ismételte, valahányszor csak együtt voltak. Berzsenyi ilyenkor természetes szerénységében gazdasági dolgaira hivatkozott, a melyek idejét egészen elfoglalják. Dicsőségre ép oly kevésbé vágyott, mint barátja; de mint ez, épen oly híven kívánta teljesíteni kötelességeit, a melyekkel a hazának hasznára lehetett. Azonban mind több időt fordítgatott olvasgatásra és verselésre, még gyakrabban fölkereste Kis János könyvtárát s a hasznos könyveket „vonakodás nélkül” vette meg. Így szerzé meg Kis János tanácsára Horatius műveinek Nitsch és Haberfeldt jegyzetes kiadását, Home munkáját a kritikáról s egy pár német költő műveit.²²

Mielőtt azonban Berzsenyit mint költőt és magánembert tovább kísérnök pályáján: szükséges egy kissé megállapodnunk e határnál, a mely ifjúkori költészetét ódaköltészetétől egészen elválasztja. Ez utóbbi körülbelül az 1801-től 1815-ig lefolyt évek működésének eredménye, s minden egyes költemény, mely ez idő alatt lelkében megfogant, annyira összefügg egymással, akár költészetének irányát, akár eszméinek körét, akár ódai hevének magasságát tekintjük, hogy e műveket egymástól el nem választhatjuk. Ifjúkori költészete azonban e határnál nagyrészt véget ér. Tehetségének öntudatára jutván: szakít a német költészet utánzásának irányával, mely bár még azután is meglátszik egy-két művén, de innentől fogva az önállóan alkotó tehetségnek teljes erejét mutatja egész működése. Természetesen e határt biztosan megjelölni nem lehet. De azt véljük: közel járunk a valósághoz, ha Kazinczy levelének tulajdonítjuk e határpont

²² Kis J. Emlékezései. II. k. 112. l.

kijelölését. Az 1803—1804-ki évekre tehetjük legtöbb valószínűséggel azt az időpontot, a melyen túl a német költészet utánzásának egészen bucsút mondott. Magától érthető, a mi különben a föntebbiekből is következik, hogy ez években már megkezdte újabb irányát is és már épen a forduló ponton volt, hogy öntudatos költővé izmosodjék.

Toldy Ferencz meglehetősen pontosan választotta külön ifjúkori és ódai költészetét egymástól. Az I. könyvben nagyrészt ifjúkori kísérleteit csoportosította össze. Ehhez a csoporthoz mi még a II. könyvből a *Linon*, *Egy leánykához*, *Czenczimhez*, *Fő és szív*, *Emmihez* („Szép, szép az élet“ kezdettel) s végre *Az én kegyesem* címűeket soroljuk. E mintegy harmincz költemény kétharmad része igazán csak kísérlet, szárnypróbálgatás; egyharmad része azonban már a fejlődés és haladás bizonyos fokán mutatja költői tehetségét.

Minél többször olvassuk ifjúkori műveit (kevés kivétellel): annál kevesebb valódi költészetet érzünk azokban s annál mélyebbnek látjuk az űrt, a mely dalos és ódai költészetét egymástól elválasztja. Ezt azonban annál kevésbbé csodáljuk, mert fejlődése egészen sajátyszerű, rendkívüli volt. Ő a Schiller, Matthiison, Salis és Bürger műveinek hatása alatt kezdte meg költői próbáit a nélkül, hogy ez irány magyar követőit bővebben tanulmányozta volna. Nem mondjuk, hogy nem olvasta Kis János *Hajósénekét* s *A bölcseséghez* írt ódáját s ama néhány költeményt, a melyek Ráday Gedeontól, Kazinczytól, Szentjóni Szabótól, Daykától, Horváth Ádámtól, Bacsányitól, Ányostól, Verseghytől a kassai *Magyar Múzeum* és az *Orpheus* hasábjain megjelentek s részint eredetiek, részint fordítások voltak. De az itt megjelent

művek nem voltak amaz irány képviselői, a melynek útján ő megindult. Csak Horváth Ádám, Szentjóni Szabó, Kis János és Kazinczy költeményei lehettek rá némi hatással, bár a két utóbbinak mértékre szedett rimes versei nehézkeseknek s nagyon mesterkélteknek tündek föl előtte. Ellenben a Horváth Ádám és Szentjóni Szabó verseiben, a melyeket olvashatott akár a *Holmi*-ban, akár ez utóbbiakat külön kiadásban (1792), nagyrészt a régi magyar ritmus lüktetett, a mely az ifjút, neveltetésénél, tősgyökeres magyar érzésénél fogva kétségkívül megragadta. Horváthnak a *Bácsmegyei Manczijának lakodalma után* című versét társaságban is többször énekelték, s az ifjak érzékeny kedélye e soroknál egészen ellágyult:

Szemeimből árvíz módra
Folynak alá könyeim,
Apadhatatlan források
Lettenek két szemeim.
Minden óra reszketésre
Kénszeríti szívemet:
A gond, a sok baj s aggódás
Rövidíti éltemet.

Vagy Szentjóni Szabónak például *A sirhalom* című költeménye szintén közkedveltségnek örvendett, s a mult század ifjú szerelmesei épen oly érzékeny szívvel ismételtették, mint a Horváth említett sorait:

Piros rózsá-boltozatok!
Légyen sírom alattatok,
Ha elérem halálom.
Hullott rózsák levelével
Nyugtassa porom' békével
Az a jóltevő álmom!

Ezek a művek tartalmukkal és külformájukkal egyaránt hatással voltak reá s pedig annál inkább, mert jó részben ugyanazon hangulatot fejezték ki, a melynek emléke a német költészetben Werther, a magyarban pedig *Bácsmegyey* nevéhez fűződik, s a melynek eszméi Matthisson lantján zengtek legtisztábban. Eszméit s költői gondolatait tehát a korabeli német költészetből, külformáit pedig részint a hagyományos magyar vers idomából, részint a Horváth és Szentjóbi műveiből merítette; amott tanulmányai s a példák, itt eredeti, hamisítatlan magyar érzéke vezették. E korszak német és magyar lyráján a sentimentalismus hangzik, mely legkiválóbb jellemvonása ez idők szellemének. Az eszményi költészet hívei a németeknél is, nálunk is szaporodtak, s mióta Schiller a Matthisson műveiről 1794-ben a jeni *Literatur-Zeitung*-ban oly fölötte kedvező ítéletet mondott: a német közönség részvéte Matthissonnak s követőinek művei iránt osztatlan és teljes volt. Ismeretes, hogy Berzsenyi evvel az iránynyal már Sopronban megismerkedett s ettől fogva eszméin és gondolatain, sőt néhol érzelmein is Matthisson uralkodik. A század beteges érzékenysége nek hatása alól ő sem vonhatta ki magát, s mint kiforratlan tehetség hatásba igyekezett olvasztani szűkkörű élményeit, nyilatkozó szerelmét s a fiatal szív örömet, bánatát s egész költői világát. Nem az elmélet útján jutott ő ez irány utánzásához. Aesthetikai elmélettel ekkor még egyáltalában nem foglalkozott. Hanem úgy hitte, hogy saját érzelemvilága ugyanazon elemekkel van benépesítve, mint a melyek a korabeli német költészetből hangzottak felé. Csak mikor Kis Jánossal, régi ismerőseivel 1802-ben újra találkozott s ez valószínűleg eldicsekedett neki Kazinczy barátságával s a hozzáírt levelei-

vel: akkor hallhatott valamit ez irány közkedveltségéről s épen attól, kit titkon ő is mesterének nézett. Kazinczy brünni fogságából küldte meg Matthisson verseit Kis Jánosnak e sorok kíséretében: „Vedd legkedvesebb poétádat... s érezd, midőn őtet neked *én* nyujtom, a mit *én* érzek, midőn Matthissonban Kisemet s Kisemben Matthissont lelem. Óh, ha neki is *én* lettem volna Salisa!”²³ Ha a mit könnyen föltehetünk, e levelet Berzsenyi olvasta Kis Jánosnál: valószínűnek kell tartanunk, hogy ifjúkori kísérleteire fordított idejét annál kevésbbé hitte kárba vesztettnek, minél nagyobb tekintélyben állott előtte a finom ízlésű mester.

Mint a Matthisson költészetének alaphangja az epedés és bánat: ugyanez az uralkodó hang Berzsenyi ifjúkori kísérleteiben is. Mint Matthisson: ő is megnyugszik a végzet elhatározásain, a jövő élet reményében, amazoknak alárendeli magát, emezt éleszteti, táplálni igyekszik lelkében. Matthissonnak kedvencz tárgyai a sír, halál s a túlvilági élet, a melancholia, melyben vigasztalást, az öröm, melyet hasztalan keres, a képzelem, mely álmadozásba meríti. Ez eszméket zengi az ő ifjúkori költészete is és azonfölül a szerelmet, a melyet, mint láttuk, Berzsenyi is egyetemes formában fog fel, a mely egyéniségének érvényesülését nem engedi a maga egészében kifejezésre jutni. Költői egyénisége még nem volt elég erős arra, hogy olvasmányainak hatása alól menekülhetett volna s épen ezért hódolt meg előtte. Tíz-tizenöt műve mutatja e hatás nagyságát, s e művek legnagyobb része az ifjúkori kísérletekhez tartozik, s alig kettő-három az igazi költőé. A következő művek: *Szerel-*

²³ Kaz. lev. II. k. 420. l.

mes bányódás, *Az estve*, *A mulandóság*, *A halál*, *Nelli*, *Vigasztalás*, *Fannim emléke*, *Emmihez*, *A melancholia*, *A szerelem* tárgyban és hangban, eszmében és kivitelében kétségkívül Matthisson képzeletében születtek meg először, s Berzsenyi a huzamos velök foglalkozás után mintegy beleélte magát e tárgykörbe, e hangba, feldolgozásmódba egyaránt, úgy hogy csak másnemű tanulmányai, olvasmányai tudták e hatást mérsékelni.²⁴

Matthissonnak e felsorolt művekre tett hatása különböző ugyan, de mindenütt érezhető és szembetűnő. Nemcsak gondolatokat, költői képeket vesz át Berzsenyi mintaképétől, hanem néhol-néhol egész versszakok visszhangját utána zengi, sőt van olyan műve is, mint *A halál*, a melyben Matthisson egy-egy versszakát szóról-szóra lefordítja. Egy-egy művét Matthisson több hasonló tárgyú

²⁴ E hatás részletes kimutatásának fáradságos és egyszersmind sikeres munkáját többen elvégezték már előttünk, úgy hogy e részben megelégedhetünk a vizsgálat eredményének rövid összefoglalásával. Az első, ki Matthisson hatását Berzsenyi művein észrevette: Kazinczy volt; kiemelte e hatást Kölcsey is ismeretes bírálatában. Döbrentei már *A halál*, *Vigasztalás* és a *Mulandóság* című költeményeket bővebben fejtegeti e szempontból. Angyal Dávid idézett művében ezen fölül még *Az estve*, a *Magányosság* címűek eredeti forrásait is kimutatja. Erdélyi Károly a Figyelő-ben (1883. évf.) közlött értekezésében még tovább megy s Berzsenyi néhány oly művének eredetijét keresi Matthissonnál, a melyekre az előtt nem is gondoltak, mint például a *Fohászkodás*, *Bucszás Kemenesaljától* stb. Ha Erdélyi Károly felfogása egyben-másban többet bizonyít is a kelleténél: el kell ismerünk, hogy az utána induló kutatók mind az ő nyomain jártak, és az ő inkább csak odavetett észrevételeit igyekeztek bővebben kifejteni. Így jártak el Schuber Mátyás (rozsnói ág. evang. főgymn. értesítőjében, 1885/86.), Tones Gusztáv (Nemzet 1885: 213. 214. szám) és végre Demek Győző (Egyet. Phil. Közlöny 1891. évf. III. f.) az e tárggyal foglalkozó értekezéseikben.

verszakaiból illeszti össze Berzsenyi. Például *Az este* című művének egy-egy versszaka Matthissonnak *Elysium*, az *Abend*, a *Mitgefühl* s az *An die Stille* című költeményeiből van mintegy összerakva. *A mulandóság* Matthisson híres *Elegie*-jének átdolgozása, *A vigasztalás a Trost an Elisa*-nak visszhangja, a *Fannim emléke* pedig a *Laura's Quelle*-nek átírása. *A melancholián* leginkább a *Beruhigung* s a *Melancholie* hatása látszik, *A szerelem* című költeményen pedig minden kétséget kizárólag az *An die Liebe*-é, *A halál* címűn ez utóbbié, az *An den Tod* s a *Vollendung* című költeményeké.

Berzsenyinek e művei bizonyára mögötte maradtak Matthisson megfelelő műveinek. Hogy csak egy pár példát említsünk: *A mulandóság* című költeményében sokkal elvontabb, általánosabb: Matthisson közvetlenebb, egyénibb, meghatóbb. Berzsenyi művében van ugyan valami a régi dicsőség ihletéséből, meghatottságából: de a Matthisson *Elegie*-je igazán szemléltető képeket nyújt, míg az övé nem annyira érzéstől árad, mint inkább reflexiókban bővelkedik. A *Fannim emléke* szintén nem mérkőzhetik eredetijével, a *Laura's Quelle*-vel. Matthisson elegiája meghat bennünket. A költő busongása elhalt Laurája iránt igaz és mély fájdalom kifejezése, a melyet a másvilágon való találkozásba vetett hit a megnyugvás elegiájává alakít. A kedvesével töltött szép órák emlékeivel viraszt, de nem tudja önfájdalmát érthetővé tenni s meglátszik művén, hogy ő maga sem volt szíve mélyéig megindulva, inkább csak affektálta a fájdalmat. *A halál*-ról, mely a jelen század elején a hiresebb művei közé tartozott, nem is szólunk. E művön legszembetűnőbb a hatás, a melyet már Döbrentei is megjegyzett.

De nemcsak ezekben határozódik Matthisson műveinek

hatása. Berzsenyi német példányképe az előadásnak valami egészen sajátos formáját teremtette meg eszméi és gondolatai számára. Ő a legtöbbször valami természeti képből indul ki, vagy természeti jelenetből, a melynek részeit egymásra halmozza. De a Matthisson természeti képei érzésben olvadnak föl, míg az övéi inkább az elmélkedő értelem alkotásai. *A mulandóság*, *Az estve*, *Szerelmes bánkódás* című költeményeiben utánozni törekszik Matthisson előadásmódját. Ő is természeti képekből indul ki s ezekből emelkedik eszmei magaslatra; csak az a baj, hogy Berzsenyi képei elnyújtottak, sokszor szintelenek, nincsenek összhangban egymással, néha épen fölöslegeseek. Ő is szereti a képeket egymásra halmozni, de ezek a képek nem mutatják az érzelem hullámlását. Szereti a körmondatos dictiót, mely a különben sem erős költői eszmét még inkább elgyöngíti. Az érzelem egyetlen mozzanatát inkább csak körülírja, de a lelki emóciónak majd semmi nyomát sem látjuk. Valami kietlen sóvárgás van kifejezve e versekben, a mely sem meg nem indít, sem meg nem hat bennünket. A leíró elem küzdésben van az érzéssel, de a kettő nem tud összeolvadni mint a *Lollihoz* és a *Lilihez* címűekben. Szemlélődő leírását csak nekézkessé teszik a classikai költészetből merített képei, a melyeket mind gyakrabban használ, minél tovább fejlődik. Aztán inkább bölcselekszik, inkább reflexióit nyújtja, mint kedélye hullámlását, mint például a *Lilihez* című költeményben.

A mit a tehetsége öntudatára jutott költő oly jól értett. hogy kevés szóval magvas gondolatokat fejezzon ki: a szárnypróbálgatóban mind ebből alig van valami. A *Naczárhoz* még sikerültebb compositio, de már *Az örömhöz* igen csekély értékű. *Az elválás reményé*-ben a

három utolsó versszak egészen fölösleges, valamint *Az esthajnalhoz* címűnek is utolsó strophája. A *Nelli* compositiójában az ellentét szépsége érvényesül valamennyire, a mely az utolsó versszakban némi bevégzettséget ad a műnek:

Van igaz, van hív szerető,
Érzem keblemben:
Csak te vagy, Nelli, hitszegő!
Csak te kegyetlen!

Az epedő. *Phyllis*-nek van legalább epigrammai magja, ha szinte nem valami élesen kifejezett is, a *Fannim emléké*-nek az sincs. Ifjúkori kísérleteinek nagy része olyan, hogy akármeddig nyujtaná a költő, még sem lenne bevégezve egészen, s bárhol félbe szakíthatná a nélkül, hogy a mondani valónak hiányát éreznők. Ez első kísérleteknek nem kerek compositióiból, sem nem erősen kigondolt eszméiből, a melyeknek nagyrészt hijával vannak, csak a bennök kifejezett néhány mélyebbre ható gondolatból s a nyelvből lehetett volna ekkor még némi halvány következtetést venni a későbbi költőre. De már *A múzsához* („Szelid muzsa!“ kezdettel,) *A melancholia*, *A szerelem*, *Egy leánykához*, *Czenczimhez*, *Fő és szív*, *Emmihez*, *Az én kegyesem* címűekben érünk valamit a költő hevéből, vidám életbölcseiségéből, szelíd nyugal-mából, mély borongásából s hangjának tisztaságából, a mely valami egészen sajátos, egyéni, bár Matthisson reminiscenciái némelyikben még mindig érezhetők, mint például: *A szerelem*-ben is, a mely a jelen század elején Berzsenyinek legkedveltebb művei közé tartozott. Ez már önálló alkotás, hangja egészen az övé; elvontan fogja ugyan föl az érzést, de magas szárnyalása valódi ódává avatja. Hatásának egyik titka, az ellentétek ereje.

e műben nyilatkozik először a legszebben. A szerelem hatalmának dicsőítése már egészen a későbbi Berzsenyire vall, a Horatius tanítványára, a ki a költői eszmét sokáig hordozza lelkében, míg az teljesen kialakul, mikor azután a bel- és külforma teljes összhangban van egymással. E „jótevő érzés“ mindenhatósága az egyes reflexiókat költői képpé s egyszersmind érzéssé emeli, a melyek egymást keltik föl és hatják át, s a melyek nem többé egymásra halmozottan jelennek meg, hanem egyik a másiktól következik. Ő maga is alatta áll e hatalomnak s mintegy elegiai ellágyulással zengi a végső versszakban:

Tegyen mást boldoggá a sors csalfa kénye:

Nekem te légy dajkám s ápolóm, szerelem!

A *műsához* címűt azok a gondolatok teszik becsessé, a melyek későbbi ódáiban újra megjelennek, több erővel és szabatosággal kifejezve. A természet kiszabott törvényeinek változhatatlansága, a melyen meg kell nyugodnunk, őt mindig elegiai búsongásra hangolja.

A költészet istennőjének oltalma alá menekül, neki ajánlja érzéseit, tudván, hogy a „kegyes tündér végig ragyog bús éjszakáinkon“, megédesíti életünket, megkönnyíti az élet terheit s elkísér a sírig:

Te vetted fel karjaidra

Gyenge esztendeimet,

Te osztod fel vállaidra

Még most is terheimet —

vallja be igen jellemzőleg önmagáról. Belé helyezi bizalmát ezután is:

Óh, engedd, hogy napjaimat

Te néked szentelhessem,

S öröimemet, gondjaimat

Kebledbe kiönthessem.

Ugyanez az erős bizalom nyilatkozik *A melancholia* című ódájában is, a melyet az elegiai ellágyulás annál meghatóbbá tesz:

Óh, te voltál eddig biztos társam!

Te intéztél engem józan útaidon,

Ha a földi vigtságtól megváltam,

Sátorodba intél csendes alkonyidon.

Te vontad bé az ifjú húrjait

Egy csendes busongás gyászos fátyolával:

Te derítsd fel a férfi gondjait

Magányos örömid szép holdvilágával!

A költő hatalmas egyéniségének előbb-utóbb érvényesülnie kellett. Még ebben a művében is kimutathatók Matthisson eredeti eszméi, de már tesz hozzájuk valamit a költő sajátjából is. Így kezd fokozatosan önálló költővé izmosodni, a ki a német költészet iskoláit nem járja többé, s ha másik kalauzt választ is magának jövőendő pályáján: e kalauz szerepe csak annyiban fontos, hogy meg-megindul tanácsán, de útjának egész körét önmaga jelöli ki. Az utánzóból önállóan alkotó művész válik, a ki példányképei közül az elsőt messze fölülmúlja.

Azok, kik Matthissonnak reá tett hatását vizsgálták, avval a kérdéssel is foglalkoztak: vajjon e hatás jóltévő volt-e a fiatal magyar költőre, vagy épen kártékony? Döbrentei és Erdélyi Károly károsnak tartják e hatást, Demek Győző pedig kedvezőnek mondja azt. E különben jelentéktelen kérdést bárhogy döntjük el: Berzsenyi költői geniusának ismerete alig nyer valamit általa.

Annyi bizonyos, hogy egyetlen nagyobb költői tehetség sem mutat a magyar költészetben oly szembetűnő utánzást, mint ő; de ez valószínűleg onnan van, mert más költők ifjúkori kísérleteit nem ismerjük eléggé. Ő is

századának, korának embere s a kor irodalmának szellemében teszi meg első kísérleteit. mint minden költő, mert ennek hatása alól a legönállóbb tehetség sem vonhatja ki magát. A kérdés csak az: vajjon e hatás alatt érvényesíteni tudja-e a költő saját tehetségét is. Berzsenyi, mint minden valamire való művész, a korszellem, a korabeli irodalom hatását nem rázhatta le magáról sohasem: de ennek keretén belül saját tehetségeit mind élesebb körvonalakban tüntette föl s minél tovább fejlődött, annál többet merített önkebléből s annál kevesebbet olvasmányaiból. De ebben osztozott és osztozik a világ-irodalom minden nagy költőjével. S ha egy költő helyét ki akarjuk jelölni az irodalomban: soha sem ifjúkori kísérleteiből indulunk ki, hanem azokból a műveiből, a melyek az alkotó tehetség bélyegét hordják magukon.

Ifjúkori kísérletei kétségkívül nem versenyezhetnek a Kazinczy, Baesányi és Dayka azon műveivel, a melyek a német költészet hatását mutatják: de egyben mégis kiválnak ama kor hasonló irodalmi termékei közül. Berzsenyi a német költészet utánzásával nem köti össze az akkor mindinkább sürgetett nyugat-európai formákat, mint kortársai. E tekintetben önállóbb, mint bárki a korabeli magyar költők közül. A Horváth Ádám és Szentjóni Szabó tanítványa, ki a magyar zene és magyar táncz ritmusát élelkebben érezte akárkinél, a mértéknek a rímmel való kapcsolatát sohasem tudta helyeselni, sem az ebben rejlő szépséget érzeni. Hogy oly hü maradt a magyaros verssorokhoz, s ezekben már ifjú korában némi művészetet mutatott: ezt nemcsak a Horváth Ádám, Szentjóni Szabó s talán a régibb költők olvasgatása és becsülése okozta, hanem az ifjú költő neveltetése és fejlődése is. Azok a társaságok, a melyekben kedvére mula-

tott, minden bizonynyal ismerték a magyar népdalokat s ha néha-néha rázendítették is a „Szemeimből árvíz módra folynak alá könyeim“-et, a legtöbbször népdalok hangzottak a társaság ajkán. E népdalok ritmusa dalolás közben még mélyebben megragadhatta az ifjú költőt s egyelőre legalább a gyakorlatban fogta pártját e ritmusnak, a melynek ős eredetiségéről pillanatig sem kételkedett. A nemzeti dallamok iránti rokonszenve és nagy érzéke innentől kezdve nemcsak megmaradt és fejlődött, hanem későbbi pályáján az elméleti téren is megkísérlette, hogy visszaszerezze a régi magyar nemzeti dalformák veszélyeztetett jogait, a minek egyik oka épen ez ifjúkori kísérletekben kereshető. Egy oly zárkózott életű, nem széles látkörű, nem széles olvasmányú költő, a kiben a nemzetiség érzése oly erős, mint Berzsenyiben volt, nem szívesen mond le ifjúkori szokásairól, kivált ha azok a fejlett értelem ítélőszéke előtt is megállják helyöket. A magyar nemzeti versidom annyira megnyerte kedvét, oly mélyen érezte szépségét, tősgyökeres magyar voltát s épen ezért elvitázhatatlan jogait, hogy csupán ez erős érzékére támaszkodva próbálkozott meg későbbi éveiben e forma elméletének megírásával a nélkül, hogy az efféle vizsgálódásban némi gyakorlata lett volna.

Nem ő az egyetlen magyar költő, a ki az idétt a nemzeti magyar versidomhoz ragaszkodott. A francia minták után induló költőink közül legkivált Ányos műveiben lüktet a tiszta magyar ritmus, az alexandrin- és nyolczas sorokban. Horváth Ádám és Szentjóni Szabó talán Amade és Faludi hatása alatt némi változásokat tettek a kissé egyhangú alexandrinekben, a stróphaszerkezetben, a rímek elhelyezésében. Verseghy és Kis János szintén ápolták e formákat, a melyeket aztán

Csokonai s Kisfaludy Sándor mintegy megnemesítettek. Ámde ez utóbbiak nem lehettek hatással reá, s így ő korában a magyar hangsúlyos versformáknak, mondhatni, legművészibb alkalmazója, legkitartóbb pártfogója s mintegy kizárólagos művelője. A többiek, a kik néha-néha használták is e formákat, jobbadán a nyugat-európai versformáknak voltak hívei: Berzsenyi pusztán magyar érzéke után indulva, a nemzeti dallamokat művelte nemcsak ifjú korában, de később is, ha dalt vagy elegiát írt, a mi annál meglepőbb jelenség, mert a classikai formák művelői, Rájnistól Virágig, a kik után Berzsenyi indult, nem igen akarták elismerni a rímes magyar vers létjogát.

Ime a Berzsenyi ifjúkori költészetének jelentősége s értéke. A német költészet hatása alatt vesz lantot kezébe, Matthisson és Salis eszméit és gondolatait azonban magyar köntösbe öltözteti s e tekintetben egészen önálló. A nemzeti versidomok használatában némi változatosságot mutat már ifjú korában. Nagyrészt a négy és hat sorú versszakokat műveli. Azok alexandrinek, ezek nyolczas sorok, a melyek a hét szótagú vagy hat szótagú (mint *Az én kegyesem* című költeményében) szintén kétütemű sorokkal váltakoznak, keresztezve egymást. Az alexandrint is keresztrímmel használja. Páros rímű alexandrint csak későbbi műveiben találunk.

Berzsenyinek a magyar ősi ritmus iránt való mély és erős érzéke s ehhez való komoly ragaszkodása mintegy előre sejteti költészetének korára tett rendkívüli hatását és dicsőségét. Költői geniusa már akkor mutatta azt az irányt, a mely a formákból indult ki, hogy később az eszmék birodalmában s az alkotás terén is érvényesítse ritka tehetségét, hatalmas egyéniségét, forrongó hevét s a nemzetiség fejlesztésére irányuló kitartó törekvéseit.

Azonban az ifjú Berzsenyi munkás napjainak rövid pihenőjét nemcsak a szerelem érzése és dalolása foglalta el. Még ezután is zengett ugyan lantján a szerelem mindenható erejének dicsőítése: de mióta megnősült, inkább csak érezte a családi boldogságot, felfogta azt egész mivoltában, kedélye hullámozását megénekelni azonban aligha tartotta összeférhetőnek a költészetről alkotott fogalmával. Lelkében a hazafiság eszméinek és érzelmeinek raja zsongott. A dalköltő, ki csak kísérleteket tett e téren, ódákat kezd írni, hogy a legmagasabbra emelkedjék. A hazaszeretet, a nemzet sorsának titkos szemlélése és vizsgálata, az európai új alakulások történelme, az emberiség törekvéseinek célja és eszközei, a nemzetek felvirágzásának alapföltételei, az erkölcsi nagyság hódító hatalma, az új pályakezdők — akár mint államférfiak, akár mint költők és írók, akár mint a tudomány meghonosításán fáradozók — érdemeinek igaz elismerése: ezek az eszmék izgatják képzelmet. Magasztal, dicsőít, korhol és gúnyol. Sejtelemmel néz a jövőbe, de senki sem érzi mélyebben a jelen gyászát, szegyenét, a kor alacsonyságát és senki sem tudja, épen e miatt az értelmi és szívbeli derékség kevés nagy képviselőit kiválasztani, hogy megzengje érdemeiket nem önmaga, hanem hazája nevében.

Az erkölcsi nagyság s alacsonyság, a kiválóság s mindennapiság, az érdempolcz és elkorcsosultság képei mindenha előtté vannak a költőnek, a ki főleg hazafiság dolgában nem ismer másokat, mint a félisteneket s a teljesen értéktelen, becestelen embereket; amazok az értelemmel párosult erkölcs útjain járnak, emezek a tudatlansággal párosult erkölcselenségen. Amazoknak száma csekély, emezeké legio; amazoknak útjait sokszor tör-

hetetlen gátak szegik át, emezeké kényelmes, akadálytalan. Régente mindez máskép volt. A magyar nemzet fénye világított Európa sötétjében, de a maradék letért az ösvényről, mely őseinket a dicsőség felé vezette. Elpuhult, sybaritává lőn. *A magyarokhoz* című híres ódájának eszméi még mindig foglalkoztatták, mert még mindig nem alakult ki a mű végképen lelkében. Előelővette, egy-egy sort, vagy egy-egy versszakot igazított rajta, a haladó kor szelleméhez idomítgatta épen úgy, mint valamely monumentális nagy mű alkotója, ki úgyszólván egész életét egyetlen nagy eszme megérzékítésének áldozza. Hazafiúi fájdalommal nem tud a kétségbeeséstől szabadulni. A jelen század első tizedében semmi reményt nem nyújt a nemzet élete, mely a közérzület pangását tünteti föl minden téren. Nem csuda. A távoli szemlélők így gondolkoztak akkor nemzetünkről. Az idegenkedés mind attól, a mi ős nemzeti, nem hogy csökkent volna a múlt század végső évei óta, mikor *A magyarokhoz* című ódának alapeszméje megfogamzott először lelkében, de sőt egyre fokozódott. A Bécsben élő honfiak és idegenek egyformán abban a véleményben voltak, hogy a főrendű családok ivadékai teljesen hiányval vannak minden tehetségnek és készségnek, a melyeket a közügy szolgálata követel. Maga József nádor is megerősíti 1806-ban azt a véleményt, hogy az arisztokraták csak *névleg* magyarok.²⁵ A napoleoni háborúk megrázkódtatták egész Európát, hazánk is a végenyészet szélén állt. Nemzetünket az álom kórsága fogta el. Az idegen kormány maga is megrettent mintegy hazánk elsüllye-

²⁵ L. Wertheimer Ede „Ausztria és Magyarország a XIX. század első tizedében“ cz. műve II. kötetének 90—91. l.

désének szomorú látványától, s az 1807-ki országgyűlésen már a rendek megkérdezésével kívánta roppantul megromlott pénzügyeinket rendezni. De ősi alkotmányunk romokban hevert. A királyról azt beszélték, hogy az országgyűlést nem fogja többé összehívni, mivel a rendek némi föltételeket mertek szóvá tenni. Mondták, hogy a fejedelem boszúsan kikelt az országgyűlés rendjei ellen, a kik nem elég gyorsan szavazzák meg azt, a mit a kormány tőlük kíván. A rendek elégtelensége nem kevésbé volt jogos, mert az ország alkotmányának sérelmeit szóba sem hozhatták. Hanem ez az elégtelenség nemsokára lecsillapult. Az 1808-ki országgyűlés alkotmányunknak egyik legsarkalatosabb jogát feladta önként: a fejedelem három évig szabadon rendelkezhetett a nemesi fölkelés erejével a rendek megkérdezése nélkül. S a mi még a nemesség egyetlen büszkesége volt: a győri kudarcz azt is semmivé tette, a vitézségben való hit egészen megrendült. Történetíróink újabban mind több bizonyóságot tudnak felhozni arra nézve, hogy a győri csata elvesztésének oka nem épen a nemesség vitézségének hiánya volt, a mi igaz is, de az akkori nemesség a magyar ősi jellemet látta eltorzítva, egyetlen reménye is füstbe ment, s a mi kevés bizalma volt még, az is rögtön elenyészett.

Berzsenyi mélyen magába olvasztotta ez események hangulatát s mintegy vatesi lélekkel szemlélte nemzetünk hanyódását az örvények zimankójában, mely országokat teremtett s pusztított el a föld színéről, népeket tett szabadokká s népeket vert rabigába. Reménye néha szilárdulni kezdett. Oly nemzet, mely a régi dicsőség napjának fényét föl tudta még idézni: nem veszhet el nyomorultan. A fölkelő nemesség kész a hazáért sikra szállani, nem

kényszerből, de szabad elhatározásából. Nem zsoldért küzd, hanem a haza szentelt földjeért. Így fogamzik meg lelkében *A fölkelt nemességhez* címzett két ódájának, a *Herczeg Eszterházy Miklóshoz*, *A tizennyolczadik század*, *Az ulmai ütközet*, *A magyarokhoz* (1807.) című ódák eszméje. Látja a nemzet jogainak bátor védőjét, a tudományok s a nemzeti nyelv pártfogóit és maecenásait, a magyar költészet koszorus bajnokait, a koronaherczeg nevelőjét, a kik mind az erkölcsi nagyság s a nemes tettek képviselőiül tűnnek föl szemében: így írja a *Felsőbüki Nagy Pálhoz*, *Gróf Széchenyi Ferenczhez*, *Kisfaludy Sándorhoz*, *Virág Benedekhez*, *Horváth Ádámmhoz*, *Péteri Takács Józsefhez*, *Kis Jánoshoz* s a *Görög Demeterhez* szóló ódáit.

A közügy lelkes harczosai egyenként és összesen foglalkoztatják Berzsenyit, épen azért sokszor elfordítja tekintetét a nagyokról; önsorsával való megelégedettsége, becsületes munkájának s fáradozásainak jutalma hangolja lantját. Ilyenkor ha kiemelkedik magából: a gazdag arany hantokkal bővelkedő haza földjének szemlélete csal ki éneket húrjaiból. A Boldog-Arábiával versenyző föld kincse, népének jólléte és szabadsága, a búzakalászosok hullámos tengere, a napsütött aratók vig dala, a törvény védelme s a régi dicsőség visszfénye egész elfeledtetik vele kétségbeejtő felindulásait, ihlett haragját, a melylyel még az imént oly kiméletlenül vágta a nemzet szemébe: hogy *romlásnak indult!* Csak a tudomány és művészet remekei hiányzanak még a nemzet teljes nagyságából. Az ezek utáni vágy nyer kifejezést a *Magyarország* és *Keszthely* című ódáiban s a honi föld szépségén érzett lelkesedése a *Balaton*-ban.

De ismét a nagy események árjába csap húrja. Fel-
tűnnek előtte Napoleon, a „Gallia Sándora“ és „a zordon

észak rettenetes feje“. Sarkaiban inog a föld körülötte, forr a világ, mint az ádáz tenger. Mindez nem rendíti meg a költőt, tudván, hogy „egymást váltja örök romlás s teremtés“. De jól esik neki a vihar dühöngő csapkodásai elől övéihez menekülnie, hol lelkét a „vele egyet érző“ hitves kitárt karjai s „ácsorgó csemetéi“ kedvre derítik. A magány csendjében és nyugalmaiban élvezi a családi boldogság egész melegét, a költészet bájait s a szeretet jótékonyását.

Nincs itt kegyetlen had s veszedelmes érez,
 Melyért halandók véreket ontanak;
 Nincs itt gonoszság czimborája,
 Sem nyomorult fene nagyravágyás.

A világ zajától gyakran tér magányba, hol egészen átengedheti magát kedvencz íróinak, Horatiusnak, Plátónak és Xenophonnak; hol az emberiség küzdelmeinek végtusájáról nyugodtan elmélkedhetik; hol számára „az ártatlan szerelem s vidámság zöld amarantja“ fakad. „Légy, magányosság! — így zeng lantja — vezetőm s barátom, csendes ernyődhöz sietek nyugodni.“ Mikor beleér a férfikor nyarába: nyugodt öntudattal tekint vissza megfutott pályájára, de e visszatekintés mélyen megindítja. Gyorsan a délpontra emelkedett élete napja, honnan az teljes reménynyel intett feléje; de „ah, tudom! — így sóhajt — valamint fölért szép délre, szintoly gyorsan leszáll nyugovóhelyére hanyatló pályád!“ Küzdeleit és szenvedéseit nem panaszozza, tudván, hogy a zivatart fényes nap váltja fel. Fölemelkedett lélekkel mondja:

Nem volt ekkorig is felhőtlen futásod;
 De hamar felderült rövid elhunyasod.

*Csak azért rejtezel néha fellegekben,
Hogy fátyolod alól annál kedvesebben
Mosolyogjon orcád.*²⁶

Az élet gondjait feledtetni igyekezett vidám bölcsesége, barátsága és szerelme. De íme, a határponthon érzi magát a költő, a hol a mult örömeit sirva emlegeti, a jövő komor képétől pedig rettegve fordul el. E gondolatok, a melyekkel a mulandóság eszméje párosul, elegiai búsongásra hangolják Berzsenyit; innen van, hogy a természet változásai, az ősz és tél közeledte mindig mélyen meghatják, mert érzi, hogy élete is így fog elmúlni. Épen azért kell észszel használni az időt s leszakasztani minden óránk virágát. Néha aztán e vidám életbölcsesség szintén a mulandóság eszméjének hatása alatt egész könnyed, ifjúi kedvesapongássá lesz. Meg kell ragadni az életet: a költészet és szerelem, a szívünkben égő láng, tavaszunk, vígságunk, minden elmulik.

Éljünk tehát s örüljünk:
Mert ah, csak egyszer élünk!

E gondolatok és hangulatok, ez eszmék s érzelmek hatása alatt éli ifjú hitvesével és serdülő gyermekeivel egyhangú falusi életét Sömjénben. Így keletkeznek az *Amathus*, *Magányosság*, *Az élet dele*, *Közelítő tél*, *A tavasz*, *Melisszához*, *Czenczimhez*, s *Káldi Pálhoz* című költe-

²⁶ Kinek nem jutnának eszébe, ezt olvasván, Arany Jánosnak szint ily emelkedett világnézetéről tanúskodó sorai:

Nem törik a szenvedő szív
Oly könnyen darabbá,
Csak ellágyul s az örömré
Lesz fogékonyabbá.

ményei, a melyeket még mindig félve rejteget a vizsga szemek elől, mintha még mindig titokban akarná tartani költői működését.

Valóban 1803 óta már több év mulik el s ő hallani sem akar a nyilvános föllépésről. Azt hitte-e, hogy még tanulnia s erősödnie kell, vagy erősebb ösztönre várt, mint a Kazinczy föntebb említett sorai? Az előbbi inkább valószínű. Kazinczy bátorító szavai kétkedővé teheték, de utoljára is éreznie kellett a múzsa „mély sugallását“, a melynek hívó szózatát nemesak felfogta, de énekelte és hirdette is.

A fiatal házaspár fáradozása és takarékosága, szerénysége s kevéssel megelégedése megteremtette a maga gyümölcseit, s az egyszerű falusi nemes család jóllétnek örvendett már akkor is, mikor Sömjént elhagyni készült.

V.

A niklai remete.

Berzsenyi Niklára költözik, Kis János útján ismeretsége Kazinczyval, a kivel levelezni kezd. Berzsenyi levelei feltárják írójuk egész bensejét. Érintkezésbe lép az írókkal: Vitkovicssal, Szemerével, Horváttal, Kölcseyvel és Helmezyvel. A hír megelőzi Berzsenyi fölléptét. Berzsenyi kitüntetései Teleki László gróf és Prónay Sándor báró, valamint gróf Bethlen Ádámné által. A magyar műveltség kasztszerű jellege. Kazinczy ösztönzése a kiadásra. Berzsenyi művei kiállják a cenzurát. A költő vesződséges esztendeje; a francziák támadása. Kis János a *Magyar Tárház* dolgozótársának hívja meg Berzsenyit. Utazása Pestre; kedvetlenségei; császári pátens. Készületek a kiadáshoz. Műveinek megjelenése 1813-ban és 1816-ban. Berzsenyi a kiadással nem volt megelégedve; de annál jobban meg volt a közönség. Berzsenyi mint ember: jelleme, gondolkozásmódja, szokásai, egyszerű élete. Berzsenyi utazása Pestre másodízben; a triász véleménye róla, mint emberről. Minek tartották Berzsenyit Somogyban? A költő önvallozásai, stoicismusa.

1808-ban¹ Berzsenyi megvált Sömjéntől, meg az egész Kemenesaljától is, gyermekjátékainak s ifjúkori örömeinek e színhelyétől s Niklára költözött, Somogymegyének egy kis, de csinos falujába, hol a gazdag természet ősi, eredeti pompája, a kövér s magas jegenyék, a buján tenyésző növényzet mintegy összhangozni látszottak a

¹ Noszlopy id. művében azt állítja, hogy Berzsenyi még 1807-ben költözködött Niklára s állítását egy adóslevéllel bizonyítja, a melyet Berzsenyi Niklán 1808. január 14-én írt alá thúrmezei Korenika Sándor részére. E bizonyítéknak kétségkívül van némi fontossága, de magában még nem elégséges az eddigi adatok megegyezésére. S maga

költő eredeti nagy tehetségeivel. Egy szép elegiában bucsúzott el ama tájékról, hol bölcseje ringott, hol ajkának első mosolygását látta rég elhunyt jó anyja. Niklát dombok zárják körül s ha az ember ezek egyikére fölmegy: gyönyört találhat a Balaton kékes hullámaiban s a zalamegyei hegyek ég felé meredő ormaiban.

Nemsokára kiváltotta elzálogosított birtokait anyai nagybátyjától Thulmon Páltól, s körülbelül ezerkétszáz hold rétnek és szántóföldnek s a gombai hegyen vagy negyven holdnyi területű szőlőnek lőn urává.

Niklán töltött évei egyaránt nevezetesek reá, úgy is mint magán emberre, úgy is mint költőre. Öröm és bánat, dicsőség és szenvedés évei voltak azok, de költői tehetsége itt fejlődött ki egész teljességében: itt tanulta a világot és embereket helyes szempontból ítélni meg s itt szerezte meg az akkori magyar írók becsülését és barátságát, a melyek eddigi egyhangú életét legalább 1816-ig kissé mozgalmasabbá tették.

Napjai eleintén itt is a gazdaság s gyermekeinek nevelése között oszlottak meg. Magának és gyermekeinek, a magánosságnak, elmélkedésnek s a költészetnek élt. Ezek voltak igazi barátai eddig s ezek maradtak később is. Azonban Kazinczynak 1803-ban Kis Jánoshoz írt, de Berzsenyit illető buzdítása lassanként azt az elhatározást érlelte meg a költőben, hogy eddigi műveit összegyűjtse s bírálatra küldje Kishez és Kazinczyhoz. Csakugyan 1808. nyarán versei gyűjteményét azzal a nyilatkozattal küldé a már akkor Sopronban lakó Kis Jánoshoz, hogy

Noszlopy meggyöngíti e bizonyíték erejét azzal, a mivel állítását szintén erősíteni akarja, hogy Berzsenyi még *atyja életében* költözött Niklára. Hisz atyja még tíz évig élt azután, a mit Noszlopy is tud, s a minek Berzsenyi leveleiben több nyoma van.

mivel az ő példaadásának s buzdításának köszöni a költészettel való foglalkozást, reá bízva műveit: tegyen velök a mit akar, „nem bánja, ha azok kinyomatnak is, ha tűzbe vettetnek is“. Kazinczy, a ki Bécsből visszatérőben Sopron felé vette útját, hogy híven szeretett barátját, Kis Jánost meglátogassa, elkérte a gyűjteményt Kis Jánostól, a mit ez avval a kérelemmel adott át Kazinczynak, hogy „találjon módot a kinyomatásra.“² Alig ért Kazinczy Széphalomra, néhány nap múlva már repültek sorai az újonnan fölfedezett költőhöz, megint bátorítva és serkentve, mint az előtt öt évvel. „Tovább, édes barátom, — írja Kazinczy — tovább a szerencsésen futni kezdett úton! Virág, Kis és Dayka, kiket elsőnek tart nemzetünkben minden, a kinek ízlése van, örömmel fogadnak el szent koszorújokban.“³ Egyszersmind ő maga tisztázza le a versek gyűjteményét, mint a hogy már az előtt több jó barátja műveivel is megtette, a kiknek orthographiájával nem értett egyet.

E levél, a mely hozzá volt intézve, a melyből színről-színre láthatá Berzsenyi a mester javallását, nagyrabecsülését, szeretetét s örömét; a mely egyszerre a magyar Helikon fölkent áldozó papjai közé iktatta s mintegy kijelölte helyét az irodalomban — mélyen meghatotta a költőt. Válaszul egyik legszebb levelét írta Kazinczynak mindazok között, a melyeket valaha két ismeretlen ismerős egymásnak küldött.

Szabad legyen idéznünk e levél néhány pontját szóról-szóra, mivel attól félünk, hogy bármilyen gondos magyarázat csak rontana e valóban férfias szépségű sorokon.

² Kis J. Emlékezései. II. k. 113. l.

³ 1808. okt. 31-én írt levelében.

„Egy igen érzékeny jelenést, egy igen szent innepet jegyzett az Úrnak levele az én életemnek napkönyvében, s nem szégyenlem megvallani, hogy egy pár forró férfiúi cseppet nyomott ki szemeimből; de érzem, hogy az nem a dicsőség csiklandásának munkája, hanem a jó szándék jutalma és a jók összetalálkozásának andalodása.“ Aztán fogadást tesz, mint a múzsához írt költeményeiben, hogy minden idejét nemzetének s a tudományoknak (értsd: költészetnek) fogja szentelni. Igéretének indokolása mindennél hívebben mutatja, hogy valóban „szent ünnep“ volt rá nézve Kazinczy buzdító levele. *„Egy oly férfiúnak serkentése, kinek ítéletét úgy nézem, mint egy egész nemzetnek szavát, lekötelez engem, hogy lelkemnek minden erejét összeszedjem és felvonjam, hogy mindazon tehetségeimnek, hajlatimnak titkosabb csiráit, melyeket magamban sejtethetek, felkeressem, kifejtsem, elrendeljem, megnevelssem és magasítsam, hogy azokkal az ösmereteknek ama fényesebb környékeit, hol Pope felséges képe szerint Alpeseken Alpések emelkednek, megjárhassam s vizsgálódásom zsákmányába hazám temjént, az önérzés pedig élelmet találjon“.*⁴

Ez őszinte vallomás, a mely feltárja előttünk a sokáig szunnyadó nagy tehetség egész bensejét, épen oly jellemző reá, mint a milyen fontos Kazinczy agitatori szerepének megértésére. A szerénységgel párosult önérzet, mely e sorokon végighúzódik, csak emeli fogadásának őszinte komolyságát s igaz buzgalmát. Bizonyára e meghatottságnak kifejezése *A múzsához* („A te ernyődnek“ kezdettel) című ódája, melyben czélzást is tesz ez ösztönzésre s bátorításra, mikor így zeng:

⁴ Berzsenyi első levele Kazinczyhoz 1808. decz. 13-án.

Mély sugallásod kiemelt magamból,
Sátorod csendes kebelébe intett,
Hol *Kazinczy*dnak keze szent örömmel
Nyujta borostyánt.

De nem hitte volna a világért sem, hogy néhány hónap múlva tisztelettel említsék nevét mindenhol, a hol magyar szóért lelkesedtek. Pedig úgy történt. *Kazinczy* szerteküldé *Berzsenyi* műveit a két magyar hazában. Íróink s a műveltebb közönség ámulva néztek az új jelenség — mint valami meteor — pályája elé, s valamennyien lelkesedve fogadták róla a hírt, úgy híven, hogy végre megérkezett az, a kinek jöttét néhány év óta már előre suttogták a beavatottak. *Kazinczy* nem győzte az egyes darabokat tisztázgatni, hogy mindenhová jusson legalább mutatóványképen. Első meglepetésében azt mondá, hogy „újabb poetáink közt egy sincs, a ki *Berzsenyit* utólérje“.⁵ S íróink ebben igazat adtak *Kazinczynak*.

Így előzte meg a hír fölléptét, hogy mintegy előkészítse a nemzetet a még addig nem is sejtett költő műveinek fogadására. Így szállt híre két országra, mikor még alig néhány író olvasta magukat a költeményeket kéziratban.

Az elsők, a kik e szerencsében részesültek, a *Kazinczy* triászának tagjai voltak. *Vitkovics*, *Szemere* és *Horvát István*, a széphalmi mester törekvéseinek legodaadóbb pártfogói s részesei lévén, *Kazinczy* első tudósítására elragadtatással várták az annyira magasztalt műveket, a melyeknek híre kisebb volt a valóságnál.

A triász osztozott *Kazinczy* örömében, sőt úgy találta,

⁵ L. *Kazinczy* levelét *Kis János*hoz 1808. nov. 12.

hogy e bámulatos tehetségű költő igazában véve össze sem hasonlítható egyetlen magyar költővel sem. Annál lelkesültebben hirdették aztán dicsőségét nemcsak az írók között, de mindazok között, a kik még kételkedni mertek a magyar nyelv jogainak épségben tarthatásáról. Egész kis társaság gyűlt össze, mely gyönyörrel, sőt elragadtatással olvasta Berzsenyi műveit, együtt lelkesült a triász tagjaival, hitet és bizalmat merítvén e költészetből a nemzet jövőjére. Horvát István, korának ez egyik legerősb érzésű magyarja, hirdette a kis társaság lelkesültségét magasabb körökben, az országbíró házában is, a hol egyszer így szólalt föl: „Hiába nyomná már akárki nyelvünk terjedését, míg nekünk Berzsenyi Dánieleink lesznek; vagyon pedig már egy, nem félhetjük soha a megutáltatástól nyelvünket“. Neve azonnal figyelmet keltett, s Horvát nem késett a nála levő gyűjteményből néhány darabot „köztapsolás mellett“ felolvasni.⁶

Igy szárnyalt a költő dicsőségének híre mind tovább s nem sokára Somogy megyének is tudomására jutott, mily nagy kincset rejteget magában egyik határszéli kis faluja, Nikla. Teleki László gróf, a magyar aristokrátiának e kiváló tagja, a ki pesti szalonjában szívesen látta nemcsak a főrendű hazafiakat, hanem az írókat s tudósokat is, szintén a triász útján ismerkedett meg az ő műveivel, a melyekből a nemzetiség szilárdításának erejét talán ő érezte ki legjobban. Csak alkalomra várt, hogy nagyra becsülésének valami jelét adhassa a költő irányában. S ez alkalom nem sokára mintegy önként kínálkozott,

⁶ Horvát Istvánnak Berzsenyihez írt 1811. febr. 28-án kelt levelében. L. az *Új Magyar Múzeum* 1860. évf. II. félév 73—94. lapjain Toldytól közölt leveleket.

1811. november hónapban Somogymegye főispáni helyettesévé lőn Teleki s Berzsenyit ekkor a megye táblabírójává nevezte ki. E kinevezés váratlanul lepte meg az elvonulva, magányban élő költőt, de annál nagyobb öröme lőn benne, mennél kevésbbé gondolta, hogy költői működését már a főúri körökben is ismerik. Tudvalevő, hogy egy szép ódában róttá le halálját a költő Teleki László gróf iránt.

De még ennél is nagyobb meglepetés várt reá néhány hónap mulva, mikor a főispáni helyettes székébe ünnepélyesen beiktattatott, 1812. márczius 18-án. A megye előkelősége diadalérzéssel ünnepelte a költőt. Sárközy István, Kazinczynak a Dunán túl egyik leghívebb barátja s műveinek mindvégig lelkes colporteurje, a megyének egyik legtanultabb s legbefolyásosabb embere, a ki pár év óta folyvást figyelemmel kísérte Berzsenyi működését, az ebéd alkalmával a jelenvoltak szemeláttára megcsókolván a költőt, ez által mintegy speciálisan Somogy költőjévé avatta. Ez volt a megtiszteltetés kezdete.

Prónay Sándor báró, a főispáni helyettesnek sógora és akkor a magyar műveltségnek egyik, csöndben ugyan, de annál kitartóbban munkáló képviselője, a kire az írók pártfogásának nemes hajlama mintegy atyai örökség gyanánt szállott, már eleve föltette magában, hogy Berzsenyit a somogyi és más megyékből odasereglett rendek előtt nyilvánosan üdvözli, mint a „magyar Parnassus díszét“. S úgy történt. A „nagy palotába“ hivattván este Berzsenyit: „az egész közönség jelenlétében megköszöntötte“, a mi a jelenvoltakra ép úgy, mint magára a költőre mély s tartós hatást tett.

Az ünneplésnek e szokatlan módját tévedés volna mostani fogalmaink szerint megítélni. 1812-ig nem igen

volt arra példa, kivéve a Kazinczyét, hogy egy magyar költőt, mint a nemesség díszét nyilvános gyülekezetben ünnepeljenek, annál kevésbbé olyat, a kinek műveit addig még csak a beavatottak ismerhették Kazinczy s a pesti triász útján, kéziratban. Most íme a magyar költészetnek egyik fölkent papját a születésére büszke fő- és köz-nemességnek úgy mutatja be a megyei előkelőség vezére, mint a ki költői érdemeivel mindnyájuk fölé emelkedett. Berzsenyiben a magyar költészetet ünnepelték. Így fogta föl ezt Prónay, így tekintette azt maga a költő is. Ebből magyarázhatjuk meg a költő lelkesült örömét, a melynek a *Báró Prónay Sándorhoz* című ódájában kifejezést adott:

Győztem! Lerázták ezombaim a fővényt,
Izzadt fürteimen szent olajág lebeg,
Nevem kivívtam mély porából
S általadám maradékaimnak.

E fenséges sorokat jónak látták a kolozsvári színház nézőterén felállított oszlopra vésetni s így mintegy a magyar múzsa ünnepeltetésének állandó tárgyává tenni.

De a költő híre s hatása még másban is nyilvánult, mielőtt művei nyomtatásban napvilágot láttak volna. Döbrentei Gábor, Kazinczynak ez idétt még egyik legmeghittebb barátja, szintén tudomást vevén a széphalmi mester útján Berzsenyi műveiről: a pesti triászéhoz hasonló buzgalmat fejtett ki, hogy a dunántúli költő nevét megismertesse az erdélyi művelt közönséggel. S nem kevésbbé czélját érte. Gróf Bethlen Ádámné ugyanis azzal kívánt áldozni Berzsenyi költői szellemének, hogy a *Melancholia* című költeményt kőlapra véseté s azt kertjébe, mint valamely diadalívet, fölállíttatá. Így lőn ő a két magyar

hazának koszorús költője, mielőtt tehetségének egész nagyságát ismerték s mielőtt arra gondoltak volna épen az ünneplők, hogy a költő műveit közkincsekké kell vala tenni, hogy a nemzet ismerje azokat s lelkesüljön általuk.

A műveltség e kasztszerű jellege épen oly különös, mint a milyen jellemző az akkori kor felfogására nézve. Az elzárkozottság, a mely az embereket úgy a szellemi élvezetben, mint a mindennapi életben önmagukba süllyeszté, nem engedte a haladás útjain igyekezők törekvéseit sem egyesülni, sem öregbíteni. Mintha az önzésnek valami egészen sajátságos neme vert volna gyökeret a műveltebb közönségben, a mely az anyagi élet köréből átöröklődött a szellemi térre is, elkülönítvén az egymásra utalt értelem munkájának minden termékét, akár gyönyört nyújtott az, akár áldozatot kívánt.

Épen ebből a szempontból tűnik föl a Kazinczy pályája korszakalkotónak és szokatlan fényűnek. Míg a tehetős nemesség ön kis világának szűk körén túl lenézett s megvetett minden törekvést, a mely az ember magasabb ösztöneinek kifejtésére irányult, nem keresvén s nem is ismervén a szellemi közösségben rejlő bámulatos hatalmat s ennek csak kevesektől sejtett tényezőit: Kazinczy levonta a következményt a nyugati népek irodalmának tanulmányozásából s az ettől sugalt céljai után haladt feltartóztatlanul egész életében. Ő ismerte az utakat, a melyek a polgárosultság felé vezetnek; tudta és hirdette, hogy a szellemi egyesítés nagy munkájától függ hazánk jövődjéje. Mennyit áldozott már ifjúkorában, hogy a szegényebb sorsú írók művei közkincsekké válhassanak! Mennyire kész lett volna egymaga egy fejlett irodalom szükségletét ellátni, ha a gond terhei mind komorabb és komorabb felhőket nem vontak volna derült

homlokára! De így is megtett mindent, a mit csak a nemzet hátramaradottságát élesen látó s azt leküzdeni kész önfeláldozás apostolaként kivívhatott.

Az 1809. év elején Szemerénél volt Berzsenyi műveinek gyűjteménye. Kazinczy hallani sem akart a késelelemlről. Szívesen fölálldozta a mult év utolsó hónapjait a versek tisztázására, javítása- és pótlására, csak hogy mennél előbb bámúlhassa azokat nemzetünk. Javításait s pótlásait a költő szabad tetszésére bízta, hogy azokat elfogadhassa vagy elvethesse. Épen ezért természetesen találjuk, hogy Berzsenyi óhajtva várta vissza a gyűjteményt. Vajjon milyen javításokat tehetett művein a széphalmi mester; vajjon e javítások a nyelvet, a versmértéket vagy a compositiót illették-e? De minél élénkebben vágyott saját műveinek kéziratát visszakapni, hogy a Kazinczytól ajánlott versszakok s egyes sorok javítását megkísértse: annál bajosabban tudott Szemeréhez férközni, a kinél a kéziratgyűjtemény Pesten letéve volt. Többeket megbízott, hogy a gyűjteményt átvegyék, de oly szerencsétlenül, hogy vagy megbízó levele veszett el, vagy Szemerét nem találta Pesten az illető megbízott; sőt akadt olyan is, a ki Berzsenyitől kapott ugyan igazolványt a gyűjtemény átvételére, hanem rest volt Szemere után járni. Így aztán elmúlt egy év, s Berzsenyi mégsem tudta megkapni saját műveinek kéziratát.⁷

Ez év különben egyike volt legvesződségesebb éveinek. Áprilisban Pestre készült, hogy műveit sajtó alá adhassa, s megismerkedhessék Szemerével és a triász többi tagjaival, a kiket Kazinczy nem győzött neki ajánlani. Azonban részint, mivel neje e tájban betegedett le,

⁷ L. Berzsenyinek 1809. nov. 25-iki levelét.

ekkor születvén harmadik fiuk s utolsó gyermekük, László, részint mivel ő maga is több hétig betegeskedett, kedvét vesztette, és csüggeteggé, komorrá lőn: a Pestre való utazás mind tovább húzódott. Betegségéről nem tudósít bővebben. Csak annyit ír, hogy egyik nyavalyából a másikba esett. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy későbbi betegségének s búskomorságának előjelei ekkor mutatkoznak először. A duzzadó erejű férfiú most egyszerre megrendült. „Még eddig — írja Kazinczynak 1809. máj. 5-ikéről — a mulandóságnak semmi magvát sem éreztem ereimben, de most érzem egész semmiségemet és csüggedek.“

A melancholia árnyának ez első jelentkezéséhez járult az abból támadt boszúsága, hogy hazúlról ki nem mozgatható, a miben nemcsak betegeskedése gátolta, hanem főkép az az izgalom, mely az egész Dunántúlt elfogta a francziák bejöttének hírére. Az ellenségnek alig vélt berohanása nagy zavarba ejtette a népet, kivált Vas megyében, hol János főherczeg úgy maga, mint tisztjei egyaránt azzal biztatták a lakosságot, hogy az ellenségtől még nincs mit tartaniok.⁸ A győri szerencsétlen ütközet után még rosszabbra fordult az állapot. Nemcsak eleséget kellett szállítaniok az ellenség számára s a sebesülteket ápolniok, de tűrniök kellett a folyvást özönlő csapatok zaklatását is, a melyet kivált az olasz és rajnai katonák követtek el. A jobbágyság szegénysége s nyomora kétségbeejtő volt, a mit csak fokozott a nagy drágaság, betegség s gyakori halál.⁹ E zavarok és izgalmak a gazdál-

⁸ L. Pápay Sámuelnek Kazinczyhoz intézett 1810. decz. 20-iki levelét. Eredetije Zádor Gyula birtokában volt.

⁹ L. Sárközy Istvánnak Kazinczyhoz írt 1810. febr. 19-iki levelét. A M. Tud. Akadémia könyvtárában: M. Irod. Lev. 4. r. 195. sz.

kodás folyamát is megakasztották. Berzsényi földjeinek egy része parlagon hevert, rétei kaszálatlanok voltak, s bűzakaszlai romlani kezdettek.

E kedvetlenségek között némi jótétemény volt reá nézve az, hogy műzsája eléggé munkás volt e zivataros idő alatt is, részint új műveket sugalva neki, részint a már kész művek javítására ösztönözvén őt. Másfelől pedig Kis János egy alapítandó folyóíráthoz hívta meg őt munkatársul.¹⁰ Már évekkal az előtt szándékozott Kis János egy irodalmi közlönyt alapítani, de az idők nem igen kedveztek a terv létesülésének. 1808 végén azonban némi egyességre jutott Hartlebennel, a ki késznek nyilatkozott valamely évnegyedes folyóíratot kiadni, ha elég érdekes tartalommal szerkeszthetné azt Kis János. Már a czímen is megállapodtak, mely *Magyar Tárház* lett volna. Berzsényi szívesen fogadta a meghívást. Megigérte, hogy a mi időt gazdasági teendőitől elszakíthat, azt készséggel áldozza a közös célra. Egyszersmind hajlandónak mutatkozott verseit is átengedni a *Magyar Tárház* számára, a szerkesztőre bizván, hogy az ő „dilettansi munkáját megítélje“ és „ne kényének, hanem becsületének legyen barátja“. Érdekes, hogy Berzsényi, a ki eddig mindig vonakodott az irodalmi szerepléstől: most teljesen osztozik az egy célra munkálás örömében s fáradságában, sőt még ő bátorítja a szerkesztőt is. „A politikai zaj rettenthet — írja Kis Jánosnak, — de talán nem akadályoz. Friedrich Rossbachnál is verseket csinált, *mi se némuljunk el igen hirtelen*“.¹¹

¹⁰ L. Kis Jánosnak Kazinczyhoz írt 1808. decz. 24-iki levelét. Kazinczy lev. VI. k. 165. l.

¹¹ L. Kis-hez 1809. febr. 18-án írt levelét. Új Múzeum. U. o.

A tervezett vállalat azonban, sajnos, nem létesülhetett most sem. A háborús idők megint megakasztották e szándékot és Hartleben utoljára is vonakodott a kiadást elvállalni, mivel a folyóiratnak nem remélt elég kelen-dőséget. Ily körülmények között Berzsenyi újra foglal-kozni kezdett műveinek önálló kiadásával. Fölkérte Kazinczyt, hogy ajánljon neki kiadót s lássa el őt jó tanácssal, hogy „kivel és mi móddal nyomattassa“ ver-seit. Néhány darabbal már szaporította a gyűjteményt, a melyeket szintén Kazinczy bírálata alá bocsát, hogy azokat is láthassa a mester, mielőtt végleg sajtó alá ke-rülnének. Kazinczy folyvást ösztönözte őt ez idő alatt a Pestre menetelre, s csakugyan Berzsenyi a következő, 1810. év január 20-án meg is indult. Azonban most sem szerencsével. „Laknál — írja Kazinczynak ¹² — egy hitvány hídról ledültem és sántán, bénán tértem vissza. Jobbkezem oly ütést kapott, hogy csak most (egy hónap mulva) foghatok először tollat az írásra és a te nagybecsű leveleidnek, szíves oktatásaidnak megköszö-nésére.“

Kazinczy azonban nemcsak Berzsenyit ösztönözte foly-vást, hogy látogassa meg a pesti írókat, hanem ez utóbbiakat sem szünt meg biztatni, — főleg akkor, mi-dőn Berzsenyi elhatározását a Pestre menetelre vonat-kozólag komolynak tartá, — hogy nemsokára látni fogják a „túl a dunai poetát“, a kit műveiből úgy is ismer-nek. Egyik levele valódi hirnöke volt Berzsenyi meg-érkeztének. 1810. márcziusban írja Kölcheynek: „Nem sokára Berzsenyit is fogjátok látni, kedves barátim, s olvassátok verseit s lángra gyuladtok utána“. S csak-

¹² 1810. február 25-iki levelében.

ugyan néhány nap múlva megérkezett a várva-várt költő, a kit Kazinczy triásza a legszívesebben s a tőle kitelhető legnagyobb előzékenységgel fogadott.

Berzsenyi csendes örömmel szemlélte a körülé seregülő írók csoportját, szívesen időzött körükben, de az idő kimértségével mentvén magát, iparkodott dolgait menél előbb végezni és szabadúlni a nem neki való zajos városból. Vitkovics, a kinek házánál a triász rendesen össze szokott gyűlni, fáradhatatlan volt a Berzsenyi szórakoztatásában, de csak nagyon kevéssé érte el célját. Berzsenyi teljesen meg volt elégedve a szíves fogadással; de a látogatások, a melyeknek épen nem volt barátja, kifárasztották. „Utazásomnak ideje — írja Kazinczy-nak¹³ — és a Duna víz úgy megbágyasztottak engem, hogy a te derék pesti barátaid társalkodásának gyönyörűségét nem érezhettem eléggé. Oly lankadt lettem, hogy még Virágot sem kívántam látni.“ Dolgait azonban sikerült rendeznie. Szemerétől, a ki ekkor épen betegeskedett, átvette verseinek csomóját s kiadásukra nézve egyességet kötött Kis Istvánnal. Aztán Kölcsyvel és Szemerével a Kazinczy javítását és pótlását vette vizsgálat alá, a melyekben „sok szép észrevételeket“ talált. „Használni fogom azokat — írja — valamint csak ízlésem és poesisom természete megengedheti. A hézagokat is igyekeztem mind jobban kipótolni és változtatásaimat tudtadra adni.“ Ez a javítás és pótlás természetesen sok vesződséggel járt. Nem is igen bízatta Kazinczyt, hogy minden javaslatát elfogadja. Ő, a ki a költészetnek elméletét sohasem tanulta, hogyan is tölthette volna be a theoretikus Kazinczy kedvét mindenben? Meg is mondja

¹³ 1810. ápril 8-iki levelében.

ezt nyíltan s azért „minden iparkodása mellett is sokakat kéntelen volt meghagyni az eredeti nyersségben“.

Berzsenyi műveinek gyűjteménye ily formán megint ugyanarra a vándor útra került, a melyről csak nem régiben oly nehezen tudta azt a költő magához keríteni. Kazinczynak meg kelle győződnie, a mint e gyűjtemény újra hozzá jutott,¹⁴ hogy Berzsenyi csakugyan nem mindenben engedett az ő tanácsainak. De azt is érezte, hogy a kihagyások iránt Berzsenyi nincs vele egy értelemben. Ő azonban óvakodott erőnek erejével érvényesíteni, a mit e tekintetben jónak látott. Tanácslani — úgy mond — szabad, s a tanács elfogadása még nem teszi az eredetiség feláldozását. Kazinczytól megint Szemeréhez jutott a gyűjtemény s ekkor a triász újra bírálat alá vette az új javításokat; kivált Horvát volt az orthographiai dolgokban makacs és tántorithatatlan, a ki Berzsenyi helyesírását egészen a saját értelme szerint óhajtotta volna megjavítani, de ebben Szemere és Vitkovics — úgy látszik — nem engedtek. Egy-egy szón sokat vitatkoztak; például Horvátnak nem tetszett a *magánosság* s *magányt* javasolt, a *teljes* helyett pedig *telles-t*. Egy szóval: a triász élesítette eszét e, szerinte, tanúlatlan költő művein, a kinek philologiai ismeretei kétségkívül nagyon hiányosak voltak, de a nyelv eredeti természetét és zeneiségét jobban értette mindnyájuknál.

Végre tehát azon a ponton volt a gyűjtemény, hogy sajtó alá adassék. Szemere készséggel ajánlkozott a revisióra, mit Berzsenyi annál szívesebben vett, mivel ő maga teljesen járatlan volt az efféle munkában; de különben is fájós szemei miatt nem vállalkozhatott volna

¹⁴ L. Szemerének hozzá írt 1810. decz. 26-iki levelét.

arra. Berzsenyi hajlandó a kiadás költségeit megtéríteni az esetre, ha Kis István „a kívánt csinosságot megadni nem akarná”.¹⁵

Az 1811. év elején megint Pestre készül, hogy a kiadóval megalkudjék s a szükséges költséget megvigye. Kéri azért Szemerét: tudósítsa őt, hogy mennyibe fog kerülni mind a „középszerű, mind a legfőbb csinosság“, hogy jó előre gondoskodhassék a költségekről.¹⁶

Míg a kézirat-gyűjtemény a censor vizsgálata alatt volt 1811-ben: házi gondjai megakadályozták őt szándéka kivitelében. A mult évben sokadt szenvedt gazdasága a viszontagságos időjárástól, mi az érzékeny költőt annál inkább elkedvetlenítette, mivel a múzsa is csak gyéren köszöntött be hozzá s mint mondja, akkor sem szívesen. A kedveszegett költő, hogy ruganyosságát visszanyerje, kétszeres szorgalommal látott a gazdaság után, s iparkodásának célja az volt, hogy vasmegyei birtokát kiválthassa a zálogból. Jóllehet maga és egész családja beteg volt: céljához annál erősebben ragaszkodott, mivel öreg korát szülőföldén szándékozott tölteni és Niklát csak számkivetése helyének tartotta. „Feloldhatatlan kötelek vonnak azon földhez, mely az én szebb korom napjait látta“ — írja Kazinczynak. Tervét azonban teljesen tönkretette a márcziusi pátens, a mely a pénznek értékét egy ötödére szállította le. Épen indulófélben volt a költő a Kemenesaljára, hogy visszaváltsa ottani birtokait, mikor egyszerre csak meghallja a császári pátens közzétételét.

¹⁵ Berzsenyinek Szemeréhez írt 1810. júl. 29-iki levele. Szemere-tár II. k.

¹⁶ 1811. jan. 1-én kelt levelében. Szemere-tár III. köt.

Elképzelhetjük, mily rosszul esett neki régóta ápolt tervéről egyszerre lemondania. „Nagy volt károm — írja Kazinczynak, — de az mind semmi volna, csak czélomnak elvesztése szívemet oly igen ne nyomná . . . Le nem írhatom néked kedvetlenségemet.“¹⁷ Ezt a kedvetlenséget csak fokozta a júliusi jégeső, mely mint mondja, tíz esztendei iparkodását elsöpörte. Még több vesződséget okozott neki az, hogy tél-víz idején házának mintegy fele összedűlt s ő maga és családja az egész telet egyetlen kis szobácskában volt kénytelen kihúzni. Ide járult a feletti boszúsága, hogy gyermektelen sógorasszonya szép összeg pénzt (15 ezer frtot) hagyott ugyan rá, de oly föltétel alatt, hogy a pénzt föl ne vehesse, csupán kamatját húzhassa. Melyik volt az a sógora, a kire e miatt gyanakodott, nem tudjuk; de valószínűleg ugyanaz a Thulmon Pál, a kinél somogyi birtokai is zálogban voltak. Egyik jó barátjának s rokonának (a kitől lovakat vásárolt Berzsenyi) családja, a mely érzékeny veszteséget okozott neki s a különben is már egészen felizgatott költőt mélyen elkeserítette. Fájt neki, hogy az emberekbe helyezett bizalmának ennyire meg kellett rendülnie, s mintegy kiszámított rossz akaratot sejtett ott, a hol pedig talán csak tévedés volt. „A sorsnak csapásai — írja Kazinczynak — megszomorítottak, de az ily s több efféle emberi gonoszságok egész lelkemben megháborítottak.“¹⁸ Mindenesetre e körülmények fokozott erővel siettettek búskomorságának teljes kifejlődését, a melynek ez időben számos jeleivel találkozunk már, kivált leveleiben. Természetes, hogy mind e vesződség között leg-

¹⁷ 1811. jún. 5-iki levelében.

¹⁸ 1812. febr. 5-iki levelében.

kevésbbé tűrhette békével háza ledűltét s azt, hogy egy szobában kellett nyomorognia az egész télen át, a mi mind az olvasásban, mind az írásban teljesen gátolta. Épen most kezdett egész erejével és buzgalmával a régi classikusok s újabbkori írók olvasásához s félbe kellett szakítania olvasmányait. Úgy érzé, hogy el van temetve az anyagi bajokba, a melyektől többé nem is tud megszabadulni. Új házának építése szintén sok gondjába s költségébe került, de mégis megnyugodott, mikor az már készen volt s elrakodhatott benne véglegesen. Úgy látszik, ekkor már nem vágyott vissza a Kemenesaljára, talán azért, mert háza, noha a lehető legegyszerűbben, mégis az ő — nem annyira tervei, mint inkább gondozása mellett — készült. Sorai, a melyeket 1812. ápr. 2-án ír Kazinczyhoz, világosan ezt mutatják: „Ma rakodtam új szobáimba, *letettem nyoszolyámat azon szegletben, melyben én haldokolni fogok*, elgyújtottam kandallómat, melynél életemnek örömeit, bolondságait gyakran vissza fogom kérődzni s vénségemet melengetni.“

E közben a versgyűjtemény kiállotta a censurát, még pedig minden törlés nélkül. Vitkovicsnak földije, Madarassy Ferencz volt a censor, a ki a triász kérelmére egyetlen betűt sem változtatott a kézíráson.¹⁹ Most tehát újra meg lehetett indítani a régóta tervezgetett kiadást, a mire főkép Kazinczy nem szűnt meg ösztönözni pesti barátait, s a mire ezek is teljes erejükkel törekedtek, főleg miután Berzsenyi is szeretett volna már a sok huza-vonán átesni. Néhány hónappal azelőtt volt szó róla, hogy kápolnai Pauer István, fehérmegyei tiszteletbeli jegyző, annyi pénzt ad Vitkovicsnak, a mennyi a Ber-

¹⁹ L. Vitkovicsnak Kazinczyhoz írt 1811. decz. 24-iki levelét.

zsenyi és Dayka műveinek kiadására kell.²⁰ Ez az ajánlat azonban, nem tudni mi okból, nem jutott érvényre és Berzsenyi, mikor meghallotta, hogy művei a censor kezei alól kikerültek, elhatározta, hogy Pestre siet a kiadás végett. 1812. február 15-kéről ez ügyben ezeket írta Vitkovicsnak: „A márcziusi parancsolat, jégeső, házépítés s más sok csapásai ezen esztendőnek megakadályozták pesti utamat. A tavasszal okvetlen megyek, mihelyt boraimat eladhatom. Nagyon leköteleznél, ha addig valamely typographussal értekeznél gyűjteménykém kiadása iránt s nékem tudtomra adnád, mennyi pénzre lesz szükségem. A nyomtatáshoz megkívántató költségekről semmi tapasztalásom, semmi ideám nem lévén, igen félek vaktában megindulni“.²¹ Vitkovics, Szemere és Horvát István azonban részint hivatalos, részint magánügyeikkel lévén elfoglalva s másfelől mindenkép arra törekedvén, hogy a kiadás Berzsenyinek semmi költségébe se kerüljön: egyre halasztották a kiadás foganatba vételét, míg az ügyes és tevékeny Helmeczynek sikerült oly módot találnia, mely a triász régi tervével csakugyan megegyezett. Ismeretes, hogy Helmeczy a kiadás költségeire a pesti, fejevári és a zágrábi kath. papnövendékektől mintegy ezer²² forintot gyűjtött össze, a mely összeghez tanítványa, Siskovics József, még vagy száz forintot adott. Ez áldozó készséget a költő elfogadta ugyan, de, úgy látszik, nem teljes örömmel. „A pesti növendékek tétele nékem becsület és dicsőség — írja Kazinczynak — de ezen dicsőséget nehezen tudom Szemerének, Horvát-

²⁰ L. Kazinczynak 1811. máj. 22-én Berzsenyire írt levelét.

²¹ Szemere-tár III. k.

²² L. Kazinczynak Berzsenyire 1812. júl. 12-én írt levelét.

nak és Vitkovicsnak megbocsátani“. A szerény, de ősi nemességére büszke Berzsenyi nem könnyen tudott beletnyugodni ez ajándék elvételébe, a mi úgy tetszett előtte, hogy közel jár a könyörületből tett áldozathoz. Aztán bármilyen takarékos gazda volt is, szégyelte, ha azt hitték, hogy ő ez adományra reá szorúlt. De visszatartatni nem lehetett. Lassanként azonban, másképp kezdte felfogni ez adomány értékét, belátván, hogy az az irodalom érdekét s nem az ő magán személyét illeti. Így kérte föl Kazinczyt, hogy tegye közzé a kis-papoknak ez áldozó készségét a hirlapokban s e mellett írjon a növendék-papoknak egy köszönő levelet, igérvén, hogy a maga részéről is meg fogja tenni ez utóbbit.

Kár, hogy nem ismerjük ez alkalomra írt levelét; de az, a mit Tatay Jánosnak, a növendékpapok egyikének leveléből tudunk, elég arra, hogy ez adományt illető felfogását megismerjük. Tatay levele meggyőzhette őt, hogy a hír hallására rögtön alkotott véleménye alaptalan volt. Talán nem csalódunk, ha azt hiszszük, hogy e levél lényegesen hozzájárult ahhoz a felfogásához, a melyre egyébiránt magától is eljuthatott volna, de a mely így a szilárd meggyőződésig emelkedett. „A mi cselekedetünk — írja Tatay — csekély, de szíves, és *egyedül a hazaszeretetnek szüleménye*. Vajha tehetségünk annyira terjedne, hogy ily literatorainkhoz s felséges munkájához illendő mértékbe' volna. Ha a szerencse még most ezt megtiltotta: a természet, hazájához vonzó igaz szívet adván, ezt kétszerezte.“ A növendékpapok elragadtatással fogadták levelét, minek világos kifejezéseit olvashatjuk ugyan-csak Tatay levelében: „Ha mi egy ily hazai literatornál figyelmet érdemlettünk, ki minket becses levelével

váratlanul megtisztelt: tettünk eléggé meg vagyón jutalmazva.“²³

Berzsényi, hogy meghálálja ez áldozó készséget, azt óhajtá, hogy a növendékpapok nevei a kiadás címlapjára legyenek függesztve. Ez ellen azonban az adományozók tiltakoztak, valószínűleg abból az okból, a mely miatt Kazinczy sem teljesítette a költő föntebbi kérelmét. „Nem ártunk-e a dolognak is, ezeknek a fiúknak is a kihirdetéssel? *A nemzetiség ellenségei* szemmel tartják az így buzgólkodókat, s félek, nehogy megtiszteltetésekkel nekik *ártsunk*.“²⁴

Ily formán műveinek kiadásán Helmecey, Tatay és Bilkey Pap Ferencz szorgoskodtak, s miután a már összegyűjtött költséghez ő is küldött száz forintot s Bécsben magát újra lefestetvén, a képet rézre metszeté, végre a munkát csakugyan sajtó alá lehetett adni. Így jelentek meg 1813 tavaszán *Berzsényi Dániel versei*. (Kiadá Helmecey Mihály, 1813. Berzsényi arczképével s Helmecey előszavával. 8r. Nyomtatta Trattner J.)

A kiadásból Helmecey hét-nyolczszáz forint bevételre számított. Az adományozók nem követelték vissza a felajánlott összeget,²⁵ s így a kiadás jövedelmét Berzsényi terve szerint „örökösen magyar könyvek kiadására“ lehetett fordítani. „A könyv elkölt — írja Toldy Ferencz — s Helmecey 1839-ben kétszáz forintot tett le, mint tiszta hasznót „magyar könyvkiadásra“ az Akadémia pénztárába.“

²³ A levél 1812. máj. 24-én kelt. Eredetije a M. Tud. Akadémia könyvtárában: M. Irod. Lev. 4r. 213. sz.

²⁴ L. Kazinczynak 1812. júl. 2-iki levelét.

²⁵ L. Helmeceynek Berzsényihez 1812. november 28-án írt levelét. Akadémia. U. o.

Berzsenyi a kiadással nem volt megelégedve. Különösen rossz néven vette, hogy Helmezy, a költő híre és tudta nélkül, néhány jelzőjét és sajátos szólamát megváltoztatta.²⁶ Ő ezt nagy botlásnak nézte, Kazinczy pedig valóságos erőszaknak, a melyhez élő költő műveinek kiadásában senkinek sincs joga. Másfelől a növendékpapokat sértette Helmezy előszava s azt hitték, hogy ezért Berzsenyi rájuk is neheztel. „Meg vagy bántva, úgy-e kedves barátom?” — írja Tatay 1813. júl. 18-iki levelében.²⁷ „Engedj meg nekünk, mi a munkád előtt álló előbeszédben legkisebb részt sem vettünk; akarunk s tudunk nélkül volt, s csak a hiú fény után mászkáló Helmezynek idétlen s szerencsétlen gondolatja volt, hogy magát kiadónak nevezhesse, holott jobb lett volna *rontónak* neveznie magát. Mi nem akartuk tudatni balkezünkkel, a mit jobbunk teve... A mi változások történtek munkáidba, protestálásom ellen vannak, mert én majd a szemét is kiástam, hogy meg ne változtasson egy betűt is; de ő okosabbnak akarván látszatni, maga fejétől tette.”

Annál jobban meg volt azonban lepetve a közönség s kivált az írói világ. Kisfaludy Sándor azt írta, hogy Berzsenyi ódái „elragadták őt s kiemelték melancholiája csendjéből”.²⁸ Kenderesi Mihály pedig Erdélyből ezeket írta Helmezynek: „A derék Berzsenyi valóban dicső lépésekkel hatott fel a magyar koszorúsok sorába lanti dalok között s virágos ösvényeken.”²⁹ Mindenholnan,

²⁶ L. e változtatásokat Berzsenyinek Döbrenteihez írt 1814. jan. 5-iki levelében.

²⁷ Akadémia. U. o.

²⁸ L. Helmezynek Berzsenyihez írt 1813. aug. 18-iki levelét.

²⁹ Helmezy levele Berzsenyihez, 1813. nov. 20-áról.

a hol még a magyarságért lelkesültek, hasonló hírek érkeztek részint hozzá, részint Helmecezyhez, részint pedig Kazinczyhoz. Szatmár és Szeged kapva kaptak az új könyvön. Győrből ugyanily eredményről tudósítja Kis János Kazinczyt: „Berzsenyi itt is mindenütt nagy kedvességet talál. Helmecezy egy néhány exemplárokat küldött, már nem sokára mind egyig el fognak kelni. Mely öröm, mikor ilyen költő az ifjaknak is tetszik!“³⁰ Kazinczy szerint Sáros-Patak nem ismer Berzsenyihez fogható magyar lantost, s csak itt-ott akad egy finomabb ízlésű ember, a ki a Dayka szépségeit is érzi Berzsenyi mellett.

S vajjon mit mond ő mindezekre? Szavai ismeretesei: „Verseim mindenütt kedvességet találtak, de félek, hogy igen közönségesek, minthogy igen közönségesen tetszenek.“ Ez ítélet épen oly jellemző reá, a költőre, mint a magánemberre, s épen oly élénken mutatja a költészetről s annak irányáról alkotott felfogását, mint a mily világosan feltárja azt a hatást, a melyet Kazinczytól s a római classikusoktól vett.

E siker könnyen érthetővé teszi, hogy a pesti írók műveinek másodszori kiadásáról is csakhamar gondolkodni kezdtek. Bilkei Pap Ferencz már a következő évben fölkérte őt, hogy kiadott s még kiadatlan munkáit újra közzétehesse, mert a már kiadottak „eredeti szépségeikből a nem rokon tollnak másolásai által sokat elveszthettek“.³¹ Helmecezy szintén felajánlja segítségét s közreműködését még előbb, de ő halasztást kért, hogy kivált még kiadatlan műveit, az epistolákat, újra átnéz-

³⁰ 1813. szeptember 11-iki levelében. Eredetije a pannonhalmi könyvtárban.

³¹ Berzsenyihez írt 1814. decz. 18-iki levelében.

hesse s kijavíthassa. 1815 elején újra sürgeti Helmeczy, hogy a már átnézett darabokat küldje föl, mert a könyvet mindenfelé keresik. Helmeczynek több levelét ismerjük ez ügyben, a melyekben semmi sincs, a mi a Berzsenyi neheztelését csak távolról is mutatná. Kétségkívül elhallgatta az első kiadás változtatásain támadt boszankodását s e „szép tüzű fiatal embert“ már csak azért is óvakodott megsérteni, mivel Kazinczy folyvást dicsérte előtte, s mivel annyi ügyességet és mozgékonytságot akkor egyik pesti barátjában sem tapasztalt. Újabb műveit tehát még 1815 vége körül ismét Helmeczynek küldé egy rövid epistola kíséretében:

Im, gyűjteménykém, vedd baráti kegygyel.
Érezze ismét gyámoló kezéd',
S láttasd világgal, mint már láttatád.
Kevés virággal szerzi meg Caménám . . .

Így jelent meg műveinek második kiadása 1816-ban, három évre az első kiadás után. Az első kiadás 1812-ig írt műveit foglalja magában, a második ugyanezeket s az 1809-től 1815-ig írt epistolákat, tehát ugyanazon műveket, a melyek Toldy kiadásának I—III. és V. könyvét s a IV-iknek mintegy felét teszik. Ha a Toldy kiadásaiban először megjelent műveket nem számítjuk, a melyeknek írása szintén ez időre esik: összesen mintegy tizenkét mű híján költői pályájának egész eredménye előttünk van már 1816-ban. Tehetsége innen túl már nem mutat újabb emelkedést, csak másnemű fejlődést, mely épen oly szoros összefüggésben van a magánember életkörülményeivel, mint a mily elválaszthatatlan az ódaköltő Berzsenyinek egyéniségétől.

E magánegyéniség jellemével való foglalkozás közelebb

visz bennünket a költő világának szemléletéhez, költészetének felfogásához s eszméinek átértéséhez. Úgy hiszszük tehát, helyén valónak találja olvasónk, ha először Berzsenyinek, mint magánembernek jelleméről mondunk el egyet-mást.

Berzsenyit, a magánembert is ép oly kevésbé ismerték kortársai és életírói, mint legközelebbi barátai. Még Kazinczy mondott róla legtalálóbbr véleményyt, de már Döbrentei tökéletesen elferdítette, mondhatnók, meghamisította jellemét. S mindez nem csuda. Azok sem ismerték jobban, a kik többször együtt voltak vele, azoknál, a kik csak egy párszor látták az életben. Mert Berzsenyi önkéntelenül oly hatást tett a vele beszélőre, a mely sehogysem volt alkalmas arra, hogy abból a fölületes gondolkozó helyes ítéletet alkothatott volna. Nem tartozott amaz emberek közé, a kiknek benseje az első pillanatra feltárul, s kikkel mindjárt tisztában van az ember, mit tartson róluk. Pedig el merjük mondani, hogy nála egyenesebb jellemet, őszintébb, hamisítatlanabb természetet, egyszerűbb és józanabb felfogású embert, a ki egyéniségének vele született hajlamainál fogva jobban gyűlölje a kétszínűséget, álságot és hiúságot, keresve sem igen találhatunk. Úgy szólván az ősi természet kebelén növekedvén, távol a nagyvilágias élet minden fészességétől: eredeti tehetségeit inkább önmagának kellett kifejtenie és természetes indulatait korlátoznia, mikor az ember céljainak tudatára jutott. Olvasmányaiába is inkább a saját értelmét ültette át, mert mikor megerősödött egyénisége, csak öntapasztalatai s belátása vezették s hamar felszabadította magát az iránymutatók hatalma alól. Ön kis világába zárkozva, az élet körülményeinek s az emberek cselekvéseinek okait mindig a

maga hamisítatlan ősi természetessége szerint vizsgálta s ítélte meg, s a mit így jónak tartott, ahhoz azután makacsul ragaszkodott. Az egyszerű falusi nemes, a ki a reális élet követelményeit önmagára nézve parancsolóknak tartotta, a társadalmi közösségnek egyútt-ható föltételeiről bizonyára nem szerezhett oly tiszta fogalmat, mint a ki folytonosan társaságban élt. De saját felindulásainak hatása és izgalmi kevés embert kerítettek annyira hatalmukba, mint őt. Innen van, hogy korán elmélkedővé, gondolkozóvá fejlődik, s ez az értelmi működés egészen elfoglalja őt, annyira, hogy a fölszines vizsgáló könnyen azt hihette felőle, hogy az ő zárkózott természete, kevésszavúsága, szerény magatartása, igénytelen egyszerűsége, józan kedélye hidegséget, sőt való-ságos közönyt takarnak. Gazdasága annyira elfoglalta, hogy a társaságot teljesen kerülni látszott, a mit szintén félremagyaráztak kortársai s életírói. Pedig ennek egészen egyszerű magyarázata van. Napjait a gazdaság körül töltvén, éjjel olvasmányaival s a műzsával foglal-kozván, nem érezte szükségét a társas összejövetelek-nek, a melyekből Sopronban eléggé kivette a maga részét. Sömjénben a Kis János és Káldy Pál társasá-gában szívesen elidőzött, eltréfálkozott, de gyakoribb vendégük inkább csak a téli időszakban volt, s ekkor is sokszor hetekig önmagába mélyedt, ha valami kedvére való olvasmányt kaphatott akár egyiktől, akár másiktól. Nem forogván a nagyvilági, vagy mondjuk csak, városi körökben, mindig némi idegenkedést mutatott, ha ke-vésbbé ismert emberekkel került össze s meglátszott egész magatartásán, hogy nem szokott az udvarias bókokhoz s hajlongásokhoz. Nem is kereste senki barát-ságát, de a kit egyszer megszeretett, a kit becsülni

tanúlt, ahhoz szívének egész hevével s nemes ösztönével ragaszkodott.

Mikor Niklára költözött, sokáig senki sem ismerte. Kazinczynak a Dunán túl is volt egy pár jó barátja és szokása szerint, a mint megismerkedett a költővel, óhajtottak volna, hogy Berzsenyi is megismerje az ő régi jó barátait. Föl is kérte, hogy tiszteletét adja át Horváth Ádámnak és Sárközy Istvánnak. Ő azonban azt felelte, hogy ezt nem teheti, mert úgy tűnnék föl, mintha ő ezeknek barátságát azon a réven óhajtaná megnyerni, hogy a költészettel foglalkozik. „A kérkedésnek még a színétől is superstitiose irtózom“ — írja Kazinczynak, a ki aztán Sárközyt ösztönzi az ismerkedésre. Ez azonban alig tud ráakadni arra a fényes tehetségű költőre, a kit Kazinczy hol Virághoz és Daykához, hol Kis Jánoshoz és Kisfaludy Sándorhoz hasonlítgat, de mindig elsőrangúnak emleget. „Sok kérdezősködés után tudhattam csak meg — írja Sárközy 1810. február 19-kén kelt levelében³² — micsoda Berzsenyit értesz . . . . Most hallom, hogy egy nem régi emigrans emberséges és philosophus ember lakik ott nagy csendességben, kit, mivel ki nem szokott járni, senki sem ismér úgy, mint én szeretném.“ De mégis megigéri, hogy fölkeresi őt.

Ez önmagába mélyedő, önmagával foglalkozó egyéniség sem örömét, sem bánatát nem tudja megosztani másokkal. Annyira mélyen megérez minden hatást, hogy azt mintegy önmagába rejti, hogy annál több tápláléka legyen az e nélkül maga magát emésztő lelkének. Semmi sincs benne a Kazinczy hírvágyából, de hiúságából sem. Ha

³² Eredetije a M. Tud. Akadémia könyvtárában: M. Irod. Lev. 4r. 176. sz.

Kazinczy egy-egy szép levelet kap: öt-hat párban lemásolja s küldi szét az ország minden részében lakó jó barátainak, a kiktől a maga leveleire nézve szintén hasonlót kíván. Kazinczynak általános hatása egyrészt épen ide vezethető vissza. Berzsenyi azonban nem engedelmeskedik neki e tekintetben. Hogy profanálnám én — kiált fel — a Kazinczy levelét és szíve zálogát? Tudja, hogy őt *különöské*-nek tartják azon a vidéken, a hol lakik. S csakugyan ő senki után sem indul, legkevésbé a mások különczségei után. „Ez agyvázaktól — írja Berzsenyi — már grammatista koromban tökéletesen szabad voltam, és soha sem a systemák hagymáza meg nem szédített, sem semmi előítélet fékje jászolra nem kötött. Ez nem dicsekedés, mert én úgy vélem, hogy ez minden közönséges józan észnek tulajdona, mely láthatárát és míveletkörét nem a syllogismusok hanglépcsőin, hanem egy belső elgondolásnak szempillantásain keresi, melyek legbizonyosabban nyitják meg az ép szem előtt mindazon titkokat, melyeket Aristotelestől fogva láttak, vagy ezután láthatnak.“³³

A Kazinczy triásza alig várta azt az időt, hogy vele megismerkedhessék, de mily nagy volt csodálkozása, mikor a lánglelkű ódaköltőt oly szótalannak, hidegnek, közönyösnek találja, a ki semmi iránt sem mutat érdeklődést. Kölcsey, a kivel szintén Pesten találkozik Berzsenyi 1810-ben, Kazinczytól siet felvilágosítást kérni. „Berzsenyiről — kérdi Kölcsey — mi legyen édes Urambátyám ítélete, Szemerének hű leírása után kiinstáljuk, mert az a nagy ember nekünk fejünkbe nem fér.“³⁴

³³ 1809. jan. 18-án Kazinczyhoz írt levelében.

³⁴ 1810. máj. 6-iki levelében.

Sajnos, hogy Szemerének itt említett levelére nem akadhattunk. Milyen érdekes lett volna Berzsenyi jellemrajzát épen tőle olvasni. Kazinczy válasza azonban megmaradt s az ő jellemzése nagyrészt találó. „Én őtet — írja 1810. május 12-kéről — csak verseiből, leveleiből s a mi Szemerénk tudósításából ismerem. Versei igen-igen szerencsés poetát, levelei igen-igen nemes lelkű, nagy talentumú s tüzzű embert, hazafit s barátot mutatnak . . . Régen gyanítottam s most látom mind a Szemere leveléből, mind a hozzám írt tulajdon leveléből, hogy ő egy kis Sonderling, egy kis Rousseau, s az genietől nekem nem váratlan dolog”.³⁵ Vitkovics is úgy találja, hogy roppant nagy ellentét van az ő külső magaviselete, tartása, bánásmódja és költészete között.³⁶ Azért, mikor másodszor meglátogatta őket Berzsenyi 1813-ban, a pesti írók vigyáztak minden szavára, minden lépésére. Vitkovicshoz, kit pörös aktái között talált, Helmeczyvel s kis leánykájával, Lidiával, ment. Vitkovics mindenkép kereste volna kedvét, de sehogy sem találta. A mint belépett hozzá: Vitkovics nyakába ugrott, megölelte s megcsókolta őt, a mit Berzsenyi „igen csendes vérrel fogadott, hidegséggel viszonzott”. Marasztotta ebédre is, de nem maradt. Helmeczy minden ismerőshöz el akarta vezetni: ő csak egyre szabadkozott. Elmentek aztán hozzá a fogadóba, a hol szállva volt. Bort vitetett látogatóinak, de azok arra kérték, hogy menjen velük Virághoz. Erre is alig tudták rávenni, a sok sürgető ünszolásnak végre mégis engedett, minek Virág fölötte örült. Mikor Virághoz belépett, mind a ketten „csak fejöket billegették, de módi szerint nem

³⁵ Szemere-tár. II. kötet.

³⁶ Kazinczyhoz 1810. ápr. 6-án írt levelében.

hajlongtak“, aztán egymás vizsgálatába mélyedtek. Kevés ideig időzött itt, s mikor elhagyta az egykori vezérének vallott költő szállását, úgy találta, hogy Virágnak már a szobája is mutatja, hogy a benne lakó valóságos poéta. Berzsenyi innen mindenáron haza akart térni. Egyre panaszkodott, hogy lábai fájnak, kedvetlen és fáradt, de társai mind ezt elhallgatták s vezették Kulcsár Istvánhoz. Ez udvariasan és „nagy hajlongásokkal“ fogadta őt, de ez újra csak „fejét billentette“. Kulcsár egy csoport kérdést intézett hozzá, de ő felére sem válaszolt. Elmentek aztán a színházba, a hol éppen *Coriolán*-t játszották. Előadás után Berzsenyi most már hallani sem akart arról, hogy az nap még valahová menjen, de társai a világért sem eresztették körükből. El kellett mennie Vitkovicshoz, a kinél éppen erre az alkalomra sok vendég gyűlt össze. Mindnyájan „hazafi tisztelettel és örömmel“ fogadták Berzsenyit, de ez, úgy látszott, mind ezzel édes-keveset gondolt, mert alig hogy leülhetett, el kezdett panaszkodni, hogy neki a lába fáj, fel is van dagadva, kéri tehát Vitkovicsot: rendeljen egy kocsit számára, hadd meheszen haza, hisz ő úgy sem közibők való s nem szeretne unalmára lenni senkinek. Természetesen Vitkovics nem eresztette, a mibe nagy nehezen bele is nyugodott Berzsenyi, főkép mikor pipára gyűjthetett. A vacsorából alig evett valamit. A jelenvoltak mindenkép igyekeztek belevonni őt a beszédbe, de ez nem sikerült. Sietett haza. Helmeczy el akarta kísérni szállására, de ő kérte, hogy ne fáradjon s becsukta a kocsi ajtaját. Elindulása előtt tervet készítettek a következő napra is: de másnap Berzsenyi búcsútként ott hagyta őket s elutazott haza, Niklára. „Ez az oly érdemes barátunk — jegyzi meg Vitkovics a főntebbiek leírása után — igen elszokott az

emberektől, és minden gyönyörűsége, a mint a szavából, viseletéből kitetszik, a magánosság.“ Aztán újra ismétli azelőtt három évvel mondott ítéletét, hogy „az ő szép munkái és külsője között ég-föld a különbség“. ³⁷

Világos, hogy e találkozás, mely a költőt kizavarta mintegy csöndes falusi magányából, épen nem volt alkalmas arra, hogy róla mint emberről, a valónak megfelelő képet nyerhettek volna barátai és ismerősei. Ide járult még alacsony, de köpczös termete, mely már ifjúkorában nagy hajlamot mutatott az elhízásra, ez időben pedig — 1814 körül — egészen elhízott volt; igénytelen arcán a kihűlt szenvedélyek a melancholiának néhány halvány vonását hagyták, de nem feltűnőeket; dús fekete haja, szakála és bajusza a természet ősi erejét mutatták. Maga az egész ember úgy tűnik fel előttünk, mint a ki fájának minden nagy tulajdonságait egyesítvén magában a testi és lelki erőt illetőleg, e tulajdonságokat még fokozta, fejlesztette, de súlya alatt, mely épen az indulatok csodálatos harcától lett elviselhetetlenné, utoljára is össze kellett roskadnia embernek és költőnek egyaránt. Nemcsak viselete, de egész alakja sajátságosul hatott azokra, a kik költeményeiből akarták az ember képét megalkotni. Így járt épen Prónay Sándor, mikor az említett ünnepélyes alkalommal elébe vezette egy cancellista Berzsenyit. „Én sovány, hosszas képű s magas termetűeknek képzeltem eddig a poétákat s csudálkoztam Berzsenyin“ — beszélte Prónay Szemerének. ³⁸ Öltözködni azon-

³⁷ L. e rendkívül érdekes, 1813. jún. 29-én kelt levelet eredetiben a M. Tud. Akadémia könyvtárában: M. Irod. Lev. 4r. 226. sz. Kiadta Szvorényi József a *Nemzeti könyvtár*-ban Vitkovics egyéb leveleivel együtt.

³⁸ L. Szemerének 1814. jan. 17-iki levelét. Szemere-tár. IV. köt.

ban csinosan szeretett, elég drága magyar ruhákban járt, főleg ha mint táblabíró a megyei gyűlésen megjelent, a mi különben nagyon kevésszer történhetett. Később s — talán otthon előbb is — pantallonban, kvekker-forma kabátban és czilinderben járt. Ruhája s feleségeé is sokszor volt viseltet, mert ilyenekre költeni éppen nem szeretett. A mily díszes ruhát viselt azonban ifjabb éveiben, éppen oly egyszerű, mondhatnók, szegényes házban lakott Sömjénben is, Niklán is. Ha hitelt adhatunk a már többször idézett Noszlopynak, háza még nem is zsúppal, csak ráhányt szalmával volt földve, úgy hogy az eső gyakorta beszivárgott rajta. Ez azonban, úgy hiszszük, csak akkor télen maradt így, később náddal volt földve háza. A ház még most is úgy áll, mint a hogy Berzsényi megépítette, csak a nádfödél helyett van cserép. Végén ott áll még a tizenhárom óriási jegenyefa, a melyek alatt a költő annyiszor elmélázott, s a melyek Festetics gróf ajándékai. Ott van még a nagy terjedelmű szép gyümölcsöskert is és benne a sok alma-, füge-, mogyoró- és somfa. A Berzsényi-ház a falu szélén van, mintha még itt is távol akart volna lenni a költő az emberek-től.

A mily egyszerű házban lakott, éppen oly egyszerűen is élt családjával együtt.³⁹ Jóllehet, mint maga írja, hétnyolczszáz akó bora termett a gombai hegyen, bort nem ivott. Vérmes temperamentuma nem is bírta volna meg a boritalt. Lakószobájában a diván végén ott volt a vizes korsó. Ha azonban vendége volt, örömet vitetett legjobb

³⁹ Kedvencz ételei közé tartozott a csiga. Kora tavasszal sok csigát szedtetett össze s kertjébe hordatta, egy kis nádkunyhót csináltatott számukra, s hogy el ne mászkáljanak, csiga-pásztort fogadott melléjük. Noszlopy id. műve.

boraiból és szívesen kínálta vendégeit. Mikor az ifjú Wesselényi Döbrenteivel együtt meglátogatta 1814-ben, szinte túláradó szívességgel fogadta őket, de öröme inkább mély s benső volt. külsőleg csak a maga egyszerűségében s nyíltságában mutatkozott. Hetven-nyolczvan darabból álló ménese volt: hanem azért sohasem járt jó lovon.⁴⁰ Takarékos és szigorú gazda volt, de azért cselédsége nagyon szerette s ha a „Dani uraság“-ról beszélt, soha sem feledte el neve mellé tenni, hogy: Isten áldja meg. Bár nemesi előjogaihoz hiven ragaszkodott: a szegény jobbágyokkal is humanusan bánt. Érzékeny szíve megesett a szegények nehéz munkáján, s a hol lehetett, szívesen segített rajtuk. Későbbi korában, mikor egyszer Pesten járt, egy szemüveget áruló szegény gyerkőcczel találkozott, a kitől csupán könyörületből megvásárolt egyet, noha arra szüksége nem volt.⁴¹ „Ő testestül-lelkestül mezei gazdának mutatta úgy szavában, mint viseletében magát — írja Fáy — s külsejéről senki sem sejthette benne a ritka tehetség ízlését s műveltségét“. Nagy tajtpipával és sallangos dohányszacszkóval járt földjein s kertjében és sokszor leheverészve a lombos fák alá, órákig elmerengett gondolatain. Így történt meg az, hogy egy alkalommal, épen méhrajzás idején, mélyen elgondolkozva üldögélt az árnyékban s csak akkor ocsúdott fel merengéseiből, mikor czilinderje ne-

⁴⁰ Innen keletkezhettek az az anekdota, hogy egyszer Festetics gróf, a kihez Berzsényi betért, megszólván a magas szárnyalású költőt, hogy oly rossz lovakon jár, kieseréltette lovait, a min Berzsényi nem győzött csudálkozni, hogy visszamenőben mily sebesen haladnak, holott oda menet alig birtak czammogni. Noszlopy id. műve.

⁴¹ Fáy András: Irodalmi tarlóvirágok. *Sziksói Enyhlapok*. 1853. 80—81. l.

hezedni kezdett.⁴² Mélázó kedvéről még most is sokat tudnak Nikla tájékán beszélni. Mert az ottani lakosságnak is mindig úgy tűnt fel a költő, mint valami nagy különöz, vagy a minek magát nevezte, remete. Egyszerű életmód s mennél több mozgás: ez volt az ő életelve, a melyre heves természete önkéntelenül vezette. Ezért adta azt a tanácsot Kazinczynak, a ki betegségről panaszkodott neki, hogy tanulja ki, miben sértette meg a „szent természetet“ s engesztelje ki azt. „A gazdagoknak — írja — többnyire a dús asztal és a heverés veszedelmök. Ezek a természeti erő harmoniáját megbontják: némely erők igen munkálódtatnak, némelyek ellenben igen is kevésbé gyakoroltatnak. E szerint az ő munkájokban egyarányúság nem lévén, a nedveket rosszul elegyítik, melyek, ha egyszer a kivántató rendes vegyülést elvesztik, megromlanak“.⁴³ Ő is sokszor szenvedett gyomorfájásban, de a „diéta és mozgás“ meggyógyították. Ezek voltak az ő legjobb orvosságai. Az orvostól irtózott, részint mert nem volt bizalma benne, részint mert nem volt kedve megszokott életrendjén változtatni.

Mint az életmódban, a gazdaságban is megvoltak szigorú elvei, a melyekre öntapasztalatai útján jutott. A hogy ő gazdaságát vezette, azt mai napság divatos szóval úgy mondanák, hogy experimentált. Mint minden oly ember, a ki önmaga szeret a legtöbb igazságról meggyőződni, már t. i. a melyek értelmét néha-néha foglalkoztatják, a ki kevésbé bízik másokban, mert mintegy életszüksége parancsolja értelmének ily irányú működését: Berzsenyi is mindent előlről kezdett, mindent elülről tanult,

⁴² Noszlopy id. műve.

⁴³ 1810. szeptember 1-én írt levelében.

a mindennapi életben úgy, mint a költészetben. Azt tartotta, hogy a jó pap is holtig tanul. Azért mindent megpróbált a gazdálkodásban. Szerzett nemes fajtájú juhokat, de rajtok vesztett. Így vesztett egy másik próbáján is. T. i. az 1812-ik évben, hogy jobb bora legyen: november végén szüretelt. Borai a kádakban maradtak s ott egy része meg is fagyott a hamar beálló hidegtől.⁴⁴

A gyakorlati élet iránt való erős érzéke irányozta gondolkozását a családi életben, gyermekei nevelésében, sőt szellemi munkásságában is. Az ily önmagába mélyedő természet, a mely nem veszi el vele született őszinteségét s bizonyos naivságát, folyvást megmarad abban a körben, a melyben életpályáját kezdte, sőt kerülve-kerüli a külhatásoknak azt a nemét, mely eredeti valóját megváltoztatná, semmire sem alkalmatlanabb, mint arra, hogy maga-magát megoszszza. Az egyirányban haladó tevékenység mintegy leköti az értelmet, a mely más munkára ha vállalkozik is, ritkán ér sikert. Berzsenyi képtelen lett volna pl. arra a szerepre, mint a melyet Kazinczy játszott. Az élet gondjai mélyen, egészen elfoglalták. Csak ünnepélyes óráit áldozhatta a költészetnek. Vagyonát úgy tekintette, mint a mely csak kezére van bízva s nem sajátja, a melyet kénye-kedve szerint fordíthat erre vagy arra. Kiemelkedni e körből sem kedve nem volt, sem tehetsége. Hű sáfára akart lenni a reá bízottaknak és sohasem akart más lenni, mint egyszerű, önálló falusi gazda, ki vagyonát önerejével rendezi és kamatoztatja, s a ki nem szorúl másokra, ha egy-egy tervét valósítani akarja. A könnyen ítélők „magának való“ embernek tarthatták őt; de a mélyebben látónak

⁴⁴ 1812. decz. 20-iki levelében.

tudnia kellett, hogy szigorú lelkiismeretessége, igénytelen egyszerűsége, hajlamainak s tehetségeinek egynemű iránya, eredeti, hamisítatlan világnézete oly kulcsot adnak jelleméhez, a melylyel az ő különzségeinek titkai földeríthetők. „Engem sem a sors, sem a múzsa úgy föl nem emelt, mint téged — írja Kazinczynak 1810. június 23-áról. Sok napjaim vagynak nékem, melyek engem tőled s magamtól elszakasztanak, melyektől csak úgy kell lopnom a szebb órákat, melyekben magamat néked és a múzsáknak adhatom. Én poétának sem elég gazdag, sem elég szegény nem vagyok.“

Ez önvallomás, mely mindennél hívebben jellemzi világnézetét, épen oly igaz, épen oly őszinte, mint a milyen élénk világot vet a korra. Úgy hitte: neki magának van annyija, a melyből szépecskén megélhet, de annyija nincs, hogy abból a közre is áldozhasson. A mit a sorstól mintegy ajándékban nyert: annak megtartása, sőt gyarapítása főfeladata életének. A mit ezenkívül tehet, csak nemes élvezet, a lélek szebb ösztöneinek kielégítése. S a mint ez az ösztön fejlődik benne: abban az arányban vegyül az irodalmi munkásságba, de sohasem tud s nem is akar úgy nevezett hivatásos (ex professo) író lenni. De különben némi megerőltetésébe is kerül neki az írói foglalkozás. Gondolatait nehezen tudja összeszedni, az üres fecsegést pedig gyűlöli. Még a levélírás is sok fáradságot okoz neki. Kazinczy panaszkodik, hogy minden barátja között Berzsenyi a legrestebb levelező, a mit ő maga is érez. De nem kívánja másoktól sem, hogy hozzá gyakran írjanak, mert azt hiszi, hogy ezt nem az író lelki hangulata, hanem csak a hideg udvariaság sugallja. Egyedül a Kazinczy leveleit óhajtja gyakoriaknak s hosszúaknak, a melyekből mindig tanul valamit.

De ha ő úgy hiszi, hogy életkörének határai megmászhatatlanok: másokat, a kiknek működése sikerrel bíztat, annál szívesebben buzdít a közért való működésre. Mikor pesti útjában meghallja, hogy a triász valami folyóiratot tervez, mindjárt első levelében emlékezteti Szemerét s társait arra, a mire „hivatva vannak”.⁴⁵ Ebben a levelében védekezik egyszersmind az ellen az udvariatlanság ellen, hogy elmenetele után csak három hónapra írhat. „De — úgy mond — megengedtek ti nekem, mivel tudjátok, hogy az ily mezei embert, mint én, a filemilének csattogásai és a pacsirtának tavaszi trillái nem költői andalodásba, hanem földi gondokba és bajokba merítik.” Belenyugszik sorsába s ha néhanéha el is panaszkodik terhes gondjairól, azt sohasem feledi, hogy az emberiség különféle működésre van teremtve, s a ki a saját körét betölti, megfelelt hivatásának. A pesti írókat úgy nézte, mint a kik kizárólag az írói foglalkozásra születtek, s nagy jót tettek ő vele, hogy körükbe fogadták. A teremtés céljainak, az emberiség rendeltetésének e felfogása, a mely a megmászhatatlan végzések parancsát nyugodtan teljesíteni tanít: benne először nem mint emberben fejlődött ki. Tudva van, hogy az ifjú költő leggyakoribb eszméi közé sorozta a Gondviselés különféle rendeltetésében való megnyugvást, s a világtörténelem nagy eseményeiben sem akart látni valami különöst, azt mondván, hogy „így volt, így marad a világ”. A költőnek azonban e kölcsönzött nézete lassanként átöröklődött az emberre is, a ki mint saját lelki hangulatával foglalkozó egyéniség,

⁴⁵ M. Nemz. Múzeum könyvtára: Qu. H. 1286. Kazinczy Gábor másolata.

megszokván a külhatások keltette vágyak hatalmát elnyomni: amúgy is közeljárt ahhoz a meggyőződéshez, hogy a józan ész sugallta iránytól annál kevésbbé szabad eltérnünk, mert ez meg is boszúlja magát, s másfelől erkölcsi gonoszság is. Berzsenyinek, a ki — mint láttuk — az öntapasztalataiból levont igazságok vezérletére bízta magát, a melyekhez hosszú s néha keserves fáradság után jutott, a ki ez igazságokat az észszerűség mindama követelményeivel felruházottaknak hitte, a melyek az őt körülövező világegyetemből előtte feltűntek, a ki az észszerűség parancsát nemcsak azért teljesítette, mert ezt a legfőbb hatalomnak ismerte el ön-maga fölött, hanem kivált azért, mert az erkölcsi jóságot is ebben találta föl — mintegy természeténél fogva kellett már hajlania a stoicismus felé, a melynek apja is híve volt. Nemcsak mint író, de mint ember is érezte s hirdette, hogy a lélek egyensúlya és nyugalma az észnek megfelelő életmódban nyilvánul, s ebben áll a boldogság is. Ellenben „az embereknek gonoszsága nem egyéb mint gyarlóság, bolondság“. Ezt írja 1814. jún. 18-káról Kazinczynak, a ki ez időben nagyon el van keseredve, a mi különben nála ritkaság. Berzsenyi is harczolt érdekeiért, mert az embereket ellenségeinek tekintette, hanem lassanként belátta, hogy minden rossz az oktalanságnak következménye. „Mi ólta ezt látom — írja — s az embereket ezen szempontból nézem, békés vagyok magammal s az emberekkel s nyugodalmam tökéletes.“ Aztán kéri s egyszersmind vigasztalja Kazinczyt: „Szállj le, barátom, ideálid tündérvilágából, s térj be barátodnak *Zeno palástjával* fedett békés sátorába, s ne szűnj meg véle bölcselkedni s nem szűnsz meg vele szeretni s boldog lenni.“

Ez életnézet azonban főleg epistoláiban nyer kifejezést s átvezet bennünket az embertől az íróhoz, a magán-egyéntől a költőhöz, a kinek eszméi, gondolatai és érzelmei, föllépése és hatása s pályájának egész köre mind visszavezethetők a tárgyalt magánjellem fejlődésére, azokra a tanulmányokra, a melyeknek a hatása alatt érlelődött, a politikai és irodalmi szellemre, a melynek levegőjében erősbült, a magyar classikai költészet vívmányaira, a melyeket magáévá tett s mintegy újból teremtet, és a római classikusokkal való szoros ismeret-ségére, a melynek Horatius volt a kútforrása. Magán-egyénisége átolvadt a költő egyéniségébe s úgy tűnik föl előttünk, mint a kinek szemei a mindennapi élet reális tárgyaira függedtek ugyan: de lelke egy magasabb harmoniában élt, egy ideális világot alkotott önmagának, s ez a világ, a mint uralkodni kezdett az emberen, mind jobban hatalma alá került annyira, hogy bár többször állt azon a ponton, mely ideáljaitól búcsút venni kényszeríté, teljesen szabadúlni tőle nem volt többé ereje. S ennek oka eredeti tehetségeinek mélységében, szellemének természetes nagyságában, próba-műveinek sikerében kereshető. Ez utóbbiakra czélozva írja Kazinczynak: „Ha én itt bizonyos álláspontot elmém első fellobbbanásában el nem találtam volna, nehezen mártottam volna ajakimat Aganippe cseppjeibe, mert az igazság és tudás ösztöne én bennem sem volt munkátlan“. Ez őszinte vallomás igazságát életének eddigi vázlata bizonyítja; hogy mennyire maradt hű magához, a következők mutatják.

VI.

A magyar classikai költészet és Berzsenyi.

A XVIII. század magyar íróinak iránya és törekvése. Irodalmi iskolák. Az első úttörő Ráday Gedeon; ennek hatása a classikai iskolára és Kazinczyra. A classikai iskola triásza: Baróti Szabó, Rájnics és Révai. Miben van legfőbb érdemök? Balvélemények. Virág Benedek költészetének alapeszméje. Virág és követői a római classikai költészet hatása alatt tovább fejlesztik az új irányt. Berzsenyi a classikai szellem törekvéseit egymagába olvasztá: ebben van legnagyobb érdeme. Mi teendő maradt még utána? Horatius és hatása a magyar költőkre, főképp Virágra, Kazinczyra és Berzsenyire. Erdélyi János véleménye Berzsenyiről s Horatiushoz való viszonyáról; részletezés és czáfolás. Kazinczy kívánsága a Horatius utánzásáról. Pillantás Horatius életére és korára. Mi volt a Berzsenyi politikai felfogása? Magyar a „gyengeségig“. Mi hatott Berzsenyire Horatiusban?

A hosszas küzdelemben kifáradt magyar nemzet a múlt század közepén nem volt arra képes, hogy önmagából merítsen erőt a polgárosultságban előbbre haladt népekkel lépést tartani. A nemzeti egyéniség eszméje még csak bölcsességében szendergett nem csupán nálunk, hanem Európa minden műveltebb népeinél is, azzal a különbséggel, hogy a francziák és angolok. — hogy az olaszokról ne is szóljunk — már az előtt megalkották nemzeti irodalmukat a renaissance és reformatio hatása alatt, míg nálunk e nagy szellemi mozgalmak nem olvadhattak ennyire a nemzeti életbe. Hatásukat megéreztük mi is, mert e mozgalmak erejének ha akartunk sem

tudhattunk volna, ellenállani; csakhogv hazánk részekre daraboltsága, a középpont állandó hiánya miatt a szórványosan fellépő áramlat egyes jelensége nem lehetett általánossá, egyetemessé.

A mult század magyar írói Ráday Gedeontól Kazinczyig valamennyien érzik és látják az idegen műveltség vívmányait, a melyeknek meghonosítása életük feladatává lesz. Tudják és hirdetik, hogv egy nép sem merítette a műveltség tényezőit először önmagából; az olasz a classikai költészettel mintegy közvetetlenül érintkezett, a francia és angol az olaszszal, a német a francziával. A közszellemnek merev egyoldalúságát, erőtlenségét, hogv ne mondjuk, teljes hiányát Bessenyeitől kezdve mind jobban érzik és fájlalják íróink: első és főteendőik tehát nem lehettek egyebek, minthogv az elcsenevészett, ellanyhúlt közszellemben öntsének némi elevenséget, hogv a nemzet életereiben idézzenek elő gyorsabb vérpezsgést, egy szóval hogv fölébreszszék nemzetünket abból a sokáig tartó álmából, mely már-már teljes enyészettel fenyegette. E törekvés avatta Bessenyeit, Báróczyt, Révait, Baróti Szabót, Kazinczyt, s a többieket majdnem kivétel nélkül, írókká. Majd minden magyar írónak kisebb-nagyobb mértékben agitátorrá kellett lennie, mert a nemzet hátramaradottsága ólomsúlylyal nehezedett rájuk.

De hogvan kell megkezdeni a nagy munkát? Hogvan kell megindítani a reformot? Ez volt a kérdés, a melynek megoldása csak úgy biztathatott kedvező sikerrel, ha a megindítandó mozgalom képesnek mutatkozik a nemzet nagy részét magával ragadni; ha részvétet és érdeket tud kelteni, s ha be tudja láttatni szükségét, életrevalóságát és erejét.

A politikai téren megtámadott nemzet, a mely az állami

hatalommal összeütközött, az irodalmi térre menekült. Ott is, itt is az újítás szele lengedezett: de a politikai újítások a nemzet érdekei ellen fordultak, az irodalmiak a nemzetiség megmentésére irányultak. Ez egymás mellett meginduló, de ellentétes irányban haladó kettős reform Bécsből indul ki s mind a kettő idegen minták után. Amaz, a politikai, a nemzet ősi jogai természetes fejlődési irányának feláldozását követelte; emez, az irodalmi, új elemeket kívánt a magyar szellembe oltani, a melyek szintén idegen földről hozattak ugyan, de mintegy összeforrottak a tősgyökeres magyarral. Amaz az osztrák örökös tartományok s a dynastia hatalmi jogkörének tágítását célozta s előbb francia szellemet, aztán németet kezdett a magyar főrendűekbe önteni; emez az európai eszmék hatását fölismerván, azok jótékonyágát s nemzetfejlesztő erejét hirdette; később, mikor a magyar nemzeti féltékenység az idegen műveltség ellen mind inkább fokozódott, több biztosítékot látott a régi görög és római irodalom formáinak meghonosításában, s az újítás vágya ezek felé fordult. E mellett azonban a hagyományos magyar versnek is folyvást voltak művelői, a kik a köznemesség érzelmi s értelmi világához legközelebb állottak.

A társadalmi állás és műveltség foka szintén oly tényezők voltak, a melyek az idegen szellem hatását nagyban módosították. A főrendűek és világlátott katonák leginkább a francia irodalomért és eszmékért, később a német műveltségért lelkesültek; a tanárok és papok, a kik jobbára a középnemességből kerültek ki, a római és görög költőket tanulmányozták s utánozták.

Mondanunk sem kell, hogy e különféle irányok egy nagy eszmében, a hazafiság eszméjében, mind egyesültek, bár különböző forrásokból eredtek, s különböző cél

felé törtek. A kik a francia irodalom uralkodó eszméit akarták a magyar költészetbe átültetni, azok főleg az európai műveltség terjesztésén fáradoztak; a kik a római és görög írók műveinek tanulmányozásán buzdultak föl, azok a magyar orthographia és prosodia megállapításán vitatkoztak; s a kik végre a hagyományos magyar verset művelték, azoknak a régi magyar hazafiság, az ősihez való ragaszkodás és annak megóvása feküdt szívékön, s olvasóközönséget akartak teremteni. A francziások ez utóbbiakkal érintkeztek egy pontban, a külförmában; ellenben a classikai irány követői nemcsak hogy szakítottak az ősi magyar hangsúlyos versformával, de egy merőben idegent mertek meghonosítani. Amazoknak újítása nem illette a nyelv lényegét, emezeké épen itt idézett elő forradalmat.

Mind a három iránynak megvolt a maga társadalmi osztálya, bár szűk körben mozgott is, és mind a három némi történelmi alapra támaszkodott. A francziás irány legalább külförmában az úgy nevezett népies iránynyal egyesült, a mely legrégibb hagyományokra tudott hivatkozni. A classikai irány szintén egész a XVI. századig nyomozta előzőit, őseit és úttörőit. Erdősi Sylvester János nagyfontosságú kezdeményének emléke sohasem veszett ki a magyar költészet művelőiből. Az a tény, hogy a magyar nyelv mennyire alkalmas a görög és római versmértékre, a XVI. századtól kezdve két századon keresztül folyvást megmaradt s tanulságos próbákra ösztönzött egyeseket, kiknek kísérleteit a múlt századi classikai irány követői nagy szorgalommal kutatták s írták össze, hogy működésüknek történeti alapot teremtsenek. S valóban az első magyar író, a ki a múlt században a görög versformákkal próbát tett, Ráday Gedeon,

minden valószínűség szerint, Erdősi példája után indúlt, a kit, mint Kazinczy megjegyzi, „a gondos deltophilusnak nem ismerni nem lehetett“. A XVII. századon keresztül többen követték az Erdősi bátor kezdeményét, ha szinte csak kísérletképen is. Ráday Gedeont, a régi magyar irodalomnak s a classikai költészetnek oly alapos ismerőjét, kihez ifjú korában e tekintetben senki sem volt fogható, kétségkívül vonzotta a külforma tökélye, úgy, hogy ő „a görög schemákat még nőtelen korában, 1740 előtt tehát, bátorkodott közénk áthozni“.¹ Kísérleteit nem hagyta feledésbe jutni, a mit a péczeli palotájának plafondján olvasható hexameterek mutattak egészen 1825-ig, míg t. i. e palota nagy terme a tűzvész áldozatává nem lett. E hexametereket kétsorosan is közölte a Kazinczy *Orpheusa*.² Írásuk idejét Kazinczy a hatvanas évek közepére teszi, de lehet, hogy még előbb keletkeztek. Ugyancsak e tájban kezdett Ráday az *Adriai Syrénéa* hexameterekbe öntéséhez is, de „foglalatoságai miatt csak a három első részt végezhetette el“. Ráday nem gondolkozott behatóbban a magyar prosodiáról, nem is volt vele tisztában sohasem; de az fölötte érdekes jelenség, hogy volt bátorsága a régi nemzeti versidomot a görögös mérettel fölcserélni akkor, a mikor még egyes, inkább csak szórványos kísérleteken kívül senki sem lépett föl hosszabb, ily alakú költeménnyel, s a mikor még a Gyöngyösy alexandrinjei oly nagy tiszteletben állottak az írástudóknál. E tény Rádayt a classikai irány egyik legkorábbi hírnökévé, legtudatosabb

¹ Magyar Pantheon. Nemzeti könyvtár XXXVI. k.

² Ujabban a *Kazinczy levelezése* II. kötetében (56–59. l.) vannak közzétéve.

művelőjévé avatja, a mi épen oly tanulságos, mint a mily fontos irodalomtörténeti mozzanat; ezt azonban irodalomtörténetíróink, a kik a classikai irány megalakulásával s képviselőinek működésével foglalkoztak, épen nem vették szemügyre.

Ráday Gedeon merész újításának mélyebben fekvő oka van, semhogy azt egy pár szóval meg ne érintenők. Hogy Erdősi példája után indúlt, az előttünk kétségtelennek látszik; de ez még magában véve nem igazolja az ő s követőinek újítását. Mint nyugat népeinél jóformán mindenütt, nálunk is a nemzeti versformák elerőtlenedése, a nyelv elpóriasodása, a tartalom lapossága s majd minden művészet nélküli színtelensége keltették föl az újítás vágyát. Íróinkból kiveszett annak a tudata, hogy a magyar versformákban is uralkodik valami művészeti szabály. Ráday Gedeon, a ki ifjabb éveiben maga is Gyöngyösy hatása alatt állott s talán legöntudatosabb magasztalója volt az akkoriban s még később is páratlan zengzetességű alexandrin verseknek s Gyöngyösy költői nyelvének, Zrinyi hibás verselésébe nem tudott belenyugodni. De — s épen ez a fontos — nem alexandri-
neben próbálta újra dolgozni a jeles epost, hanem hexameterekben. Gyöngyösy tekintélye pedig még Rájnis előtt is nagy, mondhatnók, föltétlen volt. A nyelv egyes alakjaira nézve még ő is Gyöngyösyre hivatkozott, mint a „kitől tanulni kell a grammatikusnak is”,³ és mégis a hagyományos magyar versidom rá is elvesztette minden hatását. Világos, hogy az írók egy részének figyelme önkéntelenül más irányhoz fordúlt, mely ha eleinte nem dicsekedett is a tartalom gazdagságával, legalább a forma

³ Kazinczy levelezése II. k. 148. l.

újságának ingerével hatott. A nemzeti költészet maradványa e korban annyira elgyöngült, szinte élvezhetetlenné vált, hogy a társadalom magasb osztálya gúnynyal fordult el tőle. Ide járult a magyar iskolás műveltség iránya, a mely a latin nyelv tanulását és használatát, a latin írók műveinek tanulmányozását tartotta a képzettség első föltételeinek.

Íme az okok, a melyek az új költészeti irányok megalkadását előkészítették s azokat mintegy igazolták. Tehát az irodalmi és korviszonyokban kell keresnünk a classikai iskola fölléptét s koránsem az esetleges próbálgatásokban.

A classikai triász tagjai: Baróti Szabó, Rájnis és Révai éppen úgy, mint előhírnökük, Ráday Gedeon, Molnár János és Kalmár György, Mária Terézia uralkodása alatt kezdték művelni a classikai formákat, működésük súlypontja azonban József császár idejére esik. Egészen természetesnek kell találnunk, hogy éppen a latin műveltségből indul ki a magyar nyelv megerősítésére s kifejtésére irányult mozgalom, a melynek hatása kétségkívül sokkal nagyobb volt, mint a fölületes vizsgálódás első tekintetre mutatja. A francziások és népiesek keveset változtattak a nyelv régi laposságán, hosszú szavain, darabos szólamain és a szókötésén. Ellenben a classikai formák használata maga után vonta a magyar prosodia megállapítását, ez pedig szoros összefüggésben állott a magyar orthographia szabályainak vitatásával, s ha lehetséges, teljes rendezésével. A mértékes magyar verselés alig kezd mélyebb gyökeret verni; azonnal hozzálátnak a prosodia megállapításához. Természetesen majd minden író a maga szülőföldje tájszólásaiban mutatkozó szabályokat akarja érvényesíteni, a mi nem is lehetett

másképp e korban. A classikai forma a szótagok hosszágán s rövidségén alapulván, s a mérték tisztázva lévén abban a nyelvben, a mely után íróink indultak, elodázhatatlan volt a magyar szók „hangmérséklésének“ kidolgozása is, természetesen a latin nyelv után nagyrészt, legalább kezdetben, de később mind mélyebb vizsgálataival és számbavételével a magyar szók- és szótagoknak mindenütt egyforma, vagy tájak szerint változó hosszú vagy rövid kiejtésével. S mivel a prosodia elveinek szabályozása nagyon közelről érintette az orthographia kérdéseit, a magyar versírás módjának e két sarkalatos kelléke csakhamar minden valamire való írónk figyelmét magára vonta, s mindenik elmondá a maga véleményét ez ügyben. Ez volt irodalmunknak a mult század végén legfontosabb kérdése; erről vitatkoztak nyilvánosan és magánkörökben egyaránt; erről írtak leveleikben, a melyek inkább tudós értekezések, mint az író magán- és családi körülményeinek leírásai; erről készítettek a legtöbb kedvvel s legnagyobb alapossággal különféle terjedelmű munkákat. De mégsem ezek, mint inkább a gyakorló költészet kezdte a magyar nyelv régi formáit megbolygatni, kivált Baróti Szabónál, a kinek merészsége szinte meglepő új fordulataiban s a szórend változtatásaiban, a melyeknek túlságai a *Verskoszorúban* láthatók.

Révai és Rájnis fölháborodtak Baróti Szabónak merész szórakású versein és latinismusain, s élesen megtámadták őt. Ez pedig tehén-úton czammogóknak nevezte őket s azt mondta, hogy gyöngé magyar az, ki a szónak imide-amoda rakásához nem ért. Ő jól értett hozzá s épen nem mentegette magát még az efféle distichonokért sem :

Hat szál (melly az idén itten készüle) szövétnek
Már fogytára siet, már oda része nagyobb.

Vagy:

Ládát is küldök, bérakhatd melybe. Barátom,
Élj! s vakaríts egy-két verset, ha léssen üdöd.

Ez utóbbi sorokkal szólítja föl Baróti Szabó Rájnist, egykori jezsuita társát, hogy lépjen föl vele együtt. Rájnis, ki a „nonum prematur“-t szó szerint veszi: irtózik vele szóba állani. Baróti Szabó tehát maga lép ki a síkra 1773-ban *Verskoszorú*-jával, a mi nagyon bántotta Rájnis érzékeny, heves lelkét. Mily szorgalommal, mennyi előkészülettel fogott ő munkájához, s íme, az elsőség babérját kénytelen átengedni egy oly poétának, ki a prosodiai szabályokat sem ismeri. Révai Elegyes versei pár év múlva szintén elhagyják a sajtót, s legutoljára lép ki Rájnis, a ki alkalmasint társai közt leghamarább írt magyar distichont.

Mind a hárman megkísértik a prosodiai szabályok megállapítását. Baróti és Révai azonban először csak néhány észrevételre szorítkoznak, míg Rájnis egész rendszerbe igyekszik foglalni a magyar verstan elveit. Mind a három kiválóan lelkesül a régi classikusok példáján és hazafiságán, Révai azonban rimes verseket is ír, Barótinak és kivált Rájnisnak csak az a jó, a mi római mértékben van írva. Rájnis annyira lenézi a ritmisztákat, hogy még az előtte nagy tekintélyben álló Gyöngyösy szép alexandrinjeit is megkísérti hexametekbe szedni. Legyünk már egyszer — úgy mond — *tudósabbak*, s vessük meg azokat, kik csak a sorok végeinek összefelegtetésében gyönyörködnek. Lám a *tudós nemzetek* már régóta Virgiliust utánozzák; utánozzuk mi

is és meglátjuk, hogy nyelvünk és irodalmunk virágzásnak indul.⁴

A classikai iskola triásza a magyar költészet új formáit alkalmasint kifejtette s megnyitotta az utat a római költészet remekeihez fordításaival, a melyek kétségkívül becsesebbek, mint a hasonló formában keletkező eredeti műveik. Még a holt formák követésénél, utánzásánál nem igen mentek tovább. A tartalom költőisége elenyészőleg csekély, Rájnisonál majd semmi. Ellenben Baróti Szabó egy pár költeményében (*Egy ledőlt diófához, Abaúj vármegye ünnepe napjára, s némileg a Ráday Gedeonhoz írt epistolában*) kiemelkedik a hideg formalismus korlátaiból, s hazafisága, lelkesedése mintegy meg-nemesítik költői gyakorlatát, a mely nagy részt nem egyéb, mint a szóknak mérték szerint való sorokba szedése. Ugyancsak ő az, a ki a Horatius fordítását minden előzőinél jobban érti. Bizonyára, ha a fejlődés csiráját ez az iskola magában rejti, a mit oly mereven tagadni, mint Bánóczinál látjuk, mégsem lehet, azt legelső sorban Baróti költői tárgyaiban és nyelvében kell keresnünk. A római erények, a magyar ősi erkölcsök és szokások, a hazafiság dicsőítése egyfelől, a magyar prosodia szabályainak rendezése másfelől, a minek vívmányait a mértékes rimes verselés művelői is átvették: ezek a classikai triász működésének legfontosabb mozzanatai a nemzeti költészet történetében. A nagy Róma hőseinek élete mintaképül kezdett állani a magyar ifjúság előtt, a mely Cicero, Sallustius, legkivált pedig Horatius és Plutarch műveiből megtanulhatta a politikai érettség és vitézség által csudákat művelt nagy férfiak tiszteletét,

⁴ A „Magyar Helikonra vezérő Kalauz“ előszava.

a kik az ősi hagyományok romjain vérzettek el hazájukért akkor, mikor a görög műveltség mind mélyebb hatást tett reájuk. E tisztelet érzelmeinek gerjesztése a classikai triász műveiben kezd először érvényesülni s mintegy beleszivárogni a magyar elmékbe. Tartalmi tekintetben ez a legfontosabb hatása a classikai iskolának. S e hatás ránk nézve kétszeresen feltűnő, mert a Berzsenyi fejlődésének s működésének mintegy alapjául szolgál.

Ha e szempontból tekintjük ez iskola vívmányait, jótékony hatását kicsinyelnünk épen nem lehet. Ha pedig ide számítjuk azt az elvitathatatlan tényt, hogy a prosodiai harcokkal együtt a magyar orthographia, a költői gyakorlattal pedig a magyar nyelv újításának útjait is előkészítette, sőt amazz részben meg is állapította, emezt pedig sürgető szükségnek tűntette föl: akkor épen nagynak kell mondanunk a classicai iskola hatását. Valóban nem értjük Marczalit, a ki e tényeket mind fontolóra veszi s mégis végső ítéletében ezeket írja: „Nem is szabad hinni, mintha ez az iskola olyan nagy hatást gyakorolt volna, mint azt vezéreinek híre-neve után várni lehetett volna“.⁵ Pedig tisztán történeti szempontból épen neki kellett volna e hatás valódi nagyságát belátnia, a ki a nemzet műveltségének önkéntes vagy erőszakos fejlesztését annyira pontról-pontra vizsgálta és nyomozta. Hihető, hogy e semmiképen sem indokolt ítéletre az vezette, hogy a classikai iskola működését a triász tagjaival megszüntnek vélte, holott az tovább folytatódott részint Kazinczynál, Daykánál, Bacsáynynál, Versegbynél, részint még Földinél is, legkivált

⁵ *Magyarország története II. József korában.* III. k. 351. l.

pedig Virágnál, a kiben a classikai iskola törekvése már költői erőre jutott s kétségkívül magasra emelkedett tartalmi és alaki tekintetben egyaránt. Nem ok nélkül tartotta őt Berzsenyi vezérének, a ki „eddig nem töretett hellai szirtokon“ nyitott utat előtte.

Arra, hogy a classikai iskolának külső formában elért eredményeit a magyar költészet értékesítse, elég volt a Kazinczy, Bacsányi, Dayka, Verseggy, Kis János és mások föllépte; de arra, hogy a classikai formákat megelevenítsék, hogy beléjük életet öntsének: Virág Benedek geniusa s határozott föllépése volt szükséges. Nem mondjuk, hogy a Kazinczy classicismusa megállapodott volna e pontnál, már ifjú korában sem, későbbi korában pedig sokkal inkább visszahajlott ez irányhoz, mint bárki a magyar költők közül, Virágot és Berzsenyit kivéve, de annyi bizonyos, hogy nála a classicismus szelleme nem a maga tisztaságában, épségében fejlett, hanem a nyugat-európai irodalmakon mintegy átszűrődve. Bacsányi, Dayka, Verseggy, Kis János, sőt még Vitkovics is mind művelik a classikai formákat, írnak néhány verset, a melyekben igazi költészet lüktet, eltanúlnak egyet-mást Horatiustól, Virgiliustól s Ovidtól, (különösen Dayka a hosszas körülírásokat, a melyek mintegy megszépítve még Berzsenyinél is előfordúlnak); de a római költők gondolatformái, alakító erejük, a szenvedély hangjának philosophiai mérséklése s plasticitása csak elvétve találhatók fel műveikben. Tagadhatatlan, hogy hozzájárultak némi részben ahhoz a hatáshoz, a melyet Virág ódái tettek; előkészítették útját, mint Bacsányi és Dayka, vagy erősítették azt, mint Kis János és Vitkovics; de Virág nélkül kétséges: vajjon előállhatott volna-e Berzsenyi s följuthatott volna-e egyszerre a csúcspontra.

Nem példanélküli az európai költészet történetében, hogy egy-egy lángész óriási távolságra hagyja közvetlen előzőit, a kik a költészet egyik vagy másik nemében működtek. De a komoly vizsgálódó, a ki a fejlődés menetét lépésről-lépésre nyomozza, legfontosabb feladatához lenne hűtelen, ha a geniek működésének előkészítőit nem méltatná kellő figyelmére. Ez az eljárás, a míg egyrészt igazságot szolgáltat a lángész mellett néha teljesen homályban maradt úttörőknek, másrészt az ellentétet csak annál élesebb körvonalakban tünteti föl az anyaghordó és teremtmény lángész között, minél csekélyebb amannak s minél hatalmasabb emennek a tehetsége.

A classikai triász munkája s ennek eredménye éppen elég volt Virágnak, hogy azokon magasbra emelkedjék; s bizonyos, hogy a mint Virág a classikai iskolából fejlődött, a Révai és Baróti Szabó eszméit és formáit képezte tovább, ép úgy Berzsenyi a Virág költészetének emelkedő pontjain tudott csak följebb szállani.

Virág Benedeknél a classikai irány fejlődésnek indul. Az idegen formákba nemzeti tartalom kezd férkőzni, az anyagba szellem és élet. A hideg formalismus korlátai kitágúlnak a költői eszme s érzelm befogadására. Baróti Szabó és társai még nem merték a mythologiai neveket, annál kevésbbé a költői képeket átvenni a classikai költészetből: Virág már átveszi azokat, de még nála is ritkán válnak lényeges tényezőivé a gondolatnak; ez a folyamat csak a Berzsenyi költészetében megy végbe. Virágnál a mythologiai képek inkább csak hideg ékítmények, legfőlebb hasonlatok: Berzsenyinnél együtt születnek a gondolattal. De már Virág Benedek beleolvastja a korszellem hatása alatt keletkező érzelmeit a classikai külső formákba, költészetet lehel azokba, a melynek

elemeit első sorban saját eszméi és gondolatai; továbbá a római költők műveinek tanulmánya alkotják. Kora szellemét és érzélemvilágát tanulmányain mintegy átszűrve nyújtja ódáiban, a melyeknek tárgya a Baróti Szabó egy pár művének tárgyával összhangban látható, azzal a különbséggel, hogy amott inkább csak száraz gondolatok tartalmát teszi, Virágnál pedig már költői alakokba jegecedik. A hazafiság eszméjét, a mely nemcsak a classikai iskola, de az összes irányok művelőinek közös forrása, Virág mintegy fejlesztő elemül használja, hogy a nemzet zsibbasztó álmát elűzni segítse. E mellett értékesíteni tudja a római költők, kivált Horatius philosophiai nyugalmát, a melyen néha egész a fenségig emelkedik.

Virág Benedek működésének alapeszméjét önmaga fejezi ki a következőkben:

Irj, s azzal emeld a nemzeti lelket;
Földre ne húzd, mert az nem földi. Dicsérni akarsz-e?
Méltatlant ne dicsérj: hirdesd a régi dicsőült
S mostani embereket, kik példák jóra lehetnek.

A haza szent név előttte, a melyet félve vesz ajkára. A régi dicsőségnek lelkesült magasztalója, s midőn a magyar seregek hadba indulnak, ép úgy hivatkozik a Zrinyiekre, Hunyadiakra s Nádasdyakra, mint később Berzsenyi, mikor a nemesi fölkelést látja. A nemzet s haza sorsa egészen össze van forrva a saját életével:

Életed
Táplál engem is: élek
Mig élsz; hogyha nem: elhalok --

mondja egyik költeményében. S csakugyan, midőn a kilenczvenes évek fellángolása a reactióba vész, meg-

döbbenve áll eltűnő reményeinek romjaival, csalódásaival s gyászba borúlt lelkével. Keserű panaszt, haragos gúnyt, szenvedélyes kifakadásokat zeng lantja s mintegy előkészíti az elméket a *Romlásnak* indúlt hajdan erős magyar megrázó hangjaira.

Vesszettek el mostoha fajzatok!

kiált az ősi erényekből kivetkőzött korcs ivadéokra. Keservét a mult dicsőségével enyhíti újra, a mult dicső képe felé fordul: megjelenik képzeletében Attila, Álmos, Árpád, Mátyás alakja; újra büszkén hirdeti magyar nemzeti mivoltát, a magyar nyelv szeretetét,

Mig e szigetben nyelved él:

Hazád is él! Oh, rajta hát!

Kezdd magyar dalokra! —

így buzdítja társait, a csüggedő magyar költőket. De a mellett, hogy a régi dicsőség folyvást zeng lantján, a haza szeretete összeolvad benne a leghűbb dynastikus érzelmekkel. „Mi dolog az, barátom — írja Kazinczynak — hogy senki a királyt nem látszik úgy segíteni, a mint kellene, annyi milliom közül?”⁶

A szabadság eszméjének megtestesítését nemcsak a nemzet jelesbjeitől, hanem a fejedelmektől is várja. Őszintén óhajtja a békét, mert ettől reméli a haza felvirágzását, a műveltség fejlődését, a költészet és tudomány haladását, de az igazi magyar vitézség mindenha dicsőítőre talál benne. Semmitől sem félti jobban a nemzetet, mint az elpuhultságtól. A férfias tettvágy, komoly munkaösztön vezethetik csak a haladás útjára hazánkat. Főleg az ifjúságnak köti ezeket szívére, melyet ő is a

⁶ M. Tud. Akad. könyvtára: M. Irod. Lev. 4r. 209. sz.

haza támaszának tart. Ebben az eszmekörben látjuk Virágot legtöbbször s legszívesebben forogni. Egyénisége különben kevésbé látszik műveiből. A halál és elmúlás gondolatai meg-meglepik néha. Ilyenkor a hervadó természet bús elegiája hallatszik lantján, a mely e gondolatokat a természet változhatatlan törvényeinek s rendszabásainak érzése alatt zengi.

Ime a Virág Benedek költői világa a lehető legrövidebbre összefoglalva; ime a „koszorús vezér“ gondolköre, a melyet a mint a költészet varázsával bevonva olvas Berzsenyi, mély ámulatba merül, mintha „szentelt ligetek boltjai“ alatt érezné magát, vagy a Tibur völgyében andalogna s mintha magát Horatiust vagy épen Pindart s Alkaeost hallaná.

Valóban Virágnak Horatius a mintaképe, mint mindazoknak, a kik a classicismus szellemét tovább fejlesztették. Horatius uralkodik az ekkorbéli magyar költőkön s pedig legjobban a Virág, Kazinczy és Berzsenyi szellemén. A három közül Virágnál legszorosabb követést, itt-ott valódi utánzást látunk. Sokszor Horatiust egyszerűen csak lefordítja, mint a *Végasztaló* című művében, máskor egy-egy versszakot vagy egész költeményt a hazai állapotokra alkalmaz; ilyenek a *Lydiára*, a *Tavaszkor* című versei. Ki nem ismeri például a következő versszak eredetijét Horatiusból:

A halál szintúgy zörög a királynak
Ajtaján, mint a nyomorúlt szegényén:
Itt paraszt kunyhót tapod, ottan elhány
Herezegi tornyot.

Vagy ezekét:

Légy ma víg, holnap mi leszen, ne vizsgáld,
Csendesén törd el, ha mi rossz szorongat.

Az átdolgozásnak ezt a módját Ráday Gedeon kezdte a magyar költészetben meghonosítani, s Kazinczy és Virág az ő nyomaiba léptek. Ráday Virgilius eklogáit is a magyar viszonyokhoz alkalmazza, s ebben Kazinczy hűségesen követi nagyobb munkáiban, mint a *Bácsmegyey*-ben, a színművek fordításában s a kisebbekben, mint *A megcsalt öreg* című versében és *Baróti Szabó Dávidhoz* írt epistolájában, a melyeknek eredetije Catullusnál találhatók. Virág egy epos töredékét, illetőleg eposi kezdetet kivéve (melyben Virgil után indul), ódáiban s epistoláiban egészen Horatius tanítványa, sokszor utánzója a szó legszorosabb értelmében. Különben a magyar classikai költészet művelőinek Horatius a legelső mestere, kinek eszméit, gondolatait ép úgy átveszik, mint egyes versszakait, sőt egyes jelzőit, compositióját, alkotó formáját. Hogy csak pár példát hozzunk fel, az I. könyv 9-dik ódáját („Vides, ut alta stet nive candidum Soracte“ kezdettel) Édes Gergely, Verseghy, Vitkovics utánozzák; ugyanazon könyv 23-dik darabját Virág és Verseghy. Vitkovics és Bacsányi inkább csak eszméket kölcsönöznek tőle, gondolatmenetét ritkábban követik; a „Beatus ille, qui procul negotiis“ kezdetű epodosát Kis János a *Horatiushoz*, Bacsányi a *Poétai elmélkedések* s még Horváth Endre is utánozza *A boldog öreg* című művében. Legkevésebbé tud azonban szabadulni hatásától Virág, a ki ódáit s a Píszokhoz írt levelét talán mindeddig a legjobban fordította le nyelvünkre. Virág nemcsak Horatius egész működését magasztalja, de ízlése is föltétlenül a híres római lantos hatása alatt izmosul. Mikor a leoninus versek ellen kikel, a melyeket az „otromba barbaries zab-szüleményének“ tart, így ír: „Sokan ezen durvasághoz szokván, a tibullusi, virgiliusi, horatiusi ízlést nem érezték“.

A deákos műveltségűek Horatiusban látták költői és hazafiúi eszményöket s mivel Virág ódáiban lépten-nyomon az ő reminiscentiáit olvasták, Virág abban a korban nagy népszerűsége jutott. „A te lelked rokonlélek a Horáttal — írja Kazinczy neki — te polgártársaink részeg szédelését úgy keserged, mint ő kesergette a rómaiakét; érzed, hogy rajtad kívül nincs senki, a ki azokat fordíthassa; kérlek, leheld lantodba haragodat.“⁷ Ezt 1802-ben írja Kazinczy, a mikor még Berzsenyi sömjéni magányában írt és lelkesült, senkitől sem sejtve, senkitől sem tüzelve, csak Virág *Poétai munkái*-től, a melyekben Horatiust látta, a kivel éppen ez időben kezdett behatóbban foglalkozni. Szó szerint fogadhatjuk ezért lelkesült elhatározását, a melyben így nyilatkozik *Virág Benedekhez* című ódájában: „Jer, jer, karjaidon segélj ösvényedre! akármerre vezérlsz, megyek“. Sokakra, kivált a deákos műveltségűekre, tette ugyanezt a hatást Virág, a miről a mai olvasó alig szerezhethet tiszta fogalmat, ha az itt vázolt fejlődés menetét nem veszi figyelembe. Már Toldy Ferencz érezte, hogy „a ki ma olvassa e műveket, miután Berzsenyi e nemet a legmagasabb polczra emelte, sejteni sem fogja, mikép ragadhaták azok el a kort mint költői, mennyit lendítettek a nyelven, mint nyelvművek; s mióta a hazafiúi költészet hosszas nyílt csatát vívott mindennemű ellenséges elemekkel, sejteni sem fogja, e tartózkodva elé-elétörő hangok mily felrázó hatást gyakoroltak a kebelre, s egy-egy bátor szava a költőnek mint járta be a hazát jelige és vezérszózat gyanánt, bár hasonlólag a villanyfolyamhoz, csendesesen és láthatatlanul“.⁸

⁷ Kazinczy lev. II. 467. l.

⁸ A m. költészet története. 371. l.

Mi tudjuk, hogy nemcsak a hazafiúi érzelmek voltak okai e hatásnak, hanem a Horatius szellemének, gondolkörének, előadásának, reminiscentiáinak utánzása s újraalkotása is. Ide fejlesztette Virág előzőinek vívmányait, elkészítvén Berzsenyinek az útát, a kinek Virág után jönnie kellett, hogy a classicismust a legmagasb fokon egyesítse a magyar költői szellemmel s megmutassa lángelméjének egész erejét és hatalmát.

Mind az, a mi Virág Benedeket népszerűvé tette, Berzsenyi költészetében még magasabb művészettel jelent meg. Ő a classikai szellem törekvéseit egymagába olvasztva egészen újra alkotta s oly tartalmat lehelt az idegen formákba, a melyet ezek alig birtak el. Már Virágot is magyar Horatiusnak nevezték, de e nevezetet kétségkívül Berzsenyi még jobban megérdemlette. Amaz, mint láttuk, sokszor pusztá utánzója Horatiusnak: emez, ha ösztönt, gondolatot, reminiscentiákat kölcsönöz is Horatiustól, mindig saját egyéniségébe olvasztja, saját felfogásához alkalmazza s mintegy újra teremti azokat. Megtanúlja a külső mellett a benső formát, a conceptiót, az észme megtestesítésének egész alkatát, a költői művészet lényegét, lelkét. A Horatius szokása szerint saját egyénisége fogadja el a korszellem hatását. Horatius szemével vizsgálja a hazai történet nagy eseményeit, de saját lelkének hevét érezzük az események hatása alatt kelt érzéseiben. Horatiustól vesz ösztönt, de saját lángesze sugalmát követi. A római és görög lantosok alkotómódját a specifikus magyar észjáráshoz alkalmazza; lelkesedése és fölindulása, heve és szenvedélye csak oly magyar kebelből ömlhettek ki, a mely a római költők szellemébe egészen behatott, de a mely nemzeti érzéseit korlátlanul merte és tudta hirdetni.

Innen van, hogy nála már nemcsak egyes mythologiai neveket találunk, hanem egész mythologiai képeket, a melyek azonban gondolatvilágának koránsem külső ékítményei, hanem veleszületett, tehát lényeges, alkotó tényezői. Berzsenyi a római lantot magyar nemzeti érzéseinek s lelkesedésének húrjaival szereli föl, s a hang, a melyet belőle kicsal, alapjában mindig emlékeztet ugyan a classikai hangra, de a vég hatás sohasem idegen, hanem mindig magyaros. A magyar Helikont görög és római istenekkel népesíti meg, de az áldozat, a melyet azoknak bemutat, hazai föld terméke, hazai szív áhítata és imádsága. A pogány ó-kor világnézetét előbb megtartja, de később kereszténynyé, nemzetivé és magyarrá alakítja. Az elemek legtöbbször föltalálhatók egyik-másik ó-kori költő művében, kivált a Horatiuséban, de az összetartó erő, a mely azokat egyesíti, rendezi, csoportosítja; a szellem, a mely azokat egymásra vonatkoztatja, a mely azokat megeleveníti, hatékony tényezőkké idomítja, mindig a Berzsenyié. Az egyes vonások, melyek az érzelmek és költői képek színezetén látszanak, visszavezethetők Horatiusra, az ó-classikai szellem nyilatkozásaira, de maga az érzés mindig, legtöbbször a költői kép is, kizárólag Berzsenyié. Tekintete a római lantos felé fordul, látja a lealázott Róma hitetlenségét, erkölcsi ledérségét, elaljasodását, polgárainak nemzetietlenségét, a régi nagyság enyészését, a melyek ellen csak Horatius mennydörög, de megdöbbenve, a legmélyebb honfiúi fájdalommal veszi észre, hogy e keserű látvány tulajdonkép a hazai állapotok szemléletéből eredt. Egyik kezével a Horatius lantján játszik, a másikkal sajátján; amaz gyengébb, emez hatalmasabb; amaz inkább csak az alaphangot adja meg, emez az egésznek vég hatását; amaz elballgat

olykor, emez, ha kezébe veszi, folyvást zeng, bár kevés ideig s csak az ünnepi órákban.

Berzsenyi a római lantosok művészetét, előadási formájukat, szenvedélyeik philosophiai nyugalmát és szelidségét, indulataik plastikáját specifikus magyar szellembe, mint termő földre ülteti át; a classikai eszméknek és gondolatoknak csak külformáját hagyja meg, de tartalmat saját elméjéből, saját egyéniségéből olvaszt beléjük, hogy a lehető legbensőbb vegyülésbe hozza az ó-világ letűnt nagy elméinek és saját lángeszének gondolat- és eszme körét, a melyben így a classikai szellem nyilatkozataiból is megmarad a lényeges forma, de a nemzeti lélek hevülésének és fölindulásának jellemző motivumai sem hiányzanak soha. A classikai költészet pusztá utánzását, külsőségeinek követését önálló alkotássá emeli. A korlátolt szellem megkötöttségét, mely miatt a minták nyűgeiből alig volt képes kiszabadulni, szétrombolja s helyébe a classicismus forrásaiból táplálkozó nemzeti szellemnek öntudatosan teremtvő szabadságát iktatja, mely ha az előadásmódban, a conceptióban nem érvényesülhet is (mert hisz az ó-classikai költők művészetének hatása ezekben érezhető leginkább), tökéletesen érvényesül a tárgyválasztásban, a költő világnézetében s többé-kevésbé nyelvében.

Ime a magyar classikai iskola triásza s a Virág és Berzsenyi közti nagy távolság! Ime az átalakítás nagy munkája, a melynek véghez vitele a Berzsenyi lángelméjének volt fentartva. Ő épen oly önálló, nemzeti classicismust alapított meg a magyar lyrában, mint a mily önálló német classicismust alapítottak meg Goethe és Schiller némely drámai s lyrai műveikben, s mint a mily önálló francia classicismust alapított meg Cor-

neille, legkivált pedig Racine a francia drámában. Ez átalakításhoz fűződik legfényesebb költői sajátsága, legnagyobb tehetsége, legmarandóbb érdeme, a melyet a magyar műbírák közül Gyulai vett észre először.⁹

Berzsényi a classikai és magyar költői szellem együttes működését a csúcspontra emelte a magyar lyrában, a honnan már fölebb emelkedni nem lehetett, de igenis a nemzeti szellem nagyobb, függetlenebb, korlátlanabb szabadsága lerázhatta a classicismus befolyását egészen. Már maga Berzsényi némely műveiben, mint *Az élet dele*, *Búcsúzás Kemenesaljától*, *Az ifjúság*, *Horváth Ádámhoz*, *Életphilosophia*, *A tánczok*, *Új Görögország*, *Levéltöredék barát-némhoz*, *Barátnémhoz* címűekben megkezdte a magyar költői szellem teljesebb önállóságát hirdetni, szakítani a classicismus hatásával, mely sem a tárgyban, sem a nyelvben, legfőlebb a formai tökélyben éreztette régi uralmát. S ekkor lépett föl Vörösmarty, hogy a Berzsényi lángeszének birtokosa, működésének némileg folytatója, de egyszersmind a magyar költészet átalakítója legyen, a ki tehetségeinek teljes hatalmával megkezdte a harczot a classicismus régi uralma ellen, s hogy Gyulai szavait idézzük, a „classikai iskolát saját versformája pánczélában verte meg“.

Ha tehát azt kérdezzük: mi teendő maradt még Berzsényi után a magyar költészetben? Egyszerű a felelet: a classicismus hatalmának teljes szétrombolása, hogy ennek romjain a nemzeti költészet ülj diadalát s kifejttesse tősgyökeres magyar jellemét.

Utána Vörösmartynak szükségképen következnie kellett.

⁹ L. az egyetemi előadásai nyomán készült könyomatú íveket. 179. lap.

A magyar classikusok működésén érezhető ugyan Catullus és Propertius, még inkább Ovidius és Virgilius, de legjobban Horatius hatása. Ez utóbbié mellett a többieké egészen eltörpül. Nem azt értjük, hogy például a Virgil *Aeneis*ének kül- és belformáját, az expositiót, invocatiót, az esemény mozzanatainak felosztását s így tovább, nem követték volna eposíróink, mert hisz ismeretes, hogy épen Virgilius nagy műve volt a mintája az eposíróknak nemcsak nálunk, de más nemzeteknél is. Hanem Horatiusnak egész eszme- és gondolatkörét utánozták, sőt egyszerűen átvették íróink. Horatius tekintélye az újabb korban minden művelt népnél nagy, mélyreható és föltétlen volt, de az iránta mutatott hódolat talán egyetlen népnél sem bensőbb, mint nálunk. A mily mértékben fölülmúlták őt a középkorban hírnév- és dicsőségben Ovidius és Virgilius: épen oly mértékben múlta fölül őket Horatius az újabb korban.¹⁰ A költők és a deákos közönség számos fényes tulajdont láttak benne, a melyeket a többi latin költőkben hiába kerestek. Benne látták a tiszta emberiesség (a „reine Menschlichkeit“) legfőbb képviselőjét, a ki a görög lant fejedelmének, Pindarnak széthulló töredékeit megmentette az enyészetből, mert „szeme előtt és emlékezetében volt a thebai költő minden dala, lantjának minden hangja“, a melyeket saját művészetébe öntött. Ezenkívül az ő s a görög nép nagy mestereinek, mint Lucilius, Archilochus,

¹⁰ L. Müller L. tanulmányát, mely 1880-ban Lipésében jelent meg; továbbá Villemaintól: *Pindar szelleme és a lantos költészet* ez. művét, ford. Csiky Gergely. Budapest, 1887; Szász K. tanulmányát, mely az *Olcsó könyvtár*-ban (281. sz.) jelent meg; Bászél Aurél két kis füzetét (*Horatius élete* és *Horatius élet bölcsellete*) Arad, 1882. és Fehértemplom, 1884.

Alkaios és Anakreonnak betemetett ösvényeit újra járhatókká tette, költészetük maradványait újjáalkotta; szóval még egyszer fölidézte ama csodás és bájos művészet hatalmát, a mely a görög nép egész világnézetét, vallását és műveltségét magában foglalta. Idejára, hogy Horatius aránylag könnyen érthető, nem magas képzelőmű költő, a ki a mysticismus kódébe sohasem téved. Eszméi mintegy önkéntelenül magukkal ragadják az olvasót, s innen van, hogy életphilosophiája mindenkire varázsszal van, a ki vele hosszasan foglalkozik. A szenvedély philosophiai nyugalma legjobban megőrizte a lyrikusok közt, s ezért lőn hatása az öntudatos művészetre törekvőknél rendkívüli, utolérhetetlen s páratlan. A magyar classikai iskola tanítványai közül a legnagyobbak is hódoltak szellemének és pedig sokkal hívebben s igazabban, mint mások. Virág, Kazinczy és Berzsenyi működése meg sem érthető a Horatiusénak ismerete nélkül, annyira feltűnő, annyira mély nyomokat hagyott munkáiban a vele való foglalkozás. De e nyomok Horatiusnak mind más-más tulajdonságára, működésének más-más oldalára vezetnek. Virág, mint érintettük, a hazafit látja első sorban benne, Kazinczyra mint műbíró teszt legmélyebb hatást. Berzsenyit megihleti ugyan a Horatius hazafisága is, de mégis első sorban mint a lant nagy mestere vonzza őt, aztán pedig bölcselete, a mely nem egy pontban találkozott az ő világnézetével. Horatius általános hatása kétségkívül az ő művein látszik legnagyobb mértékben; de az is bizonyos, hogy e hatás mellett a Berzsenyi lángelméje is legjobban mutatja önerejét, saját egyéniségét, a melynek előbb-utóbb érvényesülnie kellett. Talán nincs költő az egész világ-irodalomban, a ki az idegen hatásból többet éreztessen,

mint Berzsenyi, s e mellett saját tehetsége magasabb fokon jusson kifejezésre s elsőségre. Kölcsenynek, a ki Kazinczy után először hirdette e nagy hatást, kétségkívül erre kellett gondolnia, mikor azt mondá, hogy az utánzásra csak a nagy szellem képes. Berzsenyi a Horatius műveinek tanulmányát annyira felolvasztotta izmos tehetsége tűzkobójában, hogy még ott is saját egyéni felfogása jut érvényre, a hol a fölületes vizsgáló előtt egyszerű utánzónak látszik.

Ismeretes, hogy Berzsenyi költészetének ez oldala több magyar műbírálót foglalkoztatott, a kik közül Erdélyi János véleménye a legönállóbb, de egyszersmind Berzsenyire a legsujtóbb. „Minden-tétova nélkül meg kell vallanunk — írja Erdélyi¹¹ — hogy Berzsenyit nem ismerjük. Akármint törjük is fejünket, nem tudjuk összeszedni azon különböző jegyeket, melyek Berzsenyi jellemét, mint magyar költőt kiállítanak. Az a kép, mely .... a közmeggyőződés ecsete által rajzoltatott, igen tiszteltreméltó, de a vonások rajta idegenek. Mert nem hiszszük, hogy lehetne valósággal két egyforma egyén, kinek egész gondolatvilága úgy megegyezzen, mint Berzsenyi gondolatvilága egy római költőével, kin sem túl nem ment, sem innen nem maradt; hanem énekelte a mulandóságot és megelegedést, az idővel okosan élést és a bölcseséget, mint az, noha nem kisebb erővel, de mégis utánozva. Valahányszor a charakteristikus jegyeket keressük, Horatius lelkével találkozunk mindenütt, mint atyjáéval Hamlet: „hic et ubique“, s a „biformis vates“, miként megjövendölé a római, színről-színre áll előttünk

¹¹ Tanulmánya először a *Szépirodalmi Szemle* 1847. évfolyamában, újabban a *Pályák és Pálmák* cz. kötetben (1886.) jelent meg.

a magyar költő alakjában“. E szerint Berzsenyi Horatius pusztá utánzója, s ódái a római lantos műveinek csak visszhangjai.

Igaz, hogy ő a Horatius tanítványa, a mit minden habozás nélkül önmaga bevall. Öntudatosan és teljes készséggel választja őt követendő példányául. Bámúlattal van eltelve iránta, kinek „neve a dicsőségnek tetején ragyog“, melylyel a „halandóság köde föl nem érhet“. Tőle vár buzdítást, hogy magához emelje őt, s megtanítsa a nemes érzelmek forrását „húrjaira csalni“ s hogy „mint kell az idővel élni s bölcsen örülni“. De azért más az ő világnézete, egyéni és költői értéke, más a Horatiusé. Két ódában is megénekli a római lantost, a kinek művészete és philosophiája egyaránt megihletik őt, mélyen és igazán. A *Horatiushoz* című óda a tanítvány lelkesedésének és elragadtatásának műve Horatius költészetének és philosophiai felfogásának oly szépségein, a melyeknek utolérését óhajtva óhajtana, de a melyhez alig van bizalma s csak csudálattal képes azt megközelíteni. E lelkesedés és elragadtatás, e mély bámulat és odaadás szünetlenül képzelme előtt tartják a római lantos alakját, mint költőét és emberét, mint hazafiét és philosophét, mintha csak kérelme, hogy Horatius buzdítsa őt, meghallgattatott volna. Eszme- és gondolkörének minden titka világos Berzsenyi előtt s mert sokat foglalkozik vele, egész felfogásának reminiscentiái fülébe csengenek folyvást; de még azon művei is, a melyeket Horatius merő utánzatának tart Erdélyi, eszmére és felfogásra nézve tökéletesen különbözök a Horatiusétól.

Erdélyi János szerint Horatius alapeszméit következő ódáiban vette át minden változtatás nélkül: *Melisszához* (Hor. I: 6.), *Horác* (I: 9), *Osztályrészem* (I: 22), *Az én*

műzsám (IV: 3.), *Barátomhoz* (II: 14.), *Muzsához* (III: 3.), *Búcsúzás* (II: 14.), *Virág Benedekhez* (III: 25.), *A féltés* (III: 16.), *A magyarokhoz* (III: 6.), *Bacchushoz* (II: 19.). Ide sorolja még *A felkölt nemességhez* címűt is, melyet a Horatius IV. könyve 4. ódájával hasonlít össze.

Nem merjük olvasóinkat azzal fárasztani, hogy Erdélyi János hasonlítgatásait egyenként felsoroljuk, valamint azzal sem, hogy részletes czáfolatokba bocsátkozzunk, jóllehet egy jeles dolgozat¹² ebbeli munkánkat nagyon megkönnyíti. Csupán Csengeri János tanulmányának eredményére hivatkozunk, a melyből világosan látszik, hogy Berzsenyinek mintegy nyolcz ódája hasonlítható össze Horatius megfelelő művével, s van ezen kívül vagy húsz költeménye, a melyben Horatius egy-egy ódájának hangját, vagy fontosabb eszméjét utánozza ugyan a magyar ódaköltő, de úgy, hogy sehol sem puszta másolója Horatiusnak, mert önálló világnézete és egyénisége oly erős bélyeget nyomnak még a Horatiuséval rokon műveire is, hogy az eredetiség épen az utánzásban tűnik ki a legélesebb körvonalakban. Sok reminiscentiát átvesz példányképétől; de azokat az alkotásban, az egésznek összhangjában tökéletesen a saját egyéniségéhez alakítja. Egy-egy gondolat anyagát készen kapja ugyan, de azt sohasem illeszti be a maga merevségében költeményeibe, hanem újra teremti, mint általában a lángelme szokta a kölcsönvételt. Erre nézve Horatiustól a legújabb magyar költőkig számos példát tudnánk felhozni s épen a legnagyobb művészekről, egy Shaksperetől, Goethétől, Zrinyi Miklóstól és Arany Jánostól, a kik legelső alkotásaik

¹² „Berzsenyi és Horatius.“ Irta Csengeri János. Megjelent a *Középiskolai Szemlé*-ben (Arad, 1882.).

anyagát kapták készen. Igaz, hogy a lyrikus költő sokkal egyénibb, mint bármelyik epos- vagy drámai költő, de hogy az emberiség általános eszméi közeli rokonságban vannak egymással, ez tagadhatatlan. A lyrikusok nemcsak eszméi, de érzelmi rokonságban is vannak egymással: az érzelmek nyilatkozási formái is közel járnak egymáshoz, főleg a Berzsenyié nagyon közel jár a Horatiuséhoz, a magyar ódaköltő tanulmányainál, egyéniségénél s költészete classicismusánál fogva. De ez a közelség még koránsem pusztá másolat, a mit egy pár példa eléggé bizonyít.

Egyik leghíresebb ódája, *A magyarokhoz*, minden bizonynyal világos és öntudatos utánzása a Horatius *Ad romanos* című művének, vagy mint Erdélyi mondja, a Berzsenyi ódája „csak himvarrás a Horáczeről”. „A római költő — írja Erdélyi — az erkölcsök súlyedésén, az istenek megvetéséből eredett bajokon kesereg vagy boszankodik: Berzsenyi hasonlóan erkölcsi aljasulásunkat hányja szemünkre.” De azt feledni látszik Erdélyi, hogy Horatius a családi élet erkölestelenségének rajzát, az istenek megvetésének gondolatát teszi műve középpontjává, s hogy a vallástalanságban keresi okát Róma bukásának: holott Berzsenyi alapeszméje a *nemzetietlenség*, az ősi erények, a vitézség megszűnte s az elpuhultság. Az erkölcsi elaljasodás egészen más Horatiusnál s egészen más Berzsenyinnél. A római lantos a családi élet megfertőztetését tartja erkölestelenségnek: Berzsenyi a régi nemzeti erények kivesztét. Hanem a mit sem Erdélyi, sem Csengeri nem vettek észre: Berzsenyi ez ódájának első kidolgozásában sokkal szorosabb utánzója Horatiusnak. Ő is a „vallástalanság rút szüleményeit” emlegeti, a melyből „minden utálatos förtelmek áradnak hazánkra”. Látszik,

hogy ekkor még nem volt egészen tisztában a költői eszme magvával, műve középpontjával. De a későbbi kidolgozásban ezt teljesen mellőzte, s így lett Berzsenyi minden világos utánzása mellett is tökéletesen eredeti, egyéni és magyaros.

Az én osztályrészem alapeszméjére s bevezetésére nézve hasonló a Horatiusnak *Ad Aristium Fuscum* című ódá-jához. Erdélyi szerint egy sincs nála horáczibb az egész Berzsenyiben, szellemére nézve. Mi pedig el merjük mon-dani, hogy bár a hatás egész világos, egy sincs nála eredetibb, egyben sincs Berzsenyi önállóan teremtő elmé-jére nagyobb bizonyíték. Horatius azt mondja, hogy „ártatlan szív s derült lélek biztos fegyver az élet minden viszontagságai közt; engem is kikerült a farkas, pedig fegyvertelen valék; vessen a sors bármerre: szerelmem tárgyától meg nem foszthat“. Berzsenyi a költészet isten-nője segítségével esd, ha az vele van, s ha „nehéz szük-ség nem zavarja kedvét“: mindenütt boldog és megele-gedett. A Berzsenyi ódája csupa alanyi vonatkozásokon alapszik: a Horatiusé elvontabb és általánosabb. Egész-ben véve a Berzsenyi ódája szebb és művészebb a római lantosénál. Ha tudjuk, hogy Berzsenyi egyéniségének valódi vonásait, életkörülményeit mennyire bele olvasz-totta ez ódába: nem fogjuk ezt Erdélyi felfogása szerint megítélni.

Nem említve *Az én muzsám* című költeményt, a mely-nek csupán kiindulása egyez a Horatius *Ad Melpomenem* című ódájáéval: a *Káldy Pál*hoz címűről kell kissé bővebben szólnunk, a melyről Erdélyi azt mondja, hogy „visszhangja szellemben és egész kitételekben is Horác-z ódájának: *Ad Postumum*“. Igaz, hogy a római lantos is az élet gyors elmúlásán kesereg, a mi Berzsenyit is

búsongóvá teszi, de úgy a felfogásban, mint az egész mű előadásában lényeges és könnyen felismerhető különbségek vannak. Horatius mintegy rémülve veszi észre az évek gyors illanását, a melyet semmi buzgalom föl nem tarthat. Berzsenyi elegiai borongása egy nyugodt kebelnek önkéntelen elborulása. A természet folyamát megállapítani semmi emberi erő nem képes; ezt mondja Horatius s ezt érzi Berzsenyi is; de amaz fél a haláltól, s épen azért csordúltig akarja üríteni az élet örömeinek poharát, emez nyugodtan, keresztényi türelemmel nézi az enyészetet. Horatius az élet hátralévő részét folytonos élvezetek közt akarja átélni: Berzsenyi szintén azt mondja, hogy „minden órának leszakaszod virágát“, de épen itt mutatkozik a legnagyobb ellentét a két költő felfogása között, mert Berzsenyi a jövő titkait az istenség bölcsességére bízván, az idővel okosan élést hirdeti. A Berzsenyi költői képei Horatius több művének reminiscenciáira emlékeztetnek, mint Csengeri igen részletesen kimutatja: de épen a mű alapeszméje egészen egyéni s Berzsenyi világnézetét tolmácsolja.

Ugyanezt mondhatjuk a *Melisszához* címűről is, a melyről Erdélyi szintén tévesen állítja, hogy „egészen oly mozdulatokon perdül le, mint Horácznál az I. könyv 6. ódája“. A két mű között tagadhatatlan a kapcsolat, de Horatiust a vígság, a háborítatlan élvezetvággy vonzza félre a világtól, nem képes Agrippa hőstetteit énekelni, mert az ő lantja a vígságé és a szerelemé; holott Berzsenyit a melancholia vonja magányba, hol a vidám bölcseségről elmélkedik. A két költő világnézete épen ellenkező. Horatius a könnyed, a kedvére mulató, a hadak dicsőségével mit sem törődő epikureista felfogását mutatja: Berzsenyi a stoikusét, a ki „rettegéssel néz az

erős hadak istenére“ s azért vonúl magányba, hogy a szerelem gyöngéd örömeit élvezze, s megelégszik, ha kedvese egy virágszálat tűz „barna haja közé“, épen nem vágyva oly emlékre, a melyet a római lantos magas önérzete kíván.

Erdélyi *A felkölt nemességhez* című ódát is a Horatius utánzásának tartja, de újra csak egy-egy reminiscentiára alapítja egész állítását. A Horatius IV. könyvének 4-ik ódája, a melyben Drusus dicsőségét zengi, annyira más, mint a Berzsenyi említett műve, hogy könnyen fölmentve érezzük magunkat a részletes összehasonlítástól. Mert abból az egy reminiscentiából, hogy a Horatius „Est in iuvenis, est in equis patrum virtus, neque imbellem feroces progenierant aquilae columbam“ soraiban kifejezett gondolatát Berzsenyi átveszi s így adja vissza: „Csak sast nemzenek a sasok, s nem szül gyáva nyulat Núbia párducz“, senki sem fog igazat adni Erdélyinek, a ki a két költeményt olvassa. Így még számos reminiscentiát felhozhatnánk, a melyeket Berzsenyi Horatius-tól kölcsönzött; hosszasan időzhetnénk e két költő hasonlóságainak részletezésével, de úgy hiszszük, e példák is elegendők annak a megbizonyítására, hogy Berzsenyinek minden kölcsönvétele csak egy-egy gondolatra, egy-egy hangulat-töredékre emlékeztet s távol van attól, hogy pusztá utánzó, pusztá másoló legyen.

Ismeretes, hogy ama kor meggyőződése egészen más volt az írói eredetiséget illetőleg, mint a mai koré. Mikor például Virágnak szóról-szóra való fordításait is eredeti számba vették, Berzsenyi reminiscenciái nem vonhatták a költőre az utánzás, illetőleg pusztá másolás vádját. Az eredeti példányok tisztelete oly nagy volt, hogy inkább az azoktól való eltérést tartották hibának. Mindenki tudja,

hogy Kazinczy azt szerette volna, ha Berzsenyi szorosabban utánozza Horatiust, más szóval: ha a római lantos műveinek egyszerű átdolgozását nyújtja. Épen azon költeményeit becsülte Kazinczy legkevésbé, a melyekben semmi horatiusi reminiscentia nincs, a melyekben a magyar költő teljesen eredeti, magyaros, a nemzeti szellem classikai kifejezője.

De Berzsenyi nemcsak maga választja mesterének Horatiust; azoknak, a kik hozzá tanácsért fordulnak, szintén az ő műveinek szoros tanulmányozását ajánlja. Így például Szentmiklósy Alajosnak, a ki a Berzsenyire intezett versében körülbelül ugyanazt mondja, a mit Berzsenyi Virágról. Berzsenyitől várja annak ismeretét, a mi „nagy és dicső“, hogy „fényes nyomdokain fut-hasson“.¹³ Takácsi Horváth Jánosnak, a későbbi vadosfai lelkésznek is azt írja Berzsenyi: mondja meg Petznek, az ő német bírálójának, hogy „Horáztot, Matthissont, Schillert követni nem hiba, hanem dicsőség, s a ki ezeket nem követi, az későn jár“.¹⁴ Ő neki, mint Toldy írja, Horatius egészen „átment lelkületébe, s öntudatlanul lepték meg visszaemlékezései.“¹⁵ Mind e mellett a két költő eszme- és gondolatköre sokkal távolabb van egymástól, mint a mit a classikai és keresztény szellem természetes határai megmagyarázhatnak.

A két költő kora, egyénisége, világfelfogása, érzése s hazafisága közt lényeges a különbség. Erdélyi fájlalja, hogy „Berzsenyit a maga ős jellemében, igazi valóságá-

¹³ L. Szentmiklóssynak Berzsenyire írt 1816. máj. 10. és 1816. júl. 7-iki levelét. Akadémia könyvtára: M. Irod. Lev. 4r. 213. sz.

¹⁴ Berzsenyinek T. Horváth Jánoshoz 1816. nov. 10-én írt levelében. *Uj M. Múzeum*, id. h.

¹⁵ Toldy jegyzetei az Akad. könyvtárában. Lev. 4r. 213. sz.

ban nem ismerjük, és annyival inkább fáj nem ismerünk, mennél jobban meg vagyunk győződve született poétai adományáról, mely utánzásban is oly nagygyátette őt, hogy lelkesedésig emelte közönségét maga körül". Pedig Berzsenyinek emberi és költői jelleme nagyon éles vonásokkal rajzolódik műveiben.

A magyar ódaköltő kora, a mely költészetének alaphangját megadta, semmi hasonlóságot sem mutat a Horatiuséhoz. A római köztársaság romjain a monarchikus állam kezdvén megszilárdulni, s e roppant változás az erkölcsi fogalmak megzavarodását vonván maga után, a politikai és társadalmi nézetek is gyökeres változásokon mentek át, a melyektől Horatius sem menekülhetett. A philippi végtusa után megtört remények fájdalma alatt Horatius arra a meggyőződésre jut, hogy a közélet színterétől mind távolabb tartja magát. De kicsiny örökségét feldúlva látván, kénytelen Rómába menni, hol a politikai légkör kissé szabadabbnak tetszik előtte, mint sejteni merészelte. Csakhamar észre kellett vennie, hogy a köztársaság hívei nagyon megfogyatkoztak. A politikai eszély azt parancsolta, hogy bár keservesen is, bele kell nyugodnia a dolgok és alakulások új rendjébe, ha a megváltozhatatlan viszonyok alá nem akar önként temetkezni. Az élet vágya, az ifjúság ösztöne, a munka és küzdelem hatalmas serkentése, a sors önkéntes kihívásától való irtózás, a barátság, a melylyel Virgilius és Varius fogadták, lassanként megbarátkoztaták azokkal, a kiket előbb hevesen gyűlölt, azzal a kormányformával, a mely ellen kardot ragadt, s azokkal a nézetekkel, a melyeknek elfogadása nagy megerőltetésébe került. Így jutott ismeretségbe Maecenassal, e síma és büszke udvaroneczzal, a kinek — írja Szász Károly — „valódi

lángesze volt a csábításra és megvesztegetésre, mint azon kigyónak, mely tekintete varázserejével bűvöli le áldozatát; de ő jót tett azokkal, kik fölött e csodás felsőséget gyakorolta“. Jól esett Maecenasnak a kor leg-híresebb költői és művészei társasága, s bőkezű adományokkal csatolta magához azokat, a kiknek teremtményelmét sokra becsülte. Horatiusnak, a mint a mindenható udvaronez közelébe jutott, szétfosladoztak lassanként a köztársasági életről alkotott ifjú álmai, s barátsága és szeretete mind bensőbbekké lőnek a hatalmas pártfogó iránt, a ki Horatius világnézetét csakhamar fölismervén, csinos kis birtokot adott neki, a melyből gondtalanul, úriasan megélhet vala, távol a római világváros zajától, hiú fényétől s nagy számú hízelgőinek alacsonyságaitól. Bármily kitüntetés környezte is Horatiust Maecenas oldalán: csakhamar belátta, hogy a római izgatott élet nem neki való. Ezért vonúlt a Tiburtól nem messze eső kies vidékre, hol boldog középszerben élván, mind inkább elszokott a város zajától. Itt jutott arra a meggyőződésre, hogy a közélet izgalma elkoptatja az ember idegeit: jobb tehát, ha mennél inkább magába zárkózik, kedvére élvezi a bort, szerelmet, szabadságot, barátságot, egy szóval az élet minden örömét. A kényelmes sorsban való megnyugvás átalakította lassanként a Horatius philosophiai nézeteit, s Maecenas és Augustus kegyeit folyvást érezte; ezért a jelen politikai eszméi nem háborgatták többé s csak a régi nagyság ihlette lantját olykor, ha egészen vissza volt adva önmagának. Nem lehet mondani, hogy ő a császári udvar alacsony hízelgője lett volna. Bizonyosan nem egyszer visszaemlékezett Octavianus kegyetlenségeire, a melyek a köztársaság régi híveit sújtották; de úgy hívé, hogy e kegyetlenség-

geket jóvá tette Augustus. Mért törné tehát magát elérhetetlen ideálok után, mikor e törekvésnek már gyanúja is a tarpeji sziklára juttat... Talán épen az ő nézetét akarta tolmácsolni Walckenaer, a kinek Szász Károly e következő szavait idézi: „Minél többet gondolkozunk róla (t. i. Augustusról) s csodálatos végzetéről: annál inkább érezzük, hogy bűneinek csak kis részét sem vállalnók el a világuralom minden hatalmáért; és életünk felét szívesen odaadnók azon tiszta és méltó dicsőségért, mit ő az emberiséggel tett jótéteményei által szerzett“. Épen ezt látta a római lantos is. Érezte e fordulat szerencséjét, a magánélet független mozgalmát is ennek köszönhetette; s ha az akkori társadalmi és politikai romlott levegő egyszintező hatását tekintetbe vesszük: kárhoztassuk-e ezért Horatiust? s egymagát kárhoztassuk-e ezért? Kivenni az embert környezetéből s úgy mondani rá súlyos ítéletet: bizonyára igazságtalanság volna. S kétszeres igazságtalanság Horatiusra nézve, a ki a régi és új idők összeütközésének korában élt, mikor a lélek egyensúlyának megtartására kétszeres erő kívántatott, mint a reactio korában rendesen.

Berzsenyi föllépte szintén a reactio korába esik, de ő titkon egy hatalmas áramlat hullámveréseit is mutatni kezdi. Működésének alapja, életének célja, költészetének legfőbb motivuma a magyarság megmentése és fejlesztése. Bármily hiányos nevelésben részesült is, az ország alkotmányának biztosítékait jól ismerte részint atyjától, részint olvasmányaiból. E biztosítékok épségben tartása, szerinte, a legkevesebb, mit a haza hű fiaitól megkivánhat. Azok, a kiket a Gondviselés nagy birtokok urává tett, többel is tartoznak hazájuk iránt. De e tartozást vajmi kevesen róják le. Annál nagyobb tiszteletre tart-

hatnak számot, a kik a haza iránt érdemeket szereznek, a külföldieskedés hiú pompáját megvetik s életüket a nemzetnek áldozzák. Fájdalom, csak kivételkép találkozunk egy-egy főúr, a ki nemcsak névben, de szívében is magyar. Épen azért Széchenyi Ferencz, Festetics György, Teleki László, Prónay Sándor és Nagy Pál iránt hálával van eltelve, mert bennük látja a magyar nemzetiség legfőbb pártfogóit; bennük látja a magyarság ősi jogainak és nyelvének védőjét s a hazai műveltség bátor harczosát. Nem a magánérdek, még kevésbbé a tetszeni vágyás, vagy a dicsőség szomszja ösztönzi őt, hogy e nagyok érdemét lantjára vegye. Csupán a hazaszeretet, a nemzeti érzés ihletik keblét. Virágot is azért tartja egyrészt vezérének, mert a hazafiság dicsőítése egy magyar lanton sem zengett többször, mint a Virágén. Berzsenyi távolról szemlélvén a politikai harczosok tusáit, megőrizhette a küzdelem céljainak ideálját, menten minden hiú érdektől, földi salaktól, a melyeket nem láthatott, nem ismerhetett, mert gyermekkorától fogva falun élt, teljes elvonultságban, csendes magányban, hová a küzdelmek zaja nem, csak a cél tisztasága és való értéke hatott el. Őt tehát nem az izgalmakban való kifáradás, nem a közpálya terheinek súlya űzte a magányba, mint Horatiust. Mindezekről fogalma is alig lehetett. Innen van, hogy a nemzetiség fejlesztésén munkálók csekély igyekezetét is fokozott mértékűnek látta, a mi egyébiránt hazafiságának megítélésére épen nem irányadó.

Érdekes és megjegyzésre méltó jelenség azonban, hogy a mily mélyen fájlalja a főnemesség magyartalanságát: épen oly boldognak hiszi a köznépet. Ennek állapota, véleménye szerint, semmi panaszra nem adhat okot. De tudja, érzi, hogy a nemzetet nem ez utóbbi alkotja. El-

keseredése azért oly mély, igazi és benső, mert a nemzet fentartó elemét látja elkorcsosulni. S ennek okát nem a kormányban, még kevésbbé a koronás fejedelemben véli rejleni, hanem önmagában a nemességben. Azok közé tartozik, kik a hazafiságot, a nemzet alkotmányának épségben tartását s a koronás király iránti ősi loyaltitást a legbensőbben egyesítik. A szabadság és rend szeretete össze van nőve felfogásában. A multak keserű tapasztalatán okúlva, azt hiszi, hogy a király végre megismerte az érte élő s küzdő nemzetet. Nem fél, hogy a régi idők felújuljanak, melyek a magyar szíveknek a királyhoz való szeretetét annyiszor szétépték. „Ferencznek titusi trónusa fénylik közöttünk“ — úgy mond. Ennek köszönhetjük, hogy a népek vihara minket is el nem söpört a föld színéről. „Trajánok s áldott Marcusok álltak kormányodon, kiknek királyi homlokokon ragyogott az erkölcs“ — írja a hazához.

Ez önt bizalmat a költőbe, hogy a régi letűnt századok még visszatérnek, s hazánk jövője nincs végkép eljátszva.

Mikor a megrettent Európa mindenfelől fegyverkezik Napoleon zsarnoki kénye ellen, s a magyar nemesség is összegyűl, hogy fejedelmét s vele együtt honát megvédelmezni segítse: Berzsenyi az ébredő nemzeti lélekben bízik, mely az alkotmány legerősb támasza. A kormány törvénytelenégeinek, alkotmányunk sérelmeinek híre alig jut az ő falujába. E szép ország gazdagsága, népének jólléte, vig kedélye és józan értelme föl-földerítik a költőt, a ki a nemesség pusztulásán szinte kétségbeesett. „Én a mennyire ismerem a magyart — írja Kazinczynak 1809. márczius 12-én — gazdag és boldog s a hol nem az, vagy a földje, vagy *maga az*

oka.“ Ha gazdag nem volna: nem telnék annyi fényűzésre. S ezt a jóllétet királyi szabadság és törvény oltalmazza. Mikor Ferencz királyunkat Keszthelyre várják 1817-ben: a költő azt kívánja, hogy minden halom és bérc visszhangozza az örömet, a mely e nemzet szívét eltölti. Egész felfogását kifejezi e szavakkal, a melyekben Festeticset buzdítja, hogy mutassa meg, mint szereti a magyar királyát:

Mutasd, hogy a szent honszeretet heve
 S a jobbágyi szelíd tisztelet egybe fér;
 Mutasd: hogy e két virtus együtt
 Tesz fejedelmeket és nagy embert.

Berzsényi ez eszmék sugalma alatt többször lanthoz nyúl, hogy a hív magyar tiszta érzelmeit kifejezze, a nélkül, hogy erre valami más, mint a legmélyebb s legbensőbb meggyőződés ösztönözné. E részben teljesen önálló, hatása senkinek sem volt rá. A mily nagy bizalma van azonban a kormányban s fejedelemben: ép annyira félti a nemességet. Ennek valódi eszményi képviselője. Azért dicsőíti Nagy Pált, a nemesség jogainak bátor védőjét, a kinek hatalmas szavai Nikla magános csöndjébe is elhatnak. Ellenben Berzeviczy Gergelyt, a ki a magyar alkotmány sánczait kissé tágítani szeretné: szívből gyűlöli s azt mondja róla, hogy „nem méltó a Karpatus zabkenyerére“. A nemesség jogait csorbitatlanul akarja fentartani, ebben keresi a nemzetiség védelmét és fennmaradását. Utálattal fordul el a politikai elméletek azon tanától, mely a nemzet egyetemét közösségbe akarja vonni.¹⁶ „Ha a magyar úgy gondolkozott volna, — írja —

¹⁶ L. Kazinczyhoz írt s főntebb idézett levelét.

mint Berzeviczy, régen eltörültetett volna a föld színéről híre-neve.“ A nép szegénységének, szerinte, épen nem oka a nemesség kiváltsága, sőt ennek köszönhetjük ezredéves létünket.

Nemcsak eszmékben s érzésekben egyik legerősebb képviselője ő korának: de még a külsőségekben is, a melyekről azt hiszi, hogy a nemzet szokásainak, egyéni életének „mérőpálczái“. Hogy vastag bajusza van s dolmányt visel: ez oly gyengeség, mondja, a melytől nem tud menekülni. De hisz ő „magyar a gyengeségig“: evvel indokolja Kazinczy előtt viseletét, a melyet arczképe mutat.¹⁷

Ilyen a „gyengeségig magyar“ Berzsenyi mellett még talán csak egy volt akkoriban íróink között: Horvát István. Mindkettő az ősi dicsőség fénykörébe menekült a korukbeli nemzetietlenség s elkorcsosulás elől. Mindkettő a főnemességet okozta a hanyatlás és pusztulás fenyegető veszélye miatt, s mindkettő keserűen kifakadt a jelen satnya nemzedéke ellen. „A mi nagyjainknak — írja Horvát István naplójában¹⁸ — nincsen állandó és fenekes karakterök, szolgai félelemmel teljes szívök, a hazafiúi lelket elnyomja bennök a haszon és jószágkeresés.“ E hazafi bánat elől a multba menekül Horvát is, Berzsenyi is, mint többen a magyar költők közül; de senki sem érzi oly mélyen a régi idők dicsőségét, mint ők ketten. Mindkettejüknek Virág volt a vezére és tanítója. Berzsenyi a magyar történetírás főképviselelőjét Horvátban látta, ez pedig a hazafias, szerinte egyedül jogosult költészet legkiválóbb művelőjét Berzsenyiben. Horvát,

¹⁷ L. 1812. aug. 15-iki levelét.

¹⁸ Kézirat a M. N. Muzeum könyvtárában.

mint tudjuk, Berzsenyitől várta a magyar nyelv felvirágoztatását, vagy legalább megmentését; Berzsenyi pedig Horváltól a magyar nemzetiség jogainak tisztázását. Mikor Horvát megírja a Nagy Lajosról szóló művét és Schwartnert keményen megleczkézteti: Berzsenyi őszinte örömmel üdvözli Horvátot és azt mondja, szeretne volna, ha még élesebben kikel Schwartner ellen. „A ki egy csüggedő nemzetet insultál, — írja Berzsenyi — kivált ha ennek a nemzetnek tagja, megérdemli, mint egy rút áruló, az egész emberi nemnek átkát és gyűlölségét.“ „Örülök, — így fejezi be sorait — hogy te Schwartner álorczáját letépted.“¹⁹ Jól esik neki, hogy Horvát az ő műveiben épen a hazafiság erősítésére irányult törekvéseit látja, a mit többi bírálói nem vettek észre az egy Virágon kívül. „Rómát, Athénát, Spartát álmodtam, — írja Berzsenyi e kiválóan szép levelében — a magyart nagynak képzeltem, mint kalpagja s fényesnek, mint ruhája; nemzetiséget kerestem, hol tán már nemzet sincs, polgári virtusokat kívántam gerjeszteni, melyek nekünk szükségtelenek s tán helyhezettünkkel egészen ellenkezők.“²⁰

E célra szentelte eszméinek, érzelmeinek és gondolatainak legmaradandóbb s legerősb nyilatkozatait, úgy levén meggyőződve, hogy a nemzetiség érzése magában véve is hatékony tényező, a mely hazánkat a polgárosság útján mind előbbre vezet. Versben és prózában hirdette e felfogását, a mely egész működésének körét és irányát megszabta, költészetét sugallta s az írókkal kötött barátságát erősítette. A nemzetiséget nemzetfen-

¹⁹ L. 1815. máj. 15-iki levelét. *Századok*, 1879. évf. 87. l.

²⁰ L. 1811. jún. 15-iki levelét. *Uj Magyar Muzeum*, id. h.

tartó, országvédő elem gyanánt ismerte föl, a mely, ha észszerűleg fejlődik és izmosul, még visszavarázsolhatja a letűnt századok dicsőségét. Szerinte az íróknak, költőknek ez a legszentebb feladata. De ez a főnemességnek is, a mely mintegy az ország talpköveit tartja. Ha minden főúr teljesítené e kötelességet, boldogúlhatna az ország. De a kivétel ritka, mint a fehér holló. Vajjon dicsőség-e olyanok közül kiválni, a kik nemzetiségünket megtagadják, a kik nyelvünket czigány nyelvnek csúfolják, a kik e szegény ország kincseit külföldön pazarolják el? Szégyen és dicsőség egyaránt. Szégyen a nemzetre, dicsőség az egyesre.

Így gondolkozik a nemzetiségről, a melynek szilárdítása kevesek szívéen feküdt annyira, mint az övé. De azok a kevesek, a kik szerinte ugyanez ideál után indultak, az egész ország hálájára méltók, s a költészet, legalább a lyrai költészet, legszentebb jogáról mondana le, ha e kevesek dicsőségét megörökíteni elmulasztaná. Festetics György, Wesselényi Miklós és Nagy Pál a nemzetiség bátor védői vagy segítői levén s ugyanazon eszmény után haladván, a mely Berzsényit is vezette: nagyon természetesnek kell tartanunk, hogy példájuk, működésük őt ódára hevíti. Ez az ő alapfelfogásából következik. Főleg az elsőtől vár sokat s bízik, hogy Festetics működése a Georgikon és Helikon ünnepélyeiben áldásos és nemzeti nyelvünkre jótékony lesz. Festetics előtte a legnagyobb magyar honfi, a kiről büszke örömmel hallja, hogy még neje és gyermekei is tanulnak *magyarul*. Mikor azonban Rummy György a Georgikon nyomtatványaiból egy példánnyal megajándékozza s látja, hogy német nyelvű: bizalma megrendül s reménye veszni kezd. Még Festetics magyar intézete is német

nyelvű dolgozatokat nyújt? mi lesz akkor ez országból, ha leghűbb fia is így gondolkozik? „Elhűltem, — elhaltam, látván, hogy azok mind németek! — írja e dolgozatokra vonatkozólag a grófnak. Én Keszthelyen egy magyar Weimárt óhajtok látni! *A nemzetiség minden, s nincs e nélkül semmi boldogság.* Minek töltjük csűreinket, ha azokat ótalmazni nem tudjuk, nem tudjuk pedig, ha nemzetiségünket elvesztjük.“²¹ Mily csudálkozva hallja Döbrenteitől, hogy Erdélyben még a főrendűek is tudnak magyarul, hogy ott még mindenütt magyar szó hangzik, s magyar szóért lelkesedni is tudnak.²² Örvendve látja, hogy Erdélyben a „magyar világ“ közelebb áll a polgárosultsághoz, mint a Királyhágón inneni Magyarországban.

A míg a magyar nemzetiség egyes nagy pártfogóit látja, a míg ennek erősítésén fáradozó tevékenységet tapasztal, meg-megzendül lyrája. A míg a közpályán küzdők működése sikerrel biztatja, s a nagy honfiak áldozó készsége valódi csudaszámba megy: a műzsák gyakorta meglátogatják őt, hogy egyesek dicsőségét énekelje. De a mint az egyesek törekvése kezd beleolvadni a nemzet egészének munkájába, s az anyagi téren való tevékenység is némi mozgalmat idéz elő, lantjának szükségképen el kelle némulnia. Ő emberekhez kíván szólni, mint Horatius. Jellemző a korra és Berzsenyi költészetére egyaránt, hogy nem a nemzet egyetemét tartja szem előtt, csak a kiválóbbakat. A társadalmi osztályok különválása, korlátokkal elválasztott köre a költészetben is kifejezésre jut, s ő nem tartja

²¹ L. 1816. nov. 15-én írt levelét. *Pesti Napló.* 1850. évf. 65. sz.

²² L. 1812. júl. 30. és 1814. jan. 5-iki levelét.

magához méltónak, sem a költészet céljával megegyezőnek, hogy ő az egész nemzethez szóljon. „Nekünk már most egyéb nem kell — írja 1811-ben — csak fabrica, manufactura, pénz sőt még luxus is. Ezekről pedig én ódázni nem tudok s következésképen hallgatók . . . én a nemzetiség eránt már egészen kétségbeestem.“²³

Imhol felfogása a korabeli politikai és társadalmi állapotokról, a nyilvános pályán küzdők érdemeiről.

Talán nem szükség tovább időznünk a felfogás részletezésénél. Költészetének alapját egészen máshol találjuk, mint a Horatiusét; az ember, a hazafi, a magánpolgár gondolköre alig, vagy egyáltalában nem érinti a Horatius eszmekörét. Mindkettő a kor szellemét tükrözi vissza műveiben, de a Horatius kora az átalakulása, mely a régi alkotmányforma romjaira erőszakkal épített újat: a Berzsenyi kora a régi alkotmány sánczainak erősítésén munkált s ettől várt üdvöt és boldogulást. Horatius kénytelen-kelletlen belenyűgödött a viszonyok rendjébe, mert saját életét biztonságbán látta. Berzsenyi nem önéletét, de az alkotmányt látta biztosítva. Amaz az egyszerű nép fiaiba vetette reményét: emez a főnemességtől várta a haza megmentését. Eleinte csalódásnak tűnt föl költői álmuk. Horatius nem is láthatta reménye valósítását: Berzsenyi élete alkonyán bepillantott az ígért földre.

Másfelől tekintetbe kell vennünk, hogy Horatius valódi világhi, a ki osztozik korának erkölcsi felfogásában; Berzsenyi fölülelemelkedik kora súlyedtségén, s eszméi, a melyeket a nemzet jövőjéről s az emberi és költői élet

²³ L. Horvát Istvánhoz írt s. id. levelét.

hívásáról alkot, egészen egyéniek. Ő egyszerű gazda volt s nem is akart többnek látszani. Horatius megunja a nagyvárosi élet zaját és romlottságát s falura menekül, hogy kipihenje a vigalmakat: Berzsenyi folyvást falun él szűkkörű viszonyok között. Horatius nemzetének legelső embereivel érintkezik, s költői lelkét újabb és újabb élmények táplálják: Berzsenyi irtózik a nagyvárosi élettől és szelleme nem fogad el különféle hatásokat, hogy azokat költészetébe olvassza. Innen a Horatius többoldalúsága s innen a Berzsenyi eszméinek szűk köre.

Nem is az ember, még kevésbé a hazafi és philosoph világnézete hatott Horatiusban Berzsenyire: hanem a költészet iránya, a melyet a classicismus szelleme hozott magával. Már Virág Benedek is büszkén hirdette, hogy affelől „nem aggódik, mit ítél felőle a gonosz alnép“. Kazinczy hasonlókép a Horatius és Goethe szellemében szólt az irodalmi működés kizárólagosságáról, illetőleg korlátairól, mikor nyilvánosan és magánleveleiben annyszor idézte, hogy: „die Werke des Geistes sind für den Pöbel nicht da“. Berzsenyi szintén e felfogásnak hódolt, mikor attól félt, hogy művei nagyon közönségesek lehetnek, mert „közönségesen tetszenek“. De a nemzet máskép ítelt, s ítéletében sem Kazinczy, sem Berzsenyi meg nem gátolhatták. A classikai szellem e felfogásában a nemzet nem tudott osztozni s igaza volt. Ha egyesekhez szólt is Berzsenyi: a magyar szellem nagyságát, a költői lángelme hatásának egyetemességét az egész nemzet elérlette s csodálta.

Másfelől Berzsenyi főntebb idézett szavainak, a melyekben a „profanum vulgus“ tetszésétől óvakodik, épen nem kell oly értelmet tulajdonítanunk, mint közönségesen szokás. Voltakép ő magát didaktikus költőnek tartja.

Ennek az álláspontja s működési köre pedig nem lehet oly szigorúan korlátolt, mint a római lantosé volt. Ellenkezőleg: Berzsenyi később a költészet czélját tulajdonkép az egyetemes hatásban kereste, s a szigorú moralista elvei mind jobban és jobban magukkal ragadták őt, annyira, hogy az aesthetikus feladatát is összetévesztette a moralistáéval. Mint költő az emberi szívnek közös érzéseit énekelvén, s mint epistolograph nemzetét a polgárosultság felé óhajtván vezetni: hatása nem lehetett oly szűkkörű, oly korlátolt, mint előre gondolta és hitte. Bele kellett annak olvadnia a műveltség eszméiért küzdők nagy munkájába, hogy élvezzék és lelkesüljenek művein mindazok, a kik a magyar szellem művészi nyilatkozásait megérteni egyáltalában képesek voltak.

VII.

Berzsenyi ódái és elegiái.

Visszapillantás a magyar ódaköltészetre ; régi nyomok. A classikai óda. Berzsenyi előzői a classikai ódában : Bacsányi, Virág és Csokonai. Mily eszméket fejeztek ki Berzsenyi előzői az ódában ? Berzsenyi a korabeli költők eszméiből indul ki s a classicismus szellemében fogja fel a költő hivatását. Ódáinak eszméi s tárgyai : a hazafiság, a műveltség terjesztése, az erkölcsi nagyság és tisztaság dicsőítése. Részletezés : hazafias ódái, a napoleoni háborúk hatása alatt írt költeményei. Berzsenyi az egyesek erényeit dicsőítvén, eszméi magasságra emelkedik. Bölcselmi és szerelmi ódái szintén művészi tárgyilagosságot mutatnak. Elegiái. Berzsenyi költészetének legjellemzőbb sajátosságai : az erő, az érzés őszintesége, lángoló heve. Árnyoldala. Benső formáinak kitűnősége. Elemzés ; szerkezeteinek többféle neme. Berzsenyi általános eszméi. Versformái.

A régi magyar költészet épen nem gazdag a lelkesülésnek és lyrai hévnek ódai szárnyalásában. A középkori költői maradványokban néhány remek példáit látjuk ugyan a vallásos áhitat magasztosságának a hymnuszokban s a hazafiság dicsőítésének a Szent Lászlóról szóló töredékekben, a melyek a katholikus vallás eszméit szorosán összekapcsolják a magyar hazafiság eszméivel: de a mint a protestantismus széttöri a nemzet vallási meggyőződésének egységét, költőink lyrai heve inkább a feddő és tanító költészet gúnyjában nyer kifejezést, mint valamely eszme vagy ennek képviselője dicsőítésében. A megzavart erkölcsi egyensúly, mely az embereket két-

kedőkké tette, nem lehetett forrása az ódai hévnek s a lélek fölemelkedésének. Jóllehet a protestáns írók mélyen meg vannak győződve felfogásuk igazságáról: ez igazságnak alig van egyetlen sugalma is, mely a középkori vallásosság megható áhitatához fogható volna. Ha e tény okát vizsgálónk: aligha kellene azt máshol kutatni, mint a protestáns írók tanító céljában s abban a törekvésben, hogy a saját vallási meggyőződésük igazságára minden áron rábeszéljék a régi valláshoz ragaszkodókat. E rábeszélés, e meggyőzni igyekvés kedvezhetett a szónoki érvek mentül tömöttebb sorainak, de nem tudta meghatni a szívet, mintha hiányzott volna belőle a lélek magasztos heve s az eszme varázsa. Szkhárosi Horváth András feddő verseiben itt-ott lehetetlen észre nem vennünk a meggyőződés erejét, a hang zord őszinteségét, a gúny hevét s az elkeseredés magas röptét: de mind ez sokkal alárendeltebb szerepet játszik e művekben, semhogy a tanítói cél, a régi vallástól való elriasztás gyűlölete ne uralkodnék első sorban az írón, a kinek pedig lett volna tehetsége más körülmények között a fenségig emelkedni hatalmas hangjával és szilárd meggyőződésének erejével.

Ha a XVI. század végén s a következőnek elején az ódai szárnyalásnak, a lélek magasztos fölemelkedésének őszinte hangjait keressük: nem a műköltészetben kell kutatnunk, hanem az énekes könyvekben, főkép az unitáriusok és szombatosok énekes könyveiben, a melyek sok szép példáit őrizték meg a törhetetlen bizalomnak Isten s a kisdéd felekezet jövője iránt. Ezekben több nyoma van a vallásos felbuzdulásnak, az Isten dicsőítésének, a szív áhitatának s mély meghatottságának, mint az ekkor keletkezett másnemű protestáns lyrai darabok-

ban. A középkori hymnuszok fenkölt heve nem egy sorukban lüktet, s vannak egész versszakok, a melyek a héber zsoltárok tiszta és erős lelkesedéséhez, magas lendületéhez is közeljárnak. Ez énekekben tehát megtaláljuk az ódai hevülés magasságát, az eszmék éltető erejét s uralkodó hatalmát, a hang mély őszinteségét, a nyelv szokatlan báját: de a művek természetüknél fogva majd semmi hatással sem lehettek a világi lyra fejlődésére.

A XVII. század világi íróinál sehol sem találunk a fenségnek, a lyrai pathosznak hasonló nyomaira, kivéve az egy Zrinyi Miklóst s ennél sem annyira úgy nevezett idylljeiben, mint inkább *A török Afium ellen való orvosság* című prózai művében, a melynek bevezetése egészen s tárgyalásának is több helye mutatja, mily magasra emeli a költőt mély meggyőződésének sugalma, célja iránti lelkesedése s valódi ihlete. A szónoki fenség bizonyára sokszor érinti az ódai hev fenségének határait: ezt pedig Zrinyinek idézett művében számos helyen föl ismerjük. Midőn azt kérdi: „Miért kelljen elvesznünk, vagy kétségbeesnünk, míg csontainkban velő, ereinkben vér, míg Isten mennyországban a mi birodalmunk lehet, míg kezünkben kopját, markunkban szablyát szoríthatunk?” — érezzük a költő egész lelkét betöltő eszméje hatását, a melynek legfőbb tényezője az erős meggyőződés igazi heve s a lelkesülés őszinte hangja, a melyhez hasonlót csak Bessenyeinél s még inkább Kazinczynál találunk a következő században.

Az ódai hang verses költőinknél a XVII. században szint oly gyéren található föl, mint az előbbi században, s a mennyire mégis nyomaira akadunk: a vallásos költészetben, zsoltárfordításokban találkozunk vele. Molnár Albert zsoltárfordításaiban számos helyen akadunk a

kifejezéseknek erővel teljes méltóságára, a gondolatok fenköltségére s arra a lyrai hévre, a mely az eredetieket a költészet minden más termékétől annyira megkülönbözteti: de mint fordítások csak részben bizonyítják a költő eredeti tehetségének az ódai lendületre való rátermettségét. Több méltánylattal szólhatunk Rádai Pálról, a ki istenes énekeiben a töredelemnek és Istenbe vetett bizalomnak, mély áhítatnak, keresetlen őszinteségnek számos megható hangját érinti. S a miben Rádai előzőit fölülmúlja: énekeiben a reflexiót érzés járja át, s viszont az érzés reflexiót költ benne. Az Istenhez vonzó szeretete s az Istennek az emberiséget szerető hatalma mintegy magasabb harmóniában egyesülnek, s ha Rádai ment maradt volna a túlságos részletezéstől, énekei e tekintetben szinte utolérték volna a középkori himnuszok magasztosságát. Így nála is csak egy-egy versszak emelkedik ki, de az mindenesetre a legsikerültebbek közé tartozik, a milyeneket koráig a magyar lyrai költészet e nemből fölmutathat. Például idézzük ez egyetlen versszakot:

Oh uram, mely nagy a te szerelmed!
 Ki szegény féreg-szolgádat megszánod.
 Sőt feljül adod arra kegyelmed,
 És nyomorúttól. tőlem azt kívánod,
 Hogy szeresselek téged, oly Istent,
 Ki lábad alá rekesztettél mindent.

Rádaitól kezdve verses költészetünkben jóformán Ányosig nyoma is alig van a lyrai lelkesedésnek s az ódai szárnyalásnak. Bessenyei számos művében tépelődik a lét nagy kérdéseivel, nemzetünk s a nyugat műveltsége közti roppant távolság fejtegetésével: de inkább prózai műveiben emelkedik néhol az ódai hevülés hatá-

ráig, semmint verseiben. Ányos minden ízében lyrai költő, de inkább a mély borongás, a szemlélődő tépelődés, az elegiai panasz költője, mint a magasabb lelkesedés. Azonban van néhány költeménye, a melyekben fölül-emelkedik az elegián, szenvedélye magasra csap s néhány versszakban ódai tűzzel énekel. A *Kalapos király* című gúnyos költeménye kétségkívül legerősb szárnyalása hazafias elkeseredésének, önérzetének, az idegenek iránti gyűlöletének s mély megvetésének.

Balassa Bálint óta, a kinek néhány szerelmi és vitézi dala közeljár az ódához, egészen a mult század második feléig az ódai felbuzdulásnak alig volt más forrása a vallásnál. A kurucz énekek szívrehatóan panaszolják a nemzet szenvedését, de az ódáig nem emelkednek. Ányos az első, a ki egy sokáig visszarezgő hangot üt meg az ódai költészetben. Hazánk súlyedésének keserű érzése innentől fogva épen oly kizárólagosan uralkodik az ódai költészetben, mint előbb a vallásos ihlettség. Különféle változatokban ismétlődik ez alapérzés magánál Ányosnál, Baróti Szabónál, Virágnál és Bacsányinál s jóformán csak az egy Dayka az, a ki inkább szerelmi bánatát zengi, mint hazafias fájdalmát. A hazafiság tán sohasem volt erősebb összekötő kapcsa íróinknak, mint ez idétt. A hazafiúi felbuzdulás, az idegen erkölcsök és szokások gyűlölete, a lehanyatlott mult dicsőségének fájdalmas emléke a jelen sivárságával szemben: valamennyi ekkor élt magyar költő lantján megrezdült, s bármely irányhoz csatlakoztak is költőink, a hazafiság első, majdnem egyetlen eszméjük volt, a melyhez vissza-visszatértek, mintha érezték volna, hogy a sokkép meggyengült nemzetiség csak ez úton képes újra szilárdulni, erősödni. Voltaképen az 1790 előtti magyar lyrának csak ez az egy húrja

adott őszinte hangot. Sőt nemcsak lyránk, de egész irodalmunk ez eszme hatása alatt kezdett fejlődni; s midőn a visszahozott szent korona országszerte reménynyel töltötte el a szíveket: ez eszméhez csatlakozott a jövő sejtelve Bacsányinál és Kazinczynál, a kik versben és prózában egyaránt hangot adtak a nemzet jogainak, a haza jövő életébe vetett bizalmuknak s annak a hitüknek, hogy Magyarország a haladás útjára fog lépni. A magyar nyelv jogaiért küzdenek íróink, legkivált Kazinczy, a kinél senki sem érzi jobban az új idők fuvalmát. Magához kívánja csatolni összes íróinkat, a kik szerinte készek lesznek a nemzeti nyelvet tanítani s művelni, hogy irodalmunkat felvirágoztassák. „Vétkezik a haza ellen — kiált föl — a ki ezt a szent szándékot teljes erővel elő nem mozdítja! a ki kész nem lesz ezért minden hasznát, előmenetelét fel nem áldozni!” A maradék átkával fenyegeti a késlekedőket, s buzgalma hevében élénk színekkel rajzolja képzelt jövőnk nagyságát.

Bacsányi nemcsak a magyar nemzet, hanem általában az összes népek szabadságáért lelkesül, s az a két versszakos költeménye, a mely a francia forradalom eszméinek hatása alatt a nemesség és királyok ellen a jobbágy-ságot veszi védelmébe, mind a hang merészségére, mind az érzelem hevére egyetlen az akkori magyar lyrában. Ennél magasabbra sem Virág, sem Csokonai nem emelkedtek. De amaz, bár szűkebb körű, néhány igazi ódát írt. Emez pedig új eszmékkal termékenyítette meg a magyar ódai költészetet, s a Lillához írt költeményei közt nem egy van, a melyben a szerelem heve addig páratlan magasságra tör. Azonban Csokonai a fenség nyugalmától távolabb marad, mint Virág, a ki Berzsenyinek, mint föntebb mondánk, igazi útmutatója.

Ha tehát a Berzsenyi előtti magyar ódaköltészet állapotát röviden jellemezni akarjuk, azt kell mondanunk, hogy a hazafiság eszméi Virágnál, Bacsányinál és Kazinczynál, a szerelem heve és a bölcselmi eszmékkel való tépelődés Csokonainál és Daykánál jutottak először ódai magaslatra. Virágot és mesterét, Horatiust, Berzsenyi tanulmányozta, Csokonai idegen maradt előtte. Amannak költői és hazafiúi koszorújáért versenyezni élete legfőbb céljának tartotta: emennek érzelmi csapongásai közt nem vette észre azt sem, a mi valóban maradandó becsű. A classicismus merevsége, a mely Berzsenyinek a költészetről való fogalmát oly szűkkörűvé tette, szöges ellenében állt a Csokonai mozgalmasságával, elevenességével s a népies felé hajló erős irányával.

Talán nem volt magyar költő, a ki oly eszményi magasságban látta volna az igazi lantos hivatását, mint ő. Nemcsak tanítója, mestere akart lenni nemzetének, hanem valóságos prófétája, vatese, a ki a hazafiság legszentebb érzelmeit, az erkölcs legtisztább képviselőit, a művelődés legelszántabb bajnokait, a vitézség, a nagyság, a szellemi erő legkimagaslóbb megtestesítőit állítja mintákul a megromlott nemzet elé s az egyesek erényeit az általános eszmék magaslatára emelvén, egyéni érzelmeit az egyetemes, a nemzet egész életére kiható nagy eszmék hordozójává avatja s így az alanyiságot az értelem fenköltéségével mintegy tárgyilagositja. Az addigi magyar ódaköltők tüze keblében új lánggra gyúl, s az eszmék, a melyek addig az ódaköltők lantján zengenek, mintegy magasabb összhangba olvadnak nála és szokatlan erővel, szabatossággal s fenséggel találunk kifejezésre. Az előzők vívmányaiból indul ki, de lángelméje mindent újjáteremt s a kölcsönzést is az eredetiség zománczával

vonja be. A hazafiság eszméit „képzelete forróságával“ mintegy újra alkotja s a régi héber lantosok magasztos felhevülésével szórja tüzének villámait az elkoresosult ivadék közé, a melyet sem a múlt dicsősége nem táplál, sem a jelen nagyság egy-egy isteni herosa nem lelkesít. Csak ő veszi észre az emberfölöttit, a kiválót, a nagyot, akárhol jelentkezzék az: a tudományban, a költészetben, a nemzeti élet bármely terén. De minden kiválóságnak, az erkölcsi nagyság minden nyilvánulásának egy az alapja: a hazafiság.

Költészete szorosan véve a magyar hazaszeretet költői kifejezése. Bármily gazdag a magyar lyra hazafiúi érzelmekben: nincs magyar költő, a kinél ez érzelem oly kizárólagos, oly mindennek fölött uralkodó lenne, mint nála. S különösen nincs ódaköltő talán a világirodalomban sem. Legszebb ódái ebből az érzésből fakadnak a *Virág Benedek*hez címűtől egészen a *Gróf Mailáth János*hoz címűig.

Azonban a hazafiság eszméjét s érzelmét többféle változatban énekli Berzsenyi, és hangja a szilaj harag, a prófétai kétségbeesés, a mély megvetés hangjától kezdve az elegiai ellágyulás hangjáig számos fokozatot mutat, de a kegyelet őszintesége azok iránt, a kik a multban „bölcshintőzetek által a lebegő kormányt csendes révpartra vezetvén, spártai erkölccsel s törvénnyel örökre lerakták a magyar alkotmány bérceztalpaikat a maradéknak“, s azok iránt, a kik a jelenben a nemzeti jogok bátor harcászai akár az országgyűlésen, akár a harcmezőn, mindig megható, mély s természetes. A mult nagyságát, a letűnt századok dicsőségét senki sem érzi jobban, senki sem magasztalja odaadóbban s a mi kiválót vesz is észre a jelenben, csak annyiban bír előtte értékkel, a meny-

nyiben a mult nagyságának mintegy visszhangja. Viszont elkeseredése azért oly sötét, haragja oly izzó *A magyarokhoz* című ódában, mert a jelen nemzedéke levetkőzte az ősök bajnoki köntösét, idegennel cserélte föl nyelvét s puhaságba súlyedt. A letűnt fényes kor s az önmagát emésztő tétlenség kora közti roppant távolság ifjú éveitől kezdve folyvást képzeletében él, s a mit Baróti Szabó, Ányos, Dayka és Virág jóformán csak leplezve mertek kimondani, azt ő piritóan a nemzet szemébe vágja. Hivatkozik a multak minden nagy emlékére, a világot ostromló török napkeletet leverő hatalmára, a XVI. század meghasonlására, Attila és Hunyadi vitézségére, midőn a félvilággal szállt szembe e nemzet s mégis fentartotta spártai erkölce: de íme „rút sybarita váz“-zá lőn, elkorcsosult s a tétlenség kígyói marják. Önmaga ellen fordult, s nagy ereje önromlását készíté elő. A kétségbeesés e sötét tömkelegéből sehol sem mutatkozik kivezető Ariadne-fonál. Ugyanakkor, midőn *A magyarokhoz* című óda végleges formáját nyerte, a Kazinczyhoz írt epistolában ez eszme hatását érezteti a költő, midőn így szól:

Csak a magyar szűnyad mély rögzésben,
Midőn minden népek fölébrednek
Az égi szent paizs villámjára,
Nem fut versenyt a szent Olympián,
Csak a győzők pálmáit bámulja.

Egész gondolköre s érzésvilága benne van *A magyarokhoz* című hatalmas ódában, mely költészetének mintegy összkinyomata nemcsak formában, de tartalomban is. A spártai erkölcs s törvénytisztelet a *Horváth Ádámhoz* című költeményben is középpont; tündér szerencsénk kénye s változandósága *A tizennyolczadik század-ban* s az *Amathus-*

ban is kifejezést nyer. A költő nem tud másban izzó szenvedélyére csillapítót lelmi, csak abban a keserű lemondásban, hogy „forgó viszontagság járma alatt nyögünk“. Az ó-világ nagy birodalmai is romokban hevernek, minden így jár az ég alatt, nincs örök élete semminek. E sötét vigasztalásban az az enyhítő, hogy a sors kénye a nemzeteken is uralkodik, s hatalma alól a magyar sem vonhatja ki magát. Tehát mintha önhibáján kívül, a természet törvényének hódolva lenne kénytelen elbukni. E fásult reményben több a kétség, mint a vigasz, több az önmagával való küzdés, mint az enyhület. Tudjuk, hogy majd tíz évig hordozta s alakította ez eszméket Berzsenyi, nem csuda, hogy azoknak egész körébe mintegy beletemetkezett, és siralomhoz szokott lelke nem tudott kiemelkedni a kétségbeesés örvényéből.

Az emlékezés ihlettsége összeolvadva a jelen felindulásával alig nyert valaha nálunk költőibb kifejezést, mint Berzsenyi említett ódájában s mint *A felkölt nemes-séghez* (1797), *Herczeg Eszterházy Miklóshoz*, *A tizennyolczadik század*, *Nagy Lajos* és *Hunyadi Mátyás* címűekben. A két elsőben mintha váratlan meglepetés hatása alatt állana s ámuló szeméből örömkönyek fakadnának, hogy nemzet-féltő aggodalmát remény váltja fel: a régi vitézség újra születik, Hunyadi büszke zászlói újra lengenek, s a szabad nemzet önként áldozza életét a királyért s hazáért. A dynastikus hűség hazaszeretetének lényeges alkotója lévén: a nemzet önvédelmét nem tudta elválasztani a királyi trón oltalmazásától, mint a *Felséges Királyunknak Keszthelyre várátásakor* s *A tizennyolczadik század* című ódái félreismerhetetlenül bizonyítják.

Az Eszterházy Miklóshoz írt ódát maga Berzsenyi „legszentebb“ ódájának tartja. Úgy látszik, sokan hízel-

gést láttak e költeményben, holott egészen világos a költő czélzata, midőn azt mondja: szép a harczi babér, szép a vitéznek sebhelye homlokán, de százszor szebb a tudomány nymbusa. Mintha azt mondaná: te már kitűntél a csatamezőn, igyekezzél még jobban kitűnni úgy, hogy éleszd a műveltség világát a nemzetben, rontsd le a gátakat, hiszen dús földi javaid vannak, a melyekből ne az *idegen*, hanem a *hazai* múzsa oltárain áldozz. „Ne úgy nézd ezen ódát — írja Kazinczy keserű ellenvetéseire — mint költői mívet vagy valamely üres hízeltelést, hanem mint hazafiúi áldozatot, melylyel én a leg-hatalmasabb magyart a poezis fátyolában az ő legszentebb hazafi kötelességére emlékeztetem és a magyar Múzsának nevében előtte leborúlok. Tekintsd meg azt, kérlek, még egyszer ezen szempontból, s látni fogod, hogy ez nem hízeltetés, hanem igen finom s alattomos szemrehányás.“¹ Berzsenyinek igaza van, s művéből hízeltelést még a rossz akarat sem magyarázhat ki. Midőn így szól:

Minden nagy és szép, melyet az ó világ

És a jelenkor mívei közt esudálsz:

Bajnok, dicsőség, fényes ország:

A tudomány gyönyörű gyümölcse —

nyilván azt mondja, hogy itt várja Eszterházyt a méltó pályabér, a dicsőség templomába csak a tudomány útján juthatni be. Ezért dicsőíti Széchenyit, mert a M. N. Múzeum alapítója a tudományok gyámolítását s fejlesztését tartja szem előtt, s így valódi atyja lett nemzetének.

1797-től több mint tíz évig egészen a napoleoni háborúk izgalmai alatt élt és írt Berzsenyi. Mint maga mondja:

¹ L. Kazinczyhoz 1811. febr. 15-en írt levelét.

rettegéssel nézett az erős hadak istenére s az európai nemzetek aggodalma egész súlyával nehezedett a sömjéni, majd a niklai remete-költő szívére. Megdőbbszentő volt Európa sorsa. A „harcz s dicsőség kénye“, Napoleon, megingatta Magyarország alapjait is. A hazafi kétségbeesése annál sötétebbé lőn, mert a kifárasztott nemzet felé sehol sem intett biztató sugár. Az ön siralmába visszahullt költő, hogy kiemelkedjék e kétségbeesésből, a magyar egyetlen büszkeségéhez, a vitézséghez kötötte reményét s a távol és közel mult példáival élesztette hamvadó lelkesülését. A vitézséget állította a nemzet elé egyetlen mentő gondolatul a maga ős erejében, a merészség, a tenni akarás izzó hevében, a mely megacézolja a fölkelő nemesség karjait. Nemcsak a trónt kelle megmentenünk, óriási feladat várt hazánkra. Saját létalapja forgott veszélyben, s a csatába induló seregre volt függesztve Európa szeme. Minden, a miért őseink véröket ontották, a nemesség szabadsága, az ország területének épsége, a nemzet élete kockán forgott. Az ellenség vakmerő győzelmei napról-napra fogyasztották reményünket, s immár a végső tusa bizonytalan kimenetele előtt álltunk. Az ulmi ütközet megnyitotta Bécs és Pozsony kapuit a győzőknek. S a költő, a ki előbb el akarta magától üzni az ádáz tengerek módjára forrongó világ pusztulásának gondolatát, abban keresve enyhülést, hogy az alkotás és romlás egymás után váltakozik: most megrettenve a veszély hírére, hazafi aggodalma a lant feszült húrjaiba csapván, rémülve kiált fel:

Mit hallok! Árpád honja határain
 Ágyúk dörögnek! rettenetes veszély
 Zúg, mint dagadt felhők morajja
 S Bosporusok zokogó nyögése.

Látja a hon fegyveres őreit rémült futásban, a csata-
rendet éktelen zavarban. Nincs hát remény már? Ütött
a végóra? A lánczot nem ismert magyar szolgaságba
súlyed? Az a nemzet, mely ezerszer győztesen mérkőzött
az ellenséggel, most hajtja szilaj nyakát járomba? A régi
vitézség nem tehet-e újra csodákat? Zrinyi dicső halá-
lának emléke nem lelkesíti-e többé a magyart? Az nem
lehet, hogy az ősök vére hiába ömlött volna ki e haza
szabadságáért! Hisz újra feltámadtak vitéz őseink, fegy-
verben vannak a székelyek, hajdúk, kunok, horvátok és
rácok. E látvány fölemeli a költőt:

Örvendj hazám! nézd: mennyi jeles sereg

Kész érted önkényt ontani életét.

Ó bátran örvendj! mert megőrzik

Hantjaidat született vitézid.

Remél a győzelemben, hisz' e nép Attila magva; ez
szerezte a hazát, ez csatázott Hunyadi alatt, ez mentette
meg Mária Terézia ingó trónusát. Bátran küldi e hadat
a csatasíkra, bizván, hogy őseink istene vezérli azt s
vagy borostyánnal tér vissza, vagy vérét ontja a honért.

Az ulmai ütközet és A felkölt nemességhez (1805) című
ódák hangjában az öröm is megrezdül. Berzsenyit az
ősi vitézség ragyogó napja derítette föl s nem tudta
elhinni, hogy ez öröm oly kevés ideig tartó lehessen.
A magyarokhoz (1807) című ódájában már félénkebb a
reménye. Egész Európa vérben hörög, Napoleon nemze-
teket temet s országokat alkot. Szárazon és vízen egy-
aránt foly a kegyetlen tusa. Hazánk népe tanácsra gyűl,
hogy iszonyúan hányatott hajónkat biztos révpartra kor-
mányozza. Berzsenyi az alvó nemzeti lélek fölébredésé-
től várja a menekülést. Nem sokaság, hanem lélek és

szabad nép tesz csudákat. Újra hivatkozik a letűnt nagy nemzetek példáira, de hivatkozik Budavár visszavételére is, mintha azt akarná mondani, hogy a magyar is volt már oly nagy, mint a római és görög, ez is megmutatta már, mit tehet az elszánt merészség, a kemény akarat.

Ime a költő félénkűlő reménye s növekvő aggodalma, halványuló hite s vigasztalan kétsége. Képzeli el a magában tépelődő, az elvonultságban aggódó költőt, a ki csak ebben az egy gondolatban élt: a haza veszélyben van s megmentése az ősi vitézség megújulásától függ; a ki bizott ez ősi erényben, a mely hazánk létalapját annyiszor fentartá, de a kinek reményét a győri kudarcz oly kegyetlenül szét tépte: nem volt-e indokolt most már kétségbeesése, a mely oly régóta égette lelkét, nem riadhatott-e méltán a súlyedő nemzetre, hogy romlásnak indult, hogy sybaritává lőn? Berzsenyinek az 1810-ig írt hazafias ódái mint chorus zengenek *A magyarokhoz* czimű mellett; részint azok magyarázzák ezt, részint ez világosítja fel amazokat. Mindenikben a nemzethez szól, mint egyetemes egészhez, a melybe lelkesedést akar önteni, a melyet buzdítani, tüzelni akar, vagy a melynek jövőjén kétségbeesik.

Berzsenyit azonban — mint fentebb érintők — nemcsak az egyetemes és egyéni kiválóság vagy általános veszély nagysága ihlette mint ódaköltőt. Megtalálta magára függesztett szeme a közönséges mértéken fölülállót úgy a természetben, mint az egyesekben. Ezeknek erénye és dicsősége ép oly lelkesedésre hevíté, mint a közérzés. Az egyesek erényeit épen azért dicsőítette, hogy példákat mutasson a satnyuló nemzedéknek, a mely annyira hajlandó megfeledkezni azokról. A kegye-

let őszintesége a költő csodálatával olvad össze e nemű költeményeiben, a melyeknek mindegyike más-más ihlet szülöttje, más-más eszmekörben mozog ugyan, de szorosan véve mégis egy alapeszméből sarjad, hogy tudniillik az igazi hős a közjóért áldozza életét s ezért öntudatában, önérzetében keres jutalmat; a derék nem fél az enyészettől, mert neve a maradék szívében tovább él. A költészet, tudomány, a hazafias tettek, a műveltség terjesztése, a kormány vezetése, az emberiség-boldogító eszmék hirdetése, az idő bölcs felhasználása a mi szépet és jót alkotnak s tenyésztenek, mind méltók a lelkesedésre s bizton várhatják a jövő századok áldását. A közönséges ember neve homályba vész: de a ki bármely téren kimagaslik, számot tarthat polgártársai tiszteletére, főleg nálunk, a hol azoknak a kevés kiváló férfiaknak kell a szunnyadó erőket ébresztgetniök, a kik nagyrészt, csupa hazaszeretetből, választották tövises pályájukat. Ezek az Isten kiválasztottjai, mintha nem is e földről valók volnának s mint tűzoszlop fényeskednek a sokaság előtt erényeikkel, önfeláldozó tetteikkel, talentumaikkal vagy épen a közjóra áldozott kincseikkel. Berzsenyi mindegyikben a magasztos erényt csodálja, a mely nagy alkotásokra képes; mindegyiket a költészet fénykörébe vonja s a lyrai művészet ihlettsége hazaszeretetének melegével párosulván, mindegyiket egy-egy mythikus hőssé avatja, a milyenek a régi Hellász és Róma történetében félistenekként működtek. Alakjaikat a lyrai hév fenkölsége sugározza körül, s a dicsőség nymbusa lebeg fölöttük.

Kazinczy pályája különösen meg hatja. Öt-hat költeményben fejezi ki csodálatát iránta s ezt a csodálatot átviszi Kazinczy szenvedéseinek s dicsőségének osztályo-

sára is, gróf Török Zsófiára, a kinek azt kívánja, hogy Kazinczy művész koszorúi közé aggasson szelid myrtus-ágakat s ifjítsa meg szerelmével, hogy tovább is zengjen éneke. A kit a műzsák vezetnek, az az életet csak fényes álomnak látja s a magányban is fenkölt szellemekkel társalog. Kazinczy mellett Virág Benedek és Kis János iránt lelkesül leginkább a magyar költők közt. Amaz pályát mutatott előtte s a hazaszeretetet dicsőítette, emez álmatlan éjjelein négy fal közé zárkozva terjeszté az áldást az erkölcs szépségeinek rajzával, a csapongó elme szelid oktatásával, a jónak a széppel való művészi kapcsolatával. *Péteri Takács József*hez című ódájában is ez utóbbi eszméből indul ki. Azt tartja bölcsnek s igazi költőnek, a „ki a széppel köti össze a jót”. Ez szerinte a legdicsőbb érdem, ez az elmének égi bélyege, a mely isteni szikra. Horváth Ádámot őseink bajnoki tetteinek, a régi dicsőségnek magasztalására buzdítja a hozzá írt ódában, Kisfaludy Sándort pedig a szerelem édes keserveinek zengésére, azt hívén, hogy benne Sappho és Petrarca hervadatlan érdemei egyesültek. A *Horatiushoz* írt műve a tanítvány lelkesedése a mester elérhetetlen dicsősége iránt, a mely annál ragyogóbb, mennél jobban távolodunk korától. A nyugodt megelégedést, nemes érzeményeinek tiszta forrását, az idővel okosan élést kívánja tőle eltanulni. A *Horác* című költeménye nem egyéb, mint a római lantos világnézete magyarra fordítva tömören s ékesszólóan. Mintha magát Horatiust hallanók e versszakban:

Használd a napokat, s a mi jelen vagyon,
 Forró szívvel öleld, s a szerelem szelíd
 Éizésit ki ne zárd, míg fiatal korod
 Boldog csillaga tündököl.

A Balaton-ban Matthissont, a ki a genfi tavat oly eleven színekkel festette, a Balaton vidéke szemléletére hívja s művészi ecsettel rajzolja a sok régi erős vár omladozó falait, a századokat látott vadon erdőket, a búzakalászhok hullámos tengerét, hol „a barnúlt arató víg dal közt hosszú képét rak“. Még egy másik művében, a *Magyarország*-ban is magasztalva szól honunk szépségeiről, Árpád gazdag aranyhantjairól, a melyeket Európa is irigyel tőlünk. Mind a kettőben szabadnak s vidámnak mondja a népet, a melyen kegyes Titusok uralkodnak, de ez utóbbiban a jólléthez még a tudományok s művészetek varázserejét szeretné csatolni. Óh, bár — sóhajt fel — szállnának le hozzád Hellász isteni:

Akkor csillagokat hatna kevély fejed,
S elbámulna rád a zenith és nadír,

mondja Horatius szavaival. Körülbelül ugyanaz az alapeszméje, mint az említett *Herczeg Eszterházy Miklóshoz* címzett ódának.

A művészeteknek s tudományoknak az anyagi jóllétet finomító hatása aligha nyert nálunk költőibb kifejezést, mint a *Hymnus Keszthely isteneihez* című ódában, a melyet Berzsenyi 1817-ben írt Festetics helikoni ünnepeinek elsejére. A földművelés, szerinte, először kezdte megszelídíteni az emberiség vad erkölceit, midőn Ceres a búzakalász ismeretére vezette őt. Gondtalanul, nyugodtan élt akkor az ember, „sátoriban az aranyvilágnak“, de szellemi ereje mélyen szunnyadt. Apollónak kellett zengenie, hogy az állati nyűgöt levetkőzze, a szép, jó s igaz mennyei csirái fejlődésnek induljanak. S csakugyan új világ nyílt körül:

Forró melle dagadt, homloka virrada,
 Elméje szárnyalt, s a tudásnak
 Békerülé sivatag határit.

A költészetben nyilatkozó isteni erőnek hatalma terem-
 tette meg az ó-világ remekeit, ez teremti meg az új-világ
 csodáit is.

Kronos leánya! s Delphi nagy istene!
 Ti munkátok azon titkos örök kötél,
 Mely a halandó port s az Istent
 Egy csuda mívbe csatolva tartja.

Lelkesülésének hevében azt hiszi, hogy hazánk művelt-
 sége Festetics udvarából fog kiindulni. A harcban erős
 nemzet lerakja fegyverét ez új vívmány előtt s áldozni
 fog a műzsáknak, a kik erkölcsi életét újjászülik.

A Festeticsek hazafisága és áldozó készsége többször
 ragadták őt lelkesülésre, mióta György gróf jótekon-
 yágának híre elhatott hozzá. A *Keszthely* című költe-
 ménny nyitja meg a Festeticsekhez írt ódák sorát, a mely
 maga nem óda ugyan, de egyike a Berzsenyi legsike-
 rültebb műveinek. A plastikus rajz után ritka művészi
 hatást ér el a költő, midőn azt mondja, hogy ama feke-
 túlt falak közé meneküljetek ti műzsák, mert

Ott vár titeket egy böles s kebelébe zár
 Egy nagy férfi, kinek lelke periklesi
 Száznak született, s a ki virágkorát
 Rómának ragyogóbb színre deritené.

A nagyításnak nála e szokott alakja mindig ismét-
 lődik, valahányszor a Festeticsekhez szól, legkivált
 Györgyhöz, a ki úgy tűnik föl előtte, mint valamely
 „jöltévő istenség“. Mindenfelé áldást szór s „kebelében
 érzi tettei bérét“. Ő is oly forrón szereti hazáját, mint
 Festetics, de nincs fejedelmi kincse s csak az erény

magasztalásában ömledez szíve. Úgy van meggyőződve, hogy Festeticsnek az irodalom oltárára tett áldozatai fogják hazánk egét földeríteni, hogy az idegen szellem s idegen nyelv pusztítását ő fogja útjában megállítani. Azt hiszi: Festetics a legnagyobb hazafi, a kinek tetteit ismeri e nép s neki köszönheti, hogy törekvésünk célja, nyelvünk jogainak biztosítása immár közel van; ezért — így végzi művét —

Vár a dicsőség trónusa, menj s vezér!l!

A véghetetlen századoknak

Nagy neved érdemit általadtad.

Festetics Lászlót is atyja példája követésére buzdítja, mert ő lesz e hon „legnemesebb fia, híve, disze“. Őt is áldozó készségre ösztönzi, mert „a nagyra termett áldozatokban él“.

A *Görög Demeterhez* című ódában boldognak mondja a fejedelmi sarj nevelőjét, a ki annyi országok s koronák reményét vette kezébe; de e boldogság áldozatokat követel. Sokszor kegyetlen sors vár a nevelőkre, mint Nero és Seneca példája mutatja, s azért kívánja a költő, hogy ezt a példát felejtse el Görög s tartsa szem előtt, hogy Konnidásnak a Parthenonban emeltek szobrot. Nem fél, hogy a király és nemzet közt újra ismétlődjenek a százados félreértések. A magyar hű királyához, s ez végre ismeri népét.

De talán senkinek sem adóz őszintébb magasztalással, mint Felsőbüki Nagy Pálnak, a kit az országgyűlésen mint Cicerót lát, a fölkelő seregben pedig mint Hectort s Kinizsit. Idősb Wesselényi Miklós halála is mélyen meghatja. Nem meteor volt ő e haza egén, hanem sokáig égő olympi láng, a kit minden jók csodáltak, mint „az

Egész javát titkon segítő mennyei tüneményt“, s a kinek neve „rettenetes vala és imádott“. A Prónay Sándorhoz írt ódája ama lelkesült öröm kifejezése, mely a költő szívét egészen elfogulttá tette, midőn őt Prónay az egybegyűlt nemesi rendek előtt a vármegye termében üdvözölte. E tényről Erdélyi, úgy tetszik, némi kicsinyléssel szólt s nem vette észre, hogy Berzsenyit nem a pusztá kitüntetés fakasztotta lelkesülésre, hanem ama váratlan körülmény, hogy az elvonúlva élő költőt, a kinek addig egyetlen sora sem jelent meg nyomtatásban, úgy állította a nemesség elé Prónay, mint a ki épen talentumainál s hazafiságánál fogva nemcsak a megyei, de az egész hazai közönség tiszteletét kivívta. Másfelől Prónay Sándort úgy tekintették akkor, mint a magyar műveltségnek egyik előharczosát. Tőle nyerni kitüntetést egy oly szerény embernek, mint Berzsenyi volt, bárkit is meghatott volna, a minthogy íróink mind úgy fogták föl akkor e tényt, mint magának az irodalomnak kitüntetését. Érzem — úgy mond — mely diadal s mi kevély dicsőség téled nyerni borostyánt,

Tőled, ki pályánk tárgyait ismered,
 És nagy fényű atyád s híres ipad szerint
 Ösztönt, paizst, tört nyujtva munkálsz
 A haza, nyelv s tudomány ügyében.

A gróf Teleki Lászlóhoz írt óda az által emelkedik eszmei magasságra, hogy úgy dicsőíti Telekit, mint a ki Mátyás király ivadéka, s a nagy király fénye a Telekiek fájának „nemzeti bélyege“. Telekinek is, a ki a fél Európát beúttazta, az legyen legnemesebb feladata, hogy a nép erkölceit szelídítse, pártolja a tudományokat s az irodalmat, tanítsa meg a nemzetet önbecsét ismerni,

mert csak az a nemzet nagy, szabad és boldog, a mely az erkölcsi élet nemes ösvényén halad. Berzsenyi úgy ítélte ez ódájáról, hogy benne kilépett a költészet korlátaiból s igen szárazon okoskodik. „Valóban — így ír — nehéz a komoly igazságot cifra ruhába öltöztetni; csak úgy akar és szeret ő mindenkor megjelenni, mint a mezitlábos Cato a világ thronusán.“² Mi nem látjuk a művön a költő fáradságos munkáját, jöllehet bizonyos, hogy sokáig hordozta magában az eszmét, míg az művészi alakult lelkében. Kétségkívül csekélyebb becsű ennél a *Felsőbüki Nagy Benedekhez* című óda, bár tele van sententiákkal, a melyeknek egy része Kazinczyra vall, mint mesterre. A nagyreményű ifjú jövője megragadta Berzsenyi képzelmet s azt óhajtá neki: legyen pályája fényes, a mi a születésénél fogva nagyot még magasabbra emeli; legyen hatalma erős, mert „az erény hatalom nélkül csak gyámtalan árva“.

Utolsó hazafias ódája a *Gróf Mailáth Jánoshoz* 1830-ban írott. Nem az indulatok rohanó árja zeng ez ódában, mint maga Berzsenyi mondja, hanem csak az esti nyugalom után áhítozó költő szelíd dala. Fájdalmas visszaemlékezés vonul át képzelmen: a letűnt ifjúság tündér világának képe, a felindulások heve, mikor a „haza szent lángja“ dagasztá keblét. Ha — úgy mond — szózata Mailáth szép lelkére hatott: nem volt pusztá hang.

S ha szépnek érzed férfias énekem,³

Benned vagynak azok, benned a honni szív.

Melyet magasztalsz, benned a hív

Honszeretet daliás erénye —

² 1812. ápril 2-án írt levelében; de ez a rész a kiadásban nincs meg.

³ Gróf Majláth János fordítása „Magyarische Gedichte“ címmel 1825-ben jelent meg. A munka bevezetésében nagy méltánnyal szól

ezt mondja Berzsenyi, a kit a Kölcsény kritikájára írt felelete miatt a genie pretendált jogaiért oly élesen megtámadtak. Elhárít magától minden érdemet, mert azt hiszi, hogy a ki az ő énekeit szépeknek találja, az maga is ép úgy szereti hazáját, mint a hogy ő szereti. Ez óda az ő hattyúdala. Meghatóan nyilatkozik benne utoljára is honszerelme, költészetének legmélyebb s legállandóbb alapja, midőn így szól:

— — — — — Engem a Villitáncz
Int már; de *honnom új virúltán*
Vert dalodat porom érzi majdan.

E főséges gondolat mintegy zárköve hazafias költészetének. A hazafiság szent emlékei sohasem szóltak ihlettebben a bizonytalan jövőbe, a melynek sejtelme is össze van forrva nála a költészet feladatáról alkotott eszmekörével, s ennek középpontja a honszeretet. A mi felindulásainak legszentebb tárgya volt mindenha: annak emléke viraszszon még porai fölött is, ha hazánk új életnek indul. Mily nagy távolság választ el e gondolattól s *A magyarokhoz* eszméjétől, s mégis mennyire ugyanazon szívből fakad amott a mély megvetés, itt a félénk reményből táplálkozó sejtelen! Az, a ki pályája elején, sőt még delén is majdnem kétségbeesett nemzetünk jövőjén, bizni tudott abban élte alkonyán, midőn a nagy átalakulás megkezdődött. Ifjúsága s férfi kora sok fejlődést mutat, sok változást tüntet föl, de költészetének igazi alapja mindig ugyanaz, mindig a hazaszeretet marad. Szerinte minden költő akkor tölti be hivatását, ha az

Berzsenyiről, a kit az első magyar költőnek tart. L. Döbrenteit 88. l. Erre czéloz Berzsenyi e soraiban.

emberiség tanítója, mestere, ha ama fönséges eszmék tolmácsa, a melyek a haza életét, a finomúlt erkölcsök fejlődését, a kimagasló férfiak dicsőségét táplálják. Innen van, hogy Berzsenyi — ha szabad paradoxonnal élnünk — a lyrában is tárgyilagos a nélkül, hogy akár érzése merev lenne, akár okoskodása hideg.

Nemcsak hazafias ódái mutatják e bámulatos művészi tárgyilagosságot, hanem bölcselmi, szerelmi ódái is. Bármilyen eszméből indul ki, bármily mélyen meg van ihletve: fölindulása mindig az eszmék magaslatára emelkedő költőé, a ki általánosítja az érzelmeket ép úgy, mint a gondolatokat s mégis egyéni marad. Bölcselmi és szerelmi ódáiban úgy tetszik, mintha különféle érzéseit nem annyira festené, mint inkább magyarázná előttünk. Például *A féltés*-ben a szerelmi féltékenységnak egész magyarázata benne van, de mily művészi képekben! A *Chloe* már sokkal mozgalmasabb, a szerelem heve minden sorában lüktet, s a szenvedély az utolsó versszakban szinte a szertelenig duzzad. A *Bacchushoz* című óda inkább bölcselminek, mint boréneknak mondható: a ki a boristennel nem társalog, annak — úgy mond — hideg marad kedélye; ő azonban a szerelem és költészet isteneivel társalkodik inkább s nem szorúl örömért Bacchusra. *A múzsához* című óda a költészet égi hatalmának dicsőítése a legideálisabb felfogással, a melylyel valaha költő saját művészetét magasztalta. *A jámborság és középserben* a szerény megelégedés bölcséletét magyarázza. A szerény munkás önérzete hangzik e sorokból felénk, a ki „tisztá lélekkel s megelégedéssel látja csürebén keze míve bérét“ s fáradsága gyümölcsét élvezni tudja maga is, és másoknak is juttat belőle. Az *Emmihez* című ismét a szerelem hatalmának dicsőítése, de az elvont

eszmék közé saját érzelmeit is művészileg vegyíti. Pindaros és Horatius lyrája ihlette őt s a szerelem epedő hangját kívánja zengeni, hogy „öröm-ömlédessé“ olvadjon dala.

Egészen más körben mozog *A temető, A poezis hajdan és most* s *A füredi kúthoz* címűekben. Az elsőben a mulandóság eszméjével tépelődik, de bátran tekint a megsemmisülés végtelenségébe. Ismeri e „phantomi lét körét“ s nem szédül feje.

Minden szálfü, virág, melyre tekintek itt,
Érző szív vala, melly ömléde, mint enyim;
Minden porszem úgy élt, úgy szeretett, örült,
Mint e gerjedező kebel.

Az élet és halál, az alkotás és enyészet munkája egymást váltja fel, s épen e csodás váltakozásból merít tanulságot bölcsen élni s nyugodtan nézni a halállal szembe. A másodikban a görög ideál van ellentétben feltüntetve a romanticismussal, a melytől Berzsenyi később mind jobban távolodott az elméletben is. Az örök szeretet párosulva a vidám erénnyel derítette föl Hellász tava-szát, midőn a „mosolygó égieknek innepein lebegett az ének“. Akkor a költészet az emberiség közöröme, köz-érzése volt: most el van zárva a szív, miért ostromolnók azt az ifjú világ csodás bájaival? A költészet és erény karonfogva jártak s megszépítették a görög nép boldog életét. Ezt kívánná a költő visszavarázsolni hozzánk, de nincs reménye, mert

A szent poezis néma hattyú
S hallgat örökre hideg vizekben.

A füredi kúthoz eziműben áldást mond a vízre, hogy visszaadta életét, mint a ki a Lethe vizéből ivott. De

mily szépen összeköti visszanyert egészségén való örömét azzal az óhajtással, hogy Pázmány „szeretett szíve kegyes felét“ is gyógyítsa meg Füred, midőn így szól:

Enyhítsd meg ezt is, a kora szenvedőt!
Márvány oszlopidat felkoszorúzom im,
Enyhítsd meg ezt is, mert ha szenved,
Nem leszek én is egész kigyógyult.

Azonban valamennyi bölcselmi ódáját fölülmúlja a *Fohászkodás*, az isteni hatalom és erő nagyságának, a keresztény hit mélységének e szinte páratlanul fönséges hymnusa, Berzsenyi költészetének ez egyik legvalódibb remeke, a mely a tudás és sejtetem, a valóság és látszat minden jelét képekbe csoportosítja, hogy rámutasson az egész természetre: ime minden, a mi a földön és égen van, mind az Isten nagyságát, jóságát és bölcseségét hirdeti. A fölszínes vizsgáló talán okoskodó bölcselkedésnek nézi e művet, mint Kazinczy nézte; pedig alig van Berzsenyinek egyetlen költeménye is, a mely jobban szívéből fakadna s költészetének több jellemző sajátosságát egyesítené, mint a *Fohászkodás*.

Elegiáiban már nem találjuk ama tárgyilagosságot, mint ódáiban. Ezekben sokkal merészebben kilép a classicismus korlátaiból, s egyénisége közelebb jut hozzánk, bár van egy pár classikai formájú elegiája, a melyekben a természet képei és önérzelmek közti kapcsolat ódáira emlékeztet. Legismertebb e tekintetben *A közelítő tél*, a mely a költő kedvencz eszméjének, a mulandóságnak gyöngéd, bájos kifejezése. Ugyanez eszme zendül meg *A tavaszban* is, bár nem ez a mű alapja. A természet ébredése van rajzolva benne, midőn a langyos levegő kinyitja a pihenő-föld zárait, balzsamos illat árad szét, tréfát, örömet, szerelmet fakasztva.

Én is üdvözlő dalomat kiöntöm
 S egy virág bimbót tűzök, édes Emmim,
 Gyenge mellyedhez: *valamint te, oly szép*
S mint mi, mulandó.

Az első szerelem-ben ifjúságának letűnt emlékein vi-
 raszt, midőn az öncsalás édes öröme tölti el keblét.
 Az ifjúság-ban ugyanez emlékek ódai lendületre emelik
 hangját ép úgy, mint a *Barátimhoz* című művében. Ez
 utóbbiban a képzelet tündérvilága éles ellentétben áll
 a zordon való kietlenségével, az ifjúság reménye a férfi-
 kor sivárságával, midőn látja „a virtust letapodva nyögni”.
 Mély keserűség vesz erőt a költőn, de „az egyet érző
 karja s ácsorgó csemetéi” fölvidítják. Ugyanez a kiindu-
 lása egy másik művének, a melynek czíme szintén *Bar-
 rátimhoz*. De a szelid bánatot, hogy az álmodozás ked-
 ves alakjai immár szétfoszlanak, mérsékli amaz önérzet,
 hogy a költő eddigi alkotásai a kiválóbb lelkeket érde-
 kelni fogják, a kiknek neve élni fog, „a míg egy ma-
 gyar élni fog a Duna partjain”. Szerénysége ritka mű-
 vészetben párosul nemes önérzetével, midőn azt mondja:

Alkotmánytok örök talpkövihez teszem
 E morzsát, s az idők harczai közt megáll.

Az én osztályrészem című ódában a lecsillapult ifjúi
 hév visszhangját halljuk. A horatiusi reminiscentiákon
 induló költő nem fájlalja tündérvilágának enyészét:
 meglelégedéssel néz maga körül; van kies szőleje, arany
 kalászszal biztató földje, szeretet és szabadság lakja
 hajlékát. Bárhol boldognak érzi magát, csak a költé-
 szet műzsája maradjon vele és szerelmi hangokat sugal-
 jon neki. Ő nem kíván harci riadót tárogatni: a csön-
 des magány örömei, méla egyhangúsága s a meg nem

zavart elme önkéntelen gondolatai vonzzák, mint a *Melisszához*, *Amathus* s a *Magányosság* című költeményei mutatják, a melyek inkább ódák, mint elegiák. De már *Az élet dele*, *Búcsúzás Kemenes-aljától*, *Levéltöredék barátnémhoz* valódi elegiák és pedig a legsikerültebbek, a melyeket Berzsenyi nem classikus formában írt. Ide sorozzuk az *Életphilosophiá-t* is, életének és költészetének e megragadó szépségű képét, világnézetének e tömör essentiáját, a melynél hivebben talán sohasem rajzolta le önmagát költő. A megfutott pálya végéről visszatekintve, jöllehet ifjúsága eltűnt, s immár az élet vége közeledik, távol van a kétségbeeséstől:

Légyen álom, légyen bíró,
 Bátran megyek elébe,
 Mint egy elfáradt utazó
 A vadon enyhelyébe.
 Mert ha bíró: nem furdal vád,
 Mert ha álom: nyugalmat ad.

Bevallja, hogy ember volt ő is, gyarló, mint más; ha nemesebben érzett, ezért önmagában keresett jutalmat. A nyugodt életbölcseletnek e józan s mégis költői, az önismeretnek, a lelki békének e szerény s mégis önérzetes hangja, az elegiai ellágyulásnak a felindulás pathoszával való e művészi kapcsolata ritkítja párját költészetünkben. „Minden kornak van istene” — úgy mond, s a ki ifjúságában betöltötte hivatását, élvezi a férfikort s nyugalmas öreg napokat várhat. Ő meg van elégedve az átélt esztendők munkájával: ha örök időket élne, akkor sem kívánna többet megérni. Igaza van Kazinczynak, hogy e művet „schilleri melegség és philosophia lepte el”. S jól ítélte róla, midőn ezt írta hozzá:

„Egészen fellellek ezen dalodban, s kiismerném millió énekek közt első tekintettel, hogy azt nem a Te lelked mása, Kis írta, hanem egyenesen Te“.⁴ Valóban lángelméjének majd minden tulajdonságait megtaláljuk e műben. S ha az alábbi sorokban vázolt jellemző sajátosságok költészetének csak valamennyire is hű képét adják: e képnek szinte minden vonása benne van az *Élet-philosophiá*-ban.

A költészethez, különösen a lyrához — szerinte — „egész lélek“ kell. Érzé, hogy ő eszméinek, gondolatainak, szenvedélyének egész világát alakította költészetté. Innen van, hogy művészetének legjellemzőbb sajátága az erő, a mely a felfogásban s alakításban, gondolatokban, nyelvben s kifejezésekben egyaránt nyilvánul. Az hatalmas gazdag költői ér, a mely nélkül Horatius szerint egy költő sem viheti sokra, benne a legnagyobb mértékben megvan. A classicismus szűk körében e dús költői erőnek a magasságban s mélységben kellett nyilatkoznia, a felindulás ihlettségében, a szenvedély pathoszában, az érzelem meghatottságában s a tárgyak választékos csoportjában. A hazafiság kultusza, az erény kimagasló képviselőinek dicsőítése, a kevéssel megelégedés, a magány szeretete, az önismeret nyugalma, a műveltség eszméinek terjesztése, az ősi természet változása, mely az emberiség történelmében is ismétlődik, a szépnek a hasznossal való kapcsolata: íme az ő eszme- s tárgyköre. Bizonyára szűk e kör: csakhogy e körnek minden eszméje egész tartalmában ki van merítve, még pedig úgy, hogy a költőben mindenütt az emberre ismerünk. Berzsenyi — példák s adatok tanúsítják — hosszasan

⁴ 1811. ápr. 4-iki levelében.

érlelte a költői eszmét s mikor költészetté alakította, akkor is sokat változtatott a kidolgozáson. S ha érezte, hogy egy műben nem önthette ki egész lelkét, másik, harmadik változatban újra próbát tett. Senki sincs a magyar költők közt, a ki szűkkörű eszméivel oly bámulatos hatást tett volna, mint ő; mert senki sincs, a ki ez eszméket oly hatalmas erővel, a lángelme oly csodálatos tehetségével, a művészetnek oly nemes kultuszával, a felfogásnak oly igazi költőiségevel, a hangnak oly rendkívüli tömörségével tudta volna kifejezni. Meggyőződéseinek igazsága, felindulásainak heve az alanyi költőé; de eszméinek fenkölsége s magasztossága, gondolatainak tartalma és köre az objectiv költőre vallanak. Ezért lőn specifikus ódaköltővé. Eszmei magasságra emelni egyéni meggyőződéseit s azokat a művészet valódi sugalmával, a szenvedély fellángolásával, a meghatottság bensőségével, a hang pathoszával, a pompázó nyelv fenségével s a kifejezések páratlan erejével alkotni költészetté: e rendkívüli feladat minden addigi magyar költő tehetségét cserben hagyta, csak az övét nem. Ebben határozódik a magyar lyrai költészet emelkedése Berzsenyi ódáiban.

Hatalmas költői erejével együtt járt a nagyság és fenség, az igazság és ihlettség minden eleme. Ódáiban és elegiáiban az érzelem őszintesége az, a mi senkire sem tévesztheti hatását. Épen ez költészetének egyik legfőbb tulajdonsága. Minden érzése szívből fakad, minden gondolatát egyszersmind átérzi. Eszméi a szenvedély tűzkohóján keresztül hatnak reánk, de egyéniségének minden jegye rajtuk van. Akár Horatiustól, akár magyar előzőitől kölesönözzön eszméket és gondolatokat: mind-egyiket a magái gyanánt tárja elénk. Ez eszméket már

hallottuk s mégis eredetieknek, újaknak tűnnek föl, s úgy tetszik, mintha csak Berzsenyi tudná azokat igazán szívünkre beszélni. Azokat az ünnepélyes formákat, a melyek koráig oly sokszor csak hideg okoskodást, pusztán másoktól eltanúlt gondolatokat takartak, nála az őszinte érzelem melegsége, a fölindulás igazi heve, a pathosz ereje, az alanyiség gazdag eredetisége hatották át. Pompázó hangja, fenséges gondolatai távol vannak a hideg okoskodástól. Az ember egyénisége szólal meg a költő soraiban mindig ünnepélyesen s néha feszesen ugyan, de mindig őszintén, mély meggyőződéssel, igazi meghatottsággal. Ha nyelvében, kifejezéseiben néha me-revnek vagy mesterkéltnek látjuk is: érzésében nincs semmi mesterkéeltség; egyszerű és természetes az, mint egész egyénisége. Ha örül vagy bánkodik, ha fájlalja nemzete elkorcsosulását, ha remél s hisz a magyar jövőjében: öröme, fájdalma, reménye s hite mindig őnszíve sugalmából fakad. S midőn sorait olvassuk, a kétségnek még csak árnyéka sem támad bennünk, mintha kedélyének hullámozása nem volna a legszorosabb vegyületben meggyőződésével. Mély meghatottsága épen ezért hangjának is őszinteséget kölcsönöz, kifejezései is mintha önkéntelenül fakadnának felindulásában, a melyen még ott érezzük az öröm vagy fájdalom kitörésének első hevét. Például *A magyarokhoz* című óda kezdő sorai a szilaj haragnak, a kétségbeeső honfi szív fájdalmának mily megrendítően igaz kifejezése! Vagy midőn a felkölt nemességnek harczra kész magatartása azzal a reménynyel tölti el szívét, hogy nemzetünk képes megmenteni önmagát, mily önkéntelen meghatottsággal szól:

Él még nemzetem istene!
 Buzgó könnyeimen, szent öröm ömledezz!
 Állsz még, állsz, szeretett hazám!
 Nem dőlt még alacsony porba nemes fejed!

Még akkor is, midőn egy, csak hírből ismert nagy ember kidőltét siratja, de a kinek élete, mint Kazinczytól tudta, annyira össze volt forrva a nemzeti műveltség haladásával: a fájó veszteség érzetének mily megragadó hangjába csap húrja mindjárt a kezdetnél, a mely visszarezg szívünkben az egész művön keresztül:

Leomlom én is szent porodon nemes!
 A jókkal együtt könnyeket áldozok,
 S hamvvedredet bús cyprusággal
 Illeti Melpomeném zokogva.

De a mi ódáit s mondhatni, egész költészetét, minden másétól megkülönbözteti s a költőnek a világirodalom ódaköltői között az első sorban jelöli ki helyét: az ama lángoló hév, a lélek felindulásának ama tartós ereje, a szenvedély nagyságának ama lendülete, az ihlettségnek ama hasonlíthatatlan igazsága, a melyek néhány ódáját szinte utólérhetetlen remekekke teszik. E tekintetben nemcsak a magyar költők közt áll első helyen, de a világirodalom legnagyobb ódaköltőivel is bátran versenyez. Horatius kétségkívül gazdagabb eszmékben, több érzéke van a finom gúny, a kecses érzelmesség iránt, élvezni tudja az élet kínálkozó gyönyöreit: de Berzsenyinek erősebb lyrai felindulása van, tartósabb heve és szenvedélyesebb pathosza. Berzsenyi egy-két remekében megközelíti Pindarost, ihletettsége közel jár a zsoltárok egyszerű bájához, mély bensőségéhez a nélkül, hogy a philosophiai nyugalomban mestere mögött maradna. Ho-

ratius üde kedélye, életbölcseisége valami közép fajú műformát teremtett az óda, elegia és dal között: Berzsenyi hatalmas ereje, állandó lelkesülése legfőként csak az ódában férközött meg. A korabeli magyar költők közül megvan benne a Dayka epedése, bár kisebb mértékben, Bacsányi lángolása, Virág classikai tisztasága, Kis János nyugodt életphilosophiája s szerény önérzete, Kisfaludy Sándor kedélyének gazdag hullámozása s néhol Csokonai szilaj lelkesedése: de mind e sajátságokon uralkodik az eszmék fenköltőségétől élesztett tartós felindulása s művészetének ama ritka összhangja, mely fönséges eszméi s lángoló lyrai heve között van. Lyrai hévre, ódai lendületre jóformán csak Vörösmartyval hasonlítható össze költőink között s még ez az összehasonlítás sem esik az ő rovására. Néhány művében szinte utolérhetetlen magasságban szárnyal, de pathoszában van valami feszesség, méltóságában valami erőszakosság. Azonban, midőn lankadni látjuk is lelkesülésének hevét, nem csap a szónokiasba, hogy eltakarja felindulásának hiányát, hanem rendesen befejezi művét egy rendkívül ügyes fordulattal. Például *Az ulmai ütközet*-ben az utolsó előtti két versszakban kissé hanyatlani érezzük az ódaköltő hevét: de az utolsó versszak a kedély újabb hullámozását, a szenvedély lángjának újabb kicsapását mutatja. Vörösmarty ódai tüze lobogóbb, szenvedélye viharosabb, képzelme izgatottabb, a Berzsenyié állandóbban ég, szenvedélye erősebb, képzelme nyugodtabb. Mind a ketten a fenség varázsával hatnak. Berzsenyi mindenre árasztja lelkesülésének hevét s mindent a régi görög chorusok ítélet-mondó álláspontjából néz s fog föl: Vörösmarty hajlékonyabb s inkább tárgyaitól vesz lelkesülést. Berzsenyiben több a méltóság: de Vörösmarty ódái nagyobb

változatosságot mutatnak eszmékben, tárgyban és hangban. Berzsenyi némely ódájában oly magasra emelkedik, hogy a szenvedély valóságos drámai szaggatottsággal nyilatkozik kifejezéseiben. Például az előbb idézett ódájában, midőn így szól:

Mit hallok! Árpád honja határain
 Ágyúk dörögnek! rettenetes veszély
 Zúg, mint dagadt felhők morajja
 S Bosporusok zokogó nyögése.

Vagy e versszakban:

Oh sors! oh csuda nap! mi ez?
 Nincs hát remény már? — Itt az idő magyar!
 Mely majd szabad-lelked-nem-ismert
 Jármot akaszt te szilaj nyakadra.

Ilyenek a *Virág Benedekhez* s a *B. Prónay Sándorhoz* című ódák is. leginkább pedig a *Fohászkodás*, mely a középkori hymnuszok mély áhítatát az egyszerű fenség hangján páratlan művészettel szólaltatja meg.

Rendkívüli erejével, lángoló hevével egyszerűséget párosít; azonban néhol, épen midőn nem magas eszmékből indul ki, midőn egyszerűbb hangon kezdi művét: belecsap a dagályosba is, mintha tudatosan őrizkednék az egyszerűtől. Amott az egyszerűség csak elvéve fajul hibává: emitt annak szándékos kerülése többször megrontja a hangulat egységét. A *Gr. Teleki Lászlóhoz* írt ódának utolsó előtti harmadik, negyedik verszaka kissé nagyon józannak tetszik; úgy szintén a *Kishez* írt költemény utolsó versszaka is. Erre azonban kevés példa van nála. Sokkal többet találhatunk a másodikra. Például a *Búcsúzás* című költeményben, a mely különben

is a kevésbbé sikerült művei közé tartozik, a negyedik versszak még jól indul:

Élj szerencsésen s ne felejts el engem!

de az utána következő sorok már egészen megrontják az eddigi egyszerű hang egységét:

Menj az égtartó Pyrenéken által,
Menj az éjszának havasin keresztül,
Csak ne felejts el.

Még a *Búcsúzás Kemenes-aljától* című szép elegiájában is visszatetsző a negyedik versszaknak két utolsó sora, midőn azt mondja: bánatos érzéssel nézek vissza rátok, régi örömmel tölt órák, s így folytatja:

Nem ad vissza nékem már semmi titeket!
Evezzem bár körül a mély tengereket,
Mint Magellán gályái.

Az én osztályrészem-ben pedig az utolsó versszak két első sora mintha nem volna szoros összefüggésben az előzményekkel, ámbár a körmondat utótagja helyreüti a csorbát:

Essem a Grönland örökös havára,
Essem a forró szerecsenhomokra:
Ott meleg kebled fedez, óh Caména,
Itt hűvös ernyőd!

A *Barátimhoz* című ódának utolsó versszaka hasonlóképp rontja a hangulat egységét. Berzsenyi elmondja, hogy álmai eltűntek, s a hideg valóság egész sivárságában tárult elé: a képzelet meg-megaranyozza ugyan e hideg valóságot, de a böles beható pillantását meg nem csalja a külszín. Itt, e pontnál, befejezhette volna művét.

A borongó elegiai hangnak eddigi emelkedése még egészen természetes; de az ezután következő két versszak ríktó pathosza majdnem tönkreteszi a mű hatását,

Látja a virtust letapodva nyögni,
Látja a Bűnnek koronás hatalmát,
Sokrates méregpoharát, s Tibérnek
Trónusa moeskát.

Aztán még jobban erőszakolja e minden átmenet nélküli erős felindulás hangját s egy ide sehogy sem illő képben önti ki elkeseredése szilaj hevét:

Látja és keblét szomorún bezárja —

eddig még jól indul az előbbeni versszak folytatása s itt végződnie kellene; de a mi most következik, sehogy sem való ide:

S mint az őszült kor, komor és magányos
Rejteket választ s szenelője mellett
Tépi bajúszát.

Művészi érzéke az utolsó versszakban újra bele találja magát az előbbi hangba, csak az utolsó sorban ez a kifejezés: visszapillant rá a *nevető* múlt, látszik ismét mesterkéltnak.

Ilynemű hibák egyéb műveiben is láthatók; de mily gazdagon kárpótol bennünket bámúlatos költői ereje varázsával, képeinek és hasonlatainak merész alkotásával s előadásának egész plastikájával. Rendkívül erős érzéke van a benső forma, a szerkezet iránt. Lyrai költőink közt Petőfig nincs hozzá fogható e tekintetben, s még a Vörösmarty lyrai conceptiói sincsenek erősebben megalkotva, mint az övéi. Lángelméje e téren épen oly

rendkívüli módon nyilatkozik az ódákbán, mint Petőfié a dalokban.

Ódáinak és elegiáinak szerkezetéről a legnagyobb magasztalással szólhatunk. E szerkezet egy élő organismus hatását teszi ránk, a melynek megvan a kezdete, bonyodalma és befejezése. A lélek működésének, a képzelem munkájának szabályos, de genialis képe látszik ez alkotásokon, a melyek közül néhány ódáé páratlanul művészi s oly bevégzett remek, mint a legnagyobb epikusok vagy drámai költők conceptiója. Ódáinak szerkezete szabatos, műgonddal kiszámított, kerekded, a lélek szárnyalásának egész köréhez alkalmazott, a kedély hullámozásának minden mozzanatát kiemelő és sohasem szétfolyó. Hangja, mint maga kívánta az ódaköltőtől, a trombita összeszorított hangja; kevéssel is sokat akar kifejezni, sőt mindig többet érez és gondol, mint a megnyit kifejez. A mű eszméje mindjárt az első versszakban kifejezést nyer s ennek hatása az erős felindulás, mely az ódáknál az expositiót mutatja. A helyzet sugalma azután az emlékezés ihletétől vesz újabb lendületet, a melynek magassága nem csökken az egész művön keresztül. Hazafias ódái majd mind ily szerkezetűek: *A magyarokhoz, A tizenhét század, Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás, Gróf Festetics Györgyhez, Az ulmai ütközet, A magyarokhoz* (1807), *Életphilosophia*, stb. Máshol a mult nagyságának, dicsőségének ihletével a jövő sejtelve, a hit ereje, a remény biztossága olvadnak össze, s a lélek izgalmanak ez újabb fordulata a legteljesebb összhangban van a letűnt nagy idők emlékezetének őszinte kegyeletével. Különösen remek e tekintetben *A felkölt nemességhez* címzett két ódája. Mind a kettőben a jelen felindulása a kezdet: a síkra kiállt sereg örömmel tölti

el a költőt; e sereg méltó az ősök hírnevéhez, mert
 „csak sast nemzenek a sasok“. Most is kész e sereg
 vérét ontani:

..... lelke nemes lángja kigerjedez
 Majd kardjára felesküzik,
 Mindent ront s megemészt, mint heves Afrika
 Búsult tigrisé, a midőn
 Ordít kölykeiért s körme viaskodik.

Bátran indul e sereg s követi vezérét az Alpeseken is.

Míg győző eleid pallosa ezombodon
 Csattog: győzni fog a magyar,
 S Andrásnak ragyogó napja le nem menend.

A másikban még világosabb e szerkezet. Az utolsó
 ítélet cherubim angyalának harsány trombita hangjára
 emlékezteti a mindenfelé riadó tárogató. Látja az elszánt
 vitézeket gyülekezni s legott megelevenülnek előtte pár-
 duozos őseink. Örvendj hazám! kiált e látvány hatása
 alatt, „megőrzik hantjaidat született vitézid“, a kik Atti-
 lának és Árpádnak ivadékai, s a kiknek elődei alázták
 meg a büszke Bécset, visszavették Budát s megmentették
 Mária Terézia trónját. Lehetetlen rövidebben s művé-
 sziben kifejezni a királynőre zúdult veszedem nagysá-
 gát, mint a hogy Berzsenyi leírja:

Hat nagy királyok fegyvere omla rád,
 Tüzláng borítá Ausztia tájait,
 S nem volt, ki terhed Herkulesként
 Tartsa: egész birodalmad ingott.

De fölkelt az „ébren szunnyadozó magyar“ s

Megtörte, földhöz verte, mint egy
 Bellerophon, hat agyú Chimaerád.

Legyen vezérlőd most is őseid istene! s vagy győzz,
vagy halj meg a csatasíkon. A nemes elszántságnak e
bátor hangja már a jövő reményével olvad össze, a mint
az utolsó versszakban így szól:

Menj, menj, vitéz faj! Nézd, mikor a vadak
Királya felkél Júba vadonjain,
Szavára megrémül az erdő
S futnak ezer vadak odvaikba.

Ennél művészipben lehetetlen volna befejezni e művet.
Az ő alkotó erejének egyik titka épen a művészi bevé-
geztségben van. Kevés szóval egy pár tömör mondattal
egész képet varázsol elénk, a mely épen úgy befejezi
a költeményt, mint a festő utolsó ecsetvonása a minden
részében sikerülten megalkotott rajzot. Például a *Féltés*
utolsó versszakában a szerelmi féltékenység természetét
rajzolván, azt mondja, hogy az sokszor lebegő zephyr,
sokszor szélvész, és így végzi művét:

— — — — fojtva erősödik,
Mint a puskaapor és harag.

A *Görög Demeterhez* írt ódában viisszasóhajt a király
és nemzet közti százados visszavonásra, a melynek ma már
semmi nyoma. A magyar hű királyához, s nem jöhet idő,
hogy a nemzet és király közti kapcsolat összetörjön,
mivel — úgy mond — „királyunk ismeri népét“. Ez épen
oly dynastikus, mint mély hazafias felfogás sohasem
egyesült szebben költőink lantján, mint e műben. A *Wesse-
lényi hamvaihoz* című ódában a veszteség nagyságát
az az öntudat enyhíti, hogy a nagy magyarnak méltó
sarjadéka van:

Tekints le hozzánk hős eleid közül!
 Lebegj körülünk, s légy szeretett hazád
 Védlelké, s ó add vissza fényes
Díszeidet deli magzatodban!

A *Gróf Teleki Lászlóhoz* című ódának is épen ilyen művészi a befejezése. Midőn elmondja, hogy a nemzeteket nagyokká a szabadság, az ősök emléke, az erény küzdelme avatják, s az öntudatára ébredt nép boldog lehet bárhol, kivált ha oly kövér hantokon élhet, mint a magyar, így végzi művét:

Menj! megcsillapodott a zaj előtted, és
 Szendergő susogás váltja fel a morajt;
 Nézd a kék Badacon lassu Favónt lehell,
 S nem küzd a Tihany ősz foka.

Mintha maga a természet is szelíden fogadná a megye új kormányzóját, a kinek épen a műveltség csiráit kell fejlesztenie. Kevésbé szerencsés a *B. Prónay Sándorhoz* című különben szép óda befejezése, sőt a *Hymnus Keszthely istenciéhez* címűé is. Amazé nem eléggé kifejező s bágyadt, emezé kissé erőltetett. Mind a kettőnek elmaradhatna utolsó versszaka, mert sem a lélek emótióját nem emelik, sem valami meglepő új fordulatot nem mutatnak. A *magyarokhoz* írt óda befejezését, mint tudva van, sokan gáncsolták. Annyi bizonyos, hogy a lélek szárnyalása kissé alább száll a két utolsó versszakban, az ódai hév bágyadtabbnak tetszik. De, véleményünk szerint, ez a megnyugvás, illetőleg kiengesztelődés szükséges következménye annak a szilaj haragnak, melyet a jelen nemzedék elaljasulása keltett a költő lelkében. A fatalismus egy neme e megnyugvás, a mely a sors változandóságát függetlenné teszi a mi tetteinktől. A költőnek, hogy valamennyire enyhítse prófétai felin-

dulását, mely oly közeljár a kétségbeeséshez, nem maradt más menedéke, mint e fatalismus vigasza. „A nagy századok érczeze“ mindent felforgat s minden nagyságot porba temet: ez a nemzetek sorsa, s ez alúl mi sem vonhatjuk ki magunkat. Szomorú vigasztalás, kétségkivül, de azt hiszszük, a költő keserű megvetéséhez, erős gúnyjához nem is illik másnemű enyhítő befejezés. Ez bizonyára még rettentőbbé teszi szilaj hevét s a mennyire enyhíteni akarja keserűségét, épen annyira indokolja azt, hogy mi magyarok sem lehetünk a sors kénye alúl kivéve, ámbár multunk oly dicső volt, mint egyetlen más nemzeté is alig. Így fogva fel a költő czélzatát: nem gáncsolhatjuk e befejezést, a mely teljesen összhangban van az előzményekkel.

Van egy pár ódája, a mely a lélek egyetlen, de tartós felindulását mutatja. Képzetele maga elé idézi a dicsőített férfiú alakját, a kinek fényes tettei a hazafias lelkesülésre ragadják őt. Ezek egyszerűbb, átlátszóbb szerkezetek, mint a most említettek, de nem kevesebb művészi érzékről tanúskodnak, mint amazok. Az efféle szerkezetnek még jobban megvan az örvénye, mint a bonyolultabbnak, mert könnyebben lehet szétfolyó, elnyújtott, ha a költő nem számította ki, mit hova kelljen tennie, hol kell megállapodnia. Berzsenyinek e nemű szerkezetei igazán plastikusak. Úgy érezzük, mintha egy-egy ilyen óda mostani alakjában készen szülemlett volna meg lángelméjében. A művészi fáradságnak semmi nyomát sem mutatják. Berzsenyi nagyban különbözött azoktól a költőktől, a kik a munka hevében gondolkoznak tulajdonképeni céljukról. Ő annyira átérzi fenkölt eszméje nagyságát, s annyira hatása alatt van, hogy minden versszaka mintegy önmagától igazodik a világos

rend kellékei szerint. Remek példa erre a *Foházkodás*, első felében az isteni mindenhatóság mély csodálatának hirdetésével, másik felében pedig e csodálat hatása alatti buzgó hit s mély áhítat őszinte hangjával. Amott a legművészből ellentétekből alakult fenséges képek, itt a keresztény hívőnek Istenbe vetett bizodalma, a túlvilági élet iránti erős hite a héber zsoltárok utólérhetetlen lyrai művészetével párosulnak. Az egyszerű fenség bámulatos költészete ez óda. Minden versszaka önmagában is valódi remek, de az egésznek láncolatában még páratlanabb hatású. A *Felsőbüki Nagy Pálhoz*, *Gr. Széchenyi Ferenczhez*, *Gróf Festetics Györgyhez*, *Péteri Takács Józsefhez* s némileg a *Wesselényi hamvaihoz* című ódák szerkezete is ily egyszerű művészetet mutat. Erős és jellemzetes vonásokat használ képeihez. Egyetlen versszakban elénk tárja a dicsőített férfiú képét. Alakjai az ideális nagyság mezében jelennek meg s a lyrai hév magasztos szárnyalása környezi őket. Általános érvényű sentenciák irányozzák lelkesülésének menetét, de ezekből gyorsan átesap a szóban levő tárgy sugalta jellemzésbe, ámbár azért az összefüggés mindig egy erős logikai következtetés hatását teszi ránk. Például a *Nagy Pálhoz* írt ódában először egy nagyszerű képet tár elénk a bátor és szigorú erkölcsi nagyságról, aztán összehasonlítja a közönséges embert a kiválóval. Amannak neve önmagával vész, hiába voltak kincsei, márványpalotái. Emez halhatatlan: az idők moha nem árthat nagyságának. S most minden átmenet nélkül a magasztalt férfiú alakját állítja elénk:

Láttalak fényes hadi öltözetben,
 Látlak országunk ragyogó gyűlésén:
 Ott merő Hektort s Kinizsit mutattál,
 Itt Cicerónk vagy.

A *Wesselényi hamvaihoz* írt ódában a különösről, az egyéni nagyság képéről emelkedik általánosra. Lefesti a dicsőült férfit, miként jelent meg az hazánk egén. Szembeállítja a szökő fényt s a szivárványt az orkánnal s az olympusi lánggal. Wesselényi az utóbbi módjára tűnt fel honunk egén, széttörte a nemzeti műveltség akadályait, s azért a jók úgy nézték mint „az Egész javát titkon segítő mennyei tüneményt.” Ebből aztán általános eszmére emelkedik. Ritkán talál itt enyhelyet a derék, de hosszú küzdelem után mégis biztos a győzelem. Wesselényi is, mint Theseus, a görög mythologia egyik csodás hőse, őseinek bátor elszántságával fogott nagy munkájához s győzelem vezette az égbe.

Berzsenyi rendkívül gazdag általános eszmékben, sententiákban. Alig van magyar költő, a kinek műveiből annyi idézet forogna közszájon, mint ő. Még mikor egyetlen sora sem volt kinyomtatva, kéziratban olvasott műveiből már akkor is kiszemelték az ily általános sententiákat. Érdekes például, hogy Sombory László a Báróczyról írt dicsőítő verseiben, a melyek 1811-ben jelentek meg, már a *Nagy Pálhoz* írt óda második és harmadik versszakát használja mottóul, jóllehet Berzsenyi első kiadása csak két évvel később látott napvilágot. Berzsenyi épen mivel huzamosan foglalkozott az őt érdeklő eszmékkel és tárgyakkal, könnyen tudott azokból egyetemes véleményt alkotni. Éles és megfontolt ítéletet mondott az egyesekről s némelykor oly alaposat, hogy prófétai sejtelmét a későbbi idők is teljesen igazolták. Például Kazinczyról való felfogása maig is alig módosulhat. A *B. Wesselényi Miklós képe* a mily sikerült epigramm, épen oly igaz tartalmilag is. A *Napoleonra* írt epigrammjában kimondott ítéletét minden magyar

műbíró egyaránt magasztalja. Classikai alakú művei között ezekben lép ki legjobban a classicismus korlátaiból s még néhány festő költeményében, mint a *Magyarország*, *A Balaton*, *Az ifjúság* s leginkább *A tánczok* cziműekben. A két elsőben hazánk gazdag földjeit valóban jellemzetes színekkel rajzolja. Néhány kifejezése az új magyar költők lantján is visszhangzik. Az utolsóban a különféle nemzetek tánczát írja le epigrammszerűleg ugyan, de épen oly éles, eleven színekkel, mint művészi tömörséggel. Minden nemzet jellemét visszatükröződni látja az illető nép tánczában, a melyek közül a német, francia és magyar tánczot rövidebben, jellemzetesebben és szebben sohasem rajzolta senki, mint Berzsenyi. Megfigyelő tehetsége s alkotó képzelme alig nyilatkoznak egyetlen más művében is ily erővel. Az *Új Görögország* nem mondható ódának, inkább epigrammnak, de kétségkívül sikerült mű. A százados elnyomatás és feltámadás rövid leírása egészen beleolvad a költő lelkesülésébe, a kinek képzelme előtt megelevenülnek Lykurgos és Marathon nagy bajnokai, hogy maradékaikat védelmezzék. A késő utókor keresztény költője a múzsák és chariszok honát látta Görögországban, nem a szabadság hazáját; ezért mondja a végsorokban :

Menjetez óh Múzsák s Chariszok koszoruzva elejbe,
Hajdani napjaiban néktek tömjéneze Hellas.

Elegiái közül azok a legsikerültebbek, a melyeket magyar versformákba nirt: *Az élet dele*, *Búcsúzás Kemenes-aljától*, *Levél-töredék barátnémhoz* és az *Életphilosophia*. A három első a meghatottság, csöndes szemlélődés, borongó fájdalom elegiája, míg az *Életphilosophia* helyenként ódai lendületet mutat. Amazokban a letűnt ifjúság

szép emlékei, a szülőföldnek képzeletébe vésődött tájai fölött virraszt, s mély megindulás vesz rajta erőt a búcsú alkalmával. A *Levél-töredék*-ben az „élet képét“ rajzolja a művészet gyöngéd s mégis eleven vonásaival. Mind a három mű a borongó őszi táj hatását teszi ránk: a természet nyugalomra készül, vihar többé nem várható. Egy fenkölt lélek csöndes lemondása, egy szenvedélyes szív önkénytelen megnyugvása hangzik hozzánk ez elegiákból. A költő az átélt küzdelmek színhelyére még néhány búcsú pillantást vet s majd félve várja a jövőt, majd pedig enyhületet talál sorsában, hogy még mellette van „a szelíd szerelem hamvadó szikrája“ s bús melanholiája. Ezek virasztanak magas felindulásainak, tüzes szenvedélyének, ódai lelkesülésének s magasztos hevének lecsillapult vihara fölött.

Classikai formájú ódái közül a legkitűnőbbekben, mint *A magyarokhoz*, *A felkölt nemességhez*, *Az ulmai ütközet*, *Fohászzkodás*, *Wesselényi hamvaihoz*, *Nagy Pálhoz*, *Gr. Majláth Jánoshoz*, stb. címűekben egész művészetét ragyogtatja, de egyszersmind a Horatiustól s általában a classikusoktól kölcsönzött hatás újjáalkotásának útját is szemlélteti. Ellenben rimes ódáiban s elegiáiban, kivált *Az élet dele*, *Búcsúzás Kemenes-aljától*, *Levél-töredék barát-némhoz* s az *Életphilosophia* címűekben, a melyek rimes alakú költeményei közt a legszebbek, inkább eredeti, sajátos egyéni természetét láthatjuk. Amazokban költői heve erősebben lüktet, emezek lágyabban folynak, s inkább szemlélődő lelke alkotásai. De általános aesthetikai szempontból ez utóbbiak bátran egy színvonalra tehetők legkiválóbb classikai formájú ódáival.

Imhol röviden költészetének tárgyai és eszméi. Művészetének szépségei ódáiban és elegiáiban láthatók, a

melyek nemcsak a művészet lényegét emelték magasabbra előzőinél, hanem pusztán a versformák ritmusa is. Berzsenyi az alkaeosi, sapphói, asklepiadesi versszakokat és a hexametert a legmagasb fokra fejlesztette. Alkaeosi soraiban inkább erő és fenség, sapphói soraiban inkább gyöngédség s báj nyilatkoznak. Kevesebb formát (összesen kilenczet) használ, mint mások; de e kevésben oly könnyed mozgást, oly művészi ritmust honosít meg, hogy e részben senki sem érte őt utól. Alkaeosi versformái közül azokat, a melyeknek második sora asklepiadesi, sok gáncs érte még legutóbb is.⁵ Azt mondják, hogy e formák a hanyatló erejű költőt mutatják. Azt hiszszük, nincs igazuk. A *B. Prónay Sándorhoz*, *A füredi kúthoz* s a *Gróf Mailáth Jánoshoz* című ódákban lehetetlen észrevennünk a hanyatlást, pedig ez utóbbit a költő hattyúdálának tarthatjuk. Azon nem vitatkozunk, hogy e mozgalmasabb sor mennyivel rontja meg az alkaeosi szak méltóságos menetét. Annyi bizonyos, hogy Berzsenyinek e nemű formái is a legszebben hangzók, a melyeket magyar költő valaha írt. De *A remete* és *Szilágyi* külformája kétségkívül nincs összhangban a tartalommal. Ez utóbbi egy drámai monológ hatását teszi ránk, csak hogy az alkaeosi forma sehogy sem való hozzá. Azonban ha általános nézet, hogy a hexameter Vörösmarty epikai műveiben oly művészetre jutott, mint egyetlen magyar költőnél sem és bátran versenyez a görög és római remekírók hexameteraival: általánosan elfogadhatjuk azt is, hogy Berzsenyinek alkaeosi, sapphói és asklepiadesi sorai méltán hasonlíthatók a classikai

⁵ L. Négyesy L.: „A mértékes magyar verselés története“ című művét. Budapest, 1892

remekírók hasonló soraihoz. Több egyszerűség és fenség, erő és méltóság, tisztább ritmus és könnyedebb mozgás azoknak soraiban sem található. Berzsenyi az ő tanítványuk volt a formában s általános szellemben; de eszméiben s érzelmeiben, felfogásában s nyelvében, sőt némely versformákban is tiszta magyar. Nemzeti idomú versformái nem oly művésziek, mint az antik alakúak. Rímei nehézkesek s a sorok ütemei sem kifogástalanok. De a magyar ódaköltészet classikai formájában ő a legnagyobb, s mint ódaköltő általában véve minden idők lantosai közt az elsőrangúak sorába tartozik. Költői dicsősége a magyar classikai szellem diadala, lángelméje a legművészbibb s örök becsű magyar classikai ódák megalkotója.

VIII.

Czélók és tervek ; Berzsenyi epistolái s drámái töredéke.

Berzsenyi lankadni érzi költői erejét, s ezért igyekszik más térre menekülni. Észreveszi elmaradottságát s tanulni kezd, hogy pótolja gyermek- s ifjúkori mulasztásait. Szerinte a költőnek és tudósnak legfőbb czélja az emberi élet vizsgálata s a tanítás. Az emberiség tanítójának pályája. Berzsenyi az egyetemes világnézet javításán gondolkodik. A czél nagysága és saját tehetsége közti ellentét ; ez búskomorra teszi. Berzsenyi erkölcsi felfogása ; a szépet a hasznossal kívánja összekötni. Mily értelme van nála az erkölcsnek ? Az emberiség vezetői mind drámái hősök, kik az ár ellen küzdenek. Kazinczy pályájának ekkori felfogása. Miben azonosítja magát Berzsenyi Kazinczyval és Kis Jánossal ? Wesselényi Miklós és Horvát István buzdítása. Erkölcstanári hajlamai leginkább epistoláiból láthatók. Kazinczynak Berzsenyihez írt epistolája, Berzsenyinek erre mondott véleménye. Berzsenyi epistoláinak alapeszméje ; azoknak elemzése s értéke összehasonlítva Kazinczy epistoláival. Saját véleménye az epistolákról, a melyek nagyrészt ódák és elegiák. Az epistolák után színművet akar írni. Drámái töredéke : Kupa támadása. Berzsenyinek a drámához nem volt tehetsége, s a színjáték körüli ismeretei is hézagosak voltak.

Bármily erős költői tehetsége volt is Berzsenyinek, az írás ösztöne sokszor nagyon is gyöngén munkált benne. Néha hónapokig sem írt semmit. És ennek oka nem csupán a gazdálkodásra fordított gondjában, kitartó szorgalmában s ama kisebb-nagyobb csapásokban keresendő, a melyek őt, mint ifjú gazdát érték ; hanem épen tehetségének természetében, a mely az érzelmek és indulatok egész erejét, a fönség egész körét kimerítette, s

mint a magát kitomboló vihar, ha egyszer megtisztítja a levegőt, mintegy önerejét emésztí vala föl. A szünet nélkül nagy tárgyakkal való foglalkozás nem engedte, hogy az ember élményeinek oly nemeiben is költészetet fődözzön fel, a melyek rendesen dalra ösztönzik a lyrikusokat. A ki az életnek csak ünnepélyes óráiban társalog a műzsákkal, az érzések és eszmék világából csupán azokat alkotja költészetté, a melyeknek kifejezése a tehetség egész hatályát kívánja, a lélek egész körét betölti, a szellem fölemelkedésének egész irányát lefoglalja. Nincs meg benne az a készség, a mely a dalköltők pillanatnyi fölhevülését is költészetté varázsolja. De hiányzik benne az a hajlam is, a mely a kisszerű, a mindennapi tárgyakban is tud költői érdeket találni. Az életnek ezerféle nyilvánulása hidegen hagyja, mivel az eszméknek csak egy bizonyos szűk körében otthonos, de ezeknek aztán a legmélyebb s a legmagasabb végletei között is helyén van. Ő a classicismus hive, s a classikai felfogás képviselője.

Ha valakinek, Berzsenyinek nagy szüksége volt a költői eszmékkel való huzamos foglalkozásra. Egészen át kelle magát engednie a fölvetett tárgynak: különben nem tudott írni. Innen van, hogy az évnek csak téli szakában dolgozott legtöbbnyire; a nyarat gyermekeinek s gazdaságának áldozta. Ezért nevezi magát *téli poétának*, a kinek csak elvétve van ideje a műzsákkal társalogni. Ha nyugodtan nem érlelhette magában eszméit, meg sem kísérelte az írást. Nem tartozott azon írók közé, a kik bárhova mennek, az élet bármilyen körülményei között megőrzik költői hangulatukat, a kik — mint mondani szokás — beletalálják magokat a legkülönfélébb helyzetekbe. Berzsenyinek ki kellett lesnie

az alkalmas időt, megszakítás nélkül érlelnie az eszmét, hogy azt mű-egészsé alkossa. S még mikor kialakult is az eszme lelkében, többször megpróbálta a fogalmazást simítgatni, javítgatni. Ha megzavarta valami költői hangulatát, sokszor szétfoslott egész gondolatköre, s nem tudta művének a végső simítást megadni. Azért mondá, hogy némely művével úgy van, mint vak Béla a várai-val: nem tudja azokat befejezni. Innen van, hogy Berzsenyi minden kiválóbb művére nagy gondot fordít. Sokáig mérlegeli eszméit, egyes kifejezéseit, szavait. Mert meg van győződve, hogy „jó verset írni nagy munkát, nagy erőlködést kíván“. Mintegy önmagát jellemzi, midőn Bárány Boldizsárnak a következő tanácsot adja: „A ki egy ódán — írja — hét számra dolgozni nem tud, az poeta sohasem lesz. A mely vers hamar készül, rövid életű az, mint a Varga Péter bocskora. Nonum prematur in annum, azt mondja Horátz, ha jó akar lenni a vers; mert a ki stante pede in uno önti a verseket, az nevetségessé teszi magát az okos előtt“.¹

A kinek tehetsége van, ne sajnálja a correctiót és törést. Ez a Berzsenyi véleménye, a melyet mestereitől, Horatiustól és Kazinczytól tanult. Kazinczy nemcsak önálló műveit és fordításait, de némely leveleit is többször átdolgozta s minden fiatal írónak, a kivel levelezni kezdett, ezt adta tanácsul. „A correctió — írja Kis Jánosnak — a legkisebb és legfőbb érdeme az írónak. Ne unjuk el munkáinkat a szennytől tisztogatni.“ Kozma Gergelynek hasonlókép ezt köti szívére: „Correctiót, correctiót! Erre törekedjünk untalan! E nélkül semmit nem ér munkánk; e nélkül nem ígérhetünk magunknak halha-

¹ 1817. febr. 1-én írt levelében. *Uj Magyar Múzeum*, id. h.

tatlanságot“. Berzsenyinek szintén azt írja, hogy ne sajnáljon művein törteni. Ismeretes, hogy Kisfaludy Sándornak mily elméletet állít föl híres epigrammjában. A költői megtizedelés tanát szinte a végletekig szeretné alkalmazni még Berzsenyivel szemben is, épen legszebb műveire nézve. Berzsenyinek használt e tan alkalmazása, azért adta e tanácsot ő is a hozzá forduló ifjú íróknak. De a mily jó hatása van e megszokottságnak a született íróknál, a kiknek a dicsvágy legerősebb serkentőjük: majdnem oly kárbavesztett fáradságot ró azokra, kik nem a hírnévért, nem a dicsőségért munkálkodnak, hanem azért, hogy tanítsanak, hogy embertársaik hasznát előmozdítsák, kivált ha — mint Berzsenyi — épen nem tartják magukat úgy nevezett ex professo íróknak. Az ily huzamos érlelése az eszmének, latolgatása a gondolatoknak s az egyes kifejezéseknek a mellett, hogy a conceptio kerekdedségét előmozdítja, nem ritkán a felszárnyaló genius erejét is megbénítja. A mű-szépre való ideális törekvés, ha kitartó munkakedvvel nem párosul, nem egyszer szárnyát is szegi a neki hevült léleknek.

Úgy véljük, ebben kereshetjük okát annak, hogy Berzsenyi már 1810. után többször panaszkodik meghidegülésről. „Engem — írja dukai Takács Juditnak — elhagynak lassanként a Helikonnak minden nyájasabb szüzei s forróbb kebelbe sietnek, mint a szerelemnek tündér istenei“.² Sőt már 1810. november 23-ki levelében ezt írja Kazinczynak: „Engem az én istennéim egészen elhagytak“ s kéri mesterét, hogy csak mennél többször buzdítsa őt, különben elalszik az a „szent tűz“, a melyet benne Kazinczy gerjesztett. Berzsenyi bevallja, hogy

² 1814. július 5-ki levelében. *Uj Magyar Múzeum*, id. h.

valami külső okra, szinte valami kényszerítő körülményre van szükség, hogy ő írni tudjon. Helyzetét veti okul, a mely nem engedi, hogy egész lelkét a költészetnek áldozhassa. Innen elhatározása, hogy a költészetről teljesen lemond, mit sem Kazinczy, sem Horvát István nem akarnak hinni. Pedig bevallja őszintén, hogy invita Minerva dolgozni nem tud. „Az én poezisom — írja Horvát Istvánnak — csak egy idegen ég alatt sinlődő aloe, csak igen ritkán ad holmi kis bilingeket; de ápolni fogom, hogy néked is még valamit adhasson.“³ De a múzsa egyre kerül, a mint az ifjú álmadozásainak kedves alakjai az élet gondjai s az elmélkedő ész előtt foszlani kezdenek. Azért írja a *Barátimhoz* című költeményében:

Már-már félre teszem lesbosi lantomat,
Érzésim felesét s néhai biztosát.
Nem pendíti meg azt már soha semmi tárgy,
Sem nagyság ragyogó nimbusa, sem Chloém
Andalgó szemein gerjedező hevem.

De a genius ereje, a költészet bája még vissza-vissza-vonzzák őt, hiába akar búcsút venni a múzsáktól, hiába mondja, hogy a lant megmozdulatlanul függ előtte, húrjain nem tud játszani. A ki egyszer Hypokréne forrásából iszik, a bűverőtől nem könnyen tud szabadulni. Mert Berzsenyi is ezt mondja:

— — — nem élet a múzsátlan élet!
Maradjon a föld! minden kinese gőz.
Sietve térek vissza istenimhez,
Kik ifjuságom zöld virúlatin

³ 1815. május 15-kén írt levelében. Századok, 1879. évf. 87. l.

Kéblökbe zártak nektáros kezekkel,
 S kik bár nem adnak kinsét és hatalmat,
 De megtanítnak vígan élni, halni
 S nevetni a föld balgatajait.

Ez elhatározás azonban alig teljesülhetett, nem csupán azért, mivel betegsége ekkor már előre vetette árnyait, hanem azért is, mivel elmaradottságának érzete mind súlyosabb teherként nehezedett rá. Pótolni akarta gyermek- és ifjúkori mulasztásait, hogy barátait utólérhesse, a kik — mint Kazinczy, Szemere, Kölcsey, Vitkovics, Horvát és Döbrentei — úgy a külföldi irodalmakban, mint a magyar irodalom történetében nagy jártasságot mutattak, nyelv- és történettudósok voltak, rendszeres kiképzésben részesültek és értettek az írói mesterséghez nemcsak gyakorlatilag, hanem elméletileg is. Berzsenynek épen elméleti tudománya nem volt, és a mint Kazinczyval s ennek révén a pesti írókkal megismerkedett, azonnal észrevette, mennyire távol maradt tőlük e részben. Most tehát minden szabad idejét erre kívánta használni, úgy lévén meggyőződve, hogy csak a tanulásban fejlett értelem teheti az embert boldoggá, bölcsesé és szabaddá. 1811. február 15-én írt levelében többek közt ezeket mondja Kazinczynak: „Verseket most tőlem ne várj, mert én most szünet nélkül tanulok, Plutarchchal fekszem le nyoszolámba s Platóval kelek ki belőle“. Szemerének még előbb hasonlóképen ezeket írja: „Én, édes barátom, most sem írni, sem énekelni nem tudok, de olvasok és tanulok. Úgy tetszik, érzéseim már egészen kiforrták magokat és azoknak helyét gondolkodás foglalta el“.⁴

⁴ 1811. január 1-én írt levelében. Szemeretár, III. k.

Működésének e változtatott tere az emberi életből való felfogásának, ha nem is egészen új, de kétségkívül újonnan kifejlett oldalára utal bennünket, a mely költészetének alapeszméjével is összefüggésben van ugyan, de mégis annak az elhatározásnak a valódi eredménye, hogy ő a költészettől megválik s a prózai téren kísérli meg erejét. A költő is azért fog lantot a kezébe, hogy a nagyság és erkölcsi szépség mintaképeit dicsőítse, hogy a szépet a jóval összekösse, az aesthetika törvényeit az ethikáéval párosítsa; szóval, a lelki gyönyört élvezni tanítsa, ugyanekkor megtisztítsa lelkünket a tévedésektől, a balfogalmaktól s igazságra vezéreljen, a mely elválhatatlan társa a szépnek és jónak.

A költő is tanítója az emberiségnek. Mert a mint érzéseinket és indulatainkat vizsgálja, egyszersmind az értelem sugalmával ellenkezőknek kerülésére, a meg-egyezőknek pedig követésére int. A kit a költészet boldoggá és bölcsesé tesz, az ugyan célját érte önmagára nézve, de feladatát csak félig oldotta meg. Arra kell törekednie a költőnek, hogy másokat is bölcsékké és boldogokká tegyen, hogy ne csak szívünket, de értelmünket is foglalkoztassa. A tanítás útjai különfélék; az írónak tudnia kell e különféle módokat egyesíteni, hogy így a műveltség világát terjeszthesse embertársai között. Nem cifra szavakat, hanem hasznos igazságokat kell énekelnie, ha számot akar tartani a költői névre. Ime, ezért kell „nagyobb, magasabb tárgyakat“ választani. „A szép és nagy tárgy — írja dukai Takács Juditnak⁵ — önként emeli lelkünket s a legszebb ideákat, gondolatokat észrevétlenül segíti kifejtetni s előhozni. Az oly

⁵ Főntebb idézett levelében.

kicsinységek, mint *Csarmasz vára*, névnapi és lakodalmi versek csak kicsinységek maradnak, ha maga Homér énekli is azokat. Mi szépet, mi nagyot mondjon az ember ezekről? Pedig a poétának szépnél, nagynál egyebet mondani nem szabad.“ Azért nehéz a költői mesterség. „A komoly igazságot ünnepi köntösbe kell öltöztetni, mely mindenkor csak úgy szeret megjelenni, mint a mezitlábos Cató a világ trónusán.“⁶ A költészet főlemel és megnemesít. Az a költő éri el célját, a ki megismeri az emberi szenvedelmeket, az indulatok pusztító tűzét, mosolyogja a szerencse játékait, felhasználja az életet s bátran és nyugodtan lemond róla. De ez még nem elég. Másokat is erre kell megtanítania.

Az emberiség tanítóinak magasztos és dicső céljuk van. Világot terjesztenek, mint a nap s megtermékenyítik az elmét, mint a jótékony tavaszi eső a földet. A ki reájuk nem hallgat, vak sötétségben tévelyeg. „A míveletlen föld csak gazt terem.“ Ez a Berzsenyi elmélkedéseinek alapja, melyet versben és prózában hirdet. A bennünk lakozó tehetséget csak a műveltség fejti ki s teszi gyümölcsözővé. Vagy a mint ő oly szépen mondja:

A lélek is csak úgy emelkedik
A virtusokhoz égi szárnyakon,
Ha Delphi isten önt sugárt belé,
Mely úgy kifejti lelkünk díseit,
Mint éltető nap a virágkebelt.

Ezért dicsőítette ő a Keszthely és Czenk nagyjait, Festeticset és Széchenyit, ezért Kis Jánost és kivált

⁶ L. Barkóczy L.-hoz írt kelet nélküli levelét. *Uj Magyar Múzeum*, id. h.

Kazinczyt, a kik „áldást, dicsőséget“ terjesztenek e földre, fölébresztik a szunnyadó sziveket s az erkölcsi nagyság felé irányozzák a nemzet törekvéseit. De vajjon, ha ily szép az emberiség tanítóinak pályája, nem kötelessége-e minden jó, a műveltség világába beható embernek egyszerűs mind erre törekednie? Ha a „józsanság tisztább világához a tudományok és ismeretek tárából“ lehet csak gazdag zsákmányt gyűjteni, annak, a kinek tekintete folyvást a nagy és magasztos mintaképeire van függesztve, nem egyedüli célja-e a tudományok felé vezető utat megmutatni a sokaság előtt?

Berzsenyi az egyetemes világnézet javításának nagy eszméivel kezdett tépelődni. Arra a meggyőződésre jutott, hogy életének célját csak úgy közelíti meg, ha nemzetének használni tud, ha a műveltség világához vezérli s az erkölcs útjára tereli azt. Mesterének, Kazinczynak pályája lebegett szemei előtt. Tudta, mennyit köszönhet neki a nemzet, a melyért annyit fáradt, hogy kiemelje az álomkórságból; tudta, mennyi viszontagságon kellett átesnie, mily kemény harczokat kellett vívnia, hogy eszméinek világossága a tevélygők előtt is látható legyen. Kazinczy a „nép boldogságának eszközzésére“ áldozta életét, a melynél „nem lehet szentebb kötelessége egy bölesnek“. Egészen természetes tehát, ha Berzsenyi felszólítja őt, ismertesse meg vele gondolkozását, hogy a „józsanság principiumainak művelésében“ is követője lehessen.⁷

De nemcsak a fény-, hanem az árnyoldalait is látta ő a nagyok pályájának. Úgy vette észre, hogy „a virtus útját szörnyetemek lesik“; a derék ember pályája küzdés

⁷ L. 1809. nov. 25-én írt levelét.

Igaz, hogy ha kitartása nem lankad, „végre talpa alá szegi a chimaerát“, s akkor „életét a jók s nemesek s jövőendő századok áldják“. Ámde lehet-e kitartó mindenik? Tud-e az ár ellen küzdeni csüggedetlenül? S tud-e ő, a ki nem ért a nagy világ nyelvén beszélni, mint például Kazinczy? Megállhat-e ő az örvény között, ha a hatalmas áradat ellene indul? Mennél mélyebben vizsgálta az emberiség tanítóinak pályáját: annál jobban megerősödött kételye, hogy a mily szép e pálya, annál izmosabb tehetséget kíván, s épen ezért ő erre képtelen. Mennél közelebb jutott a felfogás világosságához, annál jobban csökkent önbizalma. A cél nagysága és az eszközök elégtelensége között drámai küzdelem ébredt lelkében, a melyet sohasem tudott teljesen kibékíteni. Nem tette volna-e őt ez az összeütközés egymagában is búskomorrá, ha meggondoljuk, hogy egész lelkével vágyott a cél után, a melylyel szemben tehetségeinek s tudományának parányiságát fájdalmasan érezte?

Idézzük saját szavait: „Én — írja Kazinczynak — nem tudok megszabadulni azon nevetséges bolondságtól, mely engem szüntelen arra ösztönöz, hogy *használjak és tanítsak*, pedig látja az Isten, hogy bolondság! Ha a római lelket sem Cato mennydörgése, sem Tibur zengése fel nem tudták ébreszteni, mit nyikorgok én az én hordómban! Azért-e, hogy az én képem mellé is kutyát fessenek a magyarok, mint egy bölcsessel a görögök cselekedték? Azért-e, hogy kenet helyett választóvizet öntsenek fejemre, mint a Petrarcaéra?“⁸ De még ekkor nem mond le a reményről. Igéri, hogy mindenről fog írni és sokat, habár rendetlenül és szabadon is. Mikorra

⁸ 1809. nov. 25-én írt levelében.

azonban a Kazinczyhoz kezdett epistoláját befejezi, e remény teljesen megsemmisül.

Mit vívjak én csekély az ár ellen?
Az én szavam ki nem hat völgyemből
S a dúsokhoz fel nem lövelkedik.

A szétzúzott életezél Erynnis alakban jelenik meg előtte s innentől fogva kínozni kezdi az elkomoruló költőt, a ki most már csak az életezél visszfénye mellett viraszt néha-néha, midőn az éj csöndes nyugalmaiban elmereng a pásztortűz méla világán, a képzelődések álmába merül s földézi a lelkesedésnek szent óráit és az eltűnt örömeket. Csak a „szelíd szerelem hamvadó szikrája“ mulattatja még, s ehhez társul a bús melancholia szomorú nótája.

Képzeljük el ez örökös magányban élő költőt, a mint az élet kisebb-nagyobb bajai kedvét szegik, de tudja, hogy a boldogságot minmagunkban kell keresnünk s e tudás mérő ónjához akarja lelki hangulatát simítani; képzeljük el, a mint a „félistenek“ viselt dolgait szemléli, s megfogan keblében a vágy, hogy ő is nyomdokukba lép, de ugyanekkor előre retteg, hogy a valóság keserűen kigúnyolja az eszményi törekvést: mily merő s komor tekintettel néz a messze távolba sokszor órákig, mintha keresne valamit s elvágynék e határról; mintha a lelkében zsongó érzések tusája elől akarna szabadulni, vagy inkább az emberi élet nagy kérdésein tépelődnék, a melyek annál mélyebben vonzzák, mennél jobban távolodik a költészet világától.

A képzelet izzó forróságai táplálják a nagy czél és az elégtelen tehetség közti harcz hevét; hazájáért s az emberiség egyetemes boldogságáért vívó szenvedélyes

lelke felzavarja nyugalmaát, hiába akarja elhitetni magával, hogy a bölcс boldog mindenütt. Tudja, hogy az ember célja élni és örülni, de használni is. Mikép használjon azonban, a ki a magány rejtekében tölti életét? Hiszen „rendeltetésünk nem magányos élet, örök komolyság és elmélkedés, hanem barátság és társalkodás“. De van-e ereje, hogy kiszakítsa magát a megszokott körből, a melynek nyugalma különben annyira kedvez búskomolyságának s a lét problémáival vívódó elméjének? El tudja-e határozni magát, hogy társai közé menvén, elhagyja ifjú álmainak tündérképeit, a melyek akkor életét egészen betöltötték? S így nem kell-e erőszakoskodnia vágyain, egész gondolatvilágán, hogy nyugalmaát visszavarázsolja, hogy az élet összhangját megőrizze és tovább is csak az elmélkedés világában élhessen? „Szívemnek ember és rokon kebel kell, kivel vegyítse érzeményeit; elmémnek elme, mely megértheti s melyben sugárit tükröztetheti“ — ezt tudja, kívánja és nyíltan kimondja, de milyen emberek közt folyik az ő élete! Egyiknek szeméből gonoszság látszik, s lenyűgözve hordja terbeit, a másik utálattal van eltelve a nála boldogabb iránt. De épen e keserű tapasztalástól fogamzik meg benne az erkölcstanító célja, hogy embertársainak javításán fáradozzék, felmutassa nekik a mívelt elme szabadságát, a híven érző szív jóságát s a megvilágosodott értelem bölcseségét. A mint e nagy cél magasztossága mindjobban kibontakozik előtte a homályból, újra emlékezteti saját életének szűk köre, hogy ő csak „magába zárva él magának s csak álma tündér képét kergeti, mint egy vadonban bujdosó fakir“.

Ez épen oly művészi, mint igazi vonásokkal festett kép egészen élénk állítja Berzsenyit. Lelke az eszményi

célok és a valóság lenyűgöző lánczai közt hanykódik, a metaphysikai, vallási és bölcséleti kérdések elemeivel küzködik, az erkölcsi nagyság útjait szemléli, nemzetünk alacsonyosságát siratja s mind ezzel szemben keserűen érzi, mily parányi egy ember tehetsége, vágya és akaraterije, hogy a meglevő állapotokban javulást idézhessen elő. Mily parányi az övé, a ki el van zárva a világtól, embertársaitól és sem a dúsgazdagok kincsével, sem a szellemi aristokratia tudományával nem dicsekedhetik. Mikor Festetics grófnak a nemzetiség oltalmazását és kifejtését köti szívére s érzi, hogy ő is oly forrón szereti hazáját, mint Festetics, de irigyli fejedelmi kincseit, mikor a gróf azokkal jót tehet: szinte megborzad „hazafiúi gyengesége“ sugalmától, mert — úgy mond — „valóban gyengeség *ily semminek, mint én*, a nemzetről aggódni“.⁹ S mikor Kazinczyt buzdítja, hogy csak tovább haladjon a megkezdett pályán, ne csüggedjen, szóljon, tanácsoljon és cselekedjék, hirdesse a virtust: eszébe jut, hogy sem Cato „villámszózatja, sem Pharsal vérpatakjai a római lelket föl nem ébresztették“, hát ő minek akarna erejét meghaladó munkához fogni, hogy az áradat elsöpörje. A mint megismerkedett a pesti írókkal s észrevette, hogy azok Kazinczynak föltétlen követői: mily emberszerető igaz lélekkel kéri mesterét, hogy csak irányozza lépteiket, ő maga mit sem tehet. Igaz, hogy a felvilágosultság szövétneke sem áraszt egyforma fényt. Ha a történelmet vizsgálja, szemébe ötlük, hogy a hol a műveltség bölcséje rengett, ott fakadtak egyszersmind a vakság, a babona, a „hit vakító, szentelt maszlagi, melyek korunkig hintik mérgeket s örök zavarba dönték

⁹ 1816. nov. 15-én írt levelében. *Pesti Napló*, 1850: 65. sz.

a világot“. A tudomány holt kincs maradt, csak a kiváltságos osztály élvezte gyümölcseit s a „nép szemébe nem hatott sugára“. Így az értelem munkájának eredménye nem lehetett általános s nem lehet még ma sem.

Hol van tehát a józan értelem,
 Hol a tudósok annyi izzadása? ¹⁰
 Remélhetünk-e vajjon jobb világot?
 Gyaníthatunk-e oly időt, mikor
 Az ész világa minden népeket
 Megjőzanít és összeegyesít
 S kiirt közülünk minden bűnt s gonoszt?

Ha a hazáért küzdő lelkes csoport együttes kitartását látja: nem esik kétségbe. E nagy munkához társul ígérkezik, jóllehet tudja, hogy az ő műve csak egy „morzsa“ a nagyok alkotásainak örök talpkövéhez képest, de e morzsát megőrzi az idők harcrai közt a nagyok alkotásai.

A reménynek e hangja azonban nem sokára elhal ajkán, a mint meggyőződik, hogy az elmélet fáklyája kialszik a valóság sötétjében, s hogy az ő erkölestánító felfogása szánandó gyöngeség inkább, mint gyakorlati cél. Így lepi meg Berzsenyit a XVIII. század nagy betegsége, a mely az emberiség javításának hatalmas eszméből származott, s annyi híres ember életét boldogtalanná tette. A kevés tanulás és folytonos magány, párosúlva a vizsgálódó elme mélységével, nem eredményezhettek mást nála. Aztán mikor föltette is magában, hogy kipótolja ifjúkori mulasztásait, mikor a tudás vágya hatalmasan kezdett is benne munkálkodni, akkor sem pozitív

¹⁰ V. ö. Vörösmartynak *Gondolatok a könyvtárban* című költeménye hasonló helyével.

ismereteket gyűjtött, hanem metaphysikai kérdéseken évdött, az Isten létéről, az erkölcs világáról, az emberi élet végokairól; de ezekhez szintén kevés volt a bölcséleti ismerete. Innen van, hogy bár kutató elméje sokszor a kérdés legmélyébe is bepillant: legtöbbször a tanulmánynak majd semmi, vagy legalább nagyon kevés hatását mutatja. Nem szabad felednünk, hogy ő az ódaköltő szívével lelkesül ideális céljaiért, s az ódaköltő elméjével mérlegeli ama néhány nagy kérdést, a melyek ez időben foglalkoztatják. E mellett nem szabad figyelmen kívül hagynunk a költő vallásos irányát sem, a mely oly erősen uralkodik érzésein és gondolatain.

Innen magyarázható, hogy erkölcsi felfogása valami egészen sajátos, egyéni, a mely nincs szigorú formák közé korlátozva, de tiszta, hatalmas erejű s mindenek felett keresztény. A vallásosságtól megszentelt szigorú erkölcs prizmáján nézi a polgárosultság minden tényezőjét, a mely gondolkodásra vagy lelkesülésre készíti. Ezen keresztül látja saját nemzete alacsonyságát s a nagy emberek útait, a tudományok haladását s a történelmi eseményeket. S úgy hiszi, hogy az erkölcsi alap szilárdsága nélkül minden cselekedetünk csak homokzátonyra épített vár. A nemzetek is csak addig élnek, míg ez alapot el nem hagyják. Azok, kik az emberiség javításának szentelik életüket, csak úgy aratnak sikert, ha működésük kiinduló pontja, célja és eszköze egyaránt a szigorú erkölcs. Mert

A virtus nem hiú agyváz,
Hanem boldogságunk védistene,
Mely a méltó bért a jóknak megadja
Még a tömlöczben s a kereszten is.

Ezért nem tudja ő, mint aesthetikus, a szépet a jótól elválasztani; ezért tűzi ki céljául, hogy a szépet a hasznossal és az igazzal mindig összeköti. Ezért távolodik el Kazinczytól s hidegszik meg később iránta, mert a Kazinczy aesthetikai elve a szépet önmagában és önmagáért kereste és hirdette: míg Berzsenyi az ethikai alaptól nem tudta elkülöníteni a szépnek sem eszméjét, sem gyakorlati érvényesülését. Mintha csak össze akarta volna kötni az emberiség fejlődő műveltségének legsarkalatosabb elveit, mikor még a vallás és bölcsélet is a költészet karjain jelentek meg. A költő, szerinte, mikor a lelkesedés merész szárnyain fölemelkedik, nemcsak a „vakító fénybe vont igazságot“ látja, de a virtusnak útját is, mert hiszen nála az ethikai jó, az aesthetikai szép és a metaphysikai igaz fogalma a legtöbbször mind egyesül egy magasabb fogalomban, mint nem fogalmában, a *virtusban*. Mindez szoros összefüggésben van az ő erkölcstanítói hajlamával és céljaival, a melyeket mint költő és ember, aesthetikus és mezőgazda, férj, családapa és jó barát egyaránt tiszteletben tart s a melyekhez életét szabja, költészetét irányítja, gyermekeit neveli, s a melyekről jó barátait meggyőzni törekszik.

De maga az erkölcs fogalma igen tág körű nála Beletartozik az erkölcs fogalmának körébe minden, a mi egy, honáért és az emberiségért, az igazság, jóság és szépség eszméiért élő és munkáló embert lelkesíthet; más szóval, a derék, vallásos, művelt ember egyszersmind erkölcsös is. De e fogalom nem zárja ki sem a barátságot, sem a tudományosságot. Még a bölcsesség és szabadság is csak jegyeiül tekinthetők e fogalomnak. A józan ész szerint élő ember is erkölcsös; igazában véve ez a valódi erkölcs mintaképe Berzsenyinél. Az

ősi egyszerűség, jámborság és jótékonyság mind az erkölcs körébe tartoznak, sőt ideszámítja az ember önjavának föltételét is, mert ez az egyetemessel érintkezik. Ez az erkölcs nagyjából a stoikusok felfogása értelmében domborodik ki műveiben, csak hogy ő kiszélesíti a fogalom körét és tartalmát egyaránt. Különös azonban, hogy több helyütt az erkölcs és ész fogalmát merőben elválasztja egymástól, hol az egyiket emeli a másik fölé, hol megfordítva, amannak tulajdonít minden hatalmat. Egyszer azt mondja, hogy minden jó csak az észből fakad, maga az erkölcs is; máshol pedig az erkölcsöt tartja legfőbb jónak, a mely az ész fölött is uralkodik. Azonban bizonyos, hogy e két fogalom a legszorosabb összefüggésben van egymással, egyik a másikával folyvást érintkezik, soha ki nem zárja egyik a másikat. A kik az ész szavain indulnak, azok erkölcsösök is; a kik pedig erkölcsi alapon állanak, egyszersmind bölcssek, okosak is. Mindazok, mindezek egyformán méltók, hogy a tudatlanságban sinlődők utánuk induljanak s nyomdokaikat kövessék.

A kikben az erkölcs s értelem szabadon munkál: azok az emberiség vezetői. Voltaképen egy jó király, a ki népét bölcsen kormányozza, nem más, mint erkölcsös ember; egy hadvezér, a ki bátorságával csatát nyer, egy tudós, ki a polgárosultság fényét terjeszti, mind csak erkölcsös emberek. De hogy valaki mindig az erkölcs útján haladjon, arra roppant erő, elhatározás és fáradhatatlan kitartás kell. Mert az emberiség vezetőinek, a kik az erkölcsnek specifikus megtestesítői, mindig küzdeniök kell a tömeg butaságával, gonoszságával és rosszakaratával. Ők nem egyebek, mint drámai hősök; sokszor el is buknak, csak eszméjük arat diadalt, a melyért

életüket áldozták. Ilyennek látja Wesselényi Miklóst, az idősebbet, ilyennek Festetics Györgyöt, de mindenek fölött és első sorban Kazinczy Ferenczet.

A mint Kazinczy pályáját a hozzáírt epistolában, tehát 1810 körül, felfogja, küzdelme töviseit és babérait feltűnteti, a mint nemzetünk elfajulását s ezzel szemben Kazinczy bátor elhatározását bemutatja: mindez a Berzsenyi elméjének élességéről, a viszonyok megítélésének mélységéről s alaposságáról egyaránt fényes tanúbizonyságot ad. Későbbi ítélete, bár egészben véve szintén sok tekintetben helyes, nem mérkőzhetik ezzel. Csak a Napoleon pályájának felfogása éri utól ez epistolában kifejezett ítéletet. Kazinczyban első sorban az agitátort látja, a ki bölcsen és bátran szól a nemzethez, midőn „az erkölcs vész s reánk veszélyt kiált;“ a ki egyesíti Sokrates bölcsességét és Horátz lelkesedését, hogy a romlottság, a hazafiatlanság ellen, mint „hajdan Rómának vigyázó censora“ fegyvert szegezzen. A nemzet erkölcese (a mely fogalom itt épen a hazafiságot, a nyelvhez való ragaszkodást, a műveltség után való törekvést jelenti) ragadta meg Kazinczy fogékony s nagy lelkét, mert fájdalommal látta, hogy a magyar „megunta a régi jámbor erkölcsöt,“ idegen nyelvet beszél, mindenben az idegent majmolja, csak abban nem, a mi a külföld népeiben valóban utánzandó volna: a tudományok szeretetében. A népek versenyre keltek egymással, mindnyájan haladnak a polgárosultság világa felé; „csak a magyar szunnyad mély rögzésben“ s „nem fut versenyt a szent Olympián, csak a győzők pálmáit bámulja“. De íme fölkel Kazinczy, tette és munkára ösztönzi nemzetünket, megállítja a vészt, melytől csak egy lépés választ el, s parancsol az elemeknek, mint egy félisten.

Hogy Kazinczy elűzte a hosszú éj sötétjét: ez neki legnagyobb érdeme, ezért századok áldják emlékét, a virtus megkoszorúzza őt még itt a földön, de a túlvilágon még inkább, mikor Orczyt és Rádayt viszontlátja itteni vándorlása után.

Berzsenyi szerint Kazinczynak a dicsőségben méltó részese Kis János, a kiről a következő képet festi:

A böles, kebeléből szívét kiszakasztja,
Néma falak között hervad arczatja,
Fejét mély gond epeszti;

Álmatlan szemei mécesknél virradnak,
Kizárja örömét a ragyogó napnak,
Az áldást úgy terjeszti.

Ez az erkölcs tanítójának néhány vonással festett pályája, mely mintaképül lebeg előtte. Abban a törekvésben, hogy a csapongó elmét szelíden oktassa Kis János, Berzsenyi is osztozik vele. De nem hiszi, hogy akár őt, akár Kazinczyt megközelíthesse, a kik „két Tyndaridák” lettek a magyar műveltség homályai közt. Mint Kis Jánosban az erkölestanítót, úgy szerette Kazinczyban az agitátort. Kazinczy sem tett mást, mint a nemzet erkölcsét javította. Ennyiben tehát ő egynek veszi Kis Jánost és Kazinczyt. Berzsenyi nem a költői babérkoszorúról álmadozik, ez majdnem hidegen hagyja; őt az erkölestanító küzdelme és koszorúja, szenvedései és diadalai ihletik. E szempontból itéli meg nemzestünk nagyjait és saját tehetségei közül is azokat becsüli legtöbbször, a melyek e szempontnak kedvezők. Kazinczy és Kis János költői munkái között az epistolák nyerek meg legjobban tetszését. E műfaj leginkább megfért erkölcsi céljaival, mert hiszen Kazinczy epistoláiban

világos a tanítói czélzat. Berzsenyi Kazinczynak minden epistolájából egy-egy költői, nyelvi, aesthetikai vagy erkölcsi tant olvasott ki, magáévá tette Kazinczy tendenciáit, habár költői és aesthetikai elveivel nem is értett mindenben egyet. E ponton érintkezett legközelebbről Berzsenyi mestereivel, nemcsak Kazinczyval, hanem Virággal és Kis Jánossal is. Kazinczy pályájának beható szemlélete nagyban serkenté a tanítói cél elérésére, hogy belevegyüljön az irodalmi küzdelembe, a melynek végeredményét hova-tovább a győzelemben látta. Innen főntebb említett ügyekezete, mikor Kis János alapítandó folyóiratához munkatársul ígérkezik, mikor a pesti íróknak segítségét ajánlja s mikor mindazokat buzdítja, a kik nemzetünk előhaladását szívükön viselik. Döbrentei is akkor nyeri meg igazi tetszését, mikor az ifjúság számára szerkeszt olvasókönyveket. „Használni akarsz és nem csillogni“ — írja neki Berzsenyi.

A ki, mint ő, oly tiszta és forró lelkesüléssel viseltetik a nemzetiség fejlődése iránt, ebből a szempontból ítéli meg a nagy emberek törekvéseit s csak annyiban föltétlen dicsőítőjük, a mennyiben e szempontnak kedvező ítéletre tarthatnak számot. Írói és politikai nagyjaink törekvéseiben és sikereiben mindig a tanítói cél, a használni akarást nézi s e tekintetben már a jó szándék is magasztalásra bírja. Az ifjú Wesselényit, a kivel Kazinczy és Döbrentei révén ismerkedik meg, atyja kép-másának látja, mikor még csak kora érettségét s jó szándékait ismeri. Felajánlja neki barátságát, hogy magához csatolja, sejtván, hogy Wesselényi is az emberiség vezetőinek diszes polczára tör. „Légy . . . barátom, nemes lelkű ifjú — írja Wesselényinek — s légy barátjok mindazoknak, kik velünk az elnyomatott emberi érzel-

met szabadítani s terjeszteni óhajtják; végy részt e nagy munkából, segéld építeni e szent alkotmányt ritka talentomiddal, tekintetteddel, gazdagságoddal, s hidd, hogy ha az egyik pólustól a másikig terjedne is birodalmad, ennél lelkedhez illőbb s méltóbb tárgyat nem választ-hatnál magadnak.“¹¹

Horvát Istvánnak kivált a Nagy Lajos- és Hunyadiról írt munkája nyeri meg tetszését. Ezért mond neki „haza-fiúi forró köszönetet“, ezért bátorítja, hogy csak vívjon az özön ellen s oltalmazza meg az ifjúságot az oly „mételytől“, mint Schwartner, a ki „az ifjúságnak szívében a nemzetiségnek legszentebb, legéltetőbb elem-tumait megmérgezi“. Nyíltan, őszintén bevallja és tanítja, hogy „a ki ír, el kell annak minden tekinteteket s kapcsolatokat vetni, s *egyedül úgy kell magát nézni, mint az emberi nemzetnek tanítóját*“.¹²

E szempont annyira uralkodó egész pályáján, összes működésében, hogy attól soha egy hajszálnyira sem tér el, még akkor sem, mikor önmagát kell megvédenie a vélt támadás ellen.

De jóllehet költői és prózai munkáinak mindegyike fényesen igazolja felfogásunkat: tanítói czélzata legvilágosabban mégis epistoláiból látható, a melyeket 1809-től kezdve 1815-ig írt a Kazinczy epistoláinak hatása alatt.

Bizonyos, hogy a Horácz epistolái is voltak némi hatás-sal reá, de még bizonyosabb, hogy a legerősb ösztönt Kazinczytól kapta, a kinek költői művei közt, mint említők, épen az epistolák ragadták meg legjobban figyel-

¹¹ 1814. nov. 23-án írt levelében. *Történeti Lapok*, 1874: 3. sz.

¹² Horváthoz írt s id. levelében.

mét. Kazinczy kétségkívül e részben is a Horátz tanítványa. Tudva van, hogy a classikus írók között legtöbbször Horáztot olvassa, hivatkozik rá munkáiban és leveleiben s tanító mesterének vallja. Legbálványozottabb íróársait: Kis Jánost és Virágot folyvást ösztönzi az egész Horátz lefordítására, s mikor az előbbi Horátz epistoláit lefordítja, ő maga dolgozza át a fordításhoz Wieland jegyzeteit s az egész munkát irodalmunk „legbecsesebb productumának“ nevezi. De még a Kazinczy epistolái közt sincs egy is, a mely annyira Horátzra vallana, mint épen az, a melyet Berzsenyihez intézett. Ez epistolát először Cserey Farkasnak akarta czimezni Kazinczy s csak mikor készen volt s belátta, hogy az nagyrészt a vers törvényeivel foglalkozik, akkor változtatta meg előbbi szándékát s küldte el Berzsenyinek; de nem egyenest hozzá, hanem először Kis Jánosnak, azt izenvén ez által hozzá, hogy tegye félre Berzsenyi behajtatlanúl ez epistolát leveles ládájába, „egykor talán feljebb fogják becsülni maradékai, mint az armalis irháját“. Kazinczynak e büszke önbizalma nemcsak az emberre, de az íróra nézve is fölötte jellemző. Ezért mondja Beöthy, hogy ez epistolában ott van az egész Kazinczy, „minden párt felett álló műveltségével és pártos ízlésével: az ember, a költő, a nyelvész és a műbíráló egyaránt“.¹³

Nem tartozik e tanulmány körébe Kazinczy epistolájának fejtegetése, a mester szűkkörű aesthetikai elveinek tárgyalása. Bizonyos, hogy Berzsenyi ez időben még nagyrészt egyetértett ez elvekben kifejezett meggyőződéssel, föltétlen híve volt Kazinczynak, a kinek elsősege ekkor volt a legáltalánosabban elismert, a legerősebb és

¹³ L. Beöthy: „Horatius és Kazinczy“ című művét, Budapest, 1890.

legszilárdabb. Mikor még csak egy részét ismerte ez epistolának s nem is magához czímezve, már akkor elragadtatással üdvözölte mesterét, nyíltan megmondván neki, hogy ítélete nem lehet egyéb, mint tömjén. „Elég dicsőség az nekem — írja Berzsenyi — hogy téged ismérni és csudálni tudlak.“ Később, mikor az egész epistolát megkapta, sem változott ítélete s prózában ugyanazt fejezte ki, a mit első, Kazinczyhoz írt epistolájában oly erőteljes hangon hirdetett. „Barátom — írja a hozzá és Wesselényihez czimzett epistolákra czélozva — ezen remekeidben én téged úgy néztelek, mint a pulyák korlátjain tapodó, saját ösvényen fellengő, szabad, büszke Pindárt. S valóban ez a kevély fölemelkedés, ez a nemes önérzés tette lelkedet alkalmassá ezen szépségeknek előlhozására, melyekhez hasonlókat én még nem ismerek.“¹⁴ E lelkesült méltánylat szavát azonban Kazinczy javítgatásai nagyon lehűtötték. A változtatások és igazítások, melyeket Berzsenyi megint Kis Jánostól kapott, kétségkívül nem válnak előnyére a munkának, s Berzsenyi úgy nézte azokat, mint a tudakosság győzelmét az alkotó mesteren. Jellemző reá, hogy ítéletét Kazinczyval szemben, most először, milyen erősen és őszinte egyenességgel kimondja e változtatásokra. „Kazinczy! — írja ezekre vonatkozólag — te engem a te dicsőségednek részesévé koronáztál, — te engem szeretsz, én a te lelkednek legelső, legtisztább s legszentebb ölményét az én maradékimnak elteszem és a hazának bemutatom, ezen korcsos copiát pedig megkérlelhetetlenül elégetem.“¹⁵

¹⁴ 1810. február 25-én írt levelében.

¹⁵ Az id. levélben

Hogy Kazinczy különösen fontos tartalmú epistoláját épen neki czímezte: annak oka nemcsak az a méltánylat és lelkes fogadtatás volt, a melyekkel ő a Berzsenyi költeményeit nézte és ajánlá minden író társának, hanem főkép az a körülmény, hogy Berzsenyi már akkor kétféle költeményben is jelét adta a mestere iránti csodálatnak, kifejezte főntebb érintett felfogását a Kazinczy pályájáról, elmondta, hogy hozzá epistolát ír, a melyből mindjárt közölt is néhány sort mutatóul, azt óhajtván: vajha a külföldieskedőkkel úgy tudna beszélni, mint mestere, vajha nyelvét elkölesönözhetné s érzéseinek tolmácsává tehetné.¹⁶ Ekkor erősödik meg Berzsenyiben az a vágy, hogy tanítani és hatni, javítani és használni akarjon, s a költészetnek oly nemeivel foglalkozzék, a melyek e czélt leginkább előmozdithatják. Hosszú időközben írja epistoláit, 1809-től 1815-ig: de ezekbe aztán el is rejti mind ama nemes hevülését, mind ama komoly s mélyreható elmélkedését, mind ama szent gondját, töprengését s lelki küzdelmét, a melyekkel nemzetünk és az emberiség haladásán, előmenetelén s művelődésén munkált. Igazában véve csak hét epistolája van, mert a *Levéltöredék barátjához* alig számítható az epistolák közé, de mind a hétben más-más az eszme és gondolatkör, más-más a kidolgozás, hang és felfogás, noha valamennyinek az erkölestani czél szolgál alapul. Sajátságos, hogy Berzsenyi pessimismusa és kételye épen e tanító költeményekben legerősebb, mintha czéljának előre sejtett megíúsulta keserítene el.

A legkevésbé művészi kidolgozása, de a legerőteljesebb, legmagvasabb gondolatokban dúskodó az első

¹⁶ 1809. nov. 25-iki levelében.

epistola, a mely csak „vázolat“, a *Kazinczy Ferenczhez* című. Ebben Tiborcznak harsány, darabos, de mély felindulását, keserű fájdalmát tolmácsoló hangjával támad külföldieskedő főurainkra. Nemzetünk elfajulásának szemlélete nemcsak honszeretetét tüzeli, de elkeseredését is fokozza s a legégetőbb fájdalom sarcasmusa teszi hangját oly élessé, áthatóvá s erőteljessé. Az ódaköltő heve lüktet soraiban, de higgadtabb, mint *A magyarokhoz* című ódájában. A Virág és Ányos, Baróti és Gvadányi felindulását és gúnyját egyesíti magában, hogy megbélyegezze hazánk korcs ivadékát, a mely mindenben az idegeneket majmolja, csak saját nyelvét és nemzetét veti meg, még szolgákat is külföldről hozat, mert mindent dicsér, a mi külföldi.

Magyar nem kell, mert a magyar bolond :
 Nem tud pumit, szajkót tanítani,
 És nem tud lopni, sem pillét vadászni
 S más ily nagy dolgokhoz nem alkalmas.

Boszús siralomba tör ki e czáfolhatatlan tények láttára a költő, elnyomja a gúny hangját, mintha maga is megrendülne a valóságtól, a melyet minden akkori költő érez, de kifejezni csak ő tud igazán. A külföldieskedőknek ily éles és elszánt megtámadását hiába keressük a magyar költészetben. Petőfié bár szintén éles és maró gúnynyal írott, a gondolatok mélységére nézve össze sem hasonlítható ezzel.

A *Dukai Takács Judithoz*, *Vitkovics Mihályhoz*, *A pesti magyar társasághoz* és *Döbrentei Gáborhoz* címűek, noha mindegyiknek megvan saját szépsége, hatásra nézve csekélyebb becsűek ennél. Igaz, hogy ezek művészibb compositiók; zengzetesebb a nyelvük, választékosabbak

az egyes kifejezések, gördülékenyebbek a sorok, hibátlanabbak a jambusok. Az elsőben a női nem méltatlan helyzetén elmélkedik, mintha csak a saját *napkeleti gondolkodása* ellen fordúlna, melyben akkoriban még elég sokan osztoztak vele.

A férfiak törvénye a szelíden érző szép nemet csak úgy tekinti, mint „ösztöninknek szenvedő edényét s nyers kényeinknek játszó eszközét“.

De hát csak erre vagynak-e teremtvé
Azok, kik embert szülnek és nevelnek!
Kik életünknek gyöngé bimbait
Dajkálva őrzik forró keblöken
S véröknek édes nedviből itatják;
Kik szebb korunknak ékes napjain
Rózsás kötéllel kapcsolnak magokhoz
S lelkünket égi érzésben füresztik;
Kik ősz korunkban reszkető fejünket
Ismét ölükbé vészik s dajka karral
Vezetnek éltünk véghatárhoz,
S öelve tésznek a halál ölebe,
Míg ott is újra vélünk egyesülnek.

A nő hivatásának ennél rövidebb és mégis művészibb, nagy vonásokban festő s mégis mélyrehatóbb képe nincs a magyar irodalomban. Berzsenyi csodálatos könnyedén rakja össze a mozaikokat, a melyekből az egész kép kialakul. De ez a könnyedség nem a fölszínesség elhamarkodottsága, hanem a huzamos gondolkozás, a folytonos elmélkedés gyors készsége s gyakorlottsága. Hogy a költőnő kilépett a nők szűk köréből, ez dicsőítésre készíti Berzsenyit s megmagyarázza neki, hogy a költészet mikép teheti boldoggá az életet. E sorai szintén a legszebbek közé tartoznak, melyeket valaha magyar

epistolairó írt, de az idézettekkel alig versenyezhetnek. Felfogására nézve azonban jellemző, hogy mintegy meghatározza azt a bölcseséget, melyet az ember a költészettel való foglalkozásból merít. Ez pedig nem áll másban, minthogy megismerjük az emberek gonoszait s a magunk indulatainak „pusztító dühét“, okosan használjuk életünket, a szerencse játékait megvetjük s nyugodtan térünk a halál révébe.

A pesti magyar társasághoz cziműről fentebb szólottunk. Ez a legszabatosabb kifejezése annak, hogyan fogja föl az emberi ész s fejlődését azon pontig, mikor kijózanúl, megválnak a babonák különböző nemeitől és nyilvánulásaitól. Ez utóbbiak egy tömör képbe vannak csoportosítva oly plastikusan, mintha nem is a nyelv, hanem a márvány volna művészetének anyaga. Ily apró mozaikok összerakására szinte páratlan tehetsége van, a melylyel mesterét, Kazinczyt, kitől e nemből is sokat tanult, messze fölülmúlja.

A Döbrentei Gáborhoz írt epistola voltaképp annak a prózában írt levélnek költői kidolgozása, melyet 1814. június 18-án Kazinczyhoz intézett. A stoicismus a maga rideg józanságában zendül meg soraiban: az okos ember nem követhet el bűnt, a gonoszság esztelenségből ered, a valódi bölcs nem lehet gonosz. Ez az epistolának alapeszméje, a mely Berzsenyi tanítói célzataival itt érintkezik legszorosabban. Egyszersmind ebben a művében hirdeti a Kazinczy elvét is legnyíltabban, midőn valószínűleg a *Mondolat* írójára czélozván, azt mondja, hogy a közönséges ember ítélete az ő nyugalma meg nem zavarja, szidalma nem vet rá homályt, mert — úgy mond — „a bohóktól kárhozzatni fény“. De mégis érezzük a bölcsnek fájdalmas panaszát, midőn a jók öntu-

datos vagy öntudatlan ellenségeit felsorolja, mert ebben az a keserű világnézet nyer kifejezést, hogy az emberiség vezetőinek szörnyetegekkel kell küzdeniök. Hiába leplezi a költő panaszát, hiába akarja önmagát megnyugtani, hogy az ember a hány, annyiféle, hogy „az emberekben végtelen különbség s megérthetetlen visszás értelem van“. Ez a tudat csak látszólagosan s egy-egy pillanatra békíti ki őt a világrenddel, mert hiszen, ha az emberek gonoszsága nemzedékről-nemzedékre száll: akkor mi értelme van mindamaz önfeláldozásnak, a melylyel az emberiség vezérei a javítás eszméinek megtestesítésén fáradoznak! Ha a tudósok közt sem lehet soha egyetértés, ha nyelvművelőink sem jutnak soha közös megállapodásra: akkor valóban nagyon messze marad törekvésük a czéltól, mely a józanság és okosság kincseinek egyetemes birására serkent. Berzsenyi a saját felfogását, a melyet előre megalkotott, az összeütközés kibékítésének minden próbája nélkül, hozzáköti ama visszás világrend szemléletéből származott meggyőződéséhez, hogy a különféle felfogásokat egyesíteni soha senkinek sem sikerülhet. Elhiszszük, hogy egy időre megelégszik azzal, ha működése barátainak tetszhetik, ha célja és szíve tisztaságát „a józanabb rész érti és becsüli“: de mi értelme van akkor ama buzdításnak, a melyet — mint láttuk — Kazinczynak adott, s a melyet Döbrenteinek is szívére köt, hogy csak vívjon „dicsően az éj süvöltő vak hydráival?“ Világos, hogy a tanítói célok késztetik szólásra, hogy megelégedése, bölcs nyugalma csak látszólagos. Esze és szíve egyaránt a javítással foglalkoznak; épen ezért tárja fel a világrend visszasságait, hogy azokra gyógyító szert javasoljon; de itt sem tud lelni iránytűt, a mely felé indulnia kellene

az emberiség tanítóinak. Célja tiszta és világos, nagy és nemes, de eszközei homályosak. Tulajdonképen az eszközökről nem is gondolkozott behatóbban, mert mikor erre a kérdésre jutott, saját tehetségeinek e tekintetben való fogyatékossága s elégtelensége búskomorságba süllyesztették. Innen van, hogy Berzsényinek eszményi törekvéseit ismerjük csak, gyakorlatai megvalósításukról mit sem tudunk. Innen van, hogy tudja, mikép csak a társaságban élő ember képes használni és tanítani; de maga képtelen régi szűkkörű életével szakítani.

E kétségtelen tény egészen világos kifejezést nyer a *Vitkovics Mihályhoz* írt epistolában, melyben a fővárosi és falusi élet közti párhuzamból mindenki meggyőződhetik, mily különös ellenmondásba sodorja a költőt az eszményi cél és a valóság lenyűgöző hatalma közti összeütközés.

Ez epistola írására Vitkovicsnak egy, Horvát Istvánhoz intézett, költői levele adott neki ösztönt. Vitkovics levele még 1805. okt. 15-én kelt Roffon, a hol Vitkovics nénjénél volt üdülésen; szalmás fedelű házban lakott s vig életet élt. Ha kiment a mezőre: bámulta a nap keltét és nyugvását s elmélkedett a természet örök törvényein, a melyek változhatatlanok s állandóak. Arra a meggyőződésre jutott, hogy az ember az Istennek legfenségesebb teremtménye s mégis épen úgy elmúlik, mint a hogy a fának sárgult leveleit elkapdossa a hives őszi szél. Mily kevés ideig tart életünk! — felsóhajt s kérdi: „méltó-e kis újjnyi létünket búval keseríteni, fogyasztani gonddal?“ Így lép a paraszt nép közé, hol csöndes megelégedést talál, hol semmi nagyravágyás, semmi hiú fény után való harcz. A nép embere kiválaszt egyet-kettőt meghittjei közül, megosztja velök minden örömét s könnyen búcsút vesz a „gonoszokba merült újmódi világtól.“

Igy szeretne élni ő is, azért hívja magához barátját, Horvátot, de tudja, hogy sorsát senki el nem kerülheti: falusi életének napjai meg vannak számlálva, Pestre kell mennie, hogy a pörös akták közé temetkezzék újra.

Ime Vitkovics, a fővárosi élethez szokott költő, a falusi életet dicsőíti; Berzsenyi, a ki egész életét falun töltötte el, a fővárosi élet után vágyakozik. Amaz érthetőbb s természetesebb; emez csak úgy érthető, ha Berzsenyi tanítói tendenciáit figyelembe vesszük. Mily roppant ellentét a két költő felfogásában. Amaz boldognak látja a népet, emez csak gonoszságot olvas szeméből. Amaz épen a közpálya terheitől szeretne szabadulni, emez épen azokért lelkesedik. Hogy e különös ellenmondásból kiemelkedjék Berzsenyi, természetes, hogy megint philosophiájához folyamodik s azt mondja, hogy „a böles nyugalma háboríthatatlan a pesti bálban s csörtetés között, mint a magányos rejtek árnyain“. De ő mégis csak olyan, mint „egy vadonban bujdosó fakír“. Látni való, hogy Berzsenyi csak azért dicsőíti a városi életet, mert eddig minden verselők Homértól kezdve falut dicsértek. De a mit egyenesen Vitkovicsnak mond, az már felfogására s gondolatainak mélységére egyaránt jellemző:

Maradj s perelj te Pesten s élj vidáman
Barátid édes társaságiban,
S ne kérj az égtől többet, mint adott,
Van annyi, mennyi kell, s ha ez kevés,
Kevés lesz a föld minden kincse is.
*A vízi kórság szomját el nem oltja
Minden Dunáknak s tengereknek árja
S az ép gyomornak egy pohár elég.*¹⁷

¹⁷ V. ö. Vörösmartynak a „Merengőhöz“ című műve hasonló gondolataival.

A *Helmezy Mihályhoz* írt epistolája egyszerű, igénytelen kis mű, mely akkor keletkezett, mikor összes költeményeinek másodszori kiadását tervezte. Csak az a rész jellemző a költőre, a melyben arról panaszkodik, hogy kevés virággal szerezte meg e második kiadást, mert a műzsák „elvadulnak a komoly szemektől“. Ugyanaz a gondolat, a mely prózai leveleiben is ismétlődik ez idétt. Figyelemre méltóbb a *Barátnémhoz* című epistolája, mely tulajdonkép nem is epistola, hanem elegia. Csak a külső formája epistolai; a tárgy, kidolgozás, hang egészen elegiai. Nem tudjuk, kihez van intézve ez epistola, melyben a költő egy anyát, a kinek gyermeke meghalt, törekszik vigasztalni s meggyőzni, hogy ne epezsze magát, hallgasson az ész szavára, a mely gyógyító balzsamot hint a „nyers fájdalom“ kínozza kebelre. Az élet útjai kiszámíthatatlanok, minden óra újabb vészt hozhat, a mosolygás sirással, az édes méreggel, a nyugalom harcczal vegyül; a ki ez életből távozott, az az igazán boldog, mert túl van minden veszélyen. Mi is követjük őt, már útban is vagyunk felé, csakhogy ő kissé előbbre sietett. A fájdalomnak szintén van határa, a csapás első súlyát a „férfi szem sem bírja könnyezetlen“; de aztán a a kiegészztelődés égi balzsama nyujt enyhületet. A fájdalom hatását éles felfogással elemzi s értelmezi. Finom megfigyelését a következő sorokban szinte utolérhetetlen szépséggel tárja föl:

Szép lélek, a mely könnyen kap sebet
S a fájdalomnak önti könnyeit,
S magát kisírván szenved csendesén;
De kényes, a mely sebjét nem felejtí,
Sem orvosolni nem bátor s kemény,
Hanem lecsügged s önmagát emészti;

S *hiú*, ha még mély sebjével dicsekszik,
 Ha fájdalomban édeset keres
 S veszett gyönyörre változtatja a kint.

Imhol a Berzsenyi epistolái, a melyek a magyar költészetnek valódi gyöngyei. Szébb epistolákat, ha a gondolatok mélységét, az érzelem természetességét s komoly nemességét tekintjük, senki sem írt a magyar költők közt. Kazinczy epistolái könnyedebbek, művészből szerkeztűek, több bennök az elmésség, a szeszély, a csín és fordulatosság, közelebb vannak a Horáitz epistoláihoz, de a Berzsenyié pathetikusabbak, mélyebbre hatók, egyszerűbbek s fenségesebbek. A mit Berzsenyi mond, hogy bennük „némely hosszas elszámolás tán unalmas egyformaságot ad“, az csak látszólagos hiba. Voltakép epistoláirói tehetsége épen az „elszámolásban“ nyilatkozik legmélyebben s legtöbb oldalúan, mert komoly megfigyelése, tapasztalatainak szűk köréhez mérve, valóban gazdagnak s élesen felfogottnak mondható. Maga mondja egyébiránt, hogy ő nem poétai szépségeket, hanem *hasznos igazságokat* akart ezekben mondogatni, szóval a tanítói cél lebegett előtte. A Kölesey recensiójára tett első észrevételeiben¹⁸ hosszasan tárgyalja epistoláinak alapeszméit, hangjának komolyságát, s hogy miért nem igyekezett ő e részben Kazinczyt és Horáitzot követni. Mint-hogy e nyilatkozata világosan bizonyítja felfogásunk helyességét, idézzük azt egész terjedelmében. „Én az emberiségnek legszebb jusait — írja — nem önthettem játszi színekbe; hanem a tárgy méltósága szerint komoly tüzrel kellett előadnom. S az ily tónushoz a közönséges epistolák szokott cifraságai, az elmés furesaságok, várat-

¹⁸ L. alább idézve.

lan fordulatok, meglepő stutzeri kapriolok s más ily gyermeki flosculusok nem illettek. De egyébiránt is az ily elmés játsziságnak nálam helye nincs. Az én poesisom tűz és erő s úgy gondolom, ez a férfi character... Én mindenkor azt tartottam, hogy a férfinak még szeretője ölében sem illik a csapdiság és kecseskedés, hát a múzsa ölében... Már mint gyermek úgy gondolkodtam, hogy a poetának nemcsak hangicsálni, hanem *használni* is kell... azt tartom, az a poéta, kinek az egész világ klastrom, melyben ő nem erkölcsrontó bordalokat, hanem, mint áldozópap, hymnusokat zeng; a ki ha kiüti az ember kezéből a feszületet, nem kancsót ad annak helyébe, hanem a virtust, az élő Istent leheli annak lelkébe, s a ki tudja azt, hogy a józan írónak ez a legfőbb célja s legszentebb kötelessége, mert ha az embernek se feszülete, se virtusa, akkor a világnak legfertelmesebb barma. Ha egyszer oly tökéletre lép az emberiség, hogy annak sem papra, sem katonára, sem poroszlókra szüksége nem lesz: akkor énekeljünk bordalokat; de míg ezekre szükségünk van, addig *nincs egyéb szép, nincs egyéb jó, mint a virtus, vagy erkölcsi szép.*“ Látni való, hogy elméletben és gyakorlatban mily roppant fontosságot tulajdonít tanítói céljának, az emberiség javításán munkáló törekvéseinek, a melyek költői tehetségeinek legfényesebb oldalát kívánták áldozatul, hogy testet öltsenek.

Berzsenyi azonban nem találván a javítás eszközeinek titkaira, megválnak az epistola-írástól is. Eszményi céljainak nagysága kezdi veszíteni varázsát, összeütközésbe jut önmagával, hűlni érzi a nemzetiség erősbitéseért, az emberiség javításáért buzogó keblét, mert a kitűzött cél elérhetetlen messzeségben van előtte, holott a szeretet

szenvedélyes türelmetlenséggel várja az eredmény mihamarábbi megvalósítását. Működésének egész alapja meg van támadva. Mit használ az ő szüntelen elmélkedése, töprengése, önmagával való küzködése, ha képtelen az eszközök feltalálására? Így veszi körül a hypochondria sötét homálya, melytől sokáig nincs szabadulás. Szárnyaszegetten hull a magasból ön siralmába, s lelkének ereje megtörik. Most már képtelen csak pillanatokra is a böles philosophiai nyugalmára, nem segíti a stoicismus világnézete, a mely eddig kibékítette önmagával és az emberiséggel. Lantja érintetlenül függ, révedező tekintete nyugtalanul s izgatottan keres valami szilárd pontot a szabadban vagy a falak közt, a melynél megállapodjék. Ha egy-egy újabb eszme, újabb gondolat elfoglalja, képtelen azt mű-egészsé alakítani. „Százszor felveszem tolamat — írja Kazinczynak — s százszor leteszem; mit írjak? s cui bono? a bolondokat tegyem okosokká vagy a gazembereket jókká?”¹⁹

Természetes azonban, hogy e betegség súlya csak lassanként vett erőt a kedveszegett költőn. Minthogy epistoláival nem érhetette el a kitűzött czélt, a költészetnek egy másik ágában kezdi próbálni tehetségét, a nélkül, hogy akár elég irodalmi ismerete lett volna, akár széleskörű inventiója, akár világlátottsága s tapasztalata. Ő ezek közül egyikkel sem vetett számot, csak azt tudta, hogy a dráma a költői fajok közt a legelevenebb s legszembezőbb hatást teszi a közönségre. Ily hatásra való törekvés már régebben foglalkoztatta, de mióta a kolozsvári színházról annyi szépet hallott Döbrenteitől, most sokkal élénkebben nyilatkozott benne a vágy, hogy ő is meg-

¹⁹ Alább idézett kiadatlan levelében.

próbálkozzék a költői hatás azon eszközeivel, a melyeket más téren hiába keresett, s a melyeket a drámai költészetben látott. Mikor 1811-ben meghallja, hogy Szemere Pál valami „énekes játékon“ dolgozik: a hír őt is nagyon gondolkozóba ejti. „Ki fogja azt elénekelni?“ kérdi Szemerétől s e jellemző észrevételt teszi: „Mely merészség egy magyarnak a lehetőség országát vívni, melyet a Plátók, Schillerek is csak vívtak! Más érteni, más érezni, hát még éreztetni!“²⁰ De innentől fogva őt is vonzza e merészség. Nincs rá biztos adatunk, de a körülmények összevetése nyilván azt mutatja, hogy Berzsenyit a Döbrenteitől 1814-ben hirdetett drámai pályázat ösztönözte a színműírássra. Már az 1814. decz. 15-iki levelében kér Kazinczytól e tekintetben tanácsot, thémát s útmutatást, mivel az „erdélyi theatrum számára“ szeretne valamit írni. E részben alig ismert mást Kotzebuenál, a kinek színműveit eredetiben, úgy látszik, Sopronban szerette meg, s magyar fordításban is folyvást olvasgatta s tanulmányozta, a mióta terve mind határozottabb alakot öltött. A készülődés azonban, szokása szerint, jó hosszú ideig tartott. Még 1815 végén is csak Kotzebue hibáinak kimutatására kéri föl Döbrenteit és Kazinczyt, hogy megírandó színművében a népszerű drámairó hibáit elkerülhesse, de ugyan ekkor már valószínűleg megtalálta a tárgyat, a melyet drámának akart feldolgozni. Kazinczy szokásos kritikáját el is mondta Kotzebueról, természetesen csak a nyelvről, dialogusairól, egy szóval sem emlékeztén meg a compositióról, szerkezetről, jellemekről, stb. Döbrentei elég jól megfelelt Berzsenyinek, bár Kotzebue alaphibáit ő is nagyrészt elhallgatta. Külö-

²⁰ 1811. január 1-jén kelt levelében. Szemeretár, III. k.

nös azonban, hogy sem Kazinczy, sem Döbrentei nem tudtak valami igazán kiváló drámaíróat ajánlani neki akár a német, akár a francia irodalomból, hogy a klaszikusokat ne is említsük. Lehet, hogy sem Kazinczy, sem Döbrentei nem vették komolyan a Berzsényi tervét, vagy pedig előre látták, hogy tehetsége éppen a drámára nem való.

Az 1815. végén s a következő év elején már megírta azt a töredéket, melynek Döbrentei a *Kupa támadása* czímet adta. Ugyanis 1816. febr. 8-án kelt kiadatlan levelében²¹ ide vonatkozólag ezeket írja Kazinczynak: „Én most a somogyi Kupát akarom a játékszínre állítani s már ötven lapig terjedt. De meg nem mondhatom néked, mely resten s kedvetlen dolgozom. Későn vettem észre, hogy itt a religióról és országlásról kell szólni, melyekről okosat mondani keserves. Bánom, hogy belekaptam.“ Nem is tudta tovább folytatni, bár a kéziratról²² ítélve, úgy látszik, kétszer is újra kezdte, mert az I. felvonás első öt jelenete kétféle kidolgozásban van meg. Az egészből másfél felvonás készült el, azonban Berzsényi még nem is állapította meg a darab meséjét, a mely a töredékből inkább csak sejthető, mint kiolvasható. Éppen ezért, hogy az olvasó némi tájékozást nyerjen e töredék becséről: kénytelenek vagyunk jelenetről-jelenetre haladva mutatni be a tartalmat.

A mennyire az elkészült másfél felvonásból megállapítható: Kupa és István álltak volna szemben egymással. Amaz, mint az ősi vallás és ősi szabadság bajnoka, emez, mint a kereszténység és európai polgárosultság

²¹ Eredetije a szt. Benedek-rend pannonhalmi könyvtárában.

²² L. a M. T. Akad. könyvtárában: M. Irod. régi és újabb írók művei. 8r. 15. sz. a.

megalapítója. De bizonyos, hogy bár a felfogás sok elemét rejti magában a drámai bonyodalomnak s összeközlésnek, sem Kupa, sem István nem lett volna igazi drámai hős. Nem csuda. Berzsenyi már majdnem felét megírja a színműnek s még akkor gondolkozik, mit kellett volna bevinnie a darabba. A ki oly erős compositiókat alkotott az ódában, a drámában nem látta szükségét, hogy a cselekvény tervét előre elkészítse. Innen van, hogy a töredék semmi drámai érdeket nem tud gerjeszteni. Szó és szó, de semmi cselekvény. Ismételhetjük a Vörösmarty véleményét, a melyet saját drámáira mondott, hogy a személyek „tenni nem érnek rá a szavak árja miatt.“

A darab azzal kezdődik, hogy Istvánnak két német vezére, Venczel és Pázmán, a magyarok vitézségéről, tettettet futásáról értekeznek egymással. Venczel boszankodik a szenvedett kudarczon, Pázmán pedig azt mondja, hogy a magyarok futásának nem kell hinni, mert ők akkor győznek legjobban, ha megfutamodnak; egyszerűs mind haszonleséssel vádolja a magyarokat, a kiknek csak prédát kell adni, s mindegy nekik Magyarország vagy a Rajna vidéke. Venczel mintegy az Isten kiválasztottjának hiszi magát, a kire a pogányok megbüntetése bízva van. Erre Pázmán ellene fordul, hogy nemcsak Kupát, hanem az egész magyarságot üldözi. Végre is elsimitják a félreértéseket s megegyeznek a harczban, melynek jelszava: „vérkereszttség“. Pázmán kifelé indul s ekkor találkozik Istvánnal, a ki csak most tudja meg, hogy Kupa még mindig a pogánysághoz szít. Arra a meggyőződésre jut tehát, hogy kénytelen a nemzetnek *egy részét* föláldozni, hogy *az egészet* megmenthesse. El is küldi Czéba nevű vezérét, a ki Kupának jó barátja, hogy ezt békére bírja. A mint Czéba elmegy, az ellen-

táborból azt a foglyot vezetik István elé, a ki egykor megmentette István életét s most szemére hányja a királynak, hogy régi erkölceiből egészen ki akarja forgatni nemzetünket. Orda (ez a fogoly neve) átkozza önmagát, hogy egykor a királyt a veszedelemből kiszabadította, mire István egészen drámaiatlan czéltalansággal kardját nyújtja neki, hogy tehát ölje meg őt. Orda ezt megalázásnak veszi s a kardot eldobja. A király és Orda erre vitatkozni kezdenek az új rendről, az idegen szövetségről, mely a fogoly szerint megöli a nemzetnek. Ez a vélemény gondolkozóba ejti a királyt, a ki most bánni kezdi tetteit. Sem elég elhatározottsága, sem erélye, sem kitartása nincs. „Ime — úgy mond — elkezdtem a nagy munkát s a legelső lépés, melyet a dicső czél felé teszek, népem vérébe gázol; s a legelső hang, mely fületem s lelkemet átveri, átok! Nagyobb akartam lenni, mint eleim s kisebb lettem; ők idegen tartományokat pusztítottak, én hazámat; őket a maradék áldja és csudálja, engem az én népem átkoz s tyrannusnak kiált.” Tusakodik önmagával, hogy abba hagyja-e a megkezdett munkát? Végre is győzelmet vesz magán. „Aradjon a szent rokonvér, omoljon rám az átok, nem csüggedek! mert tudom azt, hogy minden csepp vér, mely most a haza oltárán kiontatik, minden jajszó, mely most az eget s az én szívemet ostromolja, nemzetemnek századokig tartó boldogságot fog termeni, s tudom azt, hogy valámig egy magyar lesz, nevemet áldani s tisztelni fogja.”

Ezzel végződik az első felvonás. Látni való, hogy drámai összeütközésről eddig még fogalmunk sincs. István oly kevéssé drámai hős, hogy kardját is kész ellenfelének átadni, nem lévén bizalma a czél igazságában.

A II. felvonás is csupa készülődéssel van tele. Ebben is csak arról értesülünk, hogy Kupa és emberei szeretnék megmenteni a régi szabadságot, de hogy mikép mentsék meg azt, arról maguk sem tudnak semmit. A költő éjnek idején erdőségbe vezet, a hol Herkulesnek és Attilának bálványképei láthatók. Itt találkozunk Czébával és csatlósával, Bertókkal, ki értesíti urát, hogy Kupát bevárni biztos halál, mert ő és társai embervért isznak. Bertók ott is akarja hagyni Czébát, mert, mint mondja, nem akar lenni az ördög pecsenyéje. Jön egy varázsló, a ki egy-egy méceset gyújt meg a bálványképeknél s énekel:

Idvez légy Herkules! és te nagy Attila!
 Legyetek hazánknak őrjei s kőfala.
 Tekintsetek reánk Atyáink isteni!
 Midőn oltártokon bárdom fog vérzeni.
 Fedezzétek Kupát, Bendegúznak vérét,
 Az igaz magyarok bajnokát s vezérét...

Az ének után Czéba szóba ereszkedik a táltossal s megtudja tőle, hogy Kupa éjjelenként sok száz keresztényt öldöztet le Herkules és Attila tiszteletére.

Erre egy idyll-forma jelenet következik. Az ifjú férjet neje nem akarja ütközetbe ereszteni, mert, úgy mond, a világ minden koronája sem érdemli meg azt a fájdalmat, melyet ő kiáll. A férj csillapítja: kérje az isteneket, hogy életét kiméeljék; ő nem kimélheti azt, míg honának ügye kívánja. Ekkor hozzák kis gyermekét is, mire a férj megtántorodik: „Oh, hogy az élet nem egyéb, mint harc, a kötelességnek s szívnek óriási harca“.

A negyedik jelenetben végre találkozunk Kupával, a ki kíséretével és fiával, Bárdossal közelg a szobrok felé. S mint az első felvonásban Orda meg akarja Istvánt

fékezni, úgy támad Bárdos atyja ellen, szemrebányást téve neki, hogy azért hagyatta vele oda Görögországot, hogy itt ártatlan vért ontson. Mikor Kupa és kísérete a bálványhoz ér, a táltos újra énekelni kezd:

Hős atyáink nagy isteni!
Halljátok kérésünket:
Ne hagyjátok elveszteni
Szép magyar nemzetünket!

Pór idegenek tapodják
Vérünkön nyert földünket.
Idegenek ragadozzák
Kézünkől kenyerünket. stb.

Erre Kupa átkot kiált az ellenre s a kíséret utána mondja: ki kell irtani tűzzel-vassal! Megesküdteti vitézeit, hogy hívek lesznek hozzá, kiűzik a zsarnokot s a ravasz papokat. A táltos megsebzí valamennyinek a karját és egy csészébe vért ereszt, a melylyel a bálványokat meghintik; aztán Kupa iszik belőle s a többi is utána, csak Bárdos nem, kit ezért Kupa megtámad. Bárdos: „Oltalmazd a szabadságot, én leszek melletted a vér mezején; de ha az emberiséget tapodod, ha az ártatlanokat és fegyverteleneket gyilkolod, úgy, atyám — úgy ellenséged vagyok“. A fiú tovább vitatkozott atyjával s ekkor jó Czéba, kit Kupa azzal fogad, hogy barátságát ajánlja neki.

Ezzel végződik a töredék. A második változatban, az I. felvonás második jelenetében, mikor Venczel és Pázmán egymással beszélgetnek, valami iszákos, bonvivant katona kerül hozzájuk, a kinek mindig a „tegnapi csúf megfűtáson“ jár az esze és bort kér Venczeltől s feltartván a poharat, egy dalt énekel, mely azért érdemes az említésre, mivel látszik, hogy Berzsenyinek valami olyan

„énekes játék“ foroghatott eszében, a milyenről Szemerétől hallott. S másfelül érdekes, hogy Berzsenyi egy szomorújátékban helyénvalónak tartott ilyen népies dalt, mely Horváth Ádámnak egy mult századbeli levelében is idézve van:

Katonának kápolnája a pineze, a pineze,
Imádságos könyvecskéje az iteze, az iteze;
Koresmárosné arra való, hogy töltsön, hogy töltsön, —
Katonának vagyon pénze, hadd költsön, hadd költsön.

Úgy látszik, Berzsenyi ilyen dalokat küldhetett később Döbrentének Bowring számára, a ki az angolokkal akarta megismertetni népköltészetünket.

A költő valószínűleg maga is belátta, hogy drámai kísérlete nem életre való s azért képtelen volt azt folytatni. Nem is vette elő többet. Azonban nem tudni mikor, még egy újabb kísérlettel is próbát tett, a melynek töredéke összes művei közt is ki van adva. Wesselényi nádorról szól, s úgy tetszik, ugyanazt a gondolatot akarta a hősből megismerésíteni, a mely előbbi kísérletében is alapeszméül szolgál, tudniillik a kötelesség és szív harczát, mely kétségkívül magva lehet a legerősebb drámai összeütközésnek; azonban e rövid töredék, mely talán csak drámai monológnak készült, nem rejt magában semmit, a miből kedvező ítéletet vonhatnánk drámai tehetségére. Csaknem természetes is, hogy oly erős alanyi érzésű költő a tárgyias költészetben aligha tudott volna boldogulni. De nem ez az oka, hogy Berzsenyi semmi tehetséget sem mutat a drámára. Majdnem egész életében falun élt, önmagába temetkezve, s a nagyvárosi életet, a mely a drámai költő fejlődésének fő eleme, jóformán csak hírből ismerte.

Nemcsak a drámához nem értett Berzsenyi: az egész színügy körül is igen hézagossá ismeretei voltak. Nyilvánosan sohasem szólalt fel e tárgyban, de ismerjük egy levelét, a melyben a Széchenyi tervét védelmezi a felállítandó nemzeti színház helyére nézve. Aztán a színészek megjutalmazásáról mondja el nézetét s egy különös tervet ajánl, a mely szinte páratlanul naiv felfogásra vall. Nem mintha valami fontosságot tulajdonítanánk e nézetnek, de ideális törekvéseire nézve elég jellemzőnek tartjuk, hogy idézhessük: „Én — írja Döbrentének — igen hasznosnak látnám azt, ha a játszó tehetségekre pályadíjak rendeltetnének, s a pályabírák a nézők lennének, oly formán, hogy minden főbb rangú néző valami arra rendelt ládába tenné annak nevét, kinek a pályadíjt ítelné. De a díjt ne csak egy nyerné, hanem a ládában található nevek avagy sorsok szerint oszlanék az el.” Még különösebb azonban a színház megnyitására szánt darabról való véleménye, a melyre nézve föntebbi levelében ezeket írja: „Én már gondoltam egy kinyitó játékot, mely a magyar öltözeteket Attilától korunkig kimutathatja, csak szabónk legyen, ki azoknak az ideális pompát meg tudja adni.”²³

Vajjon azért akarta-e a magyar öltözeteket bemutatni, hogy őseink régi ruházatát megismertesse a közönséggel, s azt hitte legfontosabbnak épen a megnyitó játékban? Szabad-e ebből azt következtetnünk, hogy Berzsenyinek a színjátékról való fogalmai nem hogy gyarapodtak volna, sőt még inkább ferdebb irányba esaptak?

Óvakodjunk e kérdés minden magyarázatától!

²³ 1830. márczius 8-ki levelében *Uj Magyar Múzeum*, id. h.

IX.

A nyelvújítás és a Mondolat.

Nyelvünk újításának szükségét az írók érzik legjobban. Előzmények; a XVI. és XVII. századbéli újítók. A classikai iskola fellépte s túlságai. Barczafalvi Szabó Dávid újításai. Ráday Gedeon véleménye az újításokról, hatása Kazinczyra. Ennek bírálatai. A *Bácsmegyey*-ben megkísérlett czél. Küzdelem Arankával és a debreczeniekkel. Kazinczy tábora; Berzsenyit is ide sorozza. Berzsenyi levele a dunaismusról és tiszaismusról. Kazinczy válasza. Berzsenyi költői nyelve általában: szépségei, szokatlanságai és merészsége. Hexamétereinek hasonlósága a Vörösmartyeiéhoz. Miben volt újító? Mit köszön Kazinczynak a költői nyelv tekintetében? A Mondolat megjelenése és hatása. Szentgyörgyi József; Kazinczy, Berzsenyi magatartása. Felelet a Mondolatra. Helmeczy értekezése Berzsenyi műveinek II. kiadása előtt. A harez tovább foly. Döbrentei hatása Berzsenyire, a ki az új költészeti formákat illető ellenszenvét átviszi a nyelvújításra. Kazinczy felszólalásai, Horváth Endre hadizenete, Berzsenyi prózai nyelve. A „Philosophiai műszótár“ s a Berzsenyi ajánlotta új szavak.

„Mely szerencsés a mi nyelvünk, hogy grammatikusai mind poéták!“ Ezt írja Szemere Pál Berzsenyinek 1810. szept. 20-iki levelében. S valóban a magyar nyelv művelésének története igazat ad Szemerének. A legrégibb időkben, hová az irodalomtörténeti vizsgálódás fáklyája elhat, írók és költők érzik szükségét a magyar nyelv bővítésének, az öntudatos szóképzésnek, a mely az idegenből átvett eszmék és gondolatok megjelölésén fejlődik és erősbul. A műveltség előhaladásával új fogalmak

honosúlnak meg a nemzet tudatában, a melyeket a dolog természeténél fogva először az írók sajátítanak el, ők lévén a műveltség új irányainak vezérei s fáklyavivői. Erdősi (Sylvester) János már mélyen érzi a magyar nyelv szegénységét, kivált a névszókban s nyújt is néhány példát új nevek alkotására. Calapinus tíz nyelvű szótárában Szántó (Arator) István Erdősi nyomába lép még a XVI. század utolsó előtti tizedében s próbát tesz a műszók latin kiejtésének magyarossá tételével: *alagya* (elegia), *agolka* (ecloga) stb. A homályos sejtelem, a mely a XVI. századbeli protestáns írókat a nyelv bővítésére serkenti, mind erősebb ösztönné fejlődik a XVII. század íróinál, a kik a jó hangzat és költői stíl szépítése érdekében új ösvényre lépnek, hogy a magyar nyelv szunynyadó erőit kifejtsék s képessé tegyék a mind inkább bővülő ismeretkör egyes fogalmainak megjelölésére. Molnár Albert, Gyöngyösy István, Zrinyi Miklós, Pázmány Péter, Apáczai Cseri János, Geleji Katona István és Medgyesy Pál törekvései maradandó nyomokat hagytak fenn a magyar nyelv művelése történetében. Ők a nyelv-bővítés legtermészetesebb módját követték, mikor a népies szavakat részint vallásos, részint philosophiai fogalmak jelölésére lefoglalták, mikor a megszokott értelem mellett a szónak árnyalati jelentését közhasználatúvá tették. E kornak Geleji Katona volt a legmerészebb s egyszerűsmind legöntudatosabb újítója, nyelvtudósa és grammatikusa. Ő mondta ki először a bátor szavakat, hogy „szabad volt mindenkor a dolgoknak illendőképén való kifejezésekre alkalmas szókat formálni és szabad most is“. Hirdette és gyakorolta a nyelvújításnak jogát, lehetőségét és sürgős szükségét. Belátta, hogy a magyar nyelv elemei közé sok idegen elem vegyült, hogy az

egyes képzők s ragok eredeti tisztüknek (functio) meg nem felelnek, hogy nyelvünket szabályozni s esinosítani kell. A bátor kezdőt sokan támogatták, sokan ellene fordultak. De már itt megtörtént az, a mi a jelen század elején vívott kemény harcokban oly gyakori volt, hogy maga az ellenfél sem menekülhetett az újítás hatása alól, önkéntelenül is újított s pedig nem mindig kifogástalanul.

Azonban a XVII. században fejlődésnek indult nyelvünk, dúsabb szókészletünk s nagy forgalomba jutott ritkább szavaink a következő század elerőtlenedett szellemé, a nemzetiség tudatának meggyengülte s a latin és a többi idegen nyelvek hódító beáradása következtében kivesztek a magyarság köztudatából, feledésbe jutottak, s a költői és prózai nyelv egyformán a latin igáját volt kénytelen hordozni annál inkább, mivel a hivatalos nyelv is a latin lett. Az irodalmi renaissance azonban e téren sem maradhatott tétlen. A kik a nemzet figyelmét a külföldi irodalomra s műveltségre irányozták, ugyanazok a nyelv bővítését, fejlesztését és szabályozását is céljukká tették. Sőt voltaképen a nyelvből indult ki az új küzdelem, ide szorult minden hazafias törekvés, mivelhogy a társadalmi és politikai tér urai idegen szellemnek hódoltak, nagyrészt maguk is idegenek lévén. S az történt, a mi más természetű reformoknál sem ritka dolog, hogy az újítás eszméje oly férfiak működésében kezdett hatékony tényezőként érvényesülni, a kik a valódi alapnak nem igen voltak tiszta tudatával, a kik csak az újítás vágyát érezték, de nem egyszersmind annak lehetőségét, jogosultságát s határait is. Barczafalvi Szabó Dávid először a társadalmi fogalmak terén kezdett újítani, mint a *Magyar Hirmondó* szerkesztője s a nélkül,

hogy javallást nyert volna, hogy a csekély számú olvasók osztottak volna merészségében: *Siegwart* fordításában mindjárt az újítás túlságait érezte, a melyek az írók egy részénél javallást, másik részénél kárhóztatást vontak maguk után. Dugonics az „újonnan készült szavakat jó szívvel mentegette“ s arra ösztönözte a fordítót, hogy csak folytassa megkezdett munkáját s „gazdagítsa ilyen gyöngyeivel“ nyelvünket. Ellenben Kazinczy, a ki a fordítást a *Magyar Museum* hasábjain megbírálta, élesen kikelt Barczafalvi Szabó túlságai ellen, azt írván, hogy „románt fordítani s a gyönyörűségre szolgáló dolgokat is idétlen nevekkal mocskolni el, megengedhetetlen vakmerőség“.

Kazinczyt már előbb gondolkozóba ejtette a Barczafalvi merészsége, a Márton István pápai tanár nyilvános serkentése, a Baróti Szabó hexameterében tapasztalt szórend felforgatása, és tanácsért fordult egyik mesteréhez, a nagy tekintélyű Ráday Gedeonhoz, a kinek nyelvérzékét s izlését oly sokra becsülte. „Tudakozza az úr, — írja Ráday¹ — mit tartok a mostani új szókoholókról; igen rövid a felelet: semmit sem ... Nem vagyok én azon értelemben, hogy új szókat teremteni ne lehessen, ha újabban folyamatba hozzuk vagy az ezelőtt kétszáz esztendővel szokásban levő s már feledékenységre ment szólások módját, vagy pedig a magyar nyelvnek analogiájával megegyező új szókat faragunk, vagy ismét a más nyelvekből már bévitteket és ösmeretéseket megmagyarosítjuk, vagy pedig a még be nem vitteknek magyar végző hangot adunk: de mindezekkel a mostani szó-újítók módja épen ellenkező.“ Kazinczy értékesíteni

¹ 1788. január 4-iki levelében. Kazinczy levelezése, I. köt. 159. l.

tudta e kijelölt módozatokat s a főntebb említett bírálatban ezeknek alapján állítja fel a tilalmasnak nem tartott „szó-szerzés“ elveit, megkivánván: 1. hogy „a szó, a mit jelenteni akar, alkalmasint kinyomja“; 2. hogy „bizonyos gyökértől jöjjön“; 3. hogy „magyar hangzású legyen és a nyelvnek analogiájához alkalmazkodjék“ s végre 4. hogy „az ilyenek félénken és igen ritkán hordassanak elő“.

Ime a nyelvújítás későbbi vezérének alapelvei, a melyeknek helyességét mai nyelvtudományunk sem igen vonhatja kétségbe. Ha ez elvek határai közt megmarad Kazinczy, egészen más irányt vesz vala a reform. De a német és latin művek tanulmányozása lassanként más útra terelik a tetterre és szerepre vágyó ifjú író, a kinek első kísérletei a két magyar haza tetszésével találkoznak, s a kit a könnyen elért siker mind több merészségre ösztönöz, mint általában az agitátorok életében tapasztaljuk. A Barczafalvi fordításával egyidejűleg Geleinek az „Ifjabbik Robinson“ című fordítását is bírálat alá veszi, s megrója az abban előforduló „popularis, alacsony szólásokat“, a melyeknek kerülésére int. Törekednie kell, úgy mond, az írónak, hogy stíljét „fentebb szépség“ bélyegezze. A mint azután ő a *Bácsmegyey* átdolgozásához fog, egyre jobban érzi: mennyire alkalmatlan nyelvünk a szelídebb érzelmek minden árnyalatának, festőiségének, a nemesebb gondolatok hathatóságának, szabatosságának kifejezésére. Csakhamar túllép a fentebb kijelölt elvek határain s megengedhetőnek hiszi az idegen, sokkal fejlettebb nyelvek példáinak utánzását, a melyekből látjuk, hogy e nyelvek „nem szégyenlik segedelműl venni az idegen szókat“. Élesen kikél műve előszavában azok ellen, a kik véle-

ménye helyességét nem támogatják. „Mit akarunk mi, — kérdi — a kik alig mutathatunk egy-két fordítást, mely az idegen nyelvet csak félig értő olvasó előtt érthetőbb ne legyen az eredetiben, mint a magyarban, ezzel a példátlan különösséggel?“ S egész kis szótárt csatol műve mellé, a melyben a „kedves negligéet kölcsönző“ idegen szavakat latinul s németül magyarázza. Így akarja megállapítani Kazinczy a „fentebb társalgás“ nyelvét, a melyet szűkkörűnek, feszesnek s ügyetlennek tart. Így akarja a nyelvet bővíteni, csinosítani s mindenek fölött a magyar stílt képezni, fejleszteni.

Hogy a XVIII. század végén a magyar nyelv szókészlete szegényes és szűkkörű, hogy a stíl lapos és áradozó, hogy a szók sok haszontalan képzőkkel terheltek s alkalmatlanok voltak a műveltség újabb ismeretkörének megjelölésére: ezt minden író egyformán érzi, panaszolja és hirdeti. Leginkább pedig azok érzik nyelvünk szegénységét, a kik a külföldi irodalmaknak egy-egy újabb termékét kívánják átültetni nyelvünkbe, a kik a fejlettebb nyelvek kifejezésbeli gazdagságával küzködnek, a melynek áthozatala meghaladja tehetségöket. Évek múlva, mikor az újítás mind jobban hódított íróink között, Kazinczy visszatekintve e korra, ily képet nyújt nyelvünk állapotáról: „készületlen vala minden: lexiconunk szűk, szegény; grammatikánk habozó, hiányos; stilistikánk feszes, ügyetlen“.

Azonban nem csupán az volt a cél, hogy nyelvünk újíttassék, hanem egyszersmind az is, hogy a nemzet egész gondolat- és eszmevilága fogékony legyen az újkori műveltség befogadására. Nem volt-e szükség arra, hogy a tudatlanság sötét homályát egy jótékony tisztító vihar űzze el, a mely sok kárt tesz, de utána

a természet újra ébred? S lehetett volna-e más téren megindítani az ósdiság elleni harczot, mint épen a nyelv terén, a mely az új szellem hirdetésére annyira elégtelennek látszott? Nem volt-e szükség az eszmék és nézetek sűrűlődsére, hogy az elbágyadt idegek fölfrissüljenek, hogy a szunnyadó erő kifejtessék, s hogy a magyarság képes legyen elmaradottságát helyreépíteni? S vajjon a régi megkövesült nézetekkel szembeszállhatott volna-e íróink tábor a másképp, mint ily erőszakos mozgalom megindításával?

Igazságtalanok, a kik ezt tagadni merik. A vallási, társadalmi, politikai reformok természetében nyilatkozó szellem hatalmát bizonyára egészen félre ismerik, midőn azt mondják, hogy a meglevő formákra kell vala építeni s nem e formákat gyökerestől felforgatni. Az igaznak látszó elméletet a gyakorlat sokszor kérlelhetetlenül megcsúfolja; s miért tartózkodnánk kimondani, hogy a megkövesült, csökönös nézetek csakis az erőszak hatalmas fegyverének engednek, csakis az élet-halálra kész tábor sorai előtt teszik le fegyverüket. Ha Kazinczy s a korabeli írók pusztán a nyelvújításnak s főleg az új szók alkotásának szentelik minden tehetségüket s maga a nyelvújítás nem vonja maga után társadalmi és politikai életünk teljes átalakulását: sokkal kevesebb méltánylatra tarthatnak számot. De Kazinczy s társainak működése a magyarság regenerációjának kezdete volt, a mely szükségkép ismétlődött a társadalmi és politikai téren.

Kazinczy legnagyobb hatása épen abban nyilvánult, hogy hosszú pályája alatt mindig fölismerte, mit kell tenni, mire van szükség legjobban. A Gessner idylljeinek fordítása, a *Bácsmegyey*, az *Orpheus* nemcsak nyelv-

vünk bővítésére czélzottak, hanem az izlés fejlesztésére, új irány mutatására s a magyarság erősítésére is. Tulajdonkép a nyelv művelése magában foglalta mind ezt. S csodálatos, már ebben az időben visszahatást kelt törekvése; látszólag nem ő ellene fordúlnak, hanem csak Barczafalwi és Baróti Szabó ellen, voltakép azonban mind a debreczeni areopag, mind Aranka és társai őt tekintik az újítás fejének nem annyira gyakorlata, mint elvei miatt. Földi János az első, a ki megtámadja a classikai iskola nyelvészkedését s magát Kazinczyt is. Először mint fordítót gáncsolja, kimondván, hogy neki Kazinczy semmi fordítása sem tetszik; „ha csak ilyenek a fordítások — írja Földi — nem érdemlik meg ezek az édes bolondságok, hogy oly sok álmatlan órákba kerüljenek“. Aztán mint prosodista ellen kel ki, a ki Ráday útján halad s végre az irodalmi agitátor pályája szűl visszatetszést Földiben, s kimondja Kazinczyval ellentétben, hogy „csak a köznépé az igaz magyarság“. Ő előtte Verseggy csak „hijába való *Versengi*“. Sajnálkozik az írók lelkesülésén s mozgalmán, a mely nyelvünket igába fogta. Boldogtalannak hiszi a magyar nyelvet, a mely „spirituosus és aër fixussal teljes literatorinak pennái alatt épen úgy vagyon, mint a leghánykódóbb forrásában levő zavaros új must, mely fenékgig zavarodva lévén, tajtékos sűrű sepreit nagy pezsgéssel és sok levegő éggel túrja ki az aknáján“. De utoljára mégis arra a meggyőződésre jut, hogy boldog lesz majd a maradék, ha ennek a pezsgő mustnak „finum ízű tiszta borát (ha ez addig fenekét ki nem üti) gyönyörködve ihatja“.²

² 1793. augusztus 12-ki levelében, *Kaz. lev.* II. köt. 305—308. l.

Még élesebben megtámadják a debreczeni grammatika szerkesztői Kazinczyt, a kik szintén a nép nyelvére támaszkodnak s azt vallják, hogy ha az idegen szónak megfelelő jó magyar szavunk nincs, nem szabad újat alkotni. Épen ezért rosszalják a fordításokat, a melyek révén legjobban terjednek az új szók. Aranka szintén e nézetet ápolja. Az új szókat afrikai csodáknak nevezi, a melyekkel a fordítók „igen sietett és éretlen buzgóságból tiszta nyelvünket meg kezdték fertőztetni“.

Kazinczyt ez ellenvetések meg nem gátolhatták törekvéseiben. Jól ismerte a kort, a melynek irányt jelölt, s a melyben az írók működésének minden szálát kezében egyesítette. „Ámbár tudám — írta később — mennyivel áll fentebb, a ki teremt, mint a ki másol: inkább vágyék nem rossz másolónak találtatni, mint nem jó alkotónak.“³ Átvevén Révai örökségét, küzdelmét szélesb mederben indította meg az ízlés és szépre törekvés jelszavak alatt. Révai már a tudomány ellenállhatatlan hatalmával támadta meg a nyelvszokást, de az éretlen újítást is. Kazinczy teljesen osztozott Révai véleményében s úgy hitte, hogy czéljainak sokkal többet ártottak az ízléstelen újítók: Pethe, Vandza és Folnesics, mint a nyelvszokást védelmezők. *A magyar régiségek és ritkaságok* kiadásával a régi nyelv szókészletére utalja nyelvünk bűvárait. Sürgeti az alapos tanulmányt, nem fárad ki soha, hogy az újítás szükségét beláttassa író társaival, a kik a nyelv tisztaságát féltik, míg ő a nyelv bővítéseért harczol. Megállapítja a főbb elveket az új, a régi-ből feltámasztott, idegenből megmagyarosított, vagy újabb árnyalatú szók használatára. Az új szókat nem kell hal-

³ Élet és Literatura, 1826. évf. 256—260. l.

mozni, csak félénken használni, s ott, a hol arra szükség van. Semmitől sem irtózott annyira, mint a stíl tarkaságától, a mire később Döbrentei elrettentő példákat nyújtott. A classikusok: Horác, Sallust, Vergil mellett Klopstock, Wieland, Goethe és Voltaire a vezérei. Tőlük tanulja el azt a készséget, hogy az újítás szükségét folyvást magyarázza, hogy a *sikerült* új szókat minden íróval megismertesse, mielőtt nyilvánosan használni merné. Ha munkájában valaki feltartóztatni akarja, azzal felel, hogy nyelvünk didaktikus munkák és predikációk írására elégséges, de nem az tragoediák és eposok, comoediák és érzékeny-játékok fordítására. Meggyőződése, czélja helyessége iránt, egyre szilárdul, mind hatalmasabbá és föltétlenebbé válik. Nem bánja, ha azt kiáltják is rá, hogy feszítsd meg!⁴ A magyar írók legnagyobb részét táborában látja, s ez a körülmény elhatározó az egész mozgalom irányára, diadalára ép úgy, mint a Kazinczy bátorságára s merész haladására. Óhajását, hogy beszédében a „külföld íróitól szabad ömlést tanulhasson el és simaságot, a régiektől nemességet“, teljesülve látják ő is, barátai is. Ennek köszöni, hogy táborához számíthatja Báróczy Sándort, Kis Jánost, Virágot, Daykát, Kisfaludy Sándort és Berzsenyit.

Valóban Berzsenyi a Kazinczy vívmányait jó részben átvette, nemesak az új szavakban, hanem főkép az izlésben, a szép stílben, sőt a nyelvújítás eszméjének felfogásában is, de ez átvételhez hozzátette a maga hamisítatlan nyelvrészét, tősgyökeres magyarságát, a dunántúli nyelvjárás sajátosságait s költői geniusát.

Épen mikor föllépett, akkor vált mind élesebbé az

⁴ L. Szentgyörgyihez írt leveleit. Kaz. lev. III. 152, 153. l.

újítkók és ósdiak harcza, mely a különféle nyelvjárásoknak már régebben vitatott elsőbbségére is kiterjedt. Voltak, a kik a tiszai és erdélyi nyelvjárás szépségeiből kiindulva, ezt akarták az irodalomban uralkodóvá tenni. A dunántúli írók ellenben az e vidéken divatos nyelv szókészletét használták s bár ekkor még nem igen vitatták e nyelvjárás elsőbbségét, az úgynevezett tiszaismus ellen forrongtak s nagy részt az orthologok táborához csatlakoztak. E megoszlás azonban nem azt jelentette, mintha a túladunai írók a már megrövidített, gyökérig vagdalt szókat nem használták volna. Épen Kisfaludy Sándor örült legjobban a *magány, szomj, éh, gúny, düh, csend, láz* és *kellem* új szóknak. De az orthographia mezején éles lőn a szakadás és pedig nagy részt a geographiai különbségek szerint. A Tiszántúl ragaszkodott a j-hez, a Dunántúl inkább az y-hoz. Kazinczy, Rájnisi, Kis, Horvát, Szemere és Kölcsey jottisták, Verseggy, Vitkovics, Virág, Baróti Szabó ypsilonisták voltak.

Berzsenyi e téren is, mint a költészetben, autodidakta volt. A míg Kazinczyval meg nem ismerkedett, ő is inkább az orthológok táborához csatlakozott a gyakorlatban, jöllehet az elméletet Kazinczy műveiből tanulgatta. Nem lévén grammatikai ismeretei, nagyrészt a jó hangzás és költői izlése után indult az orthographiában, a melyről Kazinczynak is, Kis Jánosnak is az volt a véleménye, hogy „képzeltetlennül hibás“. Kazinczy ismeretsége s barátsága azonban e tekintetben is jótékony volt reá nézve. A mint költeményeit Kazinczy letisztáztá, s e tisztázatot visszajutott hozzá, nemcsak a kifogásolt compositiót s kifejezést, mértéket vagy rimet tette elmélkedése tárgyává, hanem az orthographiát is. Nem sokára

ki is nyilvánította, hogy e részben Kazinczyhoz csatlakozik, bár nem minden utógondolat nélkül. Különösen az újítók amaz eljárása, hogy majdnem kizárólag a tiszai nyelvjárást akarták irodalmi nyelvvé avatni, szült benne visszatetszést. Hosszasan gondolkozott e kérdésről. Despotismusnak nézte az újítóknak e részrehajlását s föltette magában, hogy egy grammatikusi csatározást kezd Kazinczy és a pesti triász, kivált Szemere és Kölcsey ellen. Nem a despotákat, hanem csak eljárásukat ostromolja meg, hogy a dunai nyelvjárásnak igazságot szolgáltatasson.⁵

A hosszú levél, a melyre Berzsenyi sokáig készült, s a mely a tervezett „grammatikusi hadizenés“ lett volna, sajnos, elveszett. Kivonatát azonban újra lejegyezte a Kazinczynak 1811. febr. 12-én írt levelében, s ez annál fontosabb, mert e tekintetben egyetlen fontos nyilatkozata Berzsenyinek. A mellékes kérdések mellett, minők az idegen nevek írása (*Cassiusz*), a kettős hangok rövidítése (*egygyel, aszszonynyal*), az egyszerű *c* használata, a *cs* és *ts* közti különbség, legfőbb gondolat benne a különböző nyelvjárások vegyítése. „Én úgy gondolnám — írja — hogy a ki a magyar nyelvet ismerni akarja, az egyik szemét a Dunára, a másikat pedig a Tiszára függeszsze, és nem a nagy Dunát, de még a kis Gyöngyöst se rekeszsze ki, mindeniktől tanuljon és mindenkiket úgy nézze, mint az egésznek elszórt tagjait, egyéb-iránt igen egyoldalú lészen ismerete.“ A magyar nyelv szűk voltát ő is érzi, a melyen csak úgy vél segíthetni, ha az összes nyelvjárások legjobb sajátságait össze-

⁵ L. 1811. január 1-jén Szemeréhez intézett levelét: *Szemere-tár* III. kötet.

olvasztja az író. Elméletben a tiszai és erdélyi nyelvjárást sem veti meg, de a hogy elméletét példákban magyarázza, épen úgy tévedésbe esik, mint ellenfelei. A két értelmű szóknak nagy ellensége s úgy hiszi, hogy ezeken a dunai nyelvjárás tekintetbevételével segíthet; *méhe*: apis, *méh*: uterus; *felettem*: devoravi, *fölettem*: supra me; *ég*: coelum, *íg*: ardet; *fél*: medius; *fül*: timet sth. A tiszai *é* hangzónak tulajdonítja nagy részt e kétértelműséget, a melyen okvetetlenül segíteni kell. Fölösleges is talán megjegyeznünk, hogy ily kétértelmű szó minden nyelvben fölös számmal található, s mégsem okoz semmi zavart, legfölebb az idegennek.

Még nagyobb egyoldalúságba esik, mikor a dunai nyelv gazdagabb voltát bizonyítgatja azzal, hogy a régi időkben a Dunán túl műveltebb nép lakott, mint a Tisza vidékén, a mely csak pásztorok hazája volt. Erre azt mondhatta volna Kazinczy, hogy hiszen annál inkább megőrizték a nyelvet a maga ősz eredetiségében, mennél kevesebb idegen hatásnak voltak kitéve. Kazinczy azonban e pontot figyelmére sem méltatta, mivel ő a népnyelvre hivatkozni ellenkezőnek tartotta egész felfogásával. Berzsenyi összehasonlítván a tiszai és dunai nyelvjárást tisztaságra s kiejtésre nézve, úgy találja, hogy „minden nyelv zavarék, a görög úgy, mint a cigány“. A dunai nyelvjárásba német, a tiszaiába tót és oláh szavak vegyültek. Itt tehát a kérdést azon az alapon kívánja eldönteni, hogy „melyik néppel sympathizál inkább a magyar?“ Még különösebb felfogást mutat a kiejtés bírálatában. Ő a köznép kiejtését irányadónak nem tartja, hanem igenis a főrendűekét s nemesekét venné zsinórmértéknek. E felfogást azzal indokolja, hogy a nemesség nem könyvekből tanulta a nyelvet, hanem „ivadékról-iva-

dékra beszopta“. Ha tehát ezt veszi tekintetbe, határozottan a dunai nyelvjárásnak adja az elsőséget.

S vajjon mik az ismertető jelei a tiszta kiejtésnek? Szerinte a hangzók rövidsége, *pergése*. A kik a hangzókat nyújtják, azok nem tiszta magyarok. Kemenesalját pergő nyelvű magyarság lakja, s neveti azokat, a kik *kigyó* helyett *kégyót*, *kivánom* helyett *kévánom*-ot mondanak. Ezek a hanghúzók sokkal műveletlenebbek a pergő nyelvűeknél. „A szóhúzás vagy a tótságnak, vagy a mély butaságnak szüleménye.“ Az úri rend röviden ejti a hangzókat s nem vonja össze a mássalhangzókat, a parasztok pedig mindenütt megnyújtják a hangzókat. Hogy a tiszai nyelvjárásnak némelyik csoportja, például a debreczeni, az *ő* hangzó helyett *é* hangot ejt: ez Berzsényi szerint határozottan a tót nyelv hatása, mert a tót nyelv sem tudja használni az *ő* hangot.

Tudjuk, hogy a nyelv története egészen mást mond, a miről Berzsényinek fogalma sem lehetett. Épen a hangnyújtók őrizték meg jobban az eredetiséget. Ezt a nyelvet sokkal könnyebb a régihez visszavezetni, mint azt, a melyet ő pergőnek mond, s a mely, hiába tiltakozik ellene, bizonyosan mindig az írói nyelv hatása alatt van. A nyelv természetes fejlődési folyama mindig a rövidség s a könnyebb kiejtés felé halad; abból tehát, ha a dunántúli hegyes vidékek lakói azt mondják: *eglöttem*, e helyett *megleltem*, semmikép sem következhetik az, a mit Berzsényi vél. Az a megjegyzése azonban, hogy a geographiai változások hatással vannak a kiejtésre, a hangszervek fejlődésére, annál érdekesebb, minél kevesebben vették ezt figyelembe a nyelvtudósok még napjainkban is.

Kazinczy e vizsgálódás eredményeire hosszasan vála-

szolt, kiterjeszkedvén a helyesírásnak majd minden vitás pontjára; az egyszerű *c*, a *ts* és *cs*, a *j* és *y*, a kettős hangok (*ny*, *ly*) egyszerűsítése kérdéseire, a melyek akkoriban még mind eldöntetlenek voltak. Jóllehet a Kazinczy orthographiája nagyjából ugyanaz, a melyet később a magyar tudós társaság fáradozásai után, az egygyé vált irodalmi nyelv is elfogadott: mégis vannak némi különöségei, a melyek még a gyöngé grammatikus Berzsenyit is vitára szólítják. Például Kazinczy így ír: *asszonnyal*, *királlyal*, *eggyel*. Berzsenyi szemében ezt csak a rövidség elve mentheti, mert különben így kellene írni: *asszony-nyal*, *királylyal*, *eggyel*. Kazinczy észrevételeit azonban (*csábíts*, *annyi*, *mihelytt* s *tévedtt* is) nagy részt helyeseknek találván, az egyszerű *c*-re vonatkozó kifogások mellőzésével elfogadja.

Legfontosabb azonban Kazinczy válaszának az irodalmi nyelvre tett megjegyzése, a mely egyszersmind a két különböző író felfogását is élesen elválasztja egymástól, noha Berzsenyi később ez ellentéteket mindenkép kiegyeztetni akarja. Ő a magyar irodalmi nyelvet a különféle nyelvjárások sajátságaiból kívánja megalkotni. Egy szóval sem mondja, hogy e sajátságok miféle zsinórmérték szerint választassanak össze; hogy vajjon a *közösség* vagy a régi irodalmi nyelvvel való *egyezés* legyen-e ismertető jele a megállapítandó sajátságoknak. Kazinczy nem veheti rossz néven senkitől, hogy a maga dialektusát mindenki használja s védi; „az író nyelve nem a dunai, nem a tiszai, hanem a magyar *Schriftssprache*“. Ő sem magyarázza meg bővebben: mikép alakul az irodalmi nyelv, de a felhozott példából, hogy a német irodalmi nyelv a szász dialektust követi s a többi dialektus beszélői az ellen mit sem tehetnek, az látszik, hogy ő, bár hallga-

tagon, a saját és társai írói nyelvét már oly tekintélyesnek tartja, a mely irodalmi nyelvül bízvást elfogadható. Berzsényi a posteriori akarván az irodalmi nyelv megalakulását magyarázni, így értelmezi azt: az irodalmi nyelv „nem egyéb, mint a *grammatikai igazságnak, czélos okosságnak és izlésnek* serpenyőjében felolvasztott, elválasztott és destillált magyar nyelv, a melynek hazája a tanulószoba, provinciái pedig a Duna, Tisza, Erdély, stb“.⁶ Hogy a grammatikai igazság, czéltudatos okosság és izlés közül melyik legyen a leghatalmasabb úr: erre nézve nem tud megállapodásra jutni. Hol egyik, hol másik. Az *i, u, ü* hangok kétsége nem szorúl szigorú meghatározásra, főkép, mivel Kazinczy és társai sokszor a legnyilvánvalóbb hosszú hangokat is mind megrövidítik. Berzsényi nem költői szabadságból tartja meg az *i, u, ü* hangok kétségét továbbra is, hanem „de regula“, mert úgy látja, hogy a tiszai nyelvjáráshoz ragaszkodók sok hangot megnyujtanak, a melyeket nem kellene; például nem tanító, vagy tanító, sem nem tanító, hanem tanító. Itt az izlés a legfőbb úr. Kazinczy válasza előtt még azt mondja, hogy ezekhez az izlésnek semmi köze. Aztán mintegy megbánva elhamarkodott ítéletét, az izlést egyrangú bírónak ismeri el az igazsággal és okossággal. De valamennyi ítélő bíró egyhangú véleménye tiltja a dunai nyelvjárás kizorítását az irodalmi nyelvből. Ez a legfőbb ok, a mely őt grammatikai vizsgálódásra bírta. Elismeri, hogy Kazinczy az elmélet terén szilárdabb alapon áll s önmagát csak a „mezítelen okosság mécsénél bukdálódónak“ tartja; de úgy véli, hogy a pusztá szem „néha a phantomot gazdag ideának, az ideának legkisebb elemen-

⁶ L. 1811. június 5-iki levelét.

tumát rendelt systemának nézi“ s felsóhajt: „mely baj somogyi somfurkóval római sambucát vívni!“

Az elmaradottságnak e fájó érzése, a mely az újabban megismert igazságok megértéséből s abból a törekvésből származik, mely a parlagon maradt elme hiányos ismereteit gyors ütemben kívánja pótolni, s abból a tudatból, hogy e törekvés alig biztathat sikerrel, kedvét szegi a költőnek, hogy az elmélet terén tovább haladjon s néhány csekélyebb fontosságú megjegyzést nem számítva, melyeket kritikai dolgozataiban itt-ott elszórt később, Berzsenyi búcsút is mond örökre a grammatikai és nyelvészkedési foglalkozásnak. De a nyelvújításnak mind merészebb és merészebb tusája más alapon újra felszólalásra bírja, hogy saját költői gyakorlatát megvédelmezze.

Ha Berzsenyinek a nyelvújításhoz való viszonyáról helyes ítéletet akarunk hallani, nem a most ismertetett észrevételeiből kell kiindulnunk, hanem költői nyelve vizsgálatából. A nagy művészek és költők az elmélet terén ritkán érik el azt a magasságot, a hová a gyakorlatban jutnak. A mit saját lángelméjük sugalma hevében teremtenek: abból a műbíró sokkal alapvetőbb elveket vonhat le, mint a mit hideg vizsgálódásuk nyújt. Berzsenyi költészete is magasan fölüláll elméleti vizsgálódásain, tisztán nyelv tekintetében, a nyelvújításhoz való viszonyára nézve is.

Berzsenyi költői nyelve Vörösmartyig a legszebb, legzengzetesebb, legerősebb s egyszersmind a legmerészebb, ha szófüzéseit, képeit és alakzatait tekintjük. Nyelve új s mégis régies színezetű, szokatlan s mégis behízelgő, népies elemekkel vegyült s mégis irodalmilag új. Kevésbé hajlékony és síma, mint a Kazinczyé, de

erősebb, képekben gazdagabb, mondataalkotásokban fordulatosabb, mint bárkié koráig. Le tud szállani a könnyedségig, a keresetlen bájig, de a legtöbbször mindig magasan szárnyal, s majd mindig föllengős. A változatosságnak kevesebb fokával dicsekszik, mint a Kazinczy vagy Vörösmarty nyelve, de mindig festői, éles színekben dúslakodó, mindig tömör és hatásos. E tulajdonságok nagyrészt onnan erednek, hogy kevés műfajtmivel, s hogy a mű eszméjét sokáig hordozza elméjében, míg az mintegy magától alakul ki. Innen ered az a törekvése, hogy többet akar értetni, mint a megnyit ki tud fejezni; más szóval, tömörségre és rövidségre való törekvése néha a homályig viszi. Legszebb művei közt is alig van egy-egy, a melyben a nyelvvel való küzdését ne éreznők, de leggyöngébb, még ifjúkori műveiben is megvan az erőnek némi, habár halvány színe, varázsa. Mindig választékos és nemes, művészi és magyaros, de sokszor mesterkélt és keresett is. Senki sem érzi jobban az akkori magyar írók között a nyelv belső törvényeit, és senki sem kerüli jobban a megszőkott szólamok laposságát s áradozását. A nyelvi szabályokon szinte korlátlanul uralkodik. Szolgája és ura egyszersmind a nyelvnek, a mely költészetét minden magyar költőétől megkülönbözteti. Mindig oly szavakat használ, a melyek a fogalom egész tartalmát kimerítik s mégis annak egy specialis, de lényeges jegyét juttatják érvényre. Innen van nyelvének plasticitása, sajátos színe, a legtöbbször zordon ereje, a mely az újonnan alkotott szólamokban, a legmerészebb szófüzésekben, a szórendnek az előtt hallatlan fordulataiban s a képek élénk, szinte rikító vonásaiban nyer kifejezést. Különösen pedig a mindig új színezetű jelzőiben, a melyek a leg-

közönségesebb fogalomnak is új jegyet kölcsönöznek. E tekintetben nyelve oly gazdag, mint senkié Vörösmartyig, a ki eposaiban az összetett jelzők használatát s azok festőiségét kétségkívül Berzsenyitől tanulta.

Hexameterai pedig könnyen ömlenek, mint a szelíd folyam hullámai s mégis oly feltarthatatlanul, mint a haragos tenger habjai. Ha hatos sorait egyszerre olvasuk a Vörösmarty hexameteraival: lehetetlen észre nem vennünk a két költő nyelve közötti nagy hasonlóságot. Idézetek helyett csak a *Horváth Ádámhoz*, *A Balaton*, *Az ifjúság*, *A tánczok*, a *Báró Wesselényi Miklós képe*, *Felsőbüki Nagy Benedekhez*, s az *Új Görögország* című műveire hivatkozunk, a melyek közül az első három-négy példánya lehetett Vörösmartynak, mikor a *Zalán futásá*-ba fogott. E soroknak több az elegantiája s bája, mint az alkaeosi ódák rendének, a melyekből ugyan e sajátságok szintén ritkán hiányzanak, de mégis inkább a magasra szárnyaló hév fensége az éltető elemük, mint a kellemes hajlékonyság s keresetlen simaság. Mikor a múzsát kéri, hogy segítse Horváthot a régi dicsőség megéneklésére s a következő sorokat olvassuk:

Vidd el karjaidon lobogó fáklyákkal az elzárt
Régi sötétségnek titkos küszöbére, atyáink
Szentelt haueraihoz, te fedezd fel előtte hazánknak
Hajdani hőroít, kik böles intézetek által
A lebegő kormányt csendes révpartra vezetvén,
Spártai erkölccsel s törvénynyel örökre lerakták
A magyar alkotmány béreztalpait a maradéknak —

szinte kisértetbe jövünk, hogy azokat a Vörösmartyéinak tartjuk, annyira közeliől érintkezett a két költő nyelve az ilyenekben egymással.

Berzsenyi, mint minden nagy költő, egészen sajátos költői nyelvet alkotott, a melyre az a legnagyobb dicséret, hogy az ő egyéniségének épen oly jellemző s hű képviselője, mint az eszmék és gondolatok, az érzések és indulatok, a melyek e nyelven át lelkünkre hatnak. Lángelméje e téren még sokkal közelebb érintkezik a Vörösmartyéval, kinek a költészetben mintegy irányt mutatott. Az ódák és elegiák nyelve, a mely szokatlan szépségekkel ékeskedik, még a Kazinczy elévülhetetlen vívmányai mellett is külön helyet követel abban a reformban, a melynek eredménye költői nyelvünk átalakulása. A magyar költői nyelv történetében szép és fontos szerep jut e nyelvnek, a mely áthidalja mintegy a Kazinczy művészi, de idegenszerű, választékos, de mesterkélts a Vörösmarty művészien magyaros és mesterkéletlenül elegáns nyelve közötti űrt. A művészire, csínra, kecses-ségre való törekvést átörökli Kazinczytól s hozzáadja azt a páratlanul kifejező erőt, a mely az ódák nyelvét egészen különállónak tűnteti fel a magyar költészetben. De átörökli Kazinczytól a nyelvvel való bánás merész-ségét is, a szokatlan kifejezések használatának bátorsá-gát s azt a megmagyarázhatatlan éles érzéket, a mely az újszerűt régies, a régít új színezetben tudja elő-varázsolni.

Ennyiben újíto Berzsenyi s ennyiben tartozik a Kazinczy táborához. Az új szókon nem kap; elfogad közülök néhányat (virány, kellem, keserv, komor, báj, ék e helyett ékesség, kecs, csín, erény, andaly, stb.), de sokkal szivesebben használja a dunai tájszókat (csatináz, pirholagos, lepleg), s a kellem kifejezőiül az úgy neve-zett frequentatív igéket (fakadoz, virradoz, epedez, téve-dez, nyiladoz, mulatoz, zengedez, ömledez, forradoz, sza-

kadoz, hajladoz, festenget, hágdos, verdegél, tüzelg, stb.). Legjobban szereti azonban az összetételeket, a melyek azonban mindig szabályosak. E részben részint a nép nyelvéből, részint az irodalmi nyelvből merít s összetételei egészen beleolvadnak a magyar költői nyelvbe: vérzivatar, ércbuzogány, védfal, heverőhely, őrlélek, révpart, bércztalp, bérczodú, előkor, sorhegy, sorjegenye, gyöngykoszorú, menedéköl, virágbimbó, rózsabimbó, jégkebel, angyalorecza, mézajak, nefelejtsszem, rózsabilincs, hófuvat, hószin, alakszin, rokonérező, rokonvér, álláspont, stb. De átörökli Kazinczytól azt a készséget is, a melylyel kifejezéseit rövidekké és szabatosakká teszi. Elhányja a névelőket, az igekötőket, mint általában a költői nyelv szokta, mely minden fölösleget leráz magáról; a tárgyias igéket tárgytalanul s megfordítva, az igekötőket addig nem hallott kapcsolatban (kiküzd, megzeng, megtapsol), a ragokat analogiák szerint szokatlanul (mosolyodt, nyíllanak), a mellékneveket képző nélkül főnevek szerepében (Tempe vidámjai, éltünk szépét, e nagy minden ezer nemét, gigászi Örök vár, stb.) használja. Sőt megesik, hogy a rag funkcióját is átváltoztatja, például e kifejezésben: Ezt nyerte a nagy hős atya virtusán, e helyett virtusáért.

De arra is ad példákat: mikép lehet az addig költőietlennek tartott szót még az ódáknban is felhasználni s árnyalatát mintegy újra alkotni. Így a műzsáról azt mondja, hogy az „kihozza erős Achillest és Agamemnont a feledékeny idők *torkából*, bajnoki kürttel;“ vagy: „Kárpátidnak arany *gyomra* ... örökös kincseit önti rád“, a tigrisnek „körme viaskodik“, stb.

A mi azonban költői nyelvét annyira erőssé és saját-szerűvé teszi s a mi bámúlatos merészségét mutatja: az

költői képeiben, új árnyalatú kifejezéseiben és önalkotta szólamaiban keresendő. E téren nagyobb újító, mint maga Kazinczy, a kitől csak a merni akarást és tudást örökl. Az elvet, a mely szerint Kazinczy költői nyelvünket újjáteremtette, ő is helyesli, de más téren alkalmazza. Az éles szemű Kazinczy ezt vette észre mindjárt a hozzá küldött költeményekben s ezért sorozta Berzsenyit hívei közé. Valóban itt Berzsenyi teremtmő elméje a legkönnyebben fölismerhető. Merészsége sokszor bámulatba ejt bennünket még ma is, a magyar költői nyelv teljes diadala után. Senki sem mutat e részben több szokatlanságot, a mely, igaz, nem mindig tud művészié válni, de legtöbbször határozottan művészi és magyaros. Mesterkéltisége a nyelvvel való küzdés következménye s mentsége a kor s a magyar nyelv állapota. De sikere meglepő s hatásának egyik titka kétségkívül ebben rejlik. Ha mind idézni akarnók e szokatlanságokat, e merész képeket és alakzatokat, igen hosszúra kellene terjeszkednünk. Csak mutatóványul iktatunk ide egypárt: *Felforgat a nagy századok érzékeze mindent; a haragos villongó visszavonásnak lelke kitörte aczél závarát a fene hadnak; sok régi erős vár omladozó falain lebeg a mult hajdani képe; búza kalász hullámos tengere játszik; a bővség ragyogó kürtje mosolyg; üdvözli az ég reggeli lángjait; titkaidat hűraim csodálják; a te szemöldököd világokat ronthat s teremthet; kar, melyen ég s föld sarkai forganak; országos Dunának partjaiból Helikont idézett; lerázták czombaim a fővényt s izzadt fürteimen szent olajág lebeg; a bús felleg alúl hajnali pírjait az élet újra rám mosolygá; életre gyúlva lenge honnom s annak ivá kebelem sugalmát; élet egét ragyogó lángszinbe fereszted, és így tovább még százszor ennyi. Néha csak*

merészségét látjuk, de sikerét nem. Például: régen félt *veszedelmidet rád húzzák* netalán majd buta korcsaid; láttam te benned buzgani véröket *s orczádra öntött nemzeti lelköket*; a jégszívet *alakszín fedi* álnokúl; fáklyáddal egünk *fellegeit hígítsd*, e helyett: üzd el; *fáklyás keze fedje pályád*, e helyett: vezessen, kalauzoljon; hőrost s Marst mutató vitéz *tüzelg* szemökből, stb.

Arról fölöslegesnek tartjuk bővebben szólni, hogy a mindenrendű jelzőket mily változatosan, festőien tudja alkalmazni, hogy egyetlen jelzővel sokszor egész képet rajzol (xerxesi tábor, Sulla-Szilágyi); hogy e jelzők mindig újszerűek, mindig szépek, hatásosak, szükségesek és díszítők egyszerre. A jelzőknek oly gazdagsága található e nyelvben, a milyen kevés költőnél. Ezekben soha sem szorúl meg, csak úgy ontja egymásután a legválasztékosabb jelzőket, a melyek a legtöbbször kifejezők s majd mindig szükséges járulékaik a gondolatnak. Ő teremtette meg Vörösmarty számára az eposi jelzőket: *napkeletet leverő* hatalom, *világot ostromló* török, *nemzeteket tapodó* harag, *bajnoki köntös, elzárt régi sötétség, barnúlt arató, durva tyrann* kéz, s még számtalan sokat.

Abban követte Kazinczyt, hogy az idegenből átvett szók közül csak a legkönnyebben átváltozókat, melyeket minden művelt ember értett, szerette átültetni nyelvünkbe; de abban saját ízlése után indúlt, hogy a mythologiai képeket és hasonlatokat oly gazdagon pazarolta, mintha csak meg akarta volna mutatni, mennyire beleélheti magát egy keresztény elme is a pogány ó-kor vallási világába, oly elme, a melyet a polgárosultság nem forgatott még ki eredeti valójából, természetes állapotából. Saját ízlése parancsolta neki azt is, hogy a szófűzés idegen-szerűségét kerülje. Ettől mindenha óvakodott, mintegy

ösztönszerűleg érezvén a határt, a meddig merészsége terjedhet s a melyen túl a nyelv természetes törvényeinek nagy megsértése nélkül nem léphet. Szóval: ő valami közép utat jelölt ki a költők számára. Maga is ezen maradt. Tanulmányai, kölcsönzött eszméi (a közép-szer, megelégedés), saját felfogása mind összemunkáltak arra, hogy a túlságoktól, ha azok a nyelv szervi életébe vágnak, óvakodjék; ott pedig, a hol a bátorság a lángelme szabad röptének logikai következménye s ez egy új forrást nyithat a költők számára, korlátlanul alkot-hasson. E középutat nemcsak megtalálta, nemcsak ő maga járta, de másoknak is ajánlotta. Szerette volna általánosan elfogadtatni, uralkodóvá tenni. Azért írta e sokszor idézett sorokat:

Van, a ki minden új szót megkaczag,
Ha azt tudóstól hallja s nem fonóktól.
Mert néki a nyelv csak fonóba készül
S ahhoz Kazinczy és Virág nem ért.
Van, a ki mindég új szót fúr, farag,
A leghelyesbet százfelé csigázza
S abból viaszként majd istent csinál,
Majd tücsköt s azzal, mint nagygyal dicsekszik.

E józan felfogásának lehet köszönni, hogy nemcsak Kazinczy számította őt hívei közé, hanem a dunántúli orthologusok is; hogy nyelve közepen áll a régi és megújított között, s oly szép, hogy még a kik költészetét egyben-másban gáncsolják is, nyelvének erejét és hatósságát föltétlenül dicsérik. Merészségeit a megszokottság régies színével tudja levonni, új szavait nem halmozza s nem is gyakran él velök. Beregszászi, ez a tüzes és elszánt orthologus, mikor Prónay Sándor meg-

kérdezte, mit tart Berzsenyi magyarságáról, azt felelte, hogy: „igen bátor, sok (?) új szavakkal él, de az Berzsenyinél nem tűnik úgy a szembe, mint a katolikus atyafiaknak írásaiban”.⁷ Beregszászinak nagyrészt igaza volt. Berzsenyi újításai másneműek, mint a Kazinczy zászlaja alá esküdteké; de hogy költői nyelve az újítás elfogadható eredményeit s az újítás alapeszméjét átörökölte: ezt önként megvallotta, hirdette s példáival bizonyította legjobban.

Műveinek első kiadása után irodalom és közönség egyaránt az újítók táborához sorozták Berzsenyit, még pedig a vezérhez legközelebb állónak hitték, a ki a fölszínes vizsgáló előtt Kazinczynak minden túlságaiban osztozni látszott. E téves felfogást Somogyi Gedeon, a hírhedt *Mondolat*-tal erősítette meg. Somogyi pamphletje 1813-ban látott napvilágot Veszprémben, azzal az alapeszmével akarván elriasztani az újítókat, hogy ha határt nem ismernek, a végletekig kell menniök. E pamphlet három czélt tűz ki maga elé: 1. Szükséges-e, és mily mértékben szükséges a nyelvmívelés? 2. Kinek kell művelni a nyelvet? és 3. Milyen módjai és „segédjei” vannak a nyelvmívelésnek? Tulajdonképen egyik kérdést sem akarja a *Mondolat* megoldani. Sem finom gúny, sem élelcel nem tud érdeklődést gerjeszteni. Nincs benne semmi éleselműség. A gúnynak legalantosabb fegyverét forgatja, de ügyetlenül és gyerkőcz módjára. Kazinczy és Berzsenyi műveinek, úgy szólván, legkevésbé kifogásolható szólamait ferdíti el, s egészen helyes szavakat, a melyeket üldözni akar, hordja fel a szótárban.

⁷ L. Szemerének 1814. január 17-én Kazinczyhoz írt levelét. Szemeretár IV. kötet.

A *Mondolat* eredetijének egy másolata megvan a M. N. Múzeum könyvtárában Q. Hung. 18. sz. alatt kéziratban. Ezt 1810 előtt Szentgyörgyi József, debreczeni nagyhírű orvos, Kazinczy meghitt barátja, írta a Barczafalvi és utánczóikigúnyolására, de hírvül sem azért, hogy kinyomattassa, hanem csak azért, hogy barátainak és ismerőseinek néhány derült órát szerezzen, ha épen a nyelvészkedésre, ez akkor fölötte kelendő foglalkozásra kerül a szó. Úgy látszik, mint Szentgyörgyi is gyanítja,⁸ hogy e pamphlet kéziratban több másolatban kerengvén, valamely juratus magának is leírta azt, s így jutott aztán Somogyi kezébe, a ki Veszprémmegyében mint esküdt szolgálván, némi ismeretségbe jutott az ottani írókkal és műveltebb közönséggel és kapva-kapott a kéziratot. Somogyi bevallja, hogy a *Mondolat* nem az ő műve, pedig szeretné, ha az lenne. Egyik jó barátja mutatta neki a darabot, s ő nem késett azt mind szélesb és szélesb körökben terjesztetni. „Rá tapadt minden szem, minden fül“, mikor Somogyi „körbe ült barátjainak“ felolvasá. Örömmel hallották — mint írja — a tréfás felolvasást s arra kérték, hogy a szükséges bővítményekkel lássa el és adja ki. Így jelent meg a *Mondolat*, felhíva az újítókat a feleletre, sok keserőséget okozva Kazinczynak és körének.

Szentgyörgyi József, a ki Kazinczy újítási elveinek nem mindenikében osztozott, bár a Dayka életrajzában kifejtett elvek nagy részét helyeselte, pihenő óráiban maga is sokat gondolkozott a nyelvbővítés módjairól, a mit elkerülhetetlennek tartott. Kazinczy programjára

⁸ Kazinczyhoz 1814. február 26-án írt levelében. Eredetije a M. T. Akadémia könyvtárában: M. Irod. Lev. 4r. 176. sz.

ból átvette a szokásból kiment régi szók felújítását, a helyes analogia szerint képzett új szók használatát (szenvedelem, gerjedelem); sőt — mint írja — nem elle-nezte a „szomszéd nyelvekből általhozandó új szólások“ módjait is, csak azok „anyánk geniusával ellenkezően, rajta erőszakot ne tégyenek, vagy már otthon is idét-lenek ne légyenek, mint a melyeket még az anyanyelv-ből is ki kellene irtani, s ki is irtottak a pallérozott nemzetek“. Így a *jól néz ki* szólamot megrója, mert „idétlen“, s nem tudni: „maga néz-e ki és honnan, vagy az egészség néz-e ki jól belőle“. Ellenben ez vagy az *jól áll neki*, ezt már elfogadhatónak véli, „ámbar helyesebb ez a régi szólás formája: *illik néki*“.⁹ Tudva levő, hogy Kazinczynál a szükség és a szép forma minden újítást igazoltak, bármilyen erőszakot tettek is azok a nyelven. Voltak azonban, kik sem a szükségét, sem a szép formát nem nézték, csak egyre gyártották az új szókat, mint Barczafalvi, Folnesics, Pethe és mások. Szentgyörgyi tehát ezek ellen készítette a szóban forgó tréfás iratot s nevezte el azt Barczafalvi új szavával *Mondolat*nak. Mikor aztán Kazinczytól megkapta a Somogyi kiadásá-ban, elámúlt rajta, hogy a tőle „ártatlanul és csupa juchsból írt játékot ily gonosz végre fordítva“ látta.¹⁰ Őszinte vallomást tett, hogy ő soha semmi összeköttetés-ben nem volt a kiadóval, hírét sem hallotta s nem is gyanította, hogy az ő ártatlan tréfája valamikor még nyomtatásban is megjelenik. Ha tudta volna, sohasem írt volna belőle egyetlen szót is, egyetlen mondatot is. Kazinczy ismervén jó barátja kifogástalan szilárd jelle-

⁹ 1813. júl 5-iki levelében. Eredetije u. o.

¹⁰ Főntebb idézett levelében.

mét, megnyugodott a felvilágosításban, Somogyi ellen azonban mélyen elkeseredett. E keserőséget nem annyira a *Mondolat* tartalma, mint ismeretes czímlapja kelté benne. Arra azonban nem is gondolt, hogy feleletére méltassa a kiadót.

Mennyi része van Somogyinak a *Mondolat*-ban, biztosan meg nem állapítható. Tény, hogy a Berzsenyit illető helyeket ő írta, ő toldotta be az eredetibe. Számos helyre rá lehet ismerni, a melyek Berzsenyi legszebb szólamainak éretlen elferdítései.¹¹ Ha, úgy mond, e könyvet az olvasók megkedvelik, akkor

Győztem! — lerázták czombjaim a fővényt, stb.

A *Mondolat* legnagyobb részét a szótár foglalja el, a melyből némi szemelvényt nem tartunk fölöslegesnek ide iktatni: Agg tölgy lábánál, alak (kép, forma), alkony, álláspont, apród, aranyüstök, árny, ázúr palota, báj, bor-

¹¹ Néhány szemelvényt idejegyezzünk. Megértésükre nem kell külön magyarázat. A kik Berzsenyi műveit olvasták, mindenütt egyszerre ráismerhetnek a tőle vett szólamokra.

„Neked is szivecsem! neked is tüzelnek már szemintetid fáklyái; fakadoznak már ingerményid kellemteli bimbói s nem igen távollevőségben állasz a szent zsámolytól, melyen talárisba öltözve, bájaiddal átcupidolt férjednek viszontgyónását igenezed, s mint kegyes nő, az első pillantat hajnalit szerelmed idvezletéül tulajdonolod: szeress akkor nyugtalanság, bírij unadék nélkül “ Előszó (VIII—IX. l.)

„Gyakran szelenlőm mellett téptem bajúszomat, s mintegy az álom bódult kórjait látni kényszerítettén, szemeimet két izmos ököllel dörögölém. Gyakran egy agg tölgy lábánál térdre bukva le, olvasám, a szent Homérnak könyveiben Lyturgiam szakát: s majd legforróbb képzevényim is megfagytak; majd lelkem magasabb erővel dagadozván, bátorító felfejtődzetek készítették s kedvem jött fellépni a pálya futói közé: ne hogy mulékony nevemet felejtésbejuttat leplezze s tétlen reny-

ág, buzgalom, diadal, dörgő (Jupiter), égtartó, előkép, enyhely, érdempolecz, erőteljes, eszmélet, évszak, fárada-
lom, fülmile, hősek magva (vitéz magyar faj), koboz,
méhe, mereng, mester mív, öklelő hajdú (e szóhoz a
következő commentárt fűzi Somogyi: „Szegény Buffan
s Blumenbach! ti még ezt a szarvasmarhák közül kifelej-
tettétek halhatatlan munkáitokban”), ömledezés, őrlélek,
ravatal, repkény, rom, siker, sürget, szemöld, szobor,
talp, tartalom, Tempe vidámjai, csapong, cseng, úr, zama-
tos, zavar, zengemény, véd, vértanú, viszhang, viszont-
ság, vonat. Látni való, hogy a felsorolt szók legnagyobb
része teljesen kifogástalan, ismeretes a régi, vagy a nép-
nyelvből, vagy a mennyiben új, egészen helyes analogia
szerint van képezve. Berzsenyit majdnem oly mértékben
igyekszik Somogyi pellengérre állítani, mint Kazinczyt,
a mi azonban csak ízetlenségre mutat minden okos
ember felfogása szerint.

heségemért még salápolva fogjon valaha a gyalázat járomfája alá
hajtani.“ (Vezérszó: 1. l.)

„Valahányszor a Zeusz páncélozott leánya s a kellemeteli gráziák
magyar kedvencei, ama duzmadt mostoha bölcseséggel viódó magas
lelkű s érzelmű hazafi-szerzők, mint a nemzet őrlélkei, s a Dörgő ázur
palotájának pödör szakállú őrmesterei tüzes ömledéseknek aetheri szár-
nyait helyaztatták; s gygáz-erővel harezra-szegült karokkal átküzdvén
a Styx öbleit, ionkoszorús fejeken balzsamos kenet villogott: mind
annyiszor rettentve nézett rájok szemem.“ (Vezérszó: 2. 3. sz.)

„Küprisiz engem is kegyelni kezdett, az érzemény forrásit kobo-
zomra esalta, s a menny végtelen ürében a villám vezető sassal aetheri
szárnyakon merengő melancholia csendes alkonyin sátoriba intett,
vagy a Tempe vidámjain Szókrat ölébe. A nagy álláspont köre nem
tölt meg ugyan áldozat nélkül: de itt az érdempolecz, mely magas,
mint az egekbe ötlő Kriwántető, vagy az égtartó Pyraenék, melyet
semmi idők zavarja s forgó viszontagság le nem tapod.“ (Vezérszó: 5. l.
stb. Ennél azonban sokkal több az, a melyben Kazinczyt gúnyolja.

De míg Kazinczy keserűen érzi az alantjáró gúny éles fullánkját, Berzsenyi e támadásban nem látott egyebet éretlen kötődésnél, gyerekes pajkosságnál, a melyre okos embernek meg sem szabad indulnia. Kazinczy is ezt hirdette leveleiben, de bensejében engesztelhetetlen volt. Fájt neki a gorombaság s pedig annál inkább, minél jobban érezte, hogy Somogyit megfélemlíteni nincs hatalmában. E keserűség egy időre kedvét szegte. Szokatlan kifakadásokat tett az emberiség ellen általában, a mely „tele van istentelenekkel, hazugokkal, ámítókkal“. Berzsenyi hideg vérrel, zavartalan nyugalommal fogadta a támadást és iparkodott megnyugtani Kazinczyt is. Mély philosophiával szemlélte már régebben Kazinczy pályáját. Észre vette, hogy Kazinczy kivált nagyságával az emberek közül, a kik épen e miatt ellenségeivé lettek. Ez minden nagyság természetes következtése; csoda, hogy Kazinczy negyven éves pályája alatt mind ezt be nem látta. „Te gyermekek közé keveredtél — írja Berzsenyi 1814. június 18-iki levelében — s a gyermekek játékait eltiportad s most boszankodol, hogy azok téged porral dobálnak s utánad kámpolódva kiabálnak. Te megsérted az embereket virtusaiddal, dicsőségeddel s oktatásod módjával s most csodálkozol, hogy azok, kik Sokratest, Senecát megölték, Catót leköpdözték, téged meg mernek csúfolni. Épen az volna csuda, ha ezt nem cselekednék.“

Egyébiránt Berzsenyi a *Mondolat* alapeszméjét, a melyre főntebb czéloztunk, helyesen fogta fel s úgy látta, hogy a támadásnak, minden durvasága mellett is, van némi alapja, a férczműnek némi jó oldala, Somogyinak valami igazsága. A mit Szentgyörgyi felfogásából ismerünk, a *Mondolat* is ugyanezt vallja, bár sok ízetlenséggel adja

elő. Berzsenyit inkább a modor bántotta. A nemzet legdrágább kincsét, anyanyelvét, szentségtörésnek vélte ily galádul kicsúfolni. Komoly vitát óhajtott volna, olyat, a milyenre Kazinczy adott már egy pár példát a Báróczy és Dayka életrajzában, nem pedig alacsony gúnyt s durva sértést. Berzsenyinek e magatartása annyival érdekesebb a megjegyzésre, hogy ő félig-meddig nem is saját felfogásáért, nem is saját szavaiért került a *Mondolat*-ba. Legalább a kijegyzett szavak közül a *kecs*, *vágy*, *gyönyör* szókat Helmecky iktatta a szövegbe a szerző tudta nélkül. Döbrentei ugyan erősen állítja, hogy Kazinczy volt ebben is a főrészes, de állítását nem tudja bizonyítani semmivel sem. Mi pedig Kazinczynak és Berzsenyinek ez ügyben ismeretes nyilatkozatait összevetve, bátran kimondhatjuk, hogy Kazinczy a költő híre nélkül semmiféle javítást nem tett az egyes darabokon. Döbrentei csak pusztá gyanúra épít s nem igen tisztességes indokból.

A milyen visszatetszést szült Berzsenyiben a *Mondolat* hangja és modora, ép oly kevésbé volt megelégedve az arra adott *Felelet*-tel is, a melynek, mint ismeretes, verses részét jobbadán Szemere, tervét pedig egészen ő készítette. Ha Kölcsy és Szemere megmaradtak volna előbbi tervük mellett, hogy komoly philologiai vizsgálódáson épült értekezésben mutatják ki az orthologusok felfogásának tévedéseit, talán többet is használhatnak vala ügyöknek. Azonban arra a meggyőződésre jutottak, hogy a gúnyt gúnynyal kell visszatorolni s ebben nem is maradtak adósok. Kívül esik feladatunk keretén e művel bővebben foglalkozni; csak annyit jegyzünk meg, hogy annak létrejötte majdnem olyan rejtélyes színben tűnt fel, mint a *Mondolat*-é. Jóllehet Kölcsy neve alatt jelent

meg, sokan Kazinczynak tulajdonították azt, úgy hogy ez utóbbi kénytelen volt 1815. szeptember 15-én egy nyilatkozatot kiállítani Szemere és Kölcey részére, a melyben tagadta, hogy a *Felelet*-ben akár tanácsa, akár dolgozata által bármi része is volna.¹² Hatásáról a szerzők egyik kortársa, Vitkovics így ír: „A literatori geschäftek nőttön-nőnek. A *Mondolat*-ra adott felelet futos már az emberek között és egynél álmélkodást, másnál nevetséget, harmadiknál boszankodást támaszt. A túl a dunaiság, nem kétlem, adta teremttével fogadja. Én igen jó ízűt nevettem s képzeltelek kettőtöket, mint kaczagtatok inventiótokon. Készen legyetek, mert tudom, hogy megtámadnak“.¹³

Berzsenyi védte Kazinczyt e ráfogás ellen.¹⁴ Nem kételkedett Kazinczy őszinte vallomásában; de mind neki, mind Döbrentének megírta véleményét a *Felelet*-ről, hogy „a kámpoló gyermeket nem kellett volna vissza-kámpolni, hanem oktatni s dorgálni, a publikumnak pedig nem nevetséget kellett volna szerezni, hanem meg kellett volna mutatni, hogy Bohógyi a sok igaz közé sok hamisat is kevert s következésképen vagy bolond, hogy azokat meg nem tudta választani, vagy gazember, hogy azokat összekeverte“. Jobb szerette volna, ha Szemere és Kölcey kimutatják, hogy „az ő satyrája csak olyan, mint mikor a miatyánkhoz a bolondozók a czigány imádságot keverik; és hogy ha mind helyeset mondott volna is, mivel azt gorombán, személysértve mondta, és a minden esetben kémélést érdemlő írókat és

¹² L. e nyilatkozatot a *Szemere-tár* V. kötetében.

¹³ Vitkovits levele 1815. júl. 14-ikéről. *Szemere-tár*, u. o.

¹⁴ L. 1817. jan. 13-iki levelét.

az által a literaturát is mocskolta, tehát vétett a literatura ellen s következképen hazája és maga ellen is”.¹⁵

De ha a *Felelet* modorával nem értett egyet, Helmezy „kalaúz értekezése”, a mely Berzsényi műveinek második kiadása mellett jelent meg, már épen elkeserítette. Berzsényi egész eddig szigorúan tartózkodott a vitától. Megvoltak saját véleményei mind az újítókról, mind az orthologusokról, de nyilvánosan kilépni a harcztérre folyvást irtózott. Másfelől pedig, ha sok részben egyetértett is az újítókkal, túlságaikban sohasem osztozott s annál jobban közeledett az orthologusok felfogásához, minél bensőbbé vált barátsága Döbrenteivel, a kinek ragaszkodását mind többre becsülte. Azt hitte, mindenki őt gyanúsítja a Helmezy értekezésének sugalmazásával, s félt, hogy megint egy *Mondolat*-féle pamphletet írnak ellene.

Helmezy, a ki szívvel-lélekkel az újítók táborához csatlakozott s még legnagyobb túlságaikat is védelmezni tudta, nem annyira a jó ügy védelmére írta s adta ki értekezését, mint inkább, hogy a *Mondolat* s más hasonló munkák támadásaitól netalán megfélemedett írókat és közönséget felbátorítsa. „Berzsényinek — úgy mond — legelastikusabb helyei támadtattak meg, szükség vala tehát az avatatlan pissegetőnek más írók példáiból megmutatni, habár röviden is, hogy az ügy, melyet megtámadni mert, szent és sanctiója rendülhetetlen.” S csakugyan Helmezy nagy apparatussal száll ki a síkra, hogy az újítás elveit megvédelmezze. A legkimagaslóbb írók: Pázmány, Zrinyi, Telegdi, Molnárt Albert, Káldi, Gyöngyösy, Faludi, Bessenyei, Báróczy, Csokonai, Kis-

¹⁵ L. 1815. decz. 3-án Döbrenteihez írt levelét.

faludy s mások munkáiból vesz példákat az új származtatás, szórövidítés, a gyökök s avúlt szók fölelevenítése s az új szók használata jogosúltságának megmutatására. Régi classikus és újkori írókat egyaránt csatarendbe állít ez elvek oltalmára, bőven szórván az idézeteket Cicerótól kezdve a mi Csokonainkig minden nemzet nevezetes íróiból, a kik az irodalmi nyelv újításának szükségét részint tanították, részint végrehajtották magát a reformot. De nemcsak a nyelvújítás programját fejt ki a merész reformer, hanem átveszi Kazinczy programjából a különféle stíl-nemek lehetőségét és szükségét is; szóval Helmeczy értekezése a maga nemében egyik sikerültebb nyilatkozata a neologianak, a melynek diadalában Helmeczy egy pillanatig sem kételkedik. Az újítás alapelveit oly szilárd igazságokra építve látja, hogy azokon „a pokol kapui s minden hatalmai sem diadal-maskodhatnak“. Ez erős meggyőződés az igazságérzetnek némi hevét kölcsönzi az értekezés írójának, a mely stíljét lendületessé, bár nem egy helytt feszessé is teszi.

Berzsenyi azonban „szörnyű tudósnak és szörnyű boldondnak“ találta az értekezést. Az okokat azonban elhallgatta. Helmeczyt szerinte a „neologusi dűh“ vezette, a mely miatt mocsok nélkül most sem jelenhetett meg munkája. Felhossa, hogy a *ferdik*, *fereszt*, *lebeg* szavakat fürdik-, fürösz- és lebelg-re javította ki s a héra-kat hősi-re változtatta.¹⁶ De nemcsak ezért boszankodott Berzsenyi, hanem mert úgy hitte, hogy a pesti triász és hozzátartozóik az ő grammatikai járatlanságát feljogosítva látták kijavítani és nyelvét saját felfogásukhoz idomítani. Szította elkeseredését a már ekkor vitorlát

¹⁶ L. Takácsi Horváth Jánoshoz írt s föntebb idézett levelét.

cserélő Döbrentei, a ki Kazinczy kezéből szerette volna kiragadni a vezetés zászlaját, a mi neki nem sikerült. Döbrentei mind mélyebben merülvén a régi nyelvemlékek tanulmányozásába, az archaismusokat minden ízlés és megfontolás nélkül kezdte alkalmazni, az orthologusok táborához közeledett s valami újabb irány jelölésén fáradozott, toborozván a közvitézeket, a jobbadán dilettansokat maga mellé. Berzsenyi egyre szorosabban hatása alá jutott, főleg akkor, miután a Kölcsény recensiója következtében az újítás minden hívét ellenségének tartotta Kazinczytól kezdve Helmeczyig.

De volt elkeseredésének az említetteken kívül még más fontos oka is. Az újabb költők, a kik Kazinczy nyelvújításának zászlai alá sorakoztak, a megújított nyelvvel a költői formák művészi vívmányait is átvették a mértékes rimes versekért küzdöttek s a régi magyar hangsúlyos verselést nem tartották a költészet méltóságával megférőnek. Berzsenyi tehát a mérték és rím összekapcsolása elleni meggyőződését egész mértékben átvitte a nyelvújítók összes működésére, a melyet mind jobban elítélt, mind jobban kárhoztatott főleg akkor, mikor észrevette, hogy őt e részben elvi álláspontja teljesen elválasztja az új iskolától. Ezután a Kazinczy körének minden támadását kétkedve fogadta, gyűlölettel fordult el az új költői iskola minden hívétől, az újabban felviharzó szenvedélyektől, a melyek, úgy hitte, az irodalom méltóságát veszélyeztetik.

A mint az idők változtak, s Berzsenyi egy nagy krízisen jutott keresztül, a mely életét szinte alapjában rendítette meg, és a nyelvújítás diadala egyre közelebb látszott. mert még azok is nyelvújítók voltak a gyakorlatban, a kik az elvet magát ellenezték: ő mind nagyobb úrt

látott saját elvei és a Kazinczyéi között. Kazinczy szükségesnek tartotta az erőszakos harczt, a mely nélkül semmi reform nem nyerhet diadalt: Berzsenyi semmire sem volt kevésbé képes, mint egy ily izgalommal járó háborúskodásban való részvételre. Kazinczy épen azért folytatta a küzdelmet, hogy ellenfeleit elnémítsa, a kik „majd megszeppennek s nem fogják űzni bolondságaikat“. Berzsenyi a szerencsétlen újítások miatt magát az elvet is föladta. Kazinczy az eszmék surlódását szerencsés fordulatnak nézte s úgy hitte, hogy végre mégis ott állapodunk meg, a hol kell s övé lesz a dicsőség, hogy ezt a megállapodást ő hozta létre: Berzsenyi semmi jót sem várt e heves csatáktól, a melyeknek új fegyvernemét nem is ismerte s annál kevésbé tudta volna azt forgatni. Nem is vett tényleges részt e küzdelmekben, legalább nem a két tábor felfogásának s fő elveinek vizsgálatában; s míg ő egészen visszavonult az irodalmi térről: addig a dunántúli írók közül Horváth Endre erős hadat izent Kazinczynak és körének, a diadal kétségessé lőn s az újítók új rohamra készülődtek.

Ha Horváth Endre támadását megemlítjük, ez azért van, mert ő volt az, a ki szemére hányta Kazinczynak, hogy Berzsenyit és Döbrenteit nem dicséri, a kik pedig nagyobb költők, szerinte, mint a Kazinczy közelálló hívei.¹⁷ Ő volt az, a ki nyiltan az orthologusok táborához csatolta Berzsenyit; ez Kisfaludyval és Kis János-sal együtt nemzeti tapsot nyert, de ezek „nem a neologia szabásai szerint mentek“. Horváth Endrének az az alapelve, hogy a mit a legnagyobb rész jónak és szépnek

¹⁷ L. 1816. ápril 24-iki levelét. Eredetije a pannonhalmi könyvtárban.

vall, annak szépnek és jónak kell lennie. Kazinczy mind-
 ezt el nem ismerhette, mikor ő csak a kiválasztottak
 ízlésére hajtott. Horváth az egész nemzetet izgalomba
 hozó harcért Kazinczyt tette felelőssé s emez nem habo-
 zott kimondani, hogy ő azt akarva és öntudatosan esi-
 nálta. Még megéri Kazinczy — úgy mond Horváth Endre —
 hogy a maradék nem hiszi el, hogy ő magyar volt s
 azt gondolja, hogy a mult század Kazinczyja és a jelen
 századé két különböző személy. Kazinczy bátran szemébe
 nézett a harczot meg nem unó ellentábornak, a melyet
 tudatlansággal, a régi irodalom nem ismerésével vádolt.
 Elismerte, hogy az újítók a gyakorlatban néha nagyon
 is vastag botlást követtek el; látta, hogy a „dolgozók
 és olvasók elkezdtek egymást vagdalni, mint midőn a
 ködben azon egy sereg magamagát pusztítgatja“;¹⁸ de
 azt is észrevette, hogy az írók napról-napra gondo-
 sabbakká lesznek, hogy az olvasók megismerik a vitás
 kérdéseket, naponként emelkedünk, a magyar stílen valami
 új szín ömlik el, s a küzdelem diadallal biztat. A dicső-
 ség sejtelve önérzetét annál büszkébbé tette: minél
 inkább érezte, hogy a nemzetre társai között neki is
 volt hatása. De tudta, hogy még sok a tenni való. „Mi
 csak kezdünk a menést — mondá — s életünk az irtás
 lelket ölő munkájában folyt el. De az igazságos maradék
 mindenkinek megszabja érdemlett bérét, s a mit hagyok,
 úgy hiszem azt, hevíteni fog szíveket, mikor már nem
 leszek is. Közel az idő, hogy istenfiak lépnek a pályára
 s ragyogtatni fogják a magyar nevet, a mi nekünk nem
 jutott és nem juthatott. De mienk a dicsőség, hogy el
 van készítve útjuk. Nem futnának ők, ha mi nem irtánk

¹⁸ Felső-magyarországi Minerva, 1826. 696. l.

vala s javokra lesznek tévedéseink is, mert ezeken fogják láthatni, mit kell kerülniök".¹⁹

Valóban Kazinczynak az útmutatás, az irányjelölés, a mozgalom megindítása örökre elévülhetetlen érdeme marad, a mely annál szokatlanabb fényben fog feltűnni, minél jobban távolodunk korától. E dicsőséggel össze van kötve a magyar irodalmi nyelv újabbi megállapítása s kiművelése. Dicsőségében többen osztoznak a költők és írók közül, de senki sem inkább, mint Berzsenyi. Azonban csak mint költő s nem egyszersmind prózáiró is.

Berzsenyi prózájának nyelve kevés fényoldalát mutatja költői nyelvének. Amaz már az orthologia szintelenségét s nem egyszer laposságát is érezteti, míg emez a neologianak nemcsak merészségét, de művészetét is. Az a legjobb tulajdonsága, hogy mindenütt magyaros, a mivel Kazinczy és Kölcsey nem mindig dicsekedhetnek. De kevés a választékosság benne, noha Berzsenyi általában itt is eléggé gondos stílistának mutatkozik s kétségkívül abban a korban a jobb prózáírók közé sorozható. Néhol, mint kritikai leveleiben, elég könnyed és folyékony, sokszor emelkedett és numerosus is, ámbár költői nyelvének méltósága és ereje nagyrészt hiányzik prózai műveiben. Máskor nehézkes és túlterhelt, sőt sekélyes is, mint a *Poetai harmonistikában* és a *Magyarországi szorgalom némely akadályairól* írt művében. Kevés fordulatossága és sajátos színe van. Nem csuda. A ki az ódák méltóságos nyelvét mintegy megteremtette, a próza egyszerűbb, magyarázó nyelvének művészetét alig tudhatta elsajátítani. Mind e mellett világos és nem egy helyütt szinte szónokiasba csapó, körmondatos, de azért néhol élénk

¹⁹ Élet és Literatura, 1826. 256., 260. l.

is. Legkevésebbé sikerült a *Poetai harmonistikáról* írt művében s gazdasági értekezésében.

Azonban prózájának összes fényoldala a Kazinczyhoz írt leveleiben található legkiválóbb mértékben. Néhány levele oly férfias szépségeket mutat, a melyeknek aligha van párja a magyar epistolographiában. Az őszinte érzés, a mely főleg eleinte a megindulásnak benső hevét is visszatükrözteti, valami sajátos erőt és elegantiát kölcsönöz stíljének, a mely sok helyen eléri az ódák nyelvének méltóságát, hevét, tömörségét s egész művészetét. Műgondja e levelekből látszik legjobban, a melyeknek valódi classikai nyelve sohasem feszes és mesterkéltsé, de mindig választékos és ritmikus. Első két-három levele s az, melyet 1820-ban írt Kazinczyhoz, valódi remeke a levélprózának; a melyhez fogható ilyen nemben újabb irodalmunkban sincs. Nem hiába mondá Kazinczy, hogy levelei „igen-igen szerencsés“ írónak mutatták. Tehetsége valóban e téren a legszokatlanabb fényben ragyog s az ódaköltő dicsősége összeolvad a levélíróéval, a ki mint az ódának, a levélnek is egészen új, egyéniségét fölötte jellemző nyelvet és sajátos, mindenkiétől különböző, magas szárnyalású stílt alkotott.

A nyelvújítás küzdelme a m. tudós társaság megalapításában és meginduló munkásságában ulte diadalát. Az Akadémia eleinte inkább a nyelv, mint a tudományok Akadémiája lévén, kezdetben összes működése — úgy szólván — a nyelv művelése, szabályozása és csinosítása terére összpontosult. Különösen kiváló gondot kelle fordítani a különböző tudományok műszavainak megállapítására: ezért az Akadémia megalakulása és rendszeres munkásságának megkezdése után azonnal fogamatba vette a különböző *műszótárak*, mint a philosophiai, törvény-

tudományi, természettudományi műszótár készítését. Ezek közül a *Philosophiai műszótár* (Buda, 1834.) munkálataiban Berzsényinek is része van. Döbrentei, az Akadémia titkára, kihirdetvén a tudós társasági tagok és nem tagok közt, hogy mely munkákból lehet a készítendő szótár anyagát összeállítani, a kijelölt munkákat csoportokba osztották s egy-egy csoport átvizsgálására egy-egy tudós ajánlkozott. Így ajánlkoztak az említett szótár anyagának összehordására Imre János, Szilassy János, Ercsey Dániel, Fábíán Gábor s még többen. Így ajánlkozott Berzsényi is és a kitűzött határidőre, 1834. júliusára be is küldötte az elvállalt munkákból kiszedett anyagot a m. tudós társaságnak.²⁰ A szók, a melyeket elfogadásra ajánlott,²¹ nem mind saját művéből valók, hanem olyanok, a melyek más író munkáiban előtte elfogadhatóknak látszottak. Közülök több átment a tudomány nyelvébe,

²⁰ L. a *Phil. műszótár* előszavát.

²¹ Valamennyit ide jegyezzük a szótárból: járúlmány (accidens és accidentalis), alkalmazás (accomodatio), mű- vagy mívtudomány (aesthetika), illetődés (affectio), észütközés (antinomia), rényszertudomány (ascetica), csillagászság, öntörvényűség (autonomia), feltételetlen vagy egyenes észparancs (categoricus imperativus), köz (communis), történetképi (contingens), történetképesség (contingentia), határozat (definitio), észfogat (conceptus), önértés, önbírálat (conscientia), öntudás (conscientia sui), alkotbéli (constitutivus), erkölcsi becs (dignitas moralis), tanítvány (doctrina), önnönzés, önnönző (egoismus, egoista), elem, érzet, lény, kép (figura), alak, alap, észkép (idea), testetlen (immaterialis), végtelen, jog, anyag, módság (modalitas), tárgylag (objective), gazdaságtudomány, emberbarát (philanthropos), bölcselkedés, gyakorlat (praxis), elv, ismeretelv (principium cognoscendi), ész (ratio), cselekvő ész (ratio practica), eszmélő ész (ratio theoretica), tiszta észfogat (reines Verstandes-Begriff), viszonyképi (relativ), kétségvitatás (scepticismus), kézműtudomány (technologia), eszméletes (theoreticus), eszmélet (theoria), kölcsönhatás (Wechselwirkung).

a legnagyobb rész azonban veszendőbe jutott. Fontosságuk abban határozódik, hogy Berzsenyit a gyakorlatban megint az új iskola hívének tűntetik föl, mint a milyen pályája elején volt. Javaslott szavai közt sok egészen új alkotás, új összetétel s új képzés van. Berzsenyi példája egymaga is mutatja, hogy a nyelvújítás a nemzet nagy többségének közérzése, az irodalmi, társadalmi és politikai életnek pedig közszüksége volt.

X.

A magyar helikoni ünnepélyek és Kölcsey kritikája.

Berzsenyi kedvetlensége s betegeskedése, a betegség régi nyomai. Saját nyilatkozata. Berzsenyi egész családjának komorsága. Két fontos ügy foglalkoztatta ez idétt Berzsenyit. Festetics György gróf s a költővel való ismeretsége. A gróf ezéjja és eszközei az irodalom föllendítése ügyében. A keszthelyi kör és az újítók. Az ünnepélyek. Hány ünnepélyt tartottak Keszthelyen, s volt-e valami hatásuk irodalmunkra? Berzsenyinek kétsége volt az ünnepély ezéjjai iránt. Kölcsey véleménye Berzsenyi műveinek első kiadásáról; Kölcsey bírálatokba kezd. Kazinczy hatása Kölcseyre, a ki keserűségében egész irodalmunkat elítéli. Berzsenyi műveinek első recenziója. Berzsenyi szívesen fogadta az első recenziót. Kölcsey felfogásának tévedései. Berzsenyi mentsége. A recenzió részletezése s bírálata. Mi volt a Kölcsey tulajdonképeni ezéjja? A költő felháborodása s aesthetikai ismereteinek fogyatékos-sága. Kazinczy védelmébe veszi Kölcseyt s ezzel Berzsenyit magától elidegeníti. Berzsenyi az ellenbírálatot megírja. Ennek első alakja. Mi esett Berzsenyinek legrosszabbúl? Teleki József gróf véleménye ez ügyben. Berzsenyi aesthetikai tanulmányokba kezd.

A mint Berzsenyi ifjúkora szilajságait az elvonúlt, csöndes, de tevékeny s munkás élettel cserélte föl; a mint hirtelen fellobbanásait, tüzes indulatait a „Zeno palástjával fedett békes sátorban“ ügyekezett megzabolázni s józanon, szinte hidegen fogni föl a kiállott viszonytagásokat: úgy vett hatalmat tevékenységén a teljes

munkátlanság, képzeletén a teljes apathia. A nagy ősi erő, a mely annyi izgalmat okozott neki ifjú éveiben, önmagát kezdte emésztetni, mint az indulatok féktelen árlától elkapatott lélek, a mely elveszti egyensúlyát. Életkedve korán sötétedni kezdett, alig volt harminczöt éves. A mély s tartós érzékenység megrontotta idegeit, s a mindennapi élet apró bajai és nagyobb veszélyesei kiforgatták nyugalmaiból és józan világfelfogásából. A vele érintkezők szándékainak és eszközeinek tisztaságában mind jobban kételkedni kezdett ama sérelmek miatt, a melyeket részint rokonaitól, részint jó barátaitól szenvedett. Az elvonultságban élő férfiút, a ki azt hivé, hogy hasonló sérelmek másokat nem érnek, a gyanakodás sötét árnyai kezdték környékezni. Az önmagában való évdés, a folytonos elmélkedés, a mely minél szűkebb körű volt, annál mélyebb és állandóbb hatást tett reá, annál szorosabban lekötötte tehetségeit, nagyfokú érzékenységgel párosulva, még jobban önmagára utalták s egészen is önmagába süllyesztették. A mélabú árnyai meglebbentek előtte s az eddig „szüntelen izgó s kalóz elmét” csábítani kezdték; ennek következtében beteges képzelődése mind jobban erősödvén s épen ebben keresvén orvoslást a realis élet bajai ellen, csakhamar ama meggyőződésre jutott, hogy a világ és emberek csalárdsága elől legjobban elrejtőzhet ön kis világába, a hol maga magának élhet, önéletének alapjával foglalozhatik s képzelme szálait szövögetheti.

Az előttünk ismert adatokból ítélve, 1810-re tehetjük e fordulat első jelentkezését, mikor Kazinczyt vigasztalni akarja szenvedett sérelmeiért s felsóhajt, hogy: „ilyen a világ”, hozzátevén: „*Siessünk, barátom, a képzelődések országába! ... ott mindenkor megtaláljuk azt, a mi va-*

laha lelkeinket feszíté, ott a Dargó lombjai fedeznek, ott te az enyim vagy".¹

Ime az első nyom, a mely Berzsenyi mélabújához vezet, a folytonos önmagával való elfoglaltsághoz, az öntépelődéshez, a melyek utat készítenek a hypochondriának, e majd minden nagy tehetség lassan ölő mérgének. Pár év múlva már nyiltabban jelentkezik e betegség hatása, mikor azt írja, hogy mindennel megpróbálkozik és sokszor sokat vesz, vagy legalább látszik veszteni s e szókat veti utána: különben „mit veszthet az, a ki tudja, hogy ma vagy holnap önmagát is el fogja veszteni?"² Naponként üresebbnek érezte lelkét, céltalanabbnak életét, kárbaveszettnek egész működését.

Nem szabad megfélemedkeznünk arról a magára erőltetett szerepéről, hogy a költői működést didaktikai czéllal kösse össze, hogy tanítsa nemzetét s részt követeljen magának abból az áldozatból, a mely a Kazinczy és Kis János pályáját oly fönséges színben mutatta előtte. S nem meggyőződött-e csakhamar, hogy tehetségei ebben az irányban soha sem aratnak sikert? Ismerjük ez önmagával vívódó harczát, a melynek diadaláról reménye sem volt. A czél csak fölillant lelkében, nem hogy megtestesüljön, hanem hogy fájdalmas lemondásra bírja. De ez elfojtott tűz izzó zsarátnaka csak hamvadozni kezdett a nélkül, hogy egészen kialudt volna, lángra sem kapott soha többé. Egy nagy tehetség, ha nem tud oly irányban érvényesülni, a mely a tette kész lelket kielégíthetné s elfoglalhatná, sok esetben martalékaúl esik a ki nem elégitett becsvágynak, a melyet minél

¹ Júl. 5-én írt levelében.

² 1812. decz. 20-án írt levelében.

titkosabban rejtegetünk, annál többször s mélyebben érezzük törszúrásait. Berzsenyi minden készülődés, minden fokozat nélkül egyszerre jutott a költői dicsőségnek alig sejtett magaslatára. Mindenfelől dicséretekkel halmozták el, a mi szerénységét önérzetté, önérzetét becsvágygyá alakította lassanként. S most e dicsőség és mind tovább buzditó becsvágy birtokában kellett belátnia tehetsége véges voltát, korlátoltságát és szűk körét. E gyors fordulatok nem bágyasztották volna-e meg érzékeny lelkét már magukban véve is? Nem vágták volna-e útját tevékenységének, a mely tért veszített s nem tudott megint érvényesülni?

Épen mikor művei második kiadásban jelentek meg, fogta el őt a hypochondria a legnagyobb mértékben. E hypochondriának ismerjük egy szomorúan érdekes rajzát azon levélből, a melyet Berzsenyi 1816. február 8-án írt Kazinczyhoz.³ S ez a levél egészen új világot vet lelki betegségére és sok olyat érthetővé tesz, a mit eddig legfőlebb csak gyanítani tudtak a mélyebben vizsgálók. Ez magyarázza meg azt a lelki hangulatot is, a melylyel Kölcsény recenzióját fogadta.

„Meggyőzőhetetlen hidegség s munkátlanság fog el napról-napra — írja Kazinczynak — s mindazon ösztönök, melyek valaha lelkemet izgatták, lassankint kialusznak. Barátom, én téged egykor megdorgáltalak,⁴ hogy az emberiséget gyűlölni kezdéd; gyűlöld, kérlek! én azt megvetni kezdém s érzem, hogy mind magamnak, mind az emberiségnek meghaltam... Oh, gyűlöld

³ Kiadatlan. Eredetije a szent Benedek-rend pannonhalmi könyvtárában.

⁴ 1814. jún. 18-iki levelében.

tehát, kérlek, a te epéd élet magadnak s orvosság egyebeknek.”

De a lélek izgalmának e kóros higgadtságát és elfásultságát nem sokára testi szenvedés is fokozta. Külső és belső, test és lélek egymást pusztították, egymást rontották, hogy a köztük levő egyensúly végkép megzavarodjék és sokáig ne állhasson helyre.

Mind a mellett, hogy Berzsenyi fölötté egyszerű s mértékletes életet élt, sűrűn látogatója betegség. Mióta Niklára költözött, majd minden évben szenvedt többkevesebb ideig valami betegségben, s az erős, izmos férfiú egyre jobban gyöngülni kezdett. Nem egyszer feködött hideglelésben s pedig huzamos ideig. 1816 körül epehideg kinozta, a melyet orvosa chinaporral fojtott el. Így, mikor a mélabú különben is kedvét szegte, s alig lehetett többé reménye, hogy egykori ruganyosságát s munkakedvét visszanyeri: orvosa tanácsára, hogy szabaduljon önmagától s némi szórakozást találjon, közelebb-távolabb útra kocsizgat, de szerencsétlenül jár. Mint 1810-ben, most megint feldűl kocsija s a beteg költő fején, vállán és oldalán nagy zúzódást szenved, úgy, hogy tovább félesztendónél kénytelen ágyban feködni.⁵

Az előttünk ismert adatokból e veszedelmes feldűlés ideje bizonyosan meg nem határozható. Ő maga sem jegyzi föl azt; Döbrentei pedig épen azokon a jelenségeken siklik át minden megállapodás nélkül, a melyek forduló pontokúl látszanak a Berzsenyi életében. Levelezése is megszakad e tájban. Tehát csak gyanítani tudjuk, hogy e szerencsétlenség 1817 végén, vagy 1818 tavaszán történhetett, abban az időben, mikor ő a Kölcsey recensió-

⁵ 1820. decz. 13-án Kazinczyhoz írt levelében.

jának vizsgálatába mélyedt. De az már bizonyos, hogy orvosa nagyon félreismerte a beteg temperamentumát, mikor a „különben is forrékony vérűt még asszuszőlő, punch, kávészeszekkel hevíté“,⁶ minek eredménye hagymáz, idegláz lőn. E kínos vergődésben arcza kigyúlt, „az erek felduzzadva lüktettek fejében, szemei szikrákat löveltek s főfájásról panaszkodott“. Terhére volt minden, még kisebb gyermekeinek ártatlan csevegése is. „Este felé láza növekedvén, elkezdett panaszkodni sorsa ellen; mind azon sebeket, melyeket életében kapott, vagy vélt kapni, haraggal, néha könyekre fakadó fájdalommal érzéssel felszaggatta. Éjfél után egy vagy két óráig fantasírozott s csak reggel felé aludt; nappal nyugodtabb volt, de a legkisebb érintésre felhevült.... Haragja s panaszja inkább önsorsa, mint környezete ellen irányult. Sokszor a leggyöngédebb bánásmóddal lehetett lecsillapítani.“⁷

E betegség mélyen sujtotta egész családját. Reményük is alig lehetett, hogy a költő valaha kiépüljön s napról-napra jobban érezték a csapás súlyát, mely immár elviselhetetlenné fokozódott. A derék családanya őrangyal-ként virasztott férje mellett; nagyobb gyermekei, Lidia, Farkas és Antal pedig szorgoskodtak a gazdaság körül.

Lassanként azonban a hideg víz használata, a nyugodtabb soproni élet enyhíteni kezdték a beteg férfiút, testi egészsége visszatért, lelki búja azonban folyvást tartott. 1820 táján írja Berzsenyiné László fiának e nagyon jellemző sorokat: „A Farkas és Tóni, úgy édes-

⁶ Döbrentei XIV. 1.

⁷ L. Berzsenyi László fentebb idézett levelét.

atyád is mind egészségesek, csakhogy a komorság anynyira uralkodik nálunk, hogy maholnap mindeniknek fáj a szája, ha el találja nevetni magát“.⁸

Két fontos ügy foglalkoztatta a beteg költőt ez időben: Festetics György gróf helikoni ünnepélye s a Kölcsey kritikája, amaz némi enyhülést szerzett neki, emez még inkább elkésérté; amaz költői dicsőségét növelte, emez, mint hivé, elhomályosítani törekedett azt.

Festetics György egész pályája élénken mutatja, mily tévétel útton jártak Széchenyi föllépte előtt még azok is, a kik nemzetük sorsát igazán szívéükön viselték. A tehetős főurak közül egyik sem vágyott irányjelölő szerepre. Önmagukba süllyedve, a körülményeknek mintegy önkéntes átalakulásától vártak jobb fordulatot s inkább a multban éltek, mint a jelenben, a melynek — mint láttuk — reménytelenség s búskomorság volt uralkodó hangulata. Széchenyi Ferencz „nemzetünk alacsony lételét gyászolva“ szállt sírjába, Dessewffy József gróf szintén csak a „történetek sorában“ s nem a „nemzet lelkében“ talált reménységet. Festetics György sem várt semmi jót a közpályán való bármilyen fényes szereptől sem, azért vonúlt vissza a nagyvilágtól, hogy társadalmi újításoknak szentelje életét. Ifjabb éveiben a katonai pályán próbált szerencsét s a József császár halála után felbuzduló nemzetiség tüzetől hevítve aláírta ő is a Greven huszárezred tisztikarának ama kérvényét, a mely a magyar ezredeknek Magyarországba való szál-lásolását, azokban magyar nyelvű tisztek képzését, a szolgálati szabályoknak és másnemű parancsoknak hazai nyelven való kiadását kérelmezte. A folyamodvány azon-

⁸ Noszlopy id. művében.

ban nem talált pártfogásra, és a gróf nem sokára le is lépett a katonai pályáról, a melyen jövője nem valami kedvező színben tűnhetett föl. Visszavonúltságából csak egy-egy zajosabb megyegyűlés szólította ki, mint 1796-ban is, a mikor hevesen kikelt a nemesi fölkelés ellen, a melynek szerinte már csak azért sem vala semmi értelme, mivel a francia még ingerültebben pusztítja határainkat, ha a tervezett fölkelés hírét meghallja. Ez az ellenzéki szellem nem maradhatott hatás nélkül. Rossz szemmel nézték a magasabb körökben, s működését gyanú hálózta körül az udvar szemében. A nemes gróf megadással tűrte helyzetét s a lemondásban keresett vigaszt, gondolva, hogy a feje fölött összezsapott gyanú majd eloszlik idővel. Nem is keresett sem kegyelmet, sem kitüntetést, bár később mindebben bőven részesült. Jótekonysága s áldozó készsége nem sokára ismertté tették nevét nemcsak hazánkban, de a külföldön is.

Társadalmi újításainak súlypontja kétségkívül gazdasági intézetére esik, a mely akkoriban jóltevőleg hatott mezei gazdaságunkra. 1798. november elején nyílt meg a híres *Georgikon* s lassanként követték az elemi, vásárnapi, gymnasialis, szépíró-, rajz- és énekiskolák, a pristal-deum és mérnök-képző intézet. Folytonos összeköttetésben állt a külföld nevezetesebb férfiakkal, Pestalozzival, Fellenberggel és Thaerrel s nagyszámú gazdasági írók sereglettek köréje.⁹ Ezenkívül pályázatokat tűzött ki különféle gazdasági kérdések megoldására, s mindez csakhamar kiemelte a gróftól visszavonúltságából. Magára vonta az udvar figyelmét is, és József nádor személyesen látogatta meg őt a jelen század elején. Lassanként

⁹ L. Török J. *Kelet népe* című művét.

mind több és több főúri vendég kereste föl a keszthelyi kastélyt s mintagazdaságot. Így egyszer Ferdinánd, az estei főherczeg is megtisztelte őt s a vendégkönyvbe ezt írta: „Itten láttam egy igazi magyarnak böles munkálkodását“.

Festetics tevékenysége s áldozó készsége azonban más téren is hatni kívánt. A nép nevelését szintén céljául tűzte ki, sőt irodalmunk fejlesztése is szíven feküdt s ez ragadta meg költőink figyelmét. Döbrentei, Kisfaludy Sándor, Kazinczy, Dukai Takács Judit s mások nagy bámulói voltak. E bámulatban osztozott Berzsenyi is, a ki — mint láttuk — több művében dicsőíti érdemét. Irigyli fejedelmi kincsét, mikor azzal áldozatot nyújt a honnak s ilyenkor szeretne vele versenyezve az „égre törni“. Egyik ódájában Festeticsnek hazafiságát magasztalja. A nemzeti érzés lanyhasága, nyelvünk számkivetése többször ragadták őt fájó fölhevülésre, de ódái közül alig van egy is, a melynek, nem mondjuk, annyi szépsége, hanem annyi keserű panasza volna, — kivéve *A magyarokhoz* címűt, mint annak, a melyben így szól:

Sok nagyjainknak balgatag udvarin
Már a magyarnak híre se hallatott!
Nem módi, úgy mond. Ó gyalázat!
Ó vak idők szomorú gyümölcse.

Ámde a jobbak, köztük első sorban Festetics, újra meggyújták a nemzetiség oltárán hamvadozó tüzet s kimondák, hogy nyomorúltan el nem vesztetünk. Bizonyára ezt a költő képzelme alkotta meg így. Mert annyi bizonyos, hogy Festeticsnek *tisztán a nemzetiségi eszmék ápolásában* kevesebb része volt, mint a mennyit Berzsenyi hazafiúi fölhevülése neki tulajdonít. Őt mintegy elbűvölte

az az áldozó készség s bőkezűség, a melyek Festetics hatását mintegy alkotják.

*Nagy rész Te munkád, a Te eszed s erőd,
Mely példa voltál! Esmeri nemzedet,
Mennyit köszönhet néked e nép,
Nyelv, tudomány, magyar ősi erkölcs —*

zengi róla kissé merész költői nagyítással. Sőt fiát, Lászlót is megénekli, hogy mintegy lelkesedést oltson belé atyja nagy érdemeinek tovább folytatására. E költemények nagy hatást tettek Festeticsre s ezeknek lehet jórészt köszönni, hogy ő a magyar irodalom képviselőivel is mind szorosabb érintkezésbe lépett.

Azon kezdte, hogy Berzsenyinek némi honorariumot küldött a hozzá írt költeményekért s mindegyre kereste az alkalmat, hogy a költővel találkozassék. 1814-ben kérte, hogy látogassa meg őt. Azonban „mivel az izenetvivő — így beszélte a költő Döbrentének ¹⁰ — két legszébb svajczer-tehenet is hajtattott be a niklai kis gazda udvarára, mint ajándékot a nagy gazdától, szégyenel már hozzámenni, pedig ezért köszönet illik. Sohasem voltam még érintkezésben vele,¹¹ hanem csak úgy jártam el gyakran udvara mellett útaimban, s a mit írogaték reá, azt egyedül magamban, azért írtam, mert én, akármi külöknödőnek mondják, nagy embernek tartom“.

Eszünkbe se juthat, hogy a Berzsenyi őszinteségében kételkedjünk; de annyi bizonyos, hogy Festetics bőkezűsége, jótékonyága, maecenássága épen nem tudták

¹⁰ Berzsenyi műveinek kiadása. 93. l.

¹¹ Döbrentei itt bizonyosan téved, hiszen a költőnek hatezer forintja hitelben volt a grófnál. (L. Kazinczynak Berzsenyihez 1815. január 10-én írt levelét.)

megtalálni a hatásnak azt az útját, a melyen irodalmunk csak egy lépéssel is előbbre haladhatott volna. Neki nem lett volna nehéz felkarolni a korán elhunyt Kármán eszméjét, hogy a nemzet és irodalma, a közönség és írók közti hézag betöltessék. Kezdeménye már maga a sikernek némi biztosítéka lett volna. Ha egy irodalmi középpont létesítéséhez megteszi vala az előkészületeket: kevesebb áldozattal is sikeresb eredményt érhet el, mint a mennyit így elérhetett. Azt azonban el kell ismernünk, hogy irodalmunk ekkori állapota erős próbára tette volna még egy nálánál sokkal mélyebb felfogású ember elhatározottságát s erélyét is.

Láttuk, hogy az újítók és orthologok tábora szemben állt egymással. A dunántúli írók közül még Kisfaludy Sándor és Berzsenyi voltak legnagyobb hívei az újításnak, de ők is messzemaradtak a vezér túlságaitól. Itt, e tájon született, mint tudjuk, a híres *Mondolat* is, a melyre az ósdiak büszke önérzettel hivatkoztak. Maga a gróf valószínűen szintén részes volt e pamphlet létrejöttében, nem ugyan mint író, hanem mint kiadó-maecenás. Úgy látjuk, hogy Festetics nem értvén a nyelvújítás nagy célját, határozottan rosszalta a reformerek eljárását. Pártfogását is olyanokkal érezttette főleg, a kik az orthologok zászlai alá sorakoztak. Az újítókkal egyáltalában nem érintkezett, magát Kazinczyt sem akarta meghívni, mint Berzsenyit és Kisfaludyt.

Sajnos azonban, Berzsenyinek és Kisfaludynak a Festeticsesl való ismeretsége nyom nélkül, egészen meddő maradt irodalmunkra. Nincs kétségünk az iránt, hogy a két jeles költő útmutatása valami nagyobbyszerű vállalatra is rábírhatta volna a nemes szívű főurat, de ők mintegy megbűvölve a Festeticset környező dicső-

ségtől, nem bátorkodtak figyelmét helyes irányba terelni, vagy talán ők sem tudtak semmi hathatós irányt találni, a melyen irodalmunk közelebb juthatott volna a nemzethez. Festeticsnek meg mindig voltak keze ügyében oly emberek, a kik tudták a módját, mint kell a nagy-hírű maecenást saját czéljaik kivitelére megnyerni.

Ily körülmények közt határozta el magát Festetics, hogy évenként kétszer ünnepélyre gyűjti maga köré az előtte legnagyobb hirben álló írókat.

A tervezett ünnepélyekkel Festetics irodalmunk szeretetét és méltóságát akarta emelni, s az lett következményük, hogy az orthologok és újítók közti különben is éles ellentét még élesebbé vált. Kimondhatjuk előre, hogy a gróf ünnepélyei alig voltak egyebek egy rosszúl vezetett, közönséges önképzőkör szárnypróbálgatásainak unalmánál, hol a figyelmes észlelő el nem tudta gondolni: mi volt amaz eszme, mely a jelenvoltakat összegyűjté. Miért kellett az ifjakat különösen a retorikai leczkékre és gyakorlatokra tanítani: nem látjuk okát. Ha ezzel nyelvünk kiművelése céloztatik vala, értenők; de a latin és német nyelvre épen annyi gondot fordítottak, mint a magyarra. Ha pedig csak az lett volna a cél, hogy a declamatióban mennél jártasabbakká képeztessenek az ifjak: úgy meg épen fölösleges volt oly pazar külső fényt s fejedelmi pompát kifejteni, a melyet a korabeli, hazai és idegen nyelvű lapok nem győznek eléggé dicsérni.

Az első ünnepély 1817. február 12-kére volt kitűzve, a király születése napjára. Erre Berzsényi is kapott meghívót, hogy tanúja legyen annak, mikép haladnak az ifjak a Helikon felé. „Lesznek talán — írja a gróf — több pártfogóink is, kik hívásunkat meg nem vetik, hogy

ösztetett vállakkal ezen töretlen ösvényen tanácsot ad-
 janak és vezéreljenek, oktattván, mint kell az idővel élni
 s bölcsen örülni.¹²

Berzsenyin, a „somogyi Kazinczyn“ kívül Kisfaludy
 Sándor, Horváth Ádám, Dukai Takács Judit s többen
 kaptak meghívókat az ünnepélyre. Világos, hogy Festetics-
 nek olyanforma irodalmi ünnepély létesítése volt a célja,
 a milyen a régi görögöknél s a németeknél volt szokás-
 ban. Kivált a német dalnokok versenye lebeghetett a
 gróf szemei előtt, mit a faültetés is bizonyítani látszik.

Nagy volt a híre az előkészületeknek s rebesgették,
 hogy Festetics hercegi méltóságot nyert. Már február
 11-kén számosan gyűltek össze a kies fekvésű keszt-
 helyi kastélyba. Többen voltak a szomszéd megyékből
 is, mikor este a gymnasium helyiségében megkezdődött
 az ünnep azzal, hogy a tanuló ifjúság Fejér Györgynek
A nevelők című három felvonásos vígjátékát eljátszotta.
 Az előadást megelőzte és követte az „Isten tartsd
 meg királyunkat“ kezdetű ének. A premontreiek kolos-
 tora fényesen ki volt világítva s az egész város izga-
 tottan várta a következő napot. Február 12-én, az ün-
 nepély napján délelőtt Ruszek apát és keszthelyi plébános
 pompás nagymisést tartott, a melyen a gróf is jelen volt
 vendégeivel együtt. Mise után a keszthelyi iskolák elől-
 járói, tanítói és tanítványai a *Georgikon* palotájában
 fogadták a grófot és vendégeit s ekkor Liebbald Gyula,
 az intézet archona, deák beszéddel üdvözlé az összegyűl-
 teket s kifejté az ünnepély célját. Beszédje, mint egy
 jelen volt tudósít, szép reményekkel bízta a vendége-
 ket. Ezután Jánosy József, Németh Péter és Konyári

¹² Berzsenyinek 1817. jan. 13-iki levelében.

Mihály dicsőíték a királyt, amazok latinúl, ez magyar versekben. Festetics Ernő „Egy, atyja halálát kesergő fiúnak elegiáját“ olvasta fel, mire Tischler Antal és Gertinger Adolf ismét a királyt dicsőítették latin és német nyelven, úgy szintén Vadnai Lajos és Festetics Leo is. Dukai Takács Judit is a királyt magasztalta, Asbóth János pedig Festetics Julianna halálára írt versét szavalta el nagy éljenzés és taps között. A délelőtti ünnepélyt Nagy Józsefnek a király születése napjára írt magyar beszéde zárta be.

Ebéd után a *Georgikon* pompás kertjébe vonult az egész gyülekezet, hol egy árnyas helyen, míg Horváth Ádám „A földmivelő Varro“ című idylljét olvasta, a nagy emlékezetű Gyöngyösy István érdemeinek megörökítésére, duda szó mellett, egy madár-berkenyét ültetett a négy jelen volt költő. Fel volt koszorúzva az ásó és öntöző s az ültetendő csemete is. Tizenkét magyar juhász legény tánczolt a dudaszóra, s azután a költők közül mindenki a maga számára ültetett egy-egy fácskát. Este a *Georgikon* palotájában többnyire keszthelyiek zene-estélyt tartottak, s az egész ünnepet a már említett „Isten tartsd meg királyunkat“ kezdetű ének zárta be.¹³

Ime az úgy nevezett helikoni ünnepélyek külső története. Ez egyszerű tudósításból is látnivaló, mennyire távol maradt attól, hogy belőle irodalmunkra csak némi haszon is háruljon. Ha valami nagyobbyszerű irodalmi vállalat terve megfogant volna ez ünnepélyeken, kétségkívül érezhető hatása lesz vala íróinkra. Így inkább csak kortörténeti fontosságuk van s jellemzik az ott

¹³ L. az ünnepély leírását *Tud. Gyűjtemény* 1817. évfolyama III. füzetében.

megjelent írók ellenzékieskedését s mutatják egy irányjelölő férfiú hiányát.

Kisfaludy Sándor itt sem tudta fékezni Kazinczy elleni haragját. Élesen kifakadt ellene s erős bírálat alá vette egész működését. Berzsenyi védte s iparkodott vele megértetni, hogy Kazinczy elveit talán lehet kifogásolni, de egész működését elítélni nem szabad. Maga Festetics is belevegyült a vitába. Neki az nem tetszett, hogy Kazinczy különösen a németek után indul s aggodalmát fejezte ki azon, hogy nyelvünk tele lesz germanismussal és latinismussal. „Mondtam — írja Berzsenyi Kazinczy-nak — hogy te azzal a nyelvet lágyítani és rövidíteni akarod, de ő csak azt állítá, hogy a németismus ellen harczolnunk kell, s végre csakugyan meg kellett magamat adni, biztatván a magyar szívű grófot, hogy harczolnunk nem szükség, mert eléggé harczol az antipathia, mely e két nyelvben van.“¹⁴ Kisfaludyné szintén rossz hatással volt Berzsenyire; feszesnek és kevélynek tűnt föl előtte, a ki a bájos Malvinát (Takács Juditot) is zavarba hozta, pedig ez volt az ünnepély királynője vidám, lelkes és finom társalgási modorával.

A jelenvoltak rendkívül sikerültnek tartották ez első ünnepélyt. Csupán Berzsenyinek, a ki haraggal vált el Kisfaludytól, volt némi kétsége ez ünnepély céljai iránt. Ő is lelkesülten beszéli el fogadtatását Kazinczynak, hogy a gróf levett kalappal ment elébe és szivessége nem ismert határt; de azért azt írja barátjának, hogy bizony jó lenne, ha meglátogatná a Helikont, talán „oly igazítást adhatna az intézetnek, mely nélkül, meg lehet, hogy a célzott egészen eltéveszti“. Egyszersmind bátorítja

¹⁴ Berzsenyinek 1817. febr. 27-iki levelében.

Kazinczyt, hogy ne hallgasson Kisfaludyra, hanem mutassa meg neki, hogy a nyugodt philosoph csak mosolyogni tud az ő vagdalkozásain. Kazinczy egész lelkesüléssel olvassa a tudósításokat s azt hiszi, hogy a gróf ünnepélyei még nagy hasznot hajthatnak irodalmunknak. A dühös Kisfaludynak szívesen megbocsát, írt is már Ruszeknek, hogy engesztelje meg őt, de, úgy látszik, kérése sikertelen volt.

Nincs miért megemlékeznünk a többi négy ünnepélyről, a melyeket még 1818. és 1819-ben a király nevénapján s 1817 és 1818-ban a májusi vizsgálatok alkalmával tartottak, mikor is Csokonai és Kazinczy, Zrinyi és Kis János emlékére ültettek fákat. Vajjon nem célirányosabb lett volna-e, ha Gyöngyösynek és Csokonainak összes műveit kiadják inkább, s így azt a nagy irodalmi multat, a melynek emléken oly édesen el tudtak merengeni, összekötik a jelennel, megmutatva, hogy még van remény az ébredésre és fejlődésre?

De nem szabad elhallgatnunk, hogy Festetics csakugyan gyámolítani akarta íróinkat. Fejér György, Virág Benedek, Berzsenyi, Takács Judit és Kulcsár István némi honorariumot kaptak a gróftól, de ezzel Festetics csak ama dicsőítésekért kívánta háláját leróni, melyekkel a nevezett írók az ő személyének adóztak.

Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az ünnepélyekre való meghívást Horváth Ádám és Takács Judit vették a legkomolyabban. Ők csakugyan tanítani akarták az ifjúságot s mindig vittek magukkal egy-egy verset, hogy az ünnepélyen felolvassák, mi — úgy látszik — az írók legnagyobb részének sehogysem tetszett. Horváth, ha épen jó kedvében volt, még énekelt is. Berzsenyi csak később küldött egy ódát. Kisfaludy, mondják, vitt

magával mindjárt az első ünnepélyre egy verset, de felolvasását Festetics nem engedte meg, mivel őt szerfelett magasztalta, a többi aristokraták ellen pedig gúnyosan kikelt. Kazinczy örült, hogy Berzsenyi nem vett tényleges részt az ünnepélyen. Ha ő ott lett volna, hasonlóképp cselekszik vala. Pedig mindenféle irodalmi ünnepélynek csak akkor van jóltevő hatása a közönségre, ha elismert híró költők és írók felolvasásából merithet gyönyört s nemes szórakozást.

Jóllehet Berzsenyinek kétségei voltak a helikoni ünnepélyek helyes céljai s érezhető hatása iránt, tudjuk, hogy első fölhevülésében már egész magyar Weimárt látott Keszthelyen. Szívesen ellátogatott volna még többször is a gróf vendégszerető kastélyába hasonló alkalommal, ha még ugyanazon 1817-iki évben meg nem jelenik a Kölcesey recensiója. Ettől kezdve eszébe sem jutott a magyar Helikon. Minden idejét, a mely alatt szenvedései nyugodni hagyták, összes írói kedvét, mely nem sok lehetett, az ellenbírálathoz foglalta el.

Kölcesey csak addig osztozott a Berzsenyi föltétlen dicséretében, míg az ódák kéziratban jártak a pesti triász tagjai közt kézről-kézre. Mikor nyomtatásban megjelentek s többször olvashatta és nyugodtan vizsgálhatta azokat, ítéletei nagyban módosultak. 1810-től, mikor először találkozott Berzsenyivel, pár évig folyvást nagy költőnek s nagy embernek emlegeti őt, a kinek barátsága s egyénisége búskomolyságát megszüntették s derültebbé tették. Mint Kazinczy, ő is mindig együtt emlegeti Berzsenyit Virággal, mindkettőt a nemzet első rangú költőjének hiszi, a kikhez önmagát hasonlítani bír s bátorsága. De a mint a Helmeczy rendezte első kiadás kezébe jut, többé nem osztozik a közönség és írók véleményében, hogy Berzsenyi

az első magyar lyrikus. „Berzsenyi kijött — írja Kazinczynak 1813. szeptember 15-iki levelében — de mint jött ki! boszúsággal vagyok eltelve mind Berzsenyi, mind Helmezy eránt. Temérdek rossz dalt eresztett ki az első s ezen utolsó nem illő szabadságokat vett magának. Legyen ő, mint akar: de ha Berzsenyi az, a minek a versgyűjtemény mutatja, úgy sajnállanom kell, hogy poétáink nem egyszersmind *Kunstrichterek* is. Oh, az isteni Matthisson! Ennek stílusával együtt lelkét is be kellett volna szívni Berzsenyinek. Csudálva látom, a mit máskor nem láték, hogy Berzsenyiben a stílus praeponderal: hányszor van olyan, mint ez is: a „dythirambok láng körében“ lélek és értelem nélkül. Én Daykával maradok, ki mint kezünkben van, mind eddig egyetlenegy literaturánkban, és sokaknak másoknak is azt kiabálnám, a mit már ma egyszer leírtam: Non satis est pulchra esse poemata, dulcia sunt.“

Íme e jellemző sorokban a későbbi recensio alapfelfogása, köre és iránya; íme a követelés, hogy költőink szigorú bírái legyenek önmaguknak. E követelés, a melyet önmagára nézve szigorú parancsnak tart Kölcsey, nemcsak a francia s német irodalom tanulmányának hatása, de a Kazinczyé is. Sőt tán első sorban épen az övé. Kazinczynak, mint tisztán írónak, páratlan műgondja van s finom ízlése annyira ellágyul s elkenyесedik lassanként, hogy folytonos simítás, folytonos újra dolgozás sem képes azt kielégíteni. Aztán ő nemcsak gondos író, nemcsak finom ízlésű stílista, hanem egyszersmind reformer is. A mit magára nézve jónak lát, azt az egész írói gárdával megismerteti és közkincsé iparkodik tenni. Nemcsak a nyelvújítás jogosultságát hirdeti, kivált leveleiben, hanem a műgondra való törekvést is. Talán soha sem volt

nagy író, a ki e törekvés eszközeit mind maga annyiszor használta, mind másokra oly meggyőzőleg tudta volna rábeszélni, mint ő. A *correctio* egyik jelszava volt mindig a kezdő írókkal szemben. Híres és névtelen íróknak egyaránt hirdette a költői megtizedelés tanát s ama készségnek fontosságát, hogy az író ne sajnálja munkáinak egy részét tűzbe dobni. E készséget senki sem örökölte át tőle szigorúbban, mint Szemere és Kölcsey, értékesíteni pedig az irodalomban leginkább csak ez utóbbi tudta.

Ez az első hatás, a mely Kölcsey működésében jelentkezik.

A másik és nem kevésbé fontos amaz irányé, a melyet Kazinczy a magyar költészetben megállapított, s a melynek elveit összefüggőleg ugyan sehol sem fejtette ki, de elszórva számos levelében magyarázta, vizsgálta és javasolta. Ez irány az újkori nemzetek irodalmán átszűrődött classikai felfogást tette uralkodóvá s annál inkább visszahajlott a tisztán classikai szellemhez, minél jobban észre vette, hogy az általános emberi és eszményiség hatalmával szemben a nemzeti és egyéni is követelik saját joguk elismertetését. Kölcsey ez elveknek az elméletben hűséges sáfára volt, de a gyakorlatban már elhajlott a Kazinczy irányától s pedig annál jobban, minél inkább érezte a nemzetiség megindult küzdelmét, a mely az irodalmi újítás eszméinek tért akart készíteni a társadalmi és politikai életben is.

Mióta a XVI. századbéli nagy vallási viták lezajlottak, egész a mult század végeig ismeretlen volt nálunk az irodalmi művek komolyabb vizsgálata, behatóbb kritikája. A kassai *Magyar Muzeum*-ban Kazinczy és Bacsányi néhány példában megmutatták, mennyire fontos a közön-

ség kezére jutott művek szoros vizsgálata, de a jelen század elején egyetlen magyar folyóirat sem volt, a melyben bármilyen hangú kritikát közölni lehetett volna. Tudjuk, hogy a Virág és Bacsányi, később Kisfaludy Sándor és Dayka s mások műveit is a bécsi és jenai irodalmi folyóiratokban ismertették. Maga Kazinczy is ezekbe írta bírálatait Révairól, Pápay Sámuelről, Kisfaludyról s másokról. De Kazinczy sokkal többet foglalkozott a művek külső formájával, nyelvével, egyes kifejezéseivel, mint az írói jellemmel, a tehetség igazi nyilvánulásaival, a benső alkotással és a szerkezettel. Kölcsey volt az első, a ki az irodalmi művek kritikai vizsgálatát össze tudta kötni az író jellemének lélektani fejtegetésével, a ki az egyes művekből megpróbálta az író jellemét előállítani, a fejlődést az író egyéniségéből, körülményeiből s tanulmányaiból kimagyarázni. Ő volt az első igazi kritikus, a ki a régi és újkori irodalmi remekek mértékéhez próbálta szabni a magyar költői termékeket s ezt a mértéket „a műre alkalmaztatva, határozni meg a távolságot és közelséget, mely a mű és mérték közt találkozik s így kimutatni ugyan a botlást, de ugyanekkor példányul állítani fel, a mit a genius lelke hatalmában teremőleg tüntetett fel“.

Hogy az ily alapeszméből kiinduló vizsgálódás jótékony hatással legyen az íróra és közönségre egyaránt; hogy az ízlés és tanulmány értéke a velünk született tehetség bármilyen nagysága mellett is fölismertessék s méltányolható legyen: első rangú költőinkre fordult Kölcsey figyelme, mert hálátlan fáradságnak tartotta volna csekély hatású költők művein mutogatni meg azoknak a magas mértékhez való roppant távolságát s alacsonyságát. Ily felfogással vette kezébe a Csokonai, Kis

János és Berzsenyi műveit, hogy azokat vizsgálata és fejtegetése tárgyává tegye.

Kölcsénynek íránya és tanulmányai mellett, a melyek kritikáit nagy részt megértetik, nem szabad felednünk ingerült lelkiállapotát, búskomolyságát s csalódásait sem, a melyek a tiszta ideal után törekvő, gyöngéd lelkét épen ez időben mintegy lenyűgözték, a hű és odaadó barátságtól elszakították s magányba vonulni kényszerítették, a hová — mint maga írta — „elroncsolt szívvel és eltépett gondolatokkal“ menekült. Első kiábrándulása gyötrelmeit annál mélyebben hordozá szívében, minél sivárabbnak tűnt föl előtte a reménytelen jövő. Barátjai: Szemere és Kállay, Döbrentei és Vitkovics egyre ösztönözték a nyilvános föllépésre, a melytől nem is volt idegen, csakhogy barátai mint költőt szerették volna a nyilvánosság előtt látni, ő pedig keserű és ingerült hangulatában csak a kritikai vizsgálódásra érezte magát alkalmasnak. „Én most — írja Kazinczynak 1815. máj. 30-áról — recenzióknál egyebet nem adhatok, mert szüntelen ingerlésben vagyok s más dolgozásokra következképen nem alkalmas. De recenziókat írhatok ingereltetve is. Mert akármit mond Döbrentei, de szükség, hogy éleskék legyünk.“ Egy másik levelében, a melyet ugyanekkor írt Kállaynak, szintén ingerült állapotáról panaszkodik s arról az ürességről, mely az átélt szép napok után szívében maradt. Egyszersmind azonban, kivált a Berzsenyiről írt bírálata hangját is mintegy indokolni igyekszik. „Megértitek, — mondja — hogy én még gonoszabb leszek, mint Beckers, és százszorta kegyetlenebb, mint Schiller, s kevesebbel gondoló, mint Kazinczy, vagy maga Klotz. Igen is, azon az úton vagyok épen, melyen Klotz, s te azt könnyen megmagyarázhatod

magadnak, ha gondolóra veszed, hogy én rousseau-i karakterrel bírok, de iskolai neveltetésem volt s a kritikát legelőször is a gonoszlelkű Voltairetől tanultam, vagy kellett tanulnom.“

A mint azonban első, a Csokonairól írt bírálatát olvasták jó barátai még kéziratban, szinte megrettentek az igazságnak oly leplezetlenül őszinte s bátor kimondásától, a rögzött véleményeknek oly elszánt hangú támadásától, a józan meggyőződésnek ama heves és indulatos hangjától, a milyenre példát akkori irodalmunkban hiába kerestek. De különösen az irodalmi közvélemény szöges ellentéte félemlítette meg az írókat Kölcsey első bírálatában. Nem is volt bátorsága Döbrentének azt kiadni, a miben egyébiránt Kölcsey is egyetértett vele, ha e bírálat az *Erdélyi Múzeum*nak ártana. Kölcsey el volt határozva, hogy ez útról, ha már egyszer megindult, nem fog letérni, inkább maradjon bírálata kiadatlanul. „Mi tudjuk, — írja Kazinczynak — hogy nekünk igazunk van.“

E szilárd meggyőződés sugalta Kölcseynek minden bírálatát, a melynek tévedéseit választott iránya és ismert tanulmányai teszik érthetőkké s nincsenek összeköttetésben semmiféle mellékes tekintetekkel, alacsony érdekekkel, a melyekre nála gondolni is képtelenség, de a melyekkel nemcsak az éretlenebb közönség, de maguk az írók is gyanúsították.

Kölcseynek mind a három bírálata a *Tudományos Gyűjtemény*ben jelent meg 1817-ben, de csak az első és utolsó tett kiválóan nagy hatást. Ezekben is nyilatkozik Kölcseynek kritikai értéke legszembetűnőbben. A Kis Jánosról írt bírálat legjobban mutatja elfogultságát s a Kazinczy irányának túlságait, a melyek ez irány fejlődésének természetébe nem engedik mélyebben pillantani,

a mi különben is kevésbé volt itt czélja Kölcseynek, mint akár Csokonainál, akár Berzsenyinél. Legalapvetőbb a Kölcsey kritikai felfogása Csokonai megítélésében, noha a Berzsenyiről írt észrevételei is sokban helyesek és kifogástalanok.

Ha a Csokonai egyéniségének s műveinek kritikája megfélemlítette íróinkat s az akkori szerkesztőket, még jobban elijesztette a Berzsenyi költeményeinek recenziója, a melyhez Kölcsey mindjárt az első kiadás után hozzá fogott, de megint abba hagyta s csak három év múlva kezdte újra. Mikor Berzsenyi műveinek második kiadása megjelent, ugyanakkor Kölcsey bírálata is készen volt legalább nagyjából, csak az utolsó simítás hiányzott rajta. Ezt Kölcseynek Kazinczyhoz 1816. jún. 17-éről kelt levele mutatja, a melyben arról tudósítja a széphalmi mestert, hogy Berzsenyiről írt kritikáját *ismét visszaküldötte a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségének* Vitkovics kérelmére. Horvát István megharagudott érte már előbb. Visszavette tehát s újra átdolgozta. De a próba mit sem használt. Vitkovics és Trattner kérték az egész szerkesztőség nevében, hogy az „álmodott sértegetéseket“ hagyja ki, de Kölcsey hajthatatlan maradt. Döbrentei leginkább azt kifogásolta, hogy Kölcsey azt meri állítani Berzsenyiről, hogy az „már elérte azt a pontot, a melyet már nehezen fog felülhaladni“. „Azt mondja (Döbrentei) — írja Kölcsey Kazinczynak — hogy Berzsenyi ez által megsértetik, ő pedig sajnálja, hogy barátja megsértetik. Mely fonákság! Nem arra szolgál-e az igaz barátság, hogy némely dolgot szabadon megmondhassunk egymásnak?“ De hát Döbrentei a Csokonai bírálatát sem helyeselte. Azt meg csak nem kívánhatja tőle senki, hogy a fölismert hibákat is erényeknek tűntesse föl.

Az 1816-ban megírt kritikáját azonban Kölcsey a következő évben megint újra átdolgozta. 1817. márczius 23-káról írja Szemerének, hogy Berzsenyihez fogott, három levelet már meg is írt, de még nincs vége. Ápril közepe körül azonban már a szerkesztőség kezében volt a recensió, most már végleges alakjában. A szerkesztőség tagjai ugyanazon hónap 23-kán nyilvánosan felolvasták azt Trattnernél. Nagy lármával és haraggal fogadták megint. Azt mondták, hogy Kölcsey ezzel módot nyújt arra, hogy nemzetünk ellenségei még jobban felháborodjanak a hazafias irány ellen. Horvát István különösen ellenezte az előtte legnagyobb tekintélyben álló hazafias költőnek ily szigorú bírálatát s a „dühösségig kiáltozott“. Vitkovics és Szedlniczky védték a Kölcsey felfogását s esőndesíteni törekedtek a felháborodást. Végre is az „egész polemikának az lett a befejezése, — írja Vitkovics Kölcseynek 1817. ápr. 27-ki levelében, — hogy az egész gyűlésnek, melynek gyűltársa vagy, nevében kérelek meg, hogy engednéd meg a recensiódat ottan kezdve: „Berzsenyi a maga poétai characterét a következő négy sorban raphaeli lélekkel nyomta ki“ — a Gyűjteménybe benyomatni. Ezt én megigérttem s íme kérlek, ha minden előbeszéd nélkül gondolod, hogy kijöhet: engedd meg.“

Ebből látszik, hogy a Kölcsey recensiója nem abban az alakban jutott nyilvánosságra, a mint ő azt megírta. De az előzményekből következtetve, szinte előre sejtette, hogy az vihart fog kelteni. 1817. június 11-én azt írja Kazinczynak, hogy a recensiók ritkán hoznak örömet, de a Csokonai és Kis Jánosról írottak még eddig kevés bajt szereztek neki, mivel „az elsőnek physikai lehetlenség volt haragra gyuladni, a másik pedig elég nemes lélekkel birt a kritikust a maga bohóságai miatt meg

nem támadni s eltűnni“. Ez új bírálat azonban a túl a dunai íróknak sem fog tetszeni, de meg magának Berzsenyinek is aligha. Mindamellet meg sem álmodta, hogy igaz meggyőződése oly kellemetlen helyzetbe sordorja mind a költőt, mind magát a kritikust.

Berzsenyit, mint tudva van, mindeddig csak magasztalni tudták barátai s a közönség egyaránt. A *Mondolat* támadása még növelte népszerűségét s maga sem haragudott oly támadásért, a melyet nem tekintett komoly-nak senki, s ő együtt volt a közönség elé állítva Kazinczyval, a kinek pályája és sikerei valósággal elbűvölték őt. Nyilvános bírálat csak egy jelent meg műveiről 1815-ben a *Wiener Allgemeine Literaturzeitung*-ban.¹⁵ A bírálatot valami Petz nevű fiatal író közölte, ámbár Berzsenyi tehetségeinek legfényesebb oldalát és erejét nem helytelenül látja és fogja fel. Nagyrészt azonban ez is inkább csak magasztalás és pusztá dicséret s messze van a tárgyilagos vizsgálattól.

Petz azon kezdi, hogy hazánk több nevezetes költővel dicsekszik, a kiknek művei épen annyi tehetséget, mint finom ízlést mutatnak, s e költők közt Berzsenyi az első helyek egyikét foglalja el. Költeményei köztetszéssel találkoztak. A magyar nyelvet egészen újjávarázsolja s mindig az érzéshez és dictióhoz tudja szabni. „Némely költeményei a kifejezés elragadó erejével tűnnek ki, mások a nyelv olvadékony lágyásával.“ Dicséri érzelmeinek igazságát s nyelvének keresetlen pompáját. Nemcsak a szerelem szelíd hangját, hanem a legfenségesebb hangokat is ki tudja csalni lantján s épen ebben van

¹⁵ A 603. oldalon. E bírálat másolata Helmecezynek 1815. aug. 28-án kelt s Berzsenyihez intézett leveléhez van mellékelve.

nyelvének hathatóssága. Berzsenyi művei nem holmi haszontalan phrasisokból vannak összerakva, hanem egy gyöngéd s mélyen érző szív szent hevülései azok. Észreveszi a bíráló, hogy sok benne a horatiusi és matthissoni reminiscencia, de téved, mikor azt állítja, hogy az *Élet korai* című költeménynek három strófája Schillertől van kölcsönözve, mikor ismeretes, hogy csak első sora kölcsönzés. A *remetét* nem tartja sikerültnek, mert a meséje nem valószínű s előadása lapos. A *Barátimhoz* című ódának e kifejezését: „szenelője mellett tépi bajuszát“ rója meg a kifejezés alacsonyságáért, a miben megint nincs igaza. A kifejezés ellen nem, hanem az egész kép és gondolat ellen lehet kifogást tenni, a mely a költemény összhangját teljesen megzavarja — mint föntebb érintettük. A *Mulandóság*-nak e két sorát

Itt a forró lelkesedés
Plutarch karjára dűlve —

határozatlannak s összefüggéstelennek mondja, a miben ugyan van valami igaza, de nem veszi észre, hogy az egész mű inkább az elmélkedés, reminiscenciák s Matthisson tanulmányának eredménye, mint valódi érzés kifejezése. Ezenkívül megjegyzi Petz, hogy rímes sorai mértéknélküliek. Sokat lehet azonban tőle várni, mert versei nagyrészt görög formákban vannak írva. Rímei ellen is kifogást tesz Petz s azt mondja, hogy Berzsenyi sokszor használja a csupa assonanceot is, a mely semmilyen nyelvben sem alkot rímet.

Ez rövid kivonata a Berzsenyi első kiadása bírálatának, a melyet ő nyugodtan, minden ingerültségtől minden fogadott s a bírálónak jóakaratú megjegyzéseit, megrovásait figyelembe véve, művein javítani kezdett.

Ebből látjuk, mennyire tévedtek a Berzsenyi eddigi életírói, mikor azt állíták, hogy ő képtelen volt bármiféle gáncsot tűrni, holott ez ideig talán senki sem fogadta szívesebben a jó tanácsot, a figyelmeztetést, mint épen ő. Kazinczytól és pesti barátaitól minden újabb művére észrevételeket szeretett volna hallani. Meg is mondta nekik, hogy ha egy-egy újabb költeményét közli velök, ez nem azért van, hogy dicsérjék, hanem hogy hibáit „baráti egyenességgel megrostálják s viszont egy kis lelki csemegét“ ők is küldjenek újabbi műveikből.¹⁶ Petz bírálatára a Takácsi Horváth Jánoshoz írt s már idézett levelében tesz megjegyzéseket, a melyek közül csak kettőnek van fontossága. A bíráló nem megrovás, csak egyszerű megjegyzésképen hozza fel, hogy Berzsenyi műveinek egy részét mértéknélküli rimes sorokban írta. Erre ő így felel: „Én azért nem írtam rimes verseimet mértékkel, mert tudtam, mi a szükséges, és mi a szükségtelen törvény a versben. Mert kell ugyan ezekben is a szavak illő gördületére vigyázni, de azokat szoros mértékre szedni szükségtelen nyűgnek tartom. Csudálom a németeket, kiknek csak képzelt mértékjek van, hogy ezzel vesződnek“. Ez az egyik fontos megjegyzése. A másik ifjúkori verseire vonatkozik. Wimmer ugyanis németre kezdte fordítani költeményeit, figyelmezteti tehát, hogy csak a jobbakat fordítsa, mert „sok gyermekkori darabjai vannak, melyekkel a kényes németek előtt kevés becsületet szerez“ a fordító magának is, neki is. Ajánlja a második kiadást, mely „az idegen foltoktól ki van tisztítva s néhány új darabbal megszaporodott“.

Az a két év azonban, mely a Petz bírálatától a Kölcsey

¹⁶ L. a Szemeréhez írt 1810. jún. 21-iki levelét. Szemere-tár, II. k.

recenziójáig eltelt, roppant változást okozott Berzsenyi kedélyében, életkedvében, felfogásában s egész valójában. A hogy eddig felindulását a Kölcsey bírálatával szemben előadták életírói, merőben téves. Nem mondjuk, hogy eddigi gyors sikere, a szilaj ifjúból kifejtett ingerlékeny férfiú heve, elvonúlt élete, zárkózott magánya nem hatottak mind összevéve lelki nyugalmanak felháborítására, mikor a Kölcsey recenziója megjelent, de bátran s biztosan állítjuk, hogy ez mind mellékes ok ama főök mellett, a melyet testi és lelki betegségében kereshetünk, a hypochondriában, vagy a hogy ő maga mondta, „summa sensibilitas“-ban. Valóban egész jelleme tiltakozik ama felfogás ellen, a mely a Kölcsey bírálatára tett ingerült kifakadásaiból mer következtetni reá, mint emberre, a ki — mint mondják — nem átalott Kölcsey testi hibájára, félszemére is czélzást tenni. Igaza van László fiának, mikor ezeket írja: „Berzsenyi sohase' alacsonyította le magát arra, sem környezetét nem engedte arra súlyedni, hogy bárkinek testi hibáit csúfolta volna, még azon önkivületi állapotában is Kölcseynek nem a szemét, hanem az abból kisugárzani vélt lelkét támadta meg“ a Kazinczyhoz írt levelében.¹⁷

Másfelől pedig a Kölcsey bírálatának némely helytelen kifogása s még inkább az a mindenütt éles hang, mely a bírálat végén metsző gúnyba csap át, még a Berzsenyinél kevésbbé érzékeny s ingerült lelki állapotot is felzavarhatta volna, mikor nyilvánvaló, hogy az írók legnagyobb része is haragra lobbant miatta, úgy hogy Kölcsey csak a politikai téren szerzett babéraival fedezhette a kritikus népszerűtlenségét. De e mellett arról

¹⁷ Berzsenyi L. többször idézett levele.

sem szabad megfeledkeznünk, hogy nálunk a Rájnis és Révai polemiái óta élő magyar költő és tudós így még nem volt megbírálván, a mi természetesen csak annál inkább fájhatott mind neki, mind a többi írónak, mert ő eddig, úgy szólván osztatlan, sőt bámulatos tetszéssel találkozott társai s a közönség részéről. Ha tehát Berzsenyi önkivületi állapotát s irodalmi viszonyainkat mind fontolóra vesszük, nem fogjuk oly könnyen elítélni őt szenvedélyes kifakadásaiért s ama, szinte öntudatlan törekvéseért, hogy önmagát tisztázza s a Kölcsey támadásait visszautasítsa, kivált ha meggondoljuk, hogy a Berzsenyi ellenbírálatainak első kidolgozásával mily kicsinyesen bántak el Szemere és Kölcsey.

De mielőtt erre térnénk, ideje, hogy egy futó pillantást vessünk a Kölcsey recensiójára.

Kölcsey történelmi keretbe állítja a Berzsenyi alakját, hogy előzőihez s kortársaihoz való viszonyát annál élénkebben feltűntethesse. A magas mérték azonban, mely aesthetikai szempontból igazolt lehetne, történeti szempontból nagyon fogyatékos, hézagos és igazságtalan is. Hogy a költészet szelleme oly későn ébredt nálunk s akkor is az idegen minták érintésétől, s hogy az *Emlékezzünk régiekről* ének compilerától fogva Gyöngyösyig nincs egyetlen verselőnk is, a ki aesthetikai tekintetben figyelmet érdemelne, sőt maga Zrinyi is csupán Tasso utánzója: ezt az állítást teljesen figyelmen kívül hagyhatjuk, czáfolata nem föladatunk. Kölcsey nemcsak Zrinyi és Balassa, de a francia iskola hívei, sőt még Csokonai iránt is igazságtalan, midőn azt állítja, hogy a magyar költés jóformán csak Ráday Gedeonnál kezdődik, a ki néhány magyar költőt lángra gerjesztvén, megmutatta az irányt, hogyan kelljen ezt a lángot táp-

lálni s éleszteni. Ráday hatása több magyar költőn érzik, de, Kölcsey szerint, senkin sem inkább, mint Daykán, Kisfaludyn és Berzsenyin; holott a két utóbbin majd semmit sem érzik Ráday hatása, Daykán is nem annyira Rádayé, mint a Kazinczyé. Ha úgy gondolta Kölcsey, hogy Kazinczyra volt Rádaynak legnagyobb hatása s Kazinczy hatása alatt léptek föl az említett költők: több igaza van, ámbár Kisfaludyt így sem lehet a Kazinczy hívei közé sorozni, csak mint nyelvművészt.

Ez azonban a bírálatban csak mellékes dolog, mint történeti háttér, a mely kiinduló ponttúl szolgál ugyan Kölcseynek, de a következőkkel nagyon lazán függ össze. Valószínű, hogy itt a bírálatból egy jó rész kimaradt. Kölcsey sokkal művészből fogalmazó volt, semhogy ily hézag zavarhatná gondolatainak egymásutóját.

A bevezetés után mintegy magától két részre oszlik a bírálat. Első felében egy pár nagy vonással Berzsenyi költői arczképét adja Kölcsey, második felében megrovásait, figyelmeztetéseit s kifogásait csoportosítja. Sem az első, sem a második részben nem indokolja állításait bővebben. Érveit jóformán mind elhallgatja, csupán vizsgálódásainak rövid eredményét adja elő. Aztán a két rész fölötte aránytalan. Az a rész, a melyben Berzsenyi méltánylását nyújtja, csak mintegy ötödrésze annak, a mely kifogásokból s gáncsokból áll. Sem az első, sem a második rész nem kimerítő s nagyon is távol van a teljességtől. Mintha csak a bíráló néhány futólagos észrevételt akart volna tenni s nem rendszeres bírálatot írni. Az első rész egészen általánosságban mozog, a második apróságokba is bele téved; amaz Berzsenyit mintaképeivel és kortársaival összehasonlítva mutatja be,

emez különállóan, elválasztva mindenkitől, önmagára hagyva. Amaz költői erejének néhány jellemző vonását magából a művekből vonja le, emez egy pár helyt elvi magaslatból indul ki, az új költői irányok és a századok szentesítette felfogások alapjából; amaz jellemzőbb a költőre, emez magára a bírálóra. Kölcsey úgy látja, hogy Berzsenyi *legjobb* művei közül egy sincs, a mely reflexio eredménye volna, mindegyik „csupa érzés, csupa phantasia, ifjúi lángolás, mi őtet a nyugodtabb római lelkű Virágtól s a hévvel epedő olasz Daykától megkülönbözteti, de még Himfytől is, mert ennek lángja szilaj, csapongó, elborító s phantasiája óriási s elkapó: Berzsenyi ellenben legsebesb lángjai közt is szelíd; az ő fiatal, vidám lelke a görögök felé röpdes vissza, phantasiája ideális képekkel foglalatoskodik, annál fogva stilusa virágos, kifejezései exaltáltak“. E vélemény nagyjából igaz ugyan, de a Berzsenyi költői tüze, alkotásainak szigorú szabatossága, conceptióinak rendezett benső formája egy szóval sincsenek megemlítve. Tárgyai hatásának titka, sikereinek akkoriban szinte páratlan nagysága mind figyelmen kívül maradtak. Hogy a Matthisson és Horatius hatása alatt kezdett énekelni, az tudva van, de hogy mennyire multa fölül amazt s mily pontokban egyesítette a tiszta classicismust saját egyénisége kifejezéseivel, erről Kölcsey mit sem mond. Méltányolja a művein előmlő fenséget és kellemet, erőt és bájt, de legjobb művei közül is csak ötöt-hatot tart említésre méltónak. Azt azonban őszintén megvallja, hogy „az a költő, ki ily ódákat zengett, kevélysége lehet a nemzetnek s nem lesz idő, mely őt elhalni hagyja“.

Imhol a Berzsenyi költői képe Kölcsey felfogása szerint. Bizonyára nagyon hézagos, fogyatékos e rajz, s

pedig annál fogyatékosabb, mert Kölcsey történeti keretbe állította e képet, következőleg arról a nagy átalakításról, a melyben Berzsenyi a hideg formalismust költészetté varázsolt, mindenesetre szólnia kellett volna. De ha minden mást mellőz is, költői nyelvének páratlan szépségeiről nem lett volna szabad megfeledkeznie. E tekintetben Petz bírálata kimerítőbb s közelebb jár a valósághoz.

De Kölcseynek nem annyira az volt a célja, hogy a Berzsenyi költői erényeit részletesen kimutassa, mint inkább az, hogy az új irány elveit fejtegesse s feltűntettesse a született tehetségnek a szigorú önbírálattal, a tanulmánynyal való egyesülésének szükségét s arra tanítson, hogy „az önszeretet hibáink iránt nem vak-ságot s kedvezést, de szemességet s kérlelhetetlenséget parancsol“. Kölcsey úgy fogta fel a Berzsenyi költői működését, hogy az a szabad genienek szinte öntudatlan nyilatkozása elegendő önbírálat s tanulmány nélkül. Mondanunk sem kell, hogy Kölcseynek e felfogása nem egészen helyes. Nem mondjuk, hogy Berzsenyi aesthetikai műveken élesítette volna elméjét, de a költői műveket annál behatóbban tanulta. A mi pedig a szigorú önbírálatot illeti, ha ezen azt érti a bíráló, hogy a „maga iránt kérlelhetetlen művész és kedvező kritikus, a magának kedvező művész és kérlelhetetlen kritikus elválhatatlan társai egymásnak“: Berzsenyit csak ifjúkori verseinek kiadásáért lehet gáncsolni, mert élő költő ifjúkori kísérleteit nem igen szokta a nyilvánosság elé adni; ódáira azonban a szigorú önbírálat hiányának megrovását alkalmazni egyáltalában nem lehet. Ismerjük a Berzsenyi önbizalmatlanságát, a melylyel költői műveit tekinti; ismerjük műgondját, a melylyel költeményeit folyvást

javigatja akár saját belátása, akár Kazinczy útmutatásai szerint. De ismerjük abbeli felfogását is, hogy ő épen-séggel nem tartotta magát úgy nevezett *ex professo* költőnek, hanem olyannak, a ki hét számra el tud egy ódán dolgozni. Ő a világért sem ápolta azt a meggyőződést, hogy a jó költemény készen ugrik ki a költő agyából s azon nincs többé mit változtatni. Tudjuk, hogy épen leghíresebb ódái éveken át készültek, hogy csak a lelkesülés hevében tett rajtok egy-egy vonást, míg az egész mű lassanként kialakult. Kölcsey nagyon tévedt, bár jó-hiszeműleg járt el, mikor azt hitte, hogy Berzsenyi minden tanulmány és szigorú önbírálat nélkül írta műveit. S e tévedés annál felőtlőbb, mert a bíráló megrovásai majd mind ebből következnek s pedig épen azok, a melyeknek legkevesebb alapja van. Így a dagálynak s értelmetlen ürességnek vélt költői szólamok és képek, a melyeket Kölcsey felsorol, nem mind dagályosak, sem nem üresek. Hogy a nagy erő nem egyszer szül durvaságot, a könnyűség gondatlanságot, a fenség dagályt: ez igaz; de Berzsenyi műveiben sem durvaság, sem gondatlanság, sem dagály nincs. A miket Kölcsey ilyeneknek lát, azok nem egyebek, mint a költő küzdelmei a nyelvvel, a gondolat látszólagos harmoniátlansága a külsővel, s tudjuk, hogy Berzsenyinél ezekre sem sok példa van. Épen ily téves Kölcsey megrovása a Berzsenyinek úgy nevezett provincialismusaira nézve. „Érteni kell a poétának — írja Kölcsey — hogy vannak szavak és szólások, melyekkel kivált a poesis fentebb nemeiben élnie nem lehet.“ A Berzsenyi megrótt szavai: *méhe*, *pirholagos*, *csatináz*, *döngécsel* nem az ódákban, hanem dalszerű műveiben fordulnak elő s épen nem kirivók, sem nem olyanok, a melyek az illető művek hangját

megzavarnák. Azután nem kellett volna Kölcseynek e gáncs felhozásakor megfeledkeznie arról sem, hogy Berzsenyi kevés ilyen provincialismust használ, s másfelül irodalmi nyelvünk akkor még megállapodva nem lévén, minden író a saját vidéke nyelvjárását akarta uralkodóvá emelni. Ha valami megrovás illethetné ezért Berzsenyit, e megrovás több magyar íróat érhetne épen oly joggal, mint őt.

Kölcsey e, szerinte, hibás szavakat s dagályos kifejezéseket főleg *a második kiadás* szempontjából ítéli meg és kárhoztatja; de azt nem említi, hogy az első kiadást senki sem bírálta. Így tehát a Kölcsey szigorúsága e szempontból nem igen lehet indokolva. De az a megjegyzése, a melyet *A remete* külalakjára tesz, kifogástalan. Ebben tökéletesen igaza van, s jól mondja, hogy a költőnek „nem arra kell törekednie, hogy különböző tárgyakat egyforma mód alá rekeszszen, sőt inkább, hogy minden tárgynak saját hangot adhasson s így stílusának, gondolatainak, érzelmeinek többoldalúságot szerezzen“. Kölcsey ez alapnézetből tekintvén a Berzsenyi gondolatainak s érzéseinek körét, úgy találja, hogy ő „minden kifejezésbeli bősége mellett is a gondolatokban s érzésben szegénynek látszatik, azaz, hogy ő némely gondolatokat, némely érzelmeket a lehetséges hévvel önt ugyan ki, de ezen gondolatok, ezen érzelmek szűk körben forognak s *igen sokszor* fordulnak elő“. Más szóval, Berzsenyi sokszor ismétli magát. Ebben nagy részt igazsága van a bírálónak, de ha ennek okait mélyebben vizsgálja, könnyen beláthatja, hogy a világirodalom minden ódaköltőjét érheti e gáncs és megrovás, hogy maga a műfaj természete akadályozza mintegy a gondolatok és érzelmek gazdagságát, s hogy Berzsenyi e szűkkörben

páratlanul magasra száll s mélyre jut és oly erőt mutat, a mely a világirodalomnak majd minden ódaköltőjével versenyez, a mit Kölcsey sem tagad. Az árnyoldalt a fény kíséretében, a hibát az erény túlzásai gyanánt kell vala Kölcseynek felmutatnia, hogy kissé megtompítsa gáncsainak élet. Igaz, hogy a *Bonyhai grotta* a *Melancholiá*-ra nézve, az *Amathus* a *Melisszához* hasonlítva visszaemlékezésnek látszik, de az is igaz, hogy minden művésznak van néhány kedvencz eszméje s gondolata, a melyet többször ismétel, mintha azt hinné, hogy még nem tudta elég jellemző erővel kifejezni. Tompa például az ősznek reá tett hangulatát öt-hat művében megénekli, természetesen nem egyforma szerencsével és sikerrel, pedig ő inkább csak dalokat és elegiákat írt, mint ódákat. Kölcsey ebből kettőre von következtetést. Egyik az, hogy Berzsenyinek nemcsak képei és szólamai értelmetlenek néha, de egész darabjai is vannak, a melyek „valósággal minden érzeménnytől s minden értelemről általában üresek“. A másik az, hogy Berzsenyi „magát már egészen kimerítettnek látszatik, s talán elérte, noha még igen jókor, a határt, melyet a természet a poéta és nem-poéta közt vona, s a mit utoljára a legnagyobb, a leglelkesb költőknek is elérni kelletik“. Mind a két következtetés helytelen, a hogy Kölcsey fogalmazza. Az első egészen az, mert Berzsenyit gondolatban és érzelemben való ürességgel vádolni teljes lehetetlenség. A másodikból csak annyi igaz, hogy elérte költészetének azt a határát, a melynél föntebb nem emelkedett; de hogy már kimerült volna, ez oly állítás, a melyet sajnos, a körülmények igazoltak, de arra a vizsgálat alatti művek semmiféle alapot nem nyújtottak. Annál tévesebb ez állítás, mert Kölcsey azért látta Berzsenyit kimerültnek,

mivel epistolákat írt. Mintha a kor legjobb írói nem írtak volna epistolákat. S nem százszorta több joggal róhatta volna meg Kölcsey a „poesisnak ezen koresnemét“ Kis Jánosnál, a kinek összes epistolái sem érnek annyit, mint Berzsenyinek egyetlen epistolája, még a legkevésebbé sikerült is? Nem adott-e okot ezzel Kölcsey, bár akaratlanúl, a részrehajlás és egyoldalúság vádjára, a melyet az írók nagy része szemére is lobbantott?

A mit már Petz is megjegyzett: Kölcsey sem tudta észrevétel nélkül hagyni s annál kevésbbé, minél tisztábban látja az új költői formák szépségét és vonzó erejét. Értjük a görög és magyar versformák használatát. Amabban Berzsenyit valódi mesternek ismeri el, emebben szintén dicséri, bár a „mérték távollétének“ emlegetése mutatja, hogy a magyaros verssorok használata kevésbbé tetszik a bírálónak. Ezen azonban egyszerűen átsiklik, hogy rímeit annál erősebben megrója, a miben igaza is van. Csak az a kár, hogy e megrovást oly gúnyos hangon kíséri, a mely az egész bírálat élet mintegy metszővé teszi; sőt ha Berzsenyi csakugyan „kevélysége lehet a nemzetnek“: a Lukács papra való hivatkozás valósággal sértő s többé-kevésbbé lealázó is reá. E ríktó párhuzamot „boszantó nevetéssel és nevető boszankodással“ hozza fel Kölcsey, mintha csak meg akarná mutatni Döbrenteinek, hogyan kell *éleskésnek* lennie a kritikusnak.

Ha ez volt célja, tökéletesen elérte. Sajnos, hogy sem Berzsenyi egyéniségét nem ismerte közelebbről, sem tudomása nem volt a költő önkivületi állapotáról, mikor így gondolkozott s kritikai elvét épen e bírálatában akarta gyakorlatilag bemutatni.

A mily nyugodtan fogadta Berzsenyi az első, ép oly felháborodással vette e második bírálatot, a mely műveiről nyilvánosságra jutott. Gorombának, személyeskedőnek, minden illendőséget s emberséget megvetőnek, tisztátlan forrásból fakadónak látta azt. Testi és lelki szenvedései között legalább költői dicsőségének, vagy legalább sikerének tudata volt képes még eddig többé-kevésbbé megnyugtatni s enyhíteni és az a barátság, a melyet ennek a révén szerzett. Most úgy hitte, Kölcsey meg akarta tépdesni babérait, hogy végkép elidegenítse őt az írástól, őt, ki ugyan dicsőségre nem vágyott, de a gyalázattól annál jobban irtózott; hogy elidegenítse a főrendűeket az irodalom pártolásától s lealacsonyítsa őt is, társait is. Ha a beteg költőnek e józan szempontból ugyan nem, de az ő állapotának s ingerültségének szempontjából menthető felfogását tekintetbe vesszük, nem fogunk csodálkozni gyöngeségén, a ki képtelen volt a Kölcsey megrovásait nyugodtan vizsgálni s csak a kifogásokat látta és érezte, de a méltánylatot észre sem vette. Úgy vélte, hogy a hibák mellett jó költő s igazi művész nem is lehet, következőleg egész működését mintegy kárbaveszettnek gondolá. Kölcsey, mint később Döbrentének megvallá,¹⁸ már azzal kifejezte a Berzsenyi iránti nagyrabecsülését, hogy őt vizsgálata tárgyává tette, a miben igaza is volt. Megölelné — úgy mond — a recensent, a ki róla oly hév magasztalással ítélne, mint a hogy ő ítelt Berzsenyiről s félannyi dicsérettel is megelégednék, mint a mennyit ő Berzsenyire halmozott. Ő neki is volt kritikusa, a ki a költői lelket egészen megtagadta tőle, de azért vére „egy pillanatig sem

¹⁸ 1831. okt. 21-iki levelében.

jött habzásba“. Azonban azt feledte Kölcsey, hogy az önmérséklet s nyugodt gondolkozás sohasem volt sajátja az oly kóros lelkiállapotban sinlődőnek, mint a milyennek Berzsenyit ez időből ismerjük; feledte, hogy kritikái nemcsak Berzsenyit, de az írók legnagyobb részét is ellenségeivé tették, a kiknek pedig nem volt hasonló mentségük, mint a beteg költőnek.

Másfelől azonban Berzsenyinek éreznie kellett aesthetikai ismereteinek roppant fogyatékoságát, majdnem teljes hiányát. Éreznie kellett, hogy ha Kölcsey ellen sikra száll, fölötte sokat kell először tanulnia, a mihez szokva nem volt, elmélkednie, a mire alig volt képes betegségében, vizsgálódásokba mélyednie, a mihez nem volt nyugalma, s mértéket tartania önvédelmében, a mi-ben felháborodása gátolta. Egyetlen jó barátban bízott, hogy pártját fogja a támadással szemben, hogy talán védelmére kél s neki igazságot szolgáltat: s ime még Kazinczy is azt hiszi, hogy a Kölcsey recensiója nemcsak nem goromba, sőt ellenkezőleg minden sorából az ő személyének szíves tisztelete szól, hogy megfontolásai érettek, s rajtuk van a „nem sietés colorja“, hogy az ő (t. i. Berzsenyi) aggodalma alaptalan, s a bírálat nemcsak nem árt, de inkább használ íróinknak is, a főrendűeknek is.¹⁹

Ime a második csalódás, a mely nem kevésbé fáj, mint maga a bírálat. Kazinczy nem ismerte Berzsenyit eléggé, főleg nem ismerte szenvedő állapotát. Ő még indokolni kívánta Kölcsey indulatos hangját azzal, hogy elkeseredéséről írt Berzsenyinek; hogy Kölcsey reményét veszté irodalmunk haladása iránt és semmit sem tart

¹⁹ L. 1817. okt. 12. és 18-iki leveleit.

jónak, még azt sem, a mit eddig csudált. Kazinczy a két első bírálattal jobban meg volt elégedve, ennek állításai — szerinte is — csak félig igazak. Aztán egy pár helyen megpróbálja czáfolni Kölcseyt, védelmébe veszi a reá vonatkozó *Ajánlás*-t, a melyet Kölcsey a laterna magica üres képeihez hasonlított, oltalmazza a „durva jambusokat”; de e mellett a recensiót általánosságban folyvást dicséri, mint a mely neki „nagyon kedves”, sőt ifjúkori verseinek kihagyását javalja ő is; emlegeti, hogy bár Kölcsey sem ő vele, sem Berzsenyivel nincs egy értelemben, aesthetikai elvei alig eshetnek kifogás alá, csupán azok alkalmazása téves. Végül arra kéri, hogy legyen Berzsenyi „nagy és nemes még haragjában is”, nemes haraggal nem veszthet semmit.

A közvetítő szerepe mindig hálátlan, az volt a Kazinczyé is. Neki a maga szempontjából igaza volt. Úgy hitte, hogy valami nemes hangú polemia fejlődik ki két jó barátja közt, a melyet az ő tekintélye fog eldönthetni. Azt nem is sejtette, hogy közvetítő szerepével mind a két félt magára haragítja, különösen az engesztelhetetlen Berzsenyit, a ki Kazinczyt is részesnek hitte a bírálatban, s a kinek levelei e gyanút mintegy önkéntelenül is ápolták. Azt várta, hogy Kazinczy védelmébe veszi őt a nyilvánosság előtt, s mikor ennek majdnem az ellenkezőjéről kellett meggyőződnie: csodálhatjuk-e, hogy a felháborodott költő, a ki képtelen volt a dolgok szövédékebe hatni, eddigi jó barátait mind ellenségeinek nézte, elhidegült irántok s lázas sietséggel fogott önvédelméhez, hogy a „garázda sophistát” megfenyítse?

Egymásután kezdte olvasgatni s tanulmányozni a Hume, Jean Paul és Bouterweck munkáit s első fölgerjedésében úgy találta, hogy ez akkoriban híres aes-

thetikusok tanai minden kétségen kívül ő mellette szólnak. Kivonatokat készített tanulmányaiból s azokat a bírálatra kezdván vonatkoztatni, tisztulni kezdett fel fogása némely alapelve nézve, de azt soha sem tudta megérteni, hogy Kölcseyben az új költői irány híve és fölkenntje szólt, s épen ezért az ő csatározása sikerrel nem biztathat. Megfeszítette beteg s gyöngült idegeit, hogy szétszóródó eszméit és gondolatait koncentrálja, de „zavart fővel, dühödt szívvel“ ez „óriási munka“ lassan haladt. Azonban 1820-ra elkészült az ellenbíráló, tele a legsötétebb gyűlölettel, zavaros fogalmakkal, személyeskedéssel s a szenvedő ember egész keserűségével. Fel is küldötte azonnal a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőségének kiadásra, meg nem gondolván, hogy személyes sérelmei, a melyekért oly kegyetlen boszút akart állni bírálóján, alig érdekelhetik a közönséget, s elfeledvén a Kazinczy tanácsát, hogy feleletéből ki ne tessék a maga, csupán ügyének védelme.

Berzsenyinek ez észrevételei²⁰ egy beteg ember kínos vergődése hatását teszik ránk, a ki fékezhetetlen haragjában oly nézeteket erősít, a melyek igazak semmi körülmények közt sem lehetnek, s a melyeket, mihelyt kissé lecsillapult ingerültsége, ő maga czáfolt meg legelőbb. Ez észrevételek azon pontjairól, a melyek későbbi kidolgozásban is megmaradtak s a költő elvi meggyőződéseivel függenek össze, a következő fejezetben szólunk bővebben. Itt csak észrevételeinek ama pontjait érintjük, a melyeket maga sem helyeselt később, a melyeket

²⁰ Első kidolgozása a *Szemere-tár* VII. kötetében olvasható, s ebből csak ama részletek vannak kiadva, a melyek később az *Élet és Literatura* hasábjain is megjelentek.

„tapogatások“-nak nevezett s a melyek inkább heves ideglázának, mint gondolkodó elméjének nyilvánulásai.

A kritikát szükséges rossznak tartja, mely kivált a törpék kezében „minden tudós balgatagságoknak, hiúságoknak, pártoskodásoknak, sanda ítéleteknek“ fegyverévé alacsonyul, a melylyel az írók építményeit szétrombolni törekszenek. Kölcsey kritikáját a literatura mocskai közé sorozza, a melynek célja tisztátalan s a józan kritikának minden illendőségét s törvényét lábbal tapodja. Pontról-pontra halad vizsgálatában s a bírálónak legkifogástalanabb véleményét sem hagyja czáfolatlanul, de ugyan ekkor a legvastagabb tévedésekbe esik, s nem egyszer szánandó tudatlansággal harczol oly állítások ellen, a melyek az aesthetikai codex alaptörvényeinek vannak elismerve már Aristoteles óta. Például azt mondja, hogy mind az alanyi, mind az objectiv költő egyformán énekel cselekvényt s érzelmet, de nem az a kérdés, hogy *mit*, hanem hogy *mint* énekel s „egyedül a kinyomás poesis characterisálja a költőt“. Épen ily balul fogja fel az eszményítés kérdését, a mely szerinte „csak kevés részét foglalja magában a poesis szépségeinek“, s ha Kölcsey úgy vélekedik, hogy az eszményítés tükrében a költő tárgyai mintegy megszépülnek, e felfogás hasonlít ahhoz a következtetéshez, a mely szerint valaki a csákóból a vitézséget, a parókából a bölcseséget következteti.

A mi azonban ellenbírálatának első kidolgozásához mintegy kulcsot ad kezünkbe, az az ő hazafias költészetének tévesen hitt megtámadása, s ez ellen fakad ki a legkiméletlenebbül. Mondanunk sem kell, mennyire félreérti Kölcseyt, mikor ez a geniek szabad alkotásaira az aesthetikának századok szentesítette törvényeit kívánja

alkalmazni, s a melyekről Berzsenyi úgy vélekedik, hogy a geniének éppen nincs szüksége írott törvényekre. Vádolja Kölcseyt, hogy az idegen népek költészetében mindent igazolni tud, ellenben a magyar költészetet lealacsonyítja, mikor azt meri mondani, hogy a való költés szelleme nálunk oly későn ébredezett. Goethe, Schiller és Shakspeare „csúf phantasmái mind isteniek: ellenben Kisfaludy és Berzsenyi, mivel a legszükségesebb s legszentebb polgári virtusokat éneklik és gerjeszteni kívánják, keskeny körű vagy határokba szorított, dagályos vagy óriási phantastos, íztelen Hermannias koholók“. Hiszen éppen az íróknak az a legfőbb feladata, hogy „forró hazaszeretettel s nemzetiséggel“ különböztessék meg magukat a tömegtől. Lám Horatius és Virgilius, jöllehet „magukat a despotismus kürtöseivé alacsonyították“: még sem titkolhatták el egészen nemzetiségüket, a mely „minden igazságoknál szentebb, melyet megsérteni vagy gyermeki ártatlanság, vagy alacsony hiúság“. Vajjon támadást érdemel-e tehát ő, a ki költészetének igazi alapját a nemzetiség erősítésében kereste?

E felfogás, bármily félreértése a Kölcsey bírálatának, nemcsak a Berzsenyié, hanem az írók nagy részeé volt akkoriban. Horvát István is ebből a szempontból kívánta a Kölcsey bírálatát ki nem adatni, sőt a szerkesztők is ebben a meggyőződésben voltak. Berzsenyi tehát úgy hitte, hogy működésének egész iránya fölött pálczát tört Kölcsey, kit éppen ezért emleget folyvást „erkölcstelen“ recensensnek, a ki a nemzeti geniust elfojtani törekszik, az eredetiséget gátolja s megmételyezi az ifjúságot, mikor az idegeneket bálványozza, a nemzetiséget pedig kicsüfolja, mikor a művekből az író jellemére merészel következtetni s nem elégszik meg azzal, hogy kimondja: ez

a munka rossz, de még azt is utána teszi, hogy írója valóságos bolond. „Ha oly szemtelen, — írja Berzsenyi — hogy még ezt is kimondja, nem elég-e egyszer mondani? Nem szembetűnő erkölcstelen garázdaság-e az egyoldalúságot, eszményi s gondolati szegénységet, érzeményi s gondolati szűk kört ennyiszor mondogatni? S nem elég-e, mondom, a végzetlen csúfolódás, még argumentumokkal is szükség megbizonyítani, hogy az író bolond? Valóban ezen egyetlen egy vonás elegendő arra, hogy a recensensnek ocsmány characterét eszes ember előre fenéki kiismérhesse?“ Ő hazafiságot s nemzeti erkölcsöket énekelt, s a ki ezért őt megtámadja, az nem őt, hanem magát a nemzetet alacsonyítja le. Hisz a költészet magában véve csak gyermekjáték, melyet Seneca lelki nyavalyának (*titillatio animi*) nevez: ő tehát ezt orvossággá s a virtusnak organumává akarta változtatni. Ha e magasztos czéltól valaha eltért, azt csak az „erkölcstelen Horatz csábító talentumának köszönheti“, de különben mindig azon iparkodott, hogy az erkölcsi szépet a poetai széppel kösse össze.

Aztán összegezi röviden észrevételeit a következő öt pontba: 1. a recensiót csúfoló írássá tenni sérti az irodalom méltóságát; 2. az idegen írók vak bálványozása íróinkat vak követőkke teszi s az eredetiséget elfojtja; 3. a magyar nyelvnek a tiszai dialectusra való szorítása nyelvünk legtermészetesebb életerejét elvágja; 4. a nemzetiségnek sértegetése, a bordaloknak ajánlása, a nemzetiséget és vitézséget gerjesztő daloknak csúfolása a nemzetnek legszentebb kincsét, erkölcsét rontja s az irodalmat méreggá változtatja; 5. a rimes verseknek mértékbe való szorítása a verselést terhessé, a verset „gebedezetté“ teszi s így költészetünket nehezíti s csúfítja.

Ha ezen „rossz principiumok“ közül csak egyet is ki tud irtani: nem bánja, ha „újabb s bizonyos mocskolódásoknak“ teszi is ki magát. „*Különös, — írja — hogy engem, ki minden szavammal a haza és tudományok szeretetét kívántam gerjeszteni, senkit meg nem sértettem s mindennek hizelkedtem, mind a két felekezet rútul megtámadott. Tapasztaltam, hogy Solon törvényét, mely szerint a nép villongásaiban a neutralitas tiltatik, még a magyar poétának is veszedelmes megszegni. De én mindenkor azt tartottam, hogy hitünk s meggyőződésünk ellen cselekedni bűn. S ha ezen principium mellett botlani találtam, ne feledjük el, a mit én magamról mondek: Ember voltam, csak gyarlóság létem fényes bélyege, s így aztán nem feledünk el emberek lenni.*“

Mintegy megkönnyebbülve s lecsillapúlva tette le tollát Berzsenyi, várva észrevételeinek hatását s eredményét. De a mint nyugodtabban kezdett gondolkozni, megrettent önmaga is e dühös kifakadásokkal, e mély gyűlölettel teljes ellenbírálat hangjától s alig küldte fel azt a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőségének, már is visszakérte, hogy újra dolgozza s egészen átjavítsa. Teleki József gróf, a folyóirat protectora, úgy volt meggyőződve, hogy az ellenbírálat haladéktalanul küldessék vissza Berzsenyinek. Mert ámbár az ő neve alatt „akármi csekély sorok is nem kis dísz adnának“ a folyóiratnak, de mégis „az abban előforduló számos sértegető kifejezések és az egész munkának polemiai eránya annak felvételét tilalmazzák“. Oly kéréssel kívánja tehát visszaküldeni az antirecensiót, hogy azt Berzsenyi „újra által nézván, tulajdon ítélete szerint minden keményebb, személyt sértő kifejezésektől szorgosan megtisztítván, vagy jóval megrövidítve, vagy pedig inkább értekező, mint

antikritikai formába öltöztesse, hogy így az értekezések közé vétethessék föl²¹.

El nem tudjuk gondolni, miért nem küldték vissza ez ellenbírálatot Berzsenyi ismételt kéréseire később is. Bármily fontolóra veszünk is minden okot, a mely annak visszatartását igazolná, egyben sem tudunk megállapodni. Azt vélték-e Szemere és társai, hogy Berzsenyi végkép fölhagy az ellenbírálát szándékával, ha kéziratát vissza nem kapja? Vagy azért nem küldötték vissza, mert ez időben már mind behatóbban foglalkoztak az *Élet és Literatura* megalapításának eszméjével s felhasználni kívánták annak némely pontjait, mint a hogy fel is használták később Kölcsey replikájának mintegy függelékeül? Ez utóbbi legvalóbbszínűnek látszik, de semmikép sem indokolt. Szemere és Kölcsey eljárását kénytelenek vagyunk elítélni annál is inkább, mert az ebből származó aggodás Berzsenyit még ingerültebbé, betegébbé tette. Úgy hivé, hogy ez ellenbírálát vastag tévedéseit akármikor ellene fordítják a pesti írók, kigúnyolják őt tudatlanságaiért, hagymázos beszédeért s fölismert sophiszmáiért. Berzsenyi László valóságos merényletnek mondja a pesti írók magatartását apja ellen, s mentségük csak az lehet, hogy fogalmuk sem volt arról az irtóztató állapotról, a melyet Berzsenyi átélt. Most már nemcsak a Kölcsey bírálatára kellett új feleletet készítenie, de a saját észrevételeinek ferdeségeit is jóvá kellett tennie. Most már megbánta, hogy azt a „hypochondriás anti-recensiót“ írta, a mely helyett okvetetlenül másikat is kell írnia, mert „azzal igen nevetségesen végezné el literatori életét.“ Most már nem törődik a képzelt sérte-

²¹ Teleki véleménye a *Szemere-tár* VII. kötetében.

getéssel, akár van abban része Kazinczynak, akár nincs. Mindenkinek szabad volt vele úgy bánni, a hogy akart. Fájt neki, hogy oly gúnyosan szóltak róla, s „nyomorúlt állapotát“ nem vették figyelembe. De a gyűlölet tüze kihamvadt kebléből. Csak a lemondás nyugalma óhajtja. Lelke minden felindulástól ment s a réginek csak árnyéka. „Élni kezdek ugyan újra, — írja Kazinczynak 1820. decz. 13-ki levelében — de lelkem régen megholt, s annak helyét egy új, ismeretlen lélek szállotta meg, mely sötét és hideg, mint az éj s nyugodt, mint a sir. Azon irtóztató zavarnak, mely egész természetemet fenékkal felforgatta, nem lehetett egyéb következése, mint ez a félhalál. S mivel ez a félhalál könnyen egészszé válhatik, s mivel főm zúgása most is gyakran zengeti a halál harangját fülemben, nem akartam úgy elveszni, mint képzelt ellenséged, hanem tudtadra kívántam azt adni, hogy valamit tettem ellened, azt mind a legmélyebb hypochondriában tettem. Ugyanazért szánj vagy neved, a mint tetszik, de ne gyűlölj, hanem tulajdoníts mindent kegyetlen nyavalyámnak, mely engem gyakran félbolonddá s féldühössé tett.“²²

²² Jellemző, hogy Berzsényinek e levelét Kazinczy majd minden jó barátjával közli, mert abból a levélből „szikrázik az élet és erő, noha magát félholtnak nevezi“. Így jutott a Berzsényi levele Szemere Pál másolatában Kölcseyhez is, a ki a következő sorokat írja Szemereinek erre vonatkozólag: „Elrettentem azon rettenetes tónustól, mely az egész levélen hangzik. Ezen levél írásakor, édes Palim, nagyon betegnek kellett azon embernek lenni. Resignatióról, nyugalomról, eltűrésről beszél; azonban mindenütt és minden betűje alatt a legmélyebb timoni embergyűlölés rajzolja magát. Nem akarnék iránta igazságtalan lenni; de egy 1817. év elején írt recensióról még 1820. végén is ily eleven érzéssel bírni a megbántott auctorságnak: ez, édes Palim, ismeretlen, idegen érzés előttem. Soha a leggonoszabb meg-

Ime az önmagát szétzúzó nagy testi és lelki erőnek a fájdalomban is fenséges nyilvánulása, a megtört lángésznek mintegy utolsó felvillanása, melyben épen annyi a fölemelő, mint a lesújtó. A ki annyi ösztönzés után tudta csak elhatározni magát a közönség elé való nyilvános föllépésre, de a kinek hírneve már két országra hatott, mielőtt egy sora megjelent volna is nyomtatásban: most attól fél, hogy egész költői pályája nevetségesen zárul be; a ki a lángész szabad szárnyalásának titkaiba oly mélyen hatott: most holmi kiesinyes önvédekezés szőrszálhasogató munkájába süllyed, hogy eljátszott életét igazolja; s a ki azt hitte, hogy ő nem szorúl tanításra: most minden idejét könyveinek áldozza, a költőből philosoph, az alkotóból szétszedő és elemző, a költői szép megtestesítőjéből kritikus válik. Vajjon ez új téren való működése biztathatta-e sikerrel? Hihette-e, hogy költészetének hatását csak némileg is megközelítheti?

bántást is ily soká érezni nem tudnám . . . Hogy ő azt hitte, hogy neki tanulni nem kell, hogy ő már tanul s hypochondriás antirecenzióját jobbal akarja felváltani, hogy ő Thaiszt, Vitkovicsot és Szemerét szembegúnyolóknak s hamvait tapodóknak tartja s felőlök szólván, rhabarbarát s füredi vizet emleget: ezek, édes barátom, mind a legmélyebb hypochondriának szavai. De ezen hypochondria nemcsak a chinával elfojtott epehidegtől, nemcsak a feldűléstől származik, félő, hogy *annak legnagyobb fészke a genie praetendált sérthetetlensége hibás ideájában* fekszik.“ (L. 1823. ápril 6-iki levelét.)

E véleményt Kölcsey mondta ki először, de utána többen s még napjainkban is sokan vallották azt: holott a legtöbb adat, a melyet ez ügyről felhoztunk, épen ellene bizonyít a Kölcsey hypothesisének. Mentségük, hogy nem ismerhették a költő egész idegrendszerét szétromboló betegséget oly részletesen, mint mi ismerjük, s másfelől nem vettek az ítéletalkotásnál minden körülményt fontolóra, a mely pedig mintegy önkéntelenül kínálkozott.

E kérdés aligha fordult meg elméjében. Csak azt érezte, hogy pályája ketté szakadt. Az elsőn szerzett dicsőség semmivé vált előtte, hogy a másikon új életet alkosson önmagának, új nevet szerezzen, mert a régít elhomályosítottak vélte. Törekvése a megtört léleknek koronkénti fölemelkedését még mutatni fogja, mikor a költészet magasztos céljairól kezd bölcselkedni, mikor régi eszméit fejtegeti, a melyeket költészetével ugyan fényesen igazolt, de most philosophiai vizsgálódásaival újra megbizonyítani mindennél fontosabb feladata. Így merül el bölcséleti és aesthetikai tanulmányokba, hogy önmagát megvédje, költői működését igazolja, bírálóját megfenyítse s a már egyszer e végre megtett sikertelen kísérletét újabbal pótolja.

Öt év mulva másodszor megírja az *Észrevételek Kölcsey recensiójára* című polemiáját, a melynek egyes pontjait külön értekezéssé bővíti. *A versformákról* szóló művében a következő, 1826-dik esztendőben. Aztán önálló vizsgálódásokba mélyed s írja *A kritikáról*, a *Bírálatok* című cikkeit, s a *Kritikai levelek*-et. Egyúttal a *Poetai Harmonistika* című legnagyobb prózai művét is dolgozni kezdi s 1833-ban bevégzi és kiadja. Éledő munkakedvével újra visszanyeri nyugalma, gondolkozásának szilárd-ságát, sőt néha ítéleteinek biztosságát s alaposságát is. Betegségéből teljesen kiépül s körülbelül tíz évi elvonúltság után megint belesodródik az irodalmi küzdelembe, a melylyel most inkább, mint valaha, igyekszik lépést tartani, mintha csak képzelt s valódi kudarcza folyvást előtte lebegne, a melynek okát nemcsak betegségében látta, de elmaradottságában is.

XI.

Aesthetikai s kritikai dolgozatok.

Berzsenyi prózai dolgozatainak fontossága. Még 1813-ban belefog egy bölcséleti értekezésbe, a mely töredék maradt. Miben nem értett egyet útmutatójával? Miért maradt e műve töredék? Berzsenyi aesthetikai s kritikai dolgozatainak értéke. Mi a főkülönbség az *Észrevételek* első és második kidolgozásában? A magyar műbírák véleménye az *Észrevételek*-ről, a melyek magukban foglalják Berzsenyi összes aesthetikai elveit. A költői kifejezések magyarázata. Saját műveinek megítélésében nem szerencsés. Mennyiben lépett túl az irodalmi közvélemény körén? A versformákról írt értekezése s ennek fontossága. A kritikáról szóló dolgozata, kritikai levelei s apró bírálatai, a melyekben hű marad aesthetikai elveihez s a classicismus szellemének erős védőjéül tűnik föl. A *Poetai harmonistika*. Berzsenyi gondolatkörének iránya, felfogásának alapja, a közepszer. Ez eszmének egész gondolatkörén való keresztülvitelét erőszakolja s innen homályossága. Okoskodásának ingatag alapja s ingatag következése; okoskodása menete. Voltakép e mű czáfoló irat Kazinczy és köre ellen.

Berzsenyi prózai dolgozatai a mily kevés hatással voltak a magyar aesthetikai vélemények fejlődésére, a költői művészet lényegének megértésére s az elvont eszmék tisztázására, épen oly nagy mértékben jellemzők az ő egyéni, hazafiúi s költői gondolatvilágának kialakulására nézve. Mint az emberi művelődés folyamának, a haladás fokozatának távoli szemlélője, a ki az elmé alkotó munkájának senkitől és sehonnan nem kölcsönözhetett anyagot, hanem mindent önlelkéből kellett meri-

tenie, korán megszokta az emberi társadalmat összetartó kapcsolatok vizsgálatát, elmélázott az ember és világ közti viszony titokzatosságain s kutatta a lelki élet földerítetlen kérdéseit. A nagy elme fogékonyságával s a humanismus melegségével tekintette a metaphysikának s vallásbölcseletnek előtte parlagon látszó mezejét, de önmagába süllyedt lelke nem bírt egyetlen termékenyítő eszmét sem adni. A tudás vágya élénken munkált benne, hanem az ismeretek szerzése módjának titkaiba csak nagyon lassan tudott behatolni. Nem levén rendszeres kiképeztetése, ha egy-egy kérdés megragadta figyelmét: elég volt neki a keze ügyébe eső, sokszor egészen útszálló adat, hogy arra aztán reá építse szemlélődése eredményeit. Önálló felfogását azonban minden kérdésben iparkodott megőrizni, még ha ellenkezésbe jutott is az előtte tekintélynek ismert útmutatóval, a kinek eszméi önálló gondolkodásra serkentették.

Igy például Volneynek, a mult század egyik kiválóbb vallásbölcseletőjének, „Les ruines“ című munkáját forrásul használta metaphysikai okoskodásaiban, s jóllehet Volney az emberi fejlődés természetesebb magyarázatához tartotta magát, Berzsenyinek úgy tetszett, hogy épen a legfontosabb kérdésekben nincs igaza s ép ezért vállalkozott a religiók eredetének bírálataira, hogy mintegy megjavítsa útmutatójának nézeteit, a melyekkel ő egyet nem érthetett. Ez még 1813-ban történt. Nem merjük állítani, hogy Berzsenyi valamennyi vallás eredetét s forrását megvizsgálta volna már, midőn a fennmaradt töredéket papírra vetette, inkább hiszszük, hogy csak kísérletet akart tenni egy felől a prózai nemben, másfelől a vallásbölcselet oly kérdéseinek megfejtésében, a melyek a XVIII. század embereit fölötte érdekelték,

s a melyek Berzsenyi szabad idejét s méléző lelkét egy ideig egészen elfoglalták.

A természet nagy csodálója, mint a milyen ő volt, nem tudott belenyugodni abba a megszokott felfogásba, hogy „csak a hosszas tapasztalás és számtalan időknél elforgása emelte az embereket az okoskodásnak azon lépcsőjére, melyen az Istenről való ideát formálni kezdhették“. Szerinte ez a felfogás homlokegyenest ellenkezik az emberi természettel s azt egészen megalázza. „Az első ember — írja — az ő természetének eredeti tökéletes épségében lépett ki a Teremtő kezéből.“ „Azt hiszem — folytatja tovább — hogy valamint az okosság, úgy a relegio is az emberrel egykorú, s hogy az első relegio természetes és józan volt, mint magok az első emberek.“ Nem a Rousseau bölcséletének visszhangja hallatszik felénk a somogyi remete-költő ajkáról, hanem a szigorú protestáns vallás hívének a bibliára épített okoskodása, mely annyira összefort a *Fohászkodás* költőjének vallásos ihlettségével, egyéni meggyőződésével. Az emberiség elfajult, eltért Istentől, bálványimádóvá lön s különféle vallási rendszereket formált idők multával, a melyek „az emberi gyarlóságnak és gonoszságnak tükréül“ tűntek föl Berzsenyi előtt. E különféle rendszerek forrását kívánta ő egyenként megvizsgálni s egymásból való fejlődésüket kutatni; de azt hiszszük, maga sem volt tisztában arra nézve: mikép jutott az emberiség újra az egy Isten fogalmának ismeretére, s épen ezért maradt töredék ez első prózai műve.

Nem feszegetjük, vajjon az általa előadott rendszerek, a „sabbaismus“, a „bálványok imádása“, a „dualismus“, a „más világnak mysteriumos és moralis alkotmánya“, mennyire egyeztek a vallásbölcselők akkori felfogása-

val; azt sem, hogy e rendszerek, még az ő álláspontjából tekintve is, mily természetes összefüggésben vannak egymással, de annyit kimondhatunk, hogy Berzsenyi e fontos kérdések titkait jóformán minden előzetes tanulmány nélkül vizsgálván, okoskodása a természet csodálójának egyéni ihletéseül tűnik föl inkább, mint egy vallás-bölcseelő szigorú összevetéseül, a ki e kérdés vizsgálóinak minden adatát ismeri és azokat összeegyeztetni törekszik.

Sietett is a fenmaradt töredéket Kazinczy ítélete alá bocsátani, kérvén, hogy azt „szokott nyíltszívűségével” rostálja meg, s legyen mestere e részben is, mint a költészetben. Kazinczy azonnal készen volt a tömjénnel most is. „Meg nem tudom magamnak mondani — válaszolja Kazinczy — mit csudáljak inkább benne: a gondolatot-e, hogy ily dolgokat megmozgatsz, irsz, — a valót-e, melyet oly szerencsésen eltaláltál (!), jó könyveket választván vezérül, — az igaz és józan ítéletet-e, melyet a dolgok felől ejtesz — vagy azt a férfias, velős, szép előadást és magyarságot, mely minden rendeideből szól.” Azonban meg nem gondolván, mennyire elveszi barátja kedvét, ha azt írja, hogy a munka megjelentét a censura el fogja tiltani, a következő reflexiót függeszti magasztalása után: „A munka oly formán készül, hogy nem fog sajtó alá eljuthatni, de oly becses lesz, hogy igen sok kezek nem fogják restelleni leírását”. Kéri egyúttal, hogy küldje meg neki a munka folytatását is.¹

Ezt a kérelmet Berzsenyi részint műve tárgyi nehézségei, részint épen a Kazinczy véleménye miatt nem teljesíthette. Élete, mint tudjuk, ez időtt igen nagy krissen esett át s mikor újra fölvehette volna vizsgálódásai-

¹ L. Kazinczynak 1813. október 31-ki levelét.

nak fonalát, egy egészen más irányú tanulmánynyai kellett foglalkoznia eleintén az önmagára kényszerített s balúl magyarázott védelemből, később, hogy elveit, tisztultabb aesthetikai felfogását taglalja, részletesen kifejtse, példákban s a gyakorlatban érvényesítse, illetőleg alkalmazza.

A művészet elméletében majd teljesen járatlan Berzsenyi Home, Jean Paul, Winckelmann, Bouterweck és mások nyomain indulván, empirikus vizsgálódásokba merült, de sohasem érezte inkább elmaradottságát, mint mikor pótolni akarta mulasztásait. A költészet műzsája elhallgatott, s a műbíró törekvése lépett nála előtérbe, hogy költői gyakorlatát megvédelmezze, úgy hívén, hogy gyakorlata és elmélete között teljes összhangot sikerül létre hoznia. A tanulmány kétségtelenül tisztultabbá tette felfogását egy s más tekintetben. Másfelől azonban oly kérdések kutatásába mélyedt, a melyek az aesthetikusokat századok óta foglalkoztatták a nélkül, hogy a szép fogalmának, a művészet lényegének s valódi alapjának meghatározását végleg tisztázhatták volna. De bármikép ítéljünk aesthetikai s kritikai működéséről, a magyar classicismus szellemének legköltőibb kifejezője az elméletben is hű maradt magához, s ha nem magyarázta is meg a classicismus jellemző tulajdonságait, egyes észrevételeiben, mellékes megjegyzéseiben lehetetlen rá nem ismernünk a magyar klassikai ódák specifikus költőjére, a görög művészet ihletett utánzójára, a ki a művészi szépet az egyszerűvel párosult fönségesben, a naivval kapcsolatos magasztosban kereste és találta. Bizonyára nagy haladást látunk az 1820-ban megírt *Észrevételei* s az 1825-ben megjelent antirecensiója között nemcsak általában a modorra, a sértett önérzetű költő higgadtabb

felfogására nézve, de a Kölcséytől megtámadt kifejezések magyarázatára, a költészet fő tulajdonságainak helyesebb értelmezésére, a kritika szükséges voltának megítélésére nézve is. Legkivált azonban a költői nyelv természetét, a kifejezések művészi voltát, a képek és alakzatok festőiségét fejtegeti alaposan. Antirecensiójának ide vágó pontjaiban a nagy nyelvművész áll előttünk, a ki a költői nyelv fejlesztésének lehetőségét s szükségét nemcsak ösztönszerűleg érezte az alkotás, a munka hevében, hanem elméletileg is tanulmányozta a költői és prózai nyelv főkülönbségeit, a művészi stíl lényegét, bár nem annyira magukból a műremekekből, mint inkább az előtte ismert német aesthetikusok munkáiból.

Ha az előbb említett prózai töredékét nem számítjuk s a Döbrentei kiadásában olvasható *A pók* című fordítását vagy átdolgozását figyelmen kívül hagyjuk: az *Észrevételek Kölcséy recensiójára* című dolgozata mondható első prózai művének, a mely, úgy szólván, magában foglalja majd minden fontosabb aesthetikai és kritikai elveit, ha a fentebb említett 1820-ki kidolgozást és a *Tudományos Gyűjtemény*-ben megjelent értekezést egynek vesszük. Bármennyire hitte is Berzsenyi, hogy első tapogatódzásai mosolyt keltők, s mióta segédkönyveket olvasgat, nézetei határozottan tisztúlnak,² jó részben ugyanazon állásponton maradt később is, mint a melyre önmagától, minden alaposabb tanulmány nélkül helyezkedett. Békét hagyott volna ő — úgy mond — minden aesthetikázásnak, eltúrte volna Kölcséy „piszkolódásait” épen úgy, mint az előtt a Mondolatét, ha az említett „hypochondriás antirecensiót nem írta volna”; de mivel

² L. Sopron, 1820. december 13-iki, már id. levelét.

azt írta, másikat is kell írnia, mert azzal igen nevetségesen végezné literatori pályáját. Jól történt, hogy első kidolgozását visszautasították, bár nem helyeseljük, hogy Szemere és Kölcey abból némely részletet a szerző határozott tilalma ellenére közöltek. Elvi magaslatra nem igen tudott emelkedni sem az első, sem a második kidolgozásban s célját, hogy „ezen védirat ne csak önvédelem, hanem egyszersmind a jobb ügynek is védelme legyen“, alig érte el.

De egy főkülönbséget lehetetlen hallgatással mellőznünk, mely e két kidolgozás között szembetűnő. Amott hazafiságát látta megtámadva, hazafias működését érezte gáncsolva: emitt szorosabban csak a költészete elleni kifogások magyarázatára szorítkozott. Egyikben sem tudta elkerülni a személyeskedésnek hozzá méltatlan vádaskodásait; egyikben sem tudott a tények elemzésébe mélyebben hatni s mind a kettőben jóval túlment a kellő határon, a melyet az irodalmi ízlés a megtámadott író védekezése elé szab. De amott, mint mondá, zavart fővel, dühödt szívvel, a képzelt sérelem egész keserűségével fogott a Kölcey kritikája vizsgálatába: emitt már inkább azzal az alapgondolattal, hogy a művészt a műtől elválasztván, költői gyakorlatát igazolja s idegen és hazai költők műveiből vonván következtetést, kimutassa Kölcey ítéletének tarthatatlanságát. Amott önvédelme az elkeseredett lélek boszújából nyert fő táplálékot: emitt inkább csak igazolni akarta magát és költészete irányát. Amott szabad féket engedett sértett önérzete egész kitörésének, vádat szórt Horatiusra, Kazinczyra s mind azokra, a kik neki a költészetben mesterei voltak: emitt tartózkodni igyekezett valamennyire attól, hogy boszúja túlságba ragadja.

Ez a törekvése azonban kétségkívül csak némileg sikerült. Ez az oka, hogy a magyar írók Berzsenyi *Észrevételei*-ről általában mindig kicsinyléssel szoltak s nem láttak azokban mást, mint — a hogy Kölcey mondá — a genie pretendált jogainak mutogatását. Sem a korabeli, sem a későbbi kritikusok nem vizsgálták a sértett költő sajátos szempontjait, s az antikritika szemükben egy irodalmi izetlenségnek tünt föl csupán. Többször hallottuk, hogy nagyon sikos térre lépett, midőn önvédelmére tollhoz nyúlt. Ez igaz is; de azt feledik, mily kedvence volt ő nemzetünknek 1808-tól egészen Vörösmarty föllépteig; mennyire elítélte akkor Kölceyt mindenki, s mily beteges izgatott állapotban találta Berzsenyit Kölceynek sok helyt igazságtalan, gúnyos megtámadása, — mint föntebb előadtuk. Eszünk ágában sincs antikritikájának modorát mentegetni; de hírül sem értünk egyet azon műbiráinkkal, a kik azt mondják, hogy kiöntötte lelkének egész keserűségét s mind össze két kisebb botlását igazította helyre Kölceynek; hogy azt sikerült ugyan kimutatnia, mikép Kölceynek a *Jegyváltás* című költeménye gyöngé mű, de hogy Kölcey gyöngé kiritikát is írt, azt nem tudta bebizonyítani.

Elismerjük, hogy a Kölcey kritikája minden tévedései mellett is magasan fölötte áll a Berzsenyi észrevételeinek, de azt hiszszük, ha Berzsenyi bosszúja égő hevét kissé jobban le tudja hűteni, ha nem méri össze magát Horatiussal és magával a kritikussal s megelégszik hibáztatott kifejezéseinek földerítésével, tájszavainak igazolásával: nem árt vala ügyének épen semmit. Kritikai irodalmunk gyermek-korát élte, s ha ezt fontolóra vesszük, nem fogjuk a mai mértékkel mérni egy egészen különösen fejlett lángész tévedéseit, a melyeket

a körülmények, ha nem is igazolnak, jó részt megmagyaráznak.

Antikritikája, mint érintők, magában foglalja legalább dióhéjban összes aesthetikai elveit és meggyőződéseit, a melyeket később külön-külön is fejtegetett s némileg módosított: a kritika hatását az irodalomra, a költői nyelv fejlesztését, a külformák classikai egyszerűségét, a classikai szellem hatalmát szemben a német romantikusok irányával. Specialis megjegyzései, a melyeket itt ott általánosítani s elvi magaslatra emelkedni törekedett, egyáltalában nem válnak szégyenére. Exaltált kifejezéseinek magyarázatában néhol szerencsésnek mondható, s fölvilágosításait a mai mű-magyarázó is sikerrel használhatja. Így például, a hogy a „dythyrambok lángköre“ kifejezést s annak létrejöttét kifejti, egyszersmind megmutatja, mily öntudatos művészettel alkotta ő meg a saját költői nyelvét, hogy a megszokott, szinte elkoptatott képek helyett újakat alkosson átvitel vagy hasonlat segélyével, sokszor az idegen fogalmak egyszerű magyárosításával. „Valamint — írja — változtak az ideák, a szerint kellett változnia az egész költői szellemnek és nyelvnek; sőt így kell azoknak változniok minden eredeti költőnél, mert minden új világszemlélettel új ideáknak, új szellemnek s új nyelvnek harmoniája születik, s ahol ez nem születik, ott eredeti sincs. Ugyanezért a költői nyelvet . . . nem a magunkéhoz méregetve kell megítélnünk, hanem leginkább az új s individuális szellem természete szerint.“ A feltüzesült képzelődés természet-szerűleg nagyítja vagy kicsinyíti a tárgyakat, a szenvedély heve új nyelvet alkot, a mely elszór magáról minden közönségest, minden fölöslegest. Wesselényit nem mint embert, hanem mint istent, orkánt és villámot tünteti

föl az ódai hév: lehet-e ekkor a mellékes eszméknek mindennapi, közönséges színvonalon maradniok? Berzsenyi jól tudja, hogy egy csapongó óda egészen más, mint egy nyugodt epikai elbeszélés. Pedig ő Homérnál is talál hyperbolákat: mennyivel több joggal használhat tehát ilyeneket az erkölcsi nagyság rajzolója, az óda-költő, holott az ódának „egész valója nem egyéb, mint exaltatio?”

Költői kifejezéseinek magyarázata általában elfogadható. Leggyöngébb az „ének nektáros érzése” s az „alak sonett” kifejezéseié. Amaz kissé erőltetett, emez túlságos naiv, mint azt már Kölcsey is megmutatta s maga Berzsenyi beismerte *Kritikai levelei*-ben. (V. sz.) De a mit általános elvként levon e magyarázatból, ismét azt mutatja, hogy a költői nyelv művészetében helyes ösztöne, természetes genieje vezette. „Mennél érzékenyebb és képletesb a nyelv, annál elevenebb s tökéletesebb a poesis” — ezt írja mentségül, a mi tagadhatatlan, s régi igazság. Az egység mellett a változatosság lebegett előtte követendő például, azt akarván mondani, hogy kifejezései s egész költői nyelve műveinek tárgyai szerint módosultak: „a szép *nem* egy színben és hangban, hanem a különféle színek és hangok harmoniás vegyületében áll”. Jól értette a költői és prózai nyelv finom különbségeit s tudta, hogy a költői és prózai stíl mely pontokban érintkezik egymással, s mely pontokban távolodik el egymástól. „Mi — mondja erre vonatkozólag — csak úgy választhatjuk el a poetai nyelvet a prózaitól, ha azt kihimezzük, azaz: költői *képletekkel* érzékenyebbé, új szavak és szólások által pedig újabbá és szebbé formáljuk.” Épen ez okból védi megtámadott tájszavait is. Nem magyarázza meg, hogy a helyes tájszavakat mily

körülmények közt használhatja a költő; hogy a nyelv gazdagítása mily eszközök alkalmazását engedi meg; de általánosságban igen talpra esett nézetet fejez ki, midőn azt írja, hogy „mennél többféle ideáknak tudunk nevetet adni, annál tökéletesebb nyelvünk; a poesisban pedig mennél határozottabb a szín, annál elevenebb és szebb“. Berzsenyi valóban kevés tájszót használ, s a mennyiben azoknak védelmére kel: egyszersmind a dunántúli nyelvjárás jogait védi, mert azt tartja, hogy minden nyelvjárásnak vegyülnie kell az irodalmi nyelvben, a mely nálunk ez idétt a földrajzi különbségek szerint kezdett megalakulni. E mellett a naivnak és kellemnek különös kifejezéseül használt frequentativ igék alkalmazását is szóba hozza s azt mondja igen helyesen, hogy minden szó jól van a maga helyén. Hogy ő ódáknak is használt tájszókat az idylli érzések kifejezésére, ezért alig érheti gáncs. Az óda nemcsak a nagy tárgyakat, viharos érzelmeket zengi, hanem az idylli érzelmeket is. Fődolog, hogy „a dictio az érzés természetéhez legyen alkalmaztatva“. Igaza van, hogy a régiek minden lyrai költeményt ódának neveztek, de mivel az újabbkori költészet igen határozottan megkülönbözteti a műfajokat, s még az ódák és ódák közt is tesz különbséget a tárgy természete szerint: szabad volt neki is az egyszerűt a föntségessel, az idyllit a magasztossal vegyítenie.

Nem ily szerencsés a saját művei aesthetikai értékének megítélésében. Itt egyéni ízlése sokkal jobban cserben hagyja, mint a költői nyelv természetének magyarázatában. Kölcsey helyesen fejtegeti a dagályt, bár Berzsenyre nem helyesen alkalmazza; de a mit a Berzsenyi ifjúkori verseiről mond, nagy részt ma is igaz. E tekintetben őt csak az akkori irodalmi szokás védi,

midőn ízlésünk még nem tisztult annyira, hogy meg tudta volna válogatni a költő: művei közül mi való a nyilvánosságra s minek kell kiadatlanul maradnia. Kazinczy volt az egyetlen, a kit finom ízlése e részben is mesterré avatott íróink közt; de neki éppen a Kölcseytől hibáztatott művekre nem voltak észrevételei, mivel azok az ő példányképének, Matthissonnak és Schillernek hatását mutatták. Berzsenyi azzal védekezik Kölcsey vádja ellen, hogy azért vette fel ifjúkori verseit a gyűjteménybe, mert nem volt oly hiú, hogy csak remekeket akart volna kiadni. Ez a megjegyzés, a mily jellemző az író szerény önértétre, éppen annyira jellemző az aesthetikai elvekben való járatlanságára nézve. Később az *Uránia*-ban közzétett kísérleteket maga sem helyeselte. Másfelől a mint e pontot tovább fejtegeti, újra a Horatius tanítványa áll előttünk, a ki a költői művészet közönségét csak az emberiség kiválasztottjaiban keresi s távol van attól, hogy egyetemes hatásra törekedjék. „Én a poesis publikumát — írja — nem egy-két pedántban láttam, hanem a *közönséges*, középszerű emberiségben, oly emberiségben tudniillik, melyből mind a felcsigázott tudós, mind a lecsigázott pór egyiránt kimarad.“ Dalai és ódái — úgy mond — egyformán tetszhetnek az ilyen közönségnek, mert azok közt nincs más különbség, minthogy a dalokban a szívnek együgyű nyelvén beszélt, az ódáknál pedig a tárgy természete szerint harsogott. Csak-hogy a szív együgyű nyelvét nem találta el, míg a nagy tárgytól keltett szenvedély nyelvét művészileg fejezte ki.

Kölcsey többi ellenvetéseire s Berzsenyi védelmének helyes vagy meg nem állható módozataira nézve véleményünket a fentebbiekben kifejtettük, midőn Berzsenyi

költészetének általános értékéről szólottunk. Hogy miért ismétli magát némely műveiben, a mi miatt Kőlcsey őt érzeményszerű s gondolati szegénységgel vádolja, erre nézve a feleletet szintén megadtuk. A megtámadott költőnek e tekintetben nem volt szükség védelemre, mert költészetének szellemében bárki megtalálja ennek okait. De midőn Berzsenyi „sikoltó” ellenmondást lát a gondolati szűk kör s az ömledő bőség, magas csapongás, csupa erő, csupa érzés, csupa phantasia, stb. között: elemző képességének nagy hiányát mutatja. Kőlcsey azt mondja, hogy egy-egy művét Berzsenyi a legnagyobb költői erővel alkotja meg; de éppen ezért hamar kimerül, mint a classikai ódaköltő általában. Itt csak abban tévedt Kőlcsey, hogy például az *Ajánlás*, a *Sonethez* és *Bonyhai Grottához* című műveket „minden érzeményszerűt s minden értelemmentől általjában” üreseknek mondotta, a miben nem volt igaza s legkevésbé az elsőre nézve.

Berzsenyinek fáj, hogy éppen azon műveit érte gáncs, a melyekben ő legkiválóbb mestere iránti mély hódolatát fejezte ki s a nyugodt türelemnek arra a fokára nem tudott fölemelkedni, hogy ezt hallgatással mellőzze, jól lehet az akkori irodalmi közvélemény nagy részt eléggé tisztában volt mind a Kőlcsey kritikájának, mind a Berzsenyi költészetének értéke iránt. Nincs mit szólnunk a *Jegyváltás* elemzéséről, a melylyel Kőlcseynek költői tehetsége alapján van megtámadva; de a mondottakon kívül két igen fontos észrevétel van még az antikritikában, a melyeket Berzsenyi később részletesebben fejtegetvén, az egyiket alapjává tette *A versformákról*, a másikat pedig *A kritikáról* írt értekezéseinek, a mi mutatja, hogy ő az antikritika kiadásával koránsem elégedett meg, hanem arra törekedett, hogy egy-egy futólagos

megjegyzését különféle okokkal támogatván, az elvek magaslatára emelje azokat.

Ha egymás mellé állítjuk az *Észrevételek* első s második kidolgozásában a versformákról elmondott nézeteit az e tárgyról írt önálló értekezésével, mind az író ízlésének fejlődése s tisztulása, mind pedig a forma lényegének helyesebb megítélése, a különféle formák közti különbség világosabb látása szembeötlő. Az 1825-ben megjelent kidolgozásban inkább a *Remete* tartalma és alakja közti harmonia kimutatására törekszik, ellenben az első kidolgozásban s az önálló értekezésben a különféle versformák használhatóságát fejtegeti. Kölcsey jogosan támadta meg e leggyöngébb költeményét, a mely a német költők hatása alatt meglehetősen elcsépelt tárgyú románcz asklepiadesi versformában. Berzsenyi védelméről e tekintetben nincs miért szólnunk, de felfogására nézve jellemző, midőn azt mondja, hogy „a mérték nem egyéb, mint edény, melybe a poéta önthet, a mit akar, azzal a hozzáadással, hogy a szűkbe természet szerint kisebb, a tágba pedig nagyobb tárgyak illenek, azaz: a szűk mértékben összeszorítja a poéta a tárgyakat, mint a trombita a hangokat úgy harsogtatja, s ez a lyricum; a tágabb formáknál pedig tárgyait különféle mellék tárgyakkal toldozza s folyamát halkkal folydogáltatja“. Azt mondja továbbá, hogy az csak a költőtől függ, mit tegyen tárgyával: az Iliást ódává szoríthatja, vagy eposzszá bővítheti. Bizonyára vastag tévedés ez észrevétel, de mutatja, mennyire uralkodott Berzsenyi tárgyain s mennyire önmagából merítette a lelkesülést, melyet tárgyaira árasztott. Mert ez az észrevétel sem egyéb, mint költői gyakorlatának igazolása az elméletben. „Nem a tárgy csinálja a poétát, hanem a poéta a tárgyat.“

Ebben igaza van, de ez a felfogás dolga némely tárgyakra nézve. A lyra tárgyai egészen mások, mint az eposzéi s mint a drámái. *Szilágyi* című románcz-szerű költeménye nem lehetett ódává, csak valami drámai monolog hatását teszi ránk. Különben hogy Berzsenyi túllő a czélon, szükségtelen bizonyítanunk. Azonban van egy fontos észrevétele, a melyet önálló értekezésében is felhasznál, de más szempontból, midőn azt írja, hogy „*a rímes versek szokott énekeinknek és tánczainknak formái és típusai lévén, azok a mi valóságos, természetes lyrikumaink*“.

Nem tudjuk, ez észrevétel alapját Sulzernél keressük-e, vagy Sulzer magyar fejtegetőjénél, Verseghynél, a kik a három rokon művészetben ugyanazon ütemek tartamát tekintették a rhythmus alapjának, a melyből a vers törvényei levonhatók. Tudtunkkal egyikre sem hivatkozik Berzsenyi, de mind e mellett valószínűnek tartjuk, hogy Verseghynek e tárgyban írt értekezéseit tartotta szem előtt legalább erre a pontra nézve. Azonban a mi mellett Verseghy küzdött, Berzsenyi épen az ellen fordult *Észrevételei*-nek mind első kidolgozásában, mind önálló értekezésében. Amott nem támogatja érvekkel, csak egyszerűen kimondja, hogy a „jambust és trocheust megrimezni szintoly nevetség, mint a dactylust és spondeust megcadentiázni“. A kik ez utóbbit teszik, szerinte csak az idegen költészetet majmolják, a nélkül, hogy ennek elegendő okát tudnák adni. Szép az időmértékes vers magában véve, valamint szép a rímes vers is; de mértéket és rimet összekapcsolni s „mind az új, mind a régi poesis nehézségeit öszvekötni s azzal magunkat tortúrázni, *semmi esetre a józan okossággal meg nem egyez*“. Berzsenyi nem lévén erős a rímelésben s másfelől az

időmértékkel összekötött rimes versek védőit tartván Kőlesey szövetségeseinek, különösen a sonetteket nem tudta szenvedni, a melyeket pedig néhány évvel az előtt ódával üdvözölt. A sonettekben nem látott mást, mint csupa mesterkedést, a mely minden szépnek ellensége. Az emberi természet legfőbb jelleméből, a józan észből, s legfőbb céljából, a szabadságból kiindulva kárhoztatta a jambusi és trocheusi mértékkel összekötött rímelést, a mi épen oly leoninus szerinte, mintha a hexametert megrímelik.

Aristoteles elvéből, a természet szép követéséből von következtetést a görög mértékű, a mérték nélküli rimes és a nyugat-európai versformák használhatóságára nézve s ebből akarja kimutatni, melyik szebb és jobb mind magában, mind pedig reánk nézve. „Mert tudni való az, — mondja — hogy minden különös nyelvnél különös szempontok adhatják elő magokat“; a mi mutatja, hogy a magyar nyelv természetét épen nem feledi ki a számításból, midőn a versformák használhatóságát kutatja. Ismétli, a mit *Észrevételei*-nek első és második kidolgozásában csak úgy futólagosan odavetett, hogy a vers nem egyéb, mint az ének vagy táncz természetét követő beszéd-forma. És pedig „a görög forma utánozza az ének természetét háromféle módon, úgymint: a meghatározott számú szótagokból álló sorokkal, a különféle nyugpontokkal és a metrum tánczával.“ Ez az utánczás nem halmozza a szép különféle tényezőit, csak érvényesíti az egymással összhangzóakat épen úgy, mint a metrumtalan rimes vers, a mely szintén háromféle módon követi az éneket: van meghatározott számú szótagja, vannak nyugpontjai, (melyek alatt nem érthet mást, mint a caesurákat) és rímei. Ez a forma élesebben követi az éneket, mint

az antik mértékű; mert míg a metrumtalan rimes, vagy a hogy mai nap mondjuk, a magyar versidom szerinte inkább az éneknek typusa, a mérték inkább a tánczé. A magyar versidom a szépnek szintén csak összhangzó tényezőit alkalmazza s épen ezért „igen megegyez az emberhez illő józan középserrel és szabadsággal“.

Ez egymás mellé állításban az a kiváló fontosság nyer kifejezést, hogy a classikai szellem első magyar képviselője hirdeti a mérték nélküli rimes versidomnak a görög mértékkel való egyforma szépségét nem ugyan nyelvünk, zenénk és tánczunk alapelemeiből, hanem az emberi természet legfőbb jelleméből indulva ki. Ez inkább csak erős ösztön, merő sejtelem sugalta álláspont-foglalása a versformák megválasztásában is hajnalhasadását jelenti a nemzeti eszmének, a mely Berzsenyi legnagyobb örökösénél, Vörösmartynál majdnem teljes diadalát ülte. A magyar versidomnak épen olyan jogosultságát szeretné vitatni a magyar, mint az antik formáknak az egész európai költészetben. „Poesiánkban — úgy mond — a nemzeti szellemre figyelmeznünk illik, mert a nemzeti ségnek nagyrésze a nemzeti izlés.“

De bármilyen lelkes híve a görög és magyar versidomnak, *A versformákról* szóló értekezését nem azért írta, hogy e versidomok törvényeit tisztázza, hanem hogy a nyugati versformák fölött pálczat törjön, hogy Kazinczy, Kölcsey és követői állását tarthatlanná tegye s megint, — hogy a saját költői gyakorlatát igazolja. Nem azért nem szenvedte a mértékes rimes verseket, mintha azok a magyar nyelv természetével összeegyeztethetők nem volnának; nem is azért, mintha azokban a magyar szellem nem érvényesülhetne, hanem mivel a classikai egyszerűség híve csupa mesterkéeltséget lát azokban, mert a szép

különféle, egymással össze nem hangzó tényezőit barokk módon halmozzák: a görög mérték tánczát a rímek és ütemek énekével vegyítik, tehát tánczolnak és énekelnek egyszerre. Bouterweck hibás felfogását, hogy a görögök a szobrot nem festették, egész a végletekig alkalmazza a mértékkel összekötött rímre, s épen mivel az alap, melyre épít, meg nem állhat, mert a görögök igenis festették szobraikat, a következtetés is hibás. Szerinte, ha a görögök festették volna szobraikat, a művészetek határait összezavarták volna; más szóval, a természetest a mesterkéeltséggel helyettesítették s a művészetet gyermekes bábbá alacsonyították volna.

Úgy tetszik, őt e felfogásban Aristoteles elvének, a természet szép követésének, az idealizálásnak balúl értése vezette, a melyet az egyes tárgyak feltűntetésére igen, de a külformákra alkalmazni nem lehet. Legalább a hogy a fülemile hangjainak követését magyarázza, ez arra vall, hogy az idealizálás aristotelesi elvét kívánja értetni. Hiller symphoniája követheti az orkánt, mint Philidoré a mennydörgést, de csak bizonyos mértékben, bizonyos távúlatban, mert ha az orkán és mennydörgés valóságban állíttatnék elő, rémületet okozna. Ennek a távúlatnak helyes mértékét kívánja alkalmazni a versformák használatában is, hogy a hellén középszerhez, egyszerűhöz hívek maradjunk. A görögök — úgy mond — minden szertelentől óvakodtak s az egyetemes szépet mindig eleje tették az egyéninek úgy, hogy „Winckelmann szerint ezen okból nem adák az asszonyi szép alaknak a magában szép ajakgödörkét“. E pontra nézve már Erdélyi János megjegyezte, hogy Berzsenyi rosszul értette Jean Paulnak egy, Winckelmann után mondott véleményét, a mely szerint a görögök az egyéniségnek esetleges jegyei-

vel nem törődtek. Nem az ajakgödröcskéről szól Winckelmann, hanem az arczgödörkéről (reizendes Grübchen), mint a mely az életben is ritka.

Berzsenyinél az ízlésnek, a józan okosságnak és szabadságnak egy alapja van, s mivel a mértékes rimes vers ellenkezik a szabadsággal, ellenkeznie kell a józan okossággal s következőleg az ízléssel is. A szép tényezőinek barokk halmozása tarkaságot és szertelenséget szül: így hát a rimes jambus és rimes trocheus csak olyan leoninus, mint a rimes hexameter. A leoninus pedig a költészet méltóságával ellenkezik s a lelki zenét üres hangicsálássá alacsonyítja. Érdekes, hogy az ének és vers ritmusából mily következtetést von le. „Minden hosszú helyeket — úgy mond — nem positiós, hanem természetesen hosszú vocalisokkal kellene megrakni.“ Mivel pedig a nyugat-európai formák nem alkalmasok a magyar énekhangra, azokat teljesen kerülnünk kell.

E tapogatózás mindenesetre azt mutatja, hogy ő a magyar ritmus természetét legalább gyakorlatból jobban ismerte, mint bárki korában. „Különösen — így érvel a mértékes rimes verselés ellen — az igen rimtelen s igen kényes természetű magyar nyelvben ezen formának igen szoros korlátai a poesisnek legbájosabb szépségét, a beszédnek és gondolatoknak szabad könnyűségét múlhatatlanul megrontják, melyre nézve már is elég kietlen példákat láthatunk.“ Itt aztán újra a sonett ellen fordul, a Kazinczy, Kölcsey és Szemere kedvencz formájához, mely szerinte „a leggyermekesebb mesterkélésnek, a legczeltalanabb artistai kötélén tánczolásnak igen eleven másolata“.

Végezetül összes vizsgálódásait összefoglalva így ír: „Akármiként gondolkodom, a rimes metrumokban semmi

jót nem talállok; hanem azt igenis látom, hogy csak azon íztelen időknek és nemzeteknek caricaturái, melyek a szépet mindenkor a csecsebecsében, a bábokkal tömött épületekben, mázos pofákban, lisztes tornyos parókákban, bufánokban s más ily példátlan íztelenségekben keresték és látták“. Lehet, hogy ezt más nemzetek nem érzik, de a férfias magyar ízlésnek el kell ezektől fordulnia. Többszöri érveket összeszed a nemzeti hiúságtól fogva az emberi természet legjellemzőbb tulajdonságaig; de a mint korábban nem tudta meggyőzni a nyugat-európai versformák művelőit, mert nem tudta kimutatni, hogy a jambus- és trocheus sorok ha rímmel köttetnek össze, a szépség *különféle* tényezőit barokkúl halmozzák, s hogy a jambus- és trocheus-lábak csak oly erős üteműek, mint a dactylus és anapaestus: ép oly erőszakolásnak tűnik föl elkeseredett harcza a forma ellen ma, midőn a ritmus természete körüli nézeteink immár sokkal tisztábbak.

A *kritikáról* szóló értekezésének s az ezzel rokon *Kritikai levelei*-nek alapját — mint mondók — szintén *Észrevételei*-ben találjuk meg. A sértett költő nem tudott szabadulni ama boszús érzések hatása alól, a melyeket a Kölcsény kritikája tett reá. Keserősége csillapult ugyan, némi vigaszt talált philosophiai s aesthetikai szemlélődéseiben, nyugodtabban nézte az irodalmi küzdelmeket, s véleménye nagy változáson ment át, de szíve mélyén folyvást ott volt az a fekete pont, eltörülhetetlen bélyegéül szenvedett sérelmeinek. Eleinte a bírálatot szükséges gonosznak tartotta, a melyet a törpék és hiúk használnak fegyverül, hogy magukat előtérbe tolják. A kritikusokat az írók született ellenségeinek nézte, a kik lerontják az írók alkotásait. Tíz év múlva már higgad-

tabban fogja fel a kritika lényegét. Vizsgálja az ellene támadt vádakát, a melyek önmagában keletkeztek. Első sorban tehát mintegy önmagát iparkodik megnyugtatni, önmagát iparkodik meggyőzni, hogy a józan okoskodás világánál újra fölidézzze a műveire tett első recensio hatását, a mely immár nem sajgó seb, csak némi fájdalmas emlék gyanánt élt keblében.

A kritikának erkölcsi és bölcséleti elméletét kívánta megállapítani, nem annyira az irodalmi harcok hatásából vonva következtetéseket, mint *à priori*, saját észleleteiből, tapasztalatából, a mely — mint hitte — elég tág alapot nyújthatott vizsgálódásaihoz. Először általánosságban szólt a kiritika hasznáról s az általa okozott sérelmekről. Bevallotta, hogy „a kritika még a legtisztább kezekben is ijeszt és a legszebb lelkeket idegeníti el az írástól“. Nem gondolta meg, hogy a kritikus nem csupán azért fejtegeti a megbírált író erényeit és hibáit, hogy magát az író figyelmébe tegye tehetségeinek erősebben kifejtendő fényoldalaira s kerülendő hibáira, hanem hogy a közönség ízlését fejleszsze s aesthetikai elveit fejtegetve, a művészi szép élvezetére tanítson; más szóval, ugyanazon hatásra törekszik, mint az író, csak hogy analitikai módszer segítségével. Elismeri, hogy még a született geniének is tanulnia kell. „Igen természetes az — mondja — hogy egy oly lángész, ki a praxist theoriával párosítja, csakugyan taníthatja néha az oly lángészt, ki csak homályos érzelmeit követi.“ Ha előbb ismerte volna Winckelmannt és Jean Pault: az egyszerűnek vele született érzelmeit nem zavarták volna meg Schiller és Matthisson.

Még egy vádra felel, a mely azért kárhoztatja a kritikát, mert az írókat pártokra szaggatja. Kazinczy már har-

mincz-negyven évvel az előtt úgy okoskodott, hogy épen az eszmék súrlódása visz közelebb az igazság világához. Berzsenyi némi resignatióval vallja be, hogy az emberiség egyetértésére, örök békéjére *még most* semmi reményünk sem lehet s így „ámbrár a tollesaták sok rosszat szülnek is, de mivel sok jót is szülnek, azokra is csak azt kell mondanunk: tűrjük a zabolátlanságot, ha szeretjük a szabadságot“.

A kritika szerinte tudományos és perlő kritika. Amabban azt kívánja, hogy a kritikus a művet a művésztől elválasztván, hibáit kimélve hordja fel s tartsa magát a szeretet és okosság törvényeihez. Mondanunk sem kell, hogy mai ízlésünk és ítéletünk egészen más e tekintetben, s hogy a kritikának ilyen osztályozását el nem ismerhetjük. Egyébiránt abban a korban sem osztoztak az ő véleményében: megmutatták Kölcsey, Bajza, Toldy és mások, a kik a Berzsenyitől lenézett Lessinget is mesterüknek vallották. Épen ily képtelenséget kíván Berzsenyi a teljes kritikától, midőn azt mondja, hogy „csak minden legkisebb részletig vizsgálódó kritika adhatja az egésznek igaz ismeretét“; mert a kritikai szempontok majdnem annyifélék, mint a hány a kritikus és a megítélendő mű. A teljes kritikának szerinte a kül- és belkritika vegyületének kell lennie. Az ideál, a mely után törekednie kell a kritikusnak, ez: „mint illik össze az egész mű a nemzetnek s emberiségnek céljaival és az egész műveltség bölcséletével“; továbbá kritikai véleményét a „legfőbb költői és philosophiai világnézetekhez“ kell illesztenie. Különösen kikel Kazinczynak a *Törisek és Virágok*-ban összegyűjtött epigrammjai ellen s kívált a költői tizedelés kegyetlen tanát kárhoztatja, a melyet a széphalmi mester Kisfaludy Sándorra alkalmazott. Sürgeti

a szelidséget és nemességet s nem tud osztózni Lessing és Kazinczy véleményében, a kik szerint a kritikus elé senki sem szabhatja, mily keményen és keserűen gáncsoljon, mert magának kell tudnia, mily hatást akar elérni. Berzsenyi azt kívánja, hogy kivált a költőkkel vigyázva bánják a kritikus, nehogy a „merészt félénkké s a meleg szívűt hideggé tegye s az által szárnyaikat szegje“. Nem a hibákból, hanem a fényoldalakból kell megítélnünk az író; ne büntessünk, hanem tanítsunk s „írói demokrátiánk ne a szerencsétlenség és zabolátlan-ság, hanem csak az okosság és emberszeretet demokrátiája legyen“. Ezzel kapcsolatban igen helyesen ítéli meg a kritika viszonyát kezdő és fejlettebb irodalmunkhoz, s emberszerető lelke, mely az örök békét és általános műveltséget tartotta követendő ideáljának, félénken virasztott a nemzet haladása felett s irtózott a kimé-letlen irodalmi harczoktól, a melyek kockáztathatják vala íróink ügyekezését.

A humanismus szelíd fényénél e jelzett módon vegyült Berzsenyi az akkori irodalmi vitákba s írta 1829-től 1834-ig *Kritikai levelei*-t s néhány zsebkönyv bírálatát. Amazokban a még meg nem állapodott formájú szók képzését, a verselés különféle módjait feszegeti, Kazinczy és az új iskola elveit támadja: emezekben a romantikai irány képviselői ellen szól, a kik a classicismus szellemétől mind messzebb és messzebb távoznak. Amazokat egy képzelt barátjához intézte s hitelességüket Toldy kétségbe vonta. Mi azonban Berzsenyi Lászlónak Toldyhoz intézett leveléből³ tudjuk, hogy, mivel e levelek ere-

³ Kelt 1860. április 16-án. A m. tud. Akad. könyvtárában: M. Irod. Lev. 4r. 234. sz.

deti kéziratai megvoltak a költő hagyatékában, Toldy kételyének nincs semmi alapja. Kisebb bírálatait az Akademiában mutatta be Berzsenyi, mint a II. osztály első vidéki rendes tagja.

Nemcsak a mértékes rímes vers ellen támad *Kritikai levelei*-ben, hanem a neologismus, a halvány, túlságba vitt ideális költészet ellen is, a mely csak üres szavak összehalmozásából állt, s a mely Kazinczynak megnyerte tetszését. Az időmérték megállapításában Kazinczy elveit nem helyeselhette, jóllehet azokat Vörösmarty is alkalmazta. Egy finom észrevétele azonban nem kerülheti ki figyelmünket a III. levélben s ez az, hogy Kazinczy Kisfaludy Sándor Himfy dalait mértékesnek nézte, Berzsenyi pedig e tévedést azonnal észrevette.

Ha jól sejtjük, ő e leveleket Kazinczy s hívei ellen kezdte írni, s midőn Kazinczy meghalt, őt mint író s mint embert akarta rajzolni. E részben Berzsenyi meglehetősen helyes úton járt, s a kép, a melyet Kazinczyról festett, prózai munkáinak legismertebb helyei közé tartozik. Kazinczy után Kölcsey ellen fordult s *Észrevételei*-nek némely megtámadott pontjait igazolta, aztán pedig a boldogtalan sonett-háborút kezdte felújítani s itt Szemerét is megleckéztette. Most már nemcsak a sonett külformáját nem szenvedhette, de tartalmukkal sem tudott kibékülni. Ellenszenvét átvitte az egész olasz költészetre s azt mondá: „Mióta én az ó világ két szent népét ismerni kezdtem, alig látok azokén kívül valamicske szépet, s valahányszor szépíróinktól olasz hevet említett hallok, mind annyszor felborzad bajuszom s maradékim úgy tűnnek előmbé, mint lélektelen olasz improvisatorok s lazarónik; s megvallom, akár hová tesz a jó isten és az új iskola, valahányszor úgy nevezett olasz hevű dalt

látok, mindannyiszor azon angol matróz jut eszembe, ki a hölgy tüzes szemeivel pipát akara gyújtani.“

Bírálatai közül kettő az *Aurorá*-nak 1831-ki és 1832-ki, harmadik a *Nefelejts* s negyedik az *Uránia* 1832-ki évfolyamairól szól. Valamennyiről két megjegyzést tehetünk. Berzsenyi, a kritikus, érvényesíteni akarja a főntebb követett szelidséget megrovásaiban s a nemességet oktatásaiban. Kölcsey iránt sem elfogúlt. Hazafias lyrájáról elismerőleg szól, bár épen külalakja miatt nem képes azt teljesen méltányolni. Továbbá a romantikai iskola hívei elé minden alkalommal a classikai költészetet állítja példányul s még a magyar mythológiát is ki akarja küszöbölni költészetünkéből s ezt is a görög mythológiával akarja helyettesíteni, azt mondván, hogy „nincs és nem lehet több valódi poétai mythologia, mint az egy görög, mely egyszersmind magyar is, mert a legfőbb költői avagy emberi szép minden nemzetet egyiránt illet s minden nemzetnek egyiránt legfőbb célja“.

Szómagyarázatai mellett, a melyek az mutatják, hogy a dialektusokkal észszerűleg kívánta bővíteni nyelvünket, Vörösmarty műveire tett megjegyzései bírnak némi érdekekkel. Berzsenyi és Vörösmarty fejlődésének iránya, a classikai költészet s annak jármát lerázott új szellem összeütközése élesen domborodik ki abban a néhány sornyi észrevételben, a melyet a bíráló Vörösmarty kisebb eposzaira, legkivált a *Két szomszédvár*-ra tesz. Csudásnak és rémes regényesnek mondja e műveket s a *Délsziget*-ről megvallja, hogy nagyobb része reá nézve érthetetlen. A *Két szomszédvár* tárgyával leginkább elégedetlen. „Jónak látom — úgy mond — a szerzőt arra kérni, hogy műzsájának szebb, azaz emberibb és természeteseb tárgyakat válaszszon s ne tartsa lantjához méltóknak az

oly kannibálokat, minő a *Két szomszédvári hős*.“ S arra buzdítja, hogy énekelje a nemzet szent harczeit vagy pedig idylleket, mint Goethe a Hermann és Dorotheában, mert „így több hasznúak a hexameterek, mint aműgy“. A classikai nyugodtság, a görög derű lelkes híve a szenvedély tombolását nem tudta összeegyeztetni a költészet méltóságával, ámbár arra a görög költészetben is találhat vala példákat. Berzsenyi azonban ebben a romantika diadalát látta s éreznie kellett, hogy ő immár elszigetelve áll egymagában irányával, szellemével, felfogásával s összes aesthetikai elveivel.

Nem most vette észre először a távolságot, mely az új iskola s az ő költészete közt mind szélesebb űrt hagyott hátra. Kisfaludy Károly és Vörösmarty fölléptével be kellett látnia, hogy a classikai szellem romjain a nemzeti szellem mind nagyobb diadalokat arat, s az új költők nemesak a classikai nemzetek nagyjait, de a többi európai népek kimagasló íróit is példányúl választják, s inkább ezeket tűzik követendő ideálokkul, mint a görög és római költőket. Ezért akarta a költői szép lényegének és formájának elméletét megírni s művét mintegy költészeti kanont nyújtani íróink kezébe. Így jött létre legnagyobb önálló, de talán legcsekélyebb értékű prózai műve, a *Poétai Harmonistika*, mely a Magyar tudós társaság *Évkönyvei*-nek I. kötetében jelent meg s a költő székfoglalója volt.

A mit ez értekezésében hosszasan, deductiv módszerének részletességével magyaráz, ugyanazt röviden jelzi a Döbrenteihez intézett egyik levelében: „Én az aesthetikust — írja — nemesak floristának nézem, mint Kazinczy, hanem minden tekintetben a cultura egyik legfőbb intézőjének. Innét van, hogy én a szépet a hasznostól meg-

választani nem tudom s nem akarom; innét van, hogy poesiánkat az ártalmas floristai piperéktől, affectáltságtól, mesterkéléstől s muzsikába fulladástól védeni öreg-ségem tisztévé tettem . . . én a görög egyszerűt legfőbbnek látván, poesiánkat a görögökével meggörgettetni s a sípoló Marsias hetedik bőrében, mint Hercules a Centaurus ruhájában megégni többre teszem, mint azt, hogy a letániás világnak az ódai stílt megmutattam." ⁴

Valóban e dolgozat a görög egyszerűségnek, a kalokagathiának prózára feloldott hymnusa, Winckelmann és Batteux elmélkedéseinek metaphysikai és ethikai paraphrasisa, az arany középszer eszméjének végtelen változata és alkalmazása az emberre és világra, a művészetre s legkivált a költői szép tényezőire, a melyeket Berzsenyi az emberi természet összhangjában keres és talál meg. A reánk ható világnak „legközöner életjelenetei“-ből akarja kifejtteni az örök szép törvényeit, számtalan metaphysikai értelmezését adván a szép elvont fogalmának, a melyeknek mindegyikében a harmonia játsza a főszerepet. „A szép annyi, mint a harmoniás különféleség, harmoniás különféleségű egész; a nem-szép pedig annyi, mint egyformaság és harmoniatlan különféleség vagy tarkaság.“ S mivel a természet maga a megtestesült harmonia, a költő ideálja a természet szép követése, de nem másolata, a mint azt már Winckelmann és utána Batteux értelmezte.

Berzsenyi a középszer vagy harmonia eszméjét teszi elmélkedése középpontjává, s ennek az eszmének prizmáján keresztül nézi lelki életünk egyetemét, hogy e főfogalom különféle jegyei között az erkölcsi világ, az

⁴ Az Uj Magyar Múzeum: id. h.

értelem és okosság s a szépre törekvő természeti ösztön valamennyi jelenségét mind külön vizsgálván, azokat egymással szoros összhangba hozza. Azonban sem a rendszer világossága és következetessége, sem a szerkezet logikai egysége nem erénye e dolgozatnak. A harmoniát mutató különféle tényezők, a melyekből a vizsgáló a szép eszméjét fejtegeti, csak egymás mellé vannak sorozva a nélkül, hogy azok szoros kapcsolatban volnának egymással. Berzsenyinek az elemzés mélysége s a következtetés alapjának szigorú megtartása egyik értekezésében sem áll hatalmában. Inkább az értelmezést alkotó főfogalmi jegyek különféle összerakásával bajlódik s ebben a végletekig jut, kivált a szép meghatározásánál. Mindent Aristoteles elvéből akar magyarázni s a lelki élet jelenségei között csak az összhangot keresi, s nem látja egyszersmind annak hatása közti különféleségeket, a melyek az erkölcsi és költői szép, az igaz és jó eszméi s érvényesülései közt vannak. A classikai egyszerűség a kiinduló pontja s a „semmit ne fölöttébb“ elve az alap, a melyre *à priori* vizsgálódásainak eredményét rakja. De már kiindulásában hibás a felfogás, midőn azt mondja, hogy „az erkölcsi és poétai szépek valamint *egy kút-főből, a szeretetből* erednek, úgy a tetőn vagy legfőbb szépben múlhatatlanul egyesülnek“.

Ez ingatag alapon természetesen csak ingatag következmény épülhet. A reális világ tüneményei s a metaphysikai eszmék érvényesülései Berzsenyinéél egy azon kategória alá esnek, s egyiket a másikba átvinni, egyikből a másikra következtetni, egyiket a másikhoz csatolni legkisebb aggodalmat sem okoz neki. A harmoniát, illetőleg harmoniás középszert a reális világban is megtalálja, a melynek létrejötte egy harmoniás oknak, az

Istennek, okozata s ebből azt következteti, hogy „a szép annyi, mint harmoniás lélek és Isten, annyi, mint Istent érző lélek, vagy lélek- és istenérzetnek harmoniás közlép-léte“. A szeretet minden szépnek alapja, s a szeretet akkor érvényesül legfőbb valóságában, az emberben, ha az ön- és mások szeretete összhangzik a kebelben. Ennek kifolyása a költészet, a „képző szellem megszébbített testi-lelki világa“. Mi tehát a költői szép ezek után? Nem egyéb, mint „az erényből folyó lelki szépnek s az istenérzetből folyó isteni szépnek harmoniás közlép-léte vagy szép religio“. Legalább Berzsenyi szerint a görög költészet nem egyéb, mint a „szépben rejtett jó“.

A dolgozat második része csupán csak ezt az elvet bizonyítja a legkülönbözőbb szemlélődések alapján. Okoskodása így menetű: a szép ember az emberi természet minden végletétől tartózkodik, a poéta a szép emberek természetének harmoniás közlép-léte, következésképp, midőn a poéta valamely művet teremt, minden lelki erői „harmonias emeltségben“ vannak. Ebből aztán arra a következtetésre jut, hogy a költő akkor tölti be igazán hivatását, ha idealizál a szónak görög értelmében s minden egyénítéstől tartózkodik. És így megy tovább pontról-pontra s mindenütt ez alapon áll meg. Hogy csak vizsgálódásainak eredményeit idézzük, kiválogatjuk megállapodásait: „Egyedül az erkölcsi nagyság és religiói fenség rajzolatai adják a poétai fölségest“. Továbbá: a költészetben összeolvadnak „az okosságból folyó philosophia s a szeretetből folyó morál és religio, melyeknek harmoniájában állott a görög poesisnak s (az) egész görög culturának nagy harmoniája“. A poétai szép nem egyéb — mondja — „mint a szépérzet által iránylott szépnek és az értelem által iránylott jónak harmoniás

középléte, azaz szép-jó, vagy jó-szép“. Aztán megtoldja a fogalmat egy új jeggyel: „Mikor a költészeti szépről általában szólunk, akkor csak a legfőbb poétai szépet értjük, a mi pedig nem más, mint a szépnak, jónak, *hasznosnak és célirányosnak* harmoniás vegyülete“. A költészet lényege e szerint nem más, mint „a vidám philosophiának, vidám morálnak és religiiónak mosolygó ölelkezete“, stb.

Berzsenyi egy szóval sem czáfolja azokat, a kik a művészetnek s így a költészetnek is célját önmagában keresik. Sehol sem nevezi meg Lessinget, a művészet öncéljának legelső vitatóját s nem szól sem Kazinczyról, sem Kölcseyről, a kik már a század elején hangoztatták Lessing híres elvét. Pedig aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy ez egész dolgozat épen csak a Kazinczyék meggyökeresedett elvének czáfolatául készült. Mint Döbrenteihez írt s föntebb idézett levele mutatja, azért szállt síkra e dolgozatával, hogy a költészet igazi célját fejtesse azok ellenében, a kiknek elvei, az ő meggyőződése szerint, gyermekjátékká alacsonyították a költészet méltóságát. Nem is mulasztja el sehol, a hol csak alkalom kínálkozik, régebben vitatott véleményeit vizsgálódásai keretébe illeszteni s ha csak mellékesen is érinteni a mértékes rimes versformát s a német sentimentalisták tudós nyelvpompáját, a melyet *Kritikai levelei*-ben is ostromolt. Idézi Sokratest, a ki azt mondá: „Vesszen el, ki a szépet a hasznostól legelőször megkülönböztetni merészelte!“ Hirdeti, hogy a költészet túlmegy önhatárán, midőn „céltelen nehézségek meggyőzésében keresi a költészeti tökélyt“ s „általmegy a gyermekes mesterkézésbe és artistai kötélén tánczolásba“. „A poesis nem arra való — mondja másutt, ugyancsak az új iskolára

czélozva, a melyet épen e szempontból *Kritikai levelei*-ben is megtámadott — hogy lelkünket (a) *mysticismus ábrándozatiba* buktassa, hanem leginkább csak arra, hogy mind értelmünket, mind érzelminket és képzeletinket oly egyirányú derületbe hozza, hogy a poétai gondolatot ne csak értsük, hanem egyszersmind érezzük és lássuk, a mi pedig annyi, mint legfőbb értés.“

Végeredményében tehát Berzsenyi összes aesthetikai s kritikai működése a mily szoros kapcsolatban van költői gyakorlatával, szorosan véve nem egyéb, mint a classicismus szellemének védelme, az új iskola elleni makacs küzdelem, egy letűnt irány egyedüli jogosultságának bátor, sok helyen ékesszóló hirdetése s föltétlen dicsőítése. Kölcsey nem magyarázta meg, miben rejlett Berzsenyi szűkkörű eszméinek oka; ő maga oldotta meg e kérdést összes aesthetikai s kritikai működésével. Ebben határozódik e művek legkiválóbb fontossága.

XII.

A költő életének alkonya.

Berzsényi Kazinczyt újra fölkeresi. Soproni élete, elvonultsága, olvasmányai. Később a balatonfüredi és budai fürdőket látogatja. Kisfaludy Károly Aurorája. Közrészvét Berzsényi iránt. Elvi ellentét közte és Kazinczy között. Az újabb kritikai irány elítélése. Döbrentével való szoros barátsága. Akadémiai taggá neveztetik ki; székfoglalója. Az 1831. járvány s Berzsényi aggodalmai. Ítélete Kazinczyról. A reform-korszak. Széchenyivel való ismeretsége, a löverseny iránti érdeklődése. Utolsó ódája. Széchenyi hatása alatt írja meg „A mezei szorgalom némely akadályairól“ című értekezését; ennek alapeszméje s az előadás hiányai. Munkáinak harmadszori kiadásával foglalkozik. Budára akar telepedni. Betegeskedése, halála. A vármegye gondoskodása emlékének megörökítéséről. Kölesey emlékbeszéde.

Nincs magyar költő, a kinek élte alkonya oly hosszú időre terjedt volna, mint a Berzsényié. Több mint tizenöt évet számíthatunk nála ez alkonyra. Munkássága ez alatt egészen új irányt vett, a mely a régivel szöges ellentétben állt ugyan, de arra a főelvre nézve, a melyet a költészetben vallott, az új irány a réginek csak mintegy folytatásául tekinthető.

Életének alkonya épen oly csöndes elvonultságban folyt eleintén, mint a hogy a férfiú pályája megindult az előtt vagy húsz évvel; de mint akkor az elzárt magányba némi mozgalmat vitt egy régi ismerős, a ki Berzsényit a közönség elé lépni ösztönzé: most is kilépett a lassanként épülő költő vagy tíz évi elvonultságából, hogy költői gyakorlatának alapelveit megvédelmezze az új

iskola irányával szemben, a melyet sem eléggé nem értett, sem nem tudott a nemzeti irodalom fejlődésének keretébe illeszteni. Visszanyervén elméje józanságát s lecsillapodván ingerlékenysége, régi mesteréhez fordult, hogy felfödözze szenvedő állapotának okait, a melyek a széphalmi vezértől elpártolásra bírták. Kazinczy tárt karokkal fogadá sokáig hallgató barátját, vigasztalni törekedett őt s örvendett, hogy „az igazság és az idő a ködöt végre is eloszlatja, s a tiszta tisztának ismertetik“. De Kazinczy sokkal jobban át volt hatva céljainak nagyságától, sem hogy az újabb költői iránynak oly erős képviselőjét, mint a milyen Kölcsey volt, érdeme szerint ne méltányolta volna. Különben is rég megtanulta, hogy a nézetek különbözőségének a szoros barátság kapcsolatát egyáltalában nem szabad széttépnie. Azért, bár érezte, hogy a Berzsényi gyanúja még mindig nem oszlott el egészen, szinte akaratlanul is oly nyilatkozatokat tett megint, a melyek épen nem voltak alkalmasok arra, hogy Berzsényit végkép kiengeszteljék.

Kazinczy nem az ítélet szigorúságát nézte, a melylyel Kölcsey véleményét mások fogadták, „egyedül azt a színét tekintette az érettségnek, nyugalomnak, mely a Kölcsey dolgozásán az első soron kezdve az utolsóig bájos hatalommal ömlött el“. Neki a stilista érdemei tűntek föl legelső sorban; a dolog lényege csak másodrangú kérdés volt előtte. Berzsényi a stilista érdemeit tudakosságnak látta s úgy hívé, hogy ez többet árt, mint használ az irodalomnak. Hiába írta Kazinczy, hogy ha szükség volna rá, nálánál senki sem venné őt szívesebben védelmébe,¹ Berzsényi úgy volt meggyőződve,

¹ 1821. január 18-ki levelében.

hogy régi mestere is ellenségeinek táborához tartozik, s most már még inkább elhidegült iránta.

Kazinczy érezte, hogy Berzsényi kétségbe vonja az ő barátságát s azért hűségéről, szeretetéről újabban is megkelle őt győznie, de azt is érezte, hogy a költő a „test elgyengülése által lelkében is elgyengült“ s így a mivel szorosabbra akará magához csatolni, az Berzsényinek csak fájdalmat okozhat vala. „Én Berzsényinek — írja Kazinczy Kishez 1821. jan. 20-káról — semmi bántását nem tudom, s sajnálom, hogy nem tudom, mert szerettem volna neki ezt mondhatni: megbántál és mégis szeretlek.“ De hiszen, ha valaki működésünket nem abból a szempontból fogja fel, a hogy mi szeretnők: az még nem megbántás. Lám neki mily elkeseredett ellenségei vannak Erdélyben s a Dunán túl, s ő elég nagylelkű fölējük emelkedni. Őszinte vallomást tesz, hogy ő Berzsényire soha nem neheztelt s nem is fog. „Leveleim válasz nélkül hagyását — folytatja Kazinczy — nagyon érzékenyen vettem s sajnálom, mert életem ez által a magányban sok örömöktől fosztatott meg, de tévedését tévedésnek néztem, s tisztaságom érzése megnyugtata. Kérlek, tedd bizonyossá forró tiszteletem s szeretetem s el nem halható barátságom felől.“

Nekünk, a kik előtt egészen tisztán áll a Kazinczy pályája s ez ügyben való magatartása, nem szabad e vallomás őszinteségében kételkednünk egy pilanatig sem; de Berzsényi sokáig nem tudott belenyugodni sorsába, részint mivel képtelen volt az elvek magaslatára emelkedni, részint mivel a Kazinczy békéltető szelleme hatását tévesztette reá s bekövetkezett az, a mitől Kazinczy félt, hogy a vigasztalás és biztatás csak újabb fájdalmakat okoztak neki.

Mikor Berzsenyi 1817. óta először nyujtá jobbját Kazinczyna a kiengesztelésre; akkor már idegláza lecsillapúlt annyira, hogy elhagyhatá Niklát. Gazdaságának vezetése most részint nejére, részint pedig Korenika Sándorra, Berzsenyinek valami távoli rokonára maradt, a ki úgy látszik, már régebben is segédkezett a Berzsenyiék gazdaságában. Az 1820. év végét s a következő év elejét Sopronban tölté Berzsenyi,² hogy teljes nyugalmat élvezhessen s hogy ott tanuló fiaihoz közelebb lehessen. Itt is a teljes elvonultságot kereste s alig mozdult ki fiai szállásáról. legfőlebb a „Rózsa“ kávéházba ment el néha-néha. Kis János megtudván ott létét, sietett őt meglátogatni s kérdést tenni nála, vajjon miért hagyta őt látatlanul. Berzsenyi azzal mentette magát, hogy teljesen kedvét vesztette, haragudni esze ágában sincs, de a magányt úgy megszokta, hogy a társaságot nemcsak nem kívánja, de az határozottan terhére van. Elbeszélte régi barátjának minden baját, orvosa gyógyításának minden fonákságát s a Kölcey recensiója miatti neheztelését. Kis János mindenkép ügyekezett őt fölvidámítani, de hasztalan, Berzsenyi semmi fogékonyságot sem mutatott az engesztelődés iránt s mindössze vagy kétszer látogatta meg őt főleg azért, hogy készülendő *Észrevételei*-nek némely pontjában tanácsot kérjen tőle. Annál gyakoribb látogatója volt Kis János, a ki a Sopronban tanuló Berzsenyi-fiúkat is folyvást figyelemmel kísérte s őszinte örömmel tapasztalta kivált keresztfiának, Farkasnak, szép előmenetelét s a költészetben tett próbáit.

Berzsenyi a kávéházon kívül még csak a színházban

² Noszlopy azt állítja, hogy hét évet töltött ekkor Berzsenyi Sopronban, a mi teljes lehetetlen.

volt néha látható; legtöbbször pedig Homenak németre fordított művét (Grundsätze der Kritik) forgatta otthon s „mélabúsan mondotta“ egyszer Kis Jánosnak, hogy ő is ilyen kritikákkal szándékozik foglalkozni. Fel is olvasott néhány fejezetet az előtte nyitva levő könyvből s óhajtá, bár nálunk is ily szelíd hangú bírálatokat írnának. Barátságos eszmecseréik meg-megújultak ez idő alatt, de Berzsenyi nem tudott szabadulni ama felfogástól, hogy az ő legjobb igyekezet, költészetének legszentebb czélját támadta meg Kölcsey, miért is neki elengedhetetlen kötelessége némely pontokban önmagát igazolnia. „Azzal bocsátott el — írja Kis János legutolsó látogatásáról Kazinczynak — hogy mikor a munka kész lesz, közölni fogja azt velem, minek előtte tovább adná vagy kinyomattatná.“³ Egyszersmind a következő megjegyzésével kíséri a Berzsenyiről elmondott adatokat: „Ő különös ember: igen jóféle s becsületes characterű s nemcsak tiszteletre, hanem szeretetre is nagy mértékben méltó; azt is tudom, hogy engem becsül és szeret, valamint ő is tudja, hogy én őtet becsülöm és szeretem, még sem nyerhettem meg tőle, hogy itt tartózkodása alatt kétszernél többször meglátogatott volna. Hogy néked tisztelőd, azt akkori beszélgetéseiből is értettem, ha különben nem tudtam volna is.“

Mikor hagyta el Sopront, egész biztosan nem tudjuk. Kis János annyit mond, hogy 1821 tavaszán ment újra Niklára s még azután is ellátogatott néhány napra fiaihoz, de huzamosan már többször nem lakott ott. Azonban a következő évek nyarán hol a budai, hol a balatonfüredi fürdőket használta. Főleg ez utóbbinak tulajdoní-

³ L. Kis Jánosnak 1821. jún. 30 levelét. Eredetije a sz. Benedek-rend pannonhalmi könyvtárában.

totta, hogy életkedve lassanként visszatért. Itt „új öröm új rokon kéz“ ölelte s a Vajki, Takács és Pázmándy társaságában visszamosolygott reá még egyszer az élet derűje s egy szép költeménynyel, *A füredi kúthoz* cíművel áldozott új barátai emlékének. Így a víz használata újra visszadta őt az életnek, s megint érdeklél fordult az irodalom felé, a melynek küzdő terén az alatt, míg ő teljes apathiában szenvedt, új jelenségek tűntek föl, hogy a vert ösvényen a magyar költészetet felvirágoztassák.

Egy sokat hányatott ifjú író toborozta e tájban a fiatal tehetségeket oly vállalat köré, a mely minden eddiginél több reménynyel biztatott, s hatása is minden eddiginél hasonlíthatatlanul nagyobb volt. Kisfaludy Károlyt s *Aurora*-ját értjük. Berzsenyi, ha föltevésünk nem csal, Helmezy révén csakhamar megismerkedett az Aurora-körrel s pár újabb művét, mint a *Víg Chloe*-t s a *Szilágyi*-t is átengedé közlésre a nevezett zsebkönyvnek. Kisfaludy az új idők irányának e határozott képviselője, örömmel fogadta a hatalomról leszorított classikai költészet utolsó s legnagyobb alakjának műveit s bár *Szilágyi*-nak ebben a sorában: „Féltünk rossz rokonink' vérébe' fürdeni s a jóknak ártánk“, az akkori idők képére ismertek, mi a vállalat fenmaradását esetleg veszélyeztethette volna: mégis újabb darabokat kért Berzsenyitől s felszólította, hogy tovább is nyujtson segédkezet vállalatához, mert — úgy mond — csak akkor érhet cél, ha ily férfiak, mint ő, kit „minden magyar lelkesedve hallgat, a gyöngébbnek segédkezet nyujtanak“.⁴ Berzsenyi nagy figye-

⁴ L. Helmezynek egy kelet nélküli, de vagy 1825. vagy 1826. évben kelt levelét. Eredetije a m. tud. Akadémia könyvtárában. M. Irod. Lev. 4r. 213. sz.

lemmel kísérte az *Aurorá*-t egész pályáján s érdeklődése még Kisfaludy Károly halálával sem szűnt meg iránta, jóllehet a zsebkönyvnek egész szelleme meglehetősen távol volt az ő költészetének körétől s irányától. Mikor Kisfaludy halála után Bajza folytatta az *Aurorá*-t, ez szintén fölkerlte őt annak támogatására s még ekkor is azt felelte a kedveszegett költő, hogy ha a költői pályán még valamit tehetne, „mindent az Aurorának fentartására” tenne.

Már előbb, 1820-ban fölkeresi őt Majláth János gróf, hogy mivel a magyar költészetet meg akarja ismertetni a németekkel s e végre Berzsenyi művei közül is lefordított néhányat (A tánczok, Osztályrészem, Fő és szív, A tavasz, Emmihez, Megelégedés, Phyllis s Az esthajnalhoz): szeretné, ha a költő önmaga nézné át a fordítást; egyébiránt, ha érkezése nem volna, Szemere Pál szívesen teljesíti a revisiót. „Én — írja Majláth — a tekintetes urat a magyar poesis legragyogóbb hősének, egy szóval legragyogóbb poetájának tartom”. Berzsenyi, úgy látszik, nem nyugodott bele a Szemere javalásába, mert a következő évben csakugyan elküldte a német fordítást Majláth Berzsenyinek, a ki azokat szíves örömmel revideálta.⁵

Ugyan így jártak el Toldy és Zádor is, midőn a *Handbuch der ungarischen Poesie*-nak reá vonatkozó részét vele közölték.⁶ E gondos figyelem oka valószínűleg a Kölcsey kritikájának hatásában keresendő. Mind Majláth, mind Toldy és Zádor óvakodtak az érzékeny költő neheztelését magukra vonni.

⁵ L. Majláthnak Berzsenyihez írt két levelét a m. tud. Akadémia könyvtárában: M. Irod. Lev. 4r. 213. sz.

⁶ L. Zádornak 1828. márcz. 6-iki levelét. U. o.

Még másként is nyilvánult a beteges költő iránti közrészvét ez időben. Dessewffy József, e nagy műveltségű gróf, a ki egyik legforróbb tisztelője volt, a *Felsőmagyarországi Minerva* 1829-ki évfolyamában közzétett egy epistolát, a melyben Kisfaludy Sándort, Berzsenyit és Vörösmartyt dicsőítette, mint a kik „hazug ecsettel sohase rajzoltak“, s a kiknek „minden szavok s hangjok tisztán folyó ének“. A három költőt valódi testvérekül tünteti föl Dessewffy, a kik „karon fogva lépnek“, bár „mind-egyikben más-más a kéj vegyitéke“. Aztán így folytatja:

Derül, a hol járnak és léptök alatta
Bokorként virágok zöld gyepen serdülnek . . . .
. . . . űk el nem hervadnak, meg nem vénülnek.

Jól esett a költőnek e meleghangú méltánylat, a melyért levélben mondott köszönetet a nemes szívű irónak. Még jobban esett azonban az a kitüntetés, a melylyel legidősb fiát, Farkast, 1828-ban Somogymegye rendei szolgabíróvá választották az ifjú Berzsenyi egyéni érdemein kívül azért is, mert ő a „saját kebelükbeli nagy költőnek fia“ volt. Farkas hét évig viselte e tisztséget s mikor 1835-ben lemondott: Mérey Sándor főispán a megye táblabírájává nevezte ki.⁷

Ez idétt átvevén Vörösmarty a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztését, szintén felszólítá régi kedvencz költőjét, hogy „akárminemű becses dolgozásaival“ segítse őt. Sőt már előbb, mikor az *Élet és Literatura* megindult, Szemere Pál is azt üzenete neki, hogy ha önvédelmére akármit ír s akar közölni, csak az ő folyóiratának küldje, bizonyosan ki fogja adni, mivel — úgy mond — köz-

⁷ Döbrentei: Életrajz, XVIII. 1.

lönyének „alaprendszabásai szerint a megtámadott felet illeti az utolsó szó“.⁸

Nem hiszszük, hogy Szemere Pálnak válaszolt volna Berzsenyi. De felszólításának indoka különben is alig érthető. Mert alig hogy megindult folyóirata, Kölcseynek egyik cikke alatt Berzsenyi határozott tilalmára szemelvényeket közölt a föntebb említett antirecensio első kidolgozásából,⁹ noha tudjuk, hogy azt írója többször visszakérte. E mellett Kölcsey néhány kemény megjegyzést tesz a Berzsenyi *Észrevételek* című ellenbírálata, vitatja a tollesatáknak jó hatását, a melyeket Berzsenyi egészen elítélt, czéloz az engesztelhetetlen költőre, midőn „némely megsértett superciliumú bölcseink“-et emleget s a többi közt ezeket írja: „Ha én . . . Berzsenyit felelet nélkül hagytam, az onnan történt, mert . . . olyan költő ellen, ki a maga verseinek szépsége mellett esküdözik, nincsen fegyverem.“ Majd összehasonlítván Kis Jánost Berzsenyivel, így folytatja: „Nagy különbség van az olyan költő közt, ki egyszersmind philosophi lélekkel s szükséges tudománnyal is bír, s az olyan közt, a ki teljes életében semmiről sem gondolkozott oly mélyen, mint saját dicsőségéről.“ Ez utóbbit „tűrhetetlenség bélyegzi, mert boldog önszerelmében azt hiszi, hogy mind az, a mi bajusza alól kigördült, egyenesen általzeng a halhatatlanságba“. A czélzás éle világosan Berzsenyi ellen van fordítva s látjuk, a kölcsönös elkeseredés mennyire félrevezette mind őt, mind Kölcseyt; de míg amannál a föntebb érintett okok mentségül szolgálnak, emennél a kiméletlenség sokkal kevésbé érthető.

⁸ L. Stettner Györgynek 1828. márcz. 6-án Berzsenyihez irt levelét.

⁹ L. az *Élet és Literatura* 1826. évf. 171. s 233. s következő lapjait.

Ehhez járult az úgy nevezett sonett-háború. Tudniillik Berzsenyi a mértékes rimes versek ellen támadván, a sonettet is üldözni kezdte, mint a mely szerinte a legtöbb haszontalan nyűgöt rakja a költőre. Kölcsey és Kazinczy védelmökbe vették a mértékes rimes formát s vele együtt a sonettet is. Kazinczy a *Felsőmagyarországi Minervá*-ban¹⁰ megbírálván a *Hebe* és *Aurora* 1826. évfolyamát, oly költeményeket dícsért különösen, a melyekben a mérték egyesítve van a rímmel. Így Vásárhelyinek *A költő vágyása* című verse nyerte meg főleg tetszését, a melyet Berzsenyi szigorúan elítélt.

Kazinczyt és Berzsenyit egyaránt elvi meggyőződés vezette, de ezt egyik sem akarta a másíkról elismerni. Kazinczy és a hozzá tartozó írók szemében a mértékes rimes forma költészetünk haladásának lényeges tényezőjeül tűnt föl, a melynek jogosultságát s aesthetikai szépségeit folyvást hirdették s magyarázták. Berzsenyi személyeskedést látott az új irány híveinek toborzásában, a melytől annál inkább féltette irodalmunkat, minél kevésbbé tudta a Kölcsey támadásait ő maga is feledni. „Egész valóját — írja Berzsenyi a Kazinczy főntebb említett czikkére vonatkozólag — oly színekben mutatá, milyenekben én nem ily sok tökélyű lelket és igen kedvelt tanítómat, de legkisebb ellenségemet sem szeretem látni.“

A heves harczoktól gyűlölettel fordúlt el, s önmagába mélyedve, írni kezdte a *Kritikai levelek*-et nagyrészt Kazinczy ellen, a kinek minden felszólalásában egy-egy fulánkot érzett önmaga ellen, jóllehet föltevését semmi ok sem támogatta. Mert Kazinczy az elvi meggyőződés magas-

¹⁰ 1826. évf. 696—704. l.

latáról ritkán szállott le s ha leszállt is, alacsony sértegetéstől mindig távol maradt. Berzsenyi az újabb költők méltánylatát, az újabb költői iskola irányát úgy nézte, mint saját érdemeinek kisebbitését, s bármilyen paradoxonnak látszik, bizonyos, hogy a lyrai költészet elméletében az eszményiestől mind jobban a nemzeti és realis felé fordult, míg Kazinczy mind jobban távol érzé magát az *Aurora* körétől s törekvéseitől. Ezért róvta meg Berzsenyi az üres ábrándozásokat, a légies ürességeket a Ráday-formájú versekben, a melyek Kazinczyt mindig magasztalásra bírták. Ezért fakadt ki egész elkeseredéssel az új költők iránya ellen, melyet valóságos „maszlagnak“ nézett. „Egész poesisunk — írja — ma holnap Mowbray boszorkány lakzijává bűbájoltatik, hol a mystikus vendégeket ambrosia helyett szél- és habétkek fűj-
ják fel! Ily hamis aesthetikák és kritikák következése az, hogy már most egész eposzaink, egész dalgyűjteményeink vagynak ily szél- és habétkekből kotyvasztva. Mi csuda, ha az üres és a poesis első hatályai által elragadtatott ifjú ilyeneket ily tisztelt művésztől (t. i. Kazinczytól) hallván s az által felpántlikáztatván, . . . a helyett, hogy zavaros érzelmeit elrendelni és megvilágosítani ügyekznék, még inkább megrészegíti magát s abban keresi a költői tökélyt, hogy ötet senki ne értse.“

De nemcsak az új költői iskolát támadta meg: még rosszabb szemmel nézte a Kölcsey hatása alatt megindult kritikai irányt, a melynek vezetője s legkiválóbb képviselője Bajza József volt. Bajza heves csatározásait, kiméletlen élességét, szenvedélyes hangját már Kazinczy is elítélte, de ő mégis meg tudta találni a saját és a Bajzáék iránya közötti kapcsolat logikai összefüggését. Berzsenyi a megújított nyelv melletti küzdelemből magyarázta

irodalmunknak minden akkori jelenségét, s mivel a vezér alapelvei s a saját felfogása között, mint láttuk, mind nagyobb s mélyebb űr maradt, az újabb iránynak majd minden munkását ellenségének tekintette, legkivált a kritikusokat, a kiknek egész hadviselési rendszerét elítélte. Nem tudván a szépet a hasznostól elválasztani, csupa „tudatlan pusztítók“-at látott az újabb irodalomban, a kik az erkölcsi és politikai szempontokat figyelmen kívül hagyták s úgy hitték, hogy az „embernek barátságos szavait, a betegnek letiltott írásait kinyomatni, elcsavarni szabad és illendő“. „Ki is tudna olyan iskolát szeretni — kérdi Döbrenteihez írt levelében — melynek jelszavai: sujsd le, űzd ki, korbács, os foetidum, furcifer, coujon, Tartufe, stb.; egy oly iskolát, melynek principiumai szerint a poesisban az értelmén a képzelet, a fencomicumon az alcomicum felül van emelve, s melyben a művészetnek az erkölcsiséggel semmi köze nincs?“¹¹

Vajjon a tollesaták tűzében nem feledkezünk-e meg gyakran tanítóink érdemeiről? Vajjon a közönség fel tudja-e fogni az alapelvek erkölcsi súlyát s hajlandó-e támogatni az egymással szemben álló feleket? Vajjon az új irány hívei nem erőszakolják-e a győzelmet, s nincs-e joga az ellentábor fegyverhordozóinak arra, hogy végkép leszorítsák őket a küzdőtérrel? Nem ellenkezik-e az új iskola tanítványainak egész modora az író fogalmával, a kinek a pártok felett kell állnia?

E kérdések foglalkoztatták a régóta nyugalomra vágyó Berzsenyit, mióta az irodalmi mozgalmak árja megint magával sodorta, s mióta munkaösztöne mind hathatósabban nyilatkozott ugyan, de tehetségének ereje céljainak kitűzött

¹¹ L 1828. okt. 18-iki levelét.

irányával mind kevésbbé állt arányban. „A publicum józanabb része — írja Döbrenteinek — egész literatúránkat csupa harlequinádnak nézi és nevezi, s hogy én ezen harlequinádnak kedvelője nem vagyok, ki akarom jelenteni, mert valósággal ma holnap gyalázat lesz az írók közé tartozni.“¹² Föltette magában, hogy a magyar kritikai vizsgálódásban „valami szelidebb tonus“ példáját fogja adni, hogy a közönség megvesztegetett ízlését helyrehozhassa. Nem hűny ő szemet a Bajza érettsége s alapos tudománya előtt, de megvallja, hogy a „legszebb arczon is pusztítóknak látja a harag vonalait“ s a Bajzaét azok nélkül szeretné látni.¹³

Hogy Berzsenyi törekvése mind élesebb ellentétbe jutott a széphalmi mester s az *Aurora* irányával egyaránt, arra az említett viszonyok természetes hatásán kívül Döbrentei tett legtöbbet. Döbrenteit régi barátság fűzte hozzá, a ki úgy tekintette őt, mint költői hírnevének egyik legállandóbb hirdetőjét s Erdélyben megalapítóját. Sokat tett erre Döbrenteinek a főúri körökkel való érintkezése, a Wesselényivel, Gyulai-, Kenderessy- és Bethlen-családokkal való közeli barátsága, tevékenysége, nagy olvasottsága s az a hatása, hogy az erdélyi részen az irodalmat a főrendűekkel megkedveltetni s pártoltatni tudta, és hogy reá bármily kérdés tisztázásában számítani lehetett.

Másfelől Döbrentei mind jobban eltávolodván a Kazinczy s az újabb költői iskola irányától, örömmel ragadt meg minden alkalmat, a mely a Kazinczy és köre elleni

¹² L. 1835. júl. 25-kén írt levelét.

¹³ 1831. ápr. 5-kén Bajzához írt levelében; eredetije a M. N. Múzeum könyvtárában.

méltatlan ellenszenvének kimutatására kínálkozott. E mellett a Berzsenyi és Kölcsey közötti összeütközést is saját céljaira iparkodván felhasználni, folyvást szította a megbántott költő haragját nem Kölcsey, hanem Kazinczy ellen, a kinek tévedéseit nagyítva s azokkal a fényoldalakat is eltakarni igyekezve, már 1815-től kezdve szüntelenül azon munkált, hogy a nyelv-művelés zászlaját kiragadja Kazinczy kezéből, önmaga toborozzon pártot, a melynek vezére lehessen, önmaga legyen az irodalmi középpont, a hol föltétlenül uralkodhassék, körülaggatva magát az orthologusok legkiválóbb embereinek írói dicsőségéből elhulló babérokkal, kielégítve jókora hiúságát, a melynek tömjénezní soha ki nem fáradt. Ifjúkori buzgalmának, lelkes törekvéseinek s nagy tevékenységének jótékony hatását tagadni nem lehet. De a mily áldásos volt irodalmunk pártolása érdekében kifejtett munkássága egy ideig, épen oly kártékony lesz vala, ha nyelvünk fejlesztésének ama szabályait is sikerül meghonosítania irodalmunkban, a melyeknek a gyakorlatban való keresztülvitele mai napig is elrettenti a jámbor vizsgálódót, a ki Döbrentei működésével kissé szorosabban kívánna foglalkozni. Ő benne épen az hiányzott a legnagyobb mértékben, a miért Kazinczy ellen támadt: izlés, a szépre való törekvés, a csín- s formaérzék. A mi Kazinczy korszak-alkotó működésének irányát s körét megszabta. azt Döbrentei csak szóval hirdette, de megvalósítására nem volt ereje. „Érzésemet — írja Berzsenyinek — mindig sértette, midőn Kazinczy azt kezdé prédikálni közötünk, hogy a *csak szépért* minden egyéb feláldoztassék. Félre a pillangó porral, zúgta kebelem.“ Aztán kezdte megmutatni, mikép kell a szépet összekötni a hasznossal. De példái nem találtak követőkre, mivel nyelvét

annyi ízetlen furesasággal, érthetetlen s rosszúl alkalmazott archaismussal árasztá el, hogy még legmeghittebb barátai is elrettentek azoktól. Maguk az orthologusok is ellenségüknek tartották, s így Döbrentei állása hovatovább elszigeteltebb lőn. De azért folyvást a fölszínen maradt, mivel nem kisebb emberek, mint Széchenyi István és Wesselényi Miklós barátságával dicsekedhetett, ő levén, mint tudva van, amannak bevezetője irodalmunkba. Berzsenyi csak a „nagyokra tett hatás“ fényoldalát látta a Döbrentei munkásságában s már e miatt is vonzódnia kellett hozzá legsarkalatosabb életelvei alapján.

Ismeretes, hogy épen Széchenyi pártfogásának köszönhette Döbrentei, hogy a megalakult tudós társaság őt választotta titkárává, holott e tisztséget Kazinczy és Kölcsény is szívesen elfogadták volna, az újabb írók közül pedig Toldy volt ez állásra kijelölve. E választással elérte, a mire egész életében törekedett: irodalmunknak középpontjában korlátlanul uralkodni s megghiúsítani az ifjabb írók hatását. Csakhogy az idők szelleme minden főúri pártfogásnál erősebb vala, hatalmának nem sokára vége lőn, az új irány hívei győztesen kerültek ki az egyenetlen küzdelemből.

Döbrentei sikereinek senki sem örvendett jobban Berzsenyinél, a kit a Conversations-lexiconi pörben méltatlannál látott megtámadva, s mintegy azonosította önsérelmét a Döbrenteiével. E mellett Döbrentei már az *Élet és Literatura* hasábjain pártfogásába vette Berzsenyit, a kinek védelmére senki sem mert szót emelni a nyilvánosság előtt. El is látogatott Niklára, hogy annál inkább megnyerje bizalmát és ragaszkodását s még jobban elidegenítse őt mind Kazinczytól, mind az ifjabb írók körétől.

Csak Kölceyvel szerette volna összebékíteni, mivel a bírálat azon okait, a melyeket Berzsenyi a sorok közt olvasott, nem fogadhatta el valódiaknak, közlelről ismer-
vén a tiszta jellemű, ideális törekvésű Kölceyt, kinek célja a szándékos megbántás semmi esetre sem lehetett. Kölcey készen nyilatkozott a kibékülésre s pedig annál inkább, mennél tisztábban látta saját meggyőződéseinek helyességét s a Berzsenyi ítéleteinek egyoldalúságát. — „Bennem — írja Kölcey erre vonatkozólag Döbrentei-
nek — epe nincs; s még akkor sincs, midőn verek; bátran elhiheted, hogy Berzsenyi ellen neheztelést nem tartok. Jobban ismered őt, mint én; s ha hiszed, hogy ő elhiheti felőlem, hogy legjobb barátim műveik felől is kemény egyenességgel szeretek ugyan itélni, de mikor épen sujtó ítéletet mondok is, még akkor sem szűnök meg egyforma barát, egyforma becsülő lenni: úgy tedd, a mit jónak látsz. De ha ő ezt felőlem nem hiszi: akkor fáradságod hijában leszen. Mert complimentek embere nem vagyok, s olyanokat sem másoktól venni, sem másoknak adni nem fogok.“ Berzsenyi azonban, a kinek sebe folyvást sajgó maradt, hallani sem akart a kibékülésről, noha 1820-ban azt írta Kazinczynak, hogy immár kiengesztelődve nézi irótársait, a kik úgy bántak vele, a mint akartak. Így egészen a Döbrentei hatása alá jutott, neki panaszkodott lenyűgözött életéről elkeseredve, s ha Berzsenyi a budai fürdőket használta, mindig Döbrentei társaságában időzött a legszívesebben, tőle értesült a tudós társaság megalakulásának előleges munkálatairól, valamint az újabb politikai reformtörekvésekről is, a melyek iránt szokatlan érdeklődés támadt az eddig elvonulva élő költőben.

1830. november 17-én tudósította Döbrentei, ő hogy a

„magyar tudós társaság philosophiai osztálya vidéki rendes első tagjává 300 pengő forint évdíjjal“ kinevezetett. Berzsenyi e megtiszteltetést méltó örömmel fogadta s úgy nézte azt, mint eddigi működésének jutalmát, a melyet annál többre becsült, mennél inkább meggyőződött a tudós társaság céljainak nemzetünk művelődésére ható jótékony irányáról s meginduló tevékenységének sikert ígérő eszközeiről. Annyira jól esett neki ez alig remélt jutalom, hogy késznek mutatkozott zárkózott falusi életét a fővárosival fölcserélni. „El valék már készülve — írja Döbrenteinek — hogy házamat végképen elhagyjam s nemzetem díszei között új életet, egy hozzám illőbb életet kezdjek.“¹⁴ De fájdalmasan kellett meggyőződnie, hogy szándéka kivihetetlen, legalább egyelőre. Addig is, míg sorsa több biztató reményt nyujthat, serényen dolgozza székfoglalóját, a *Poetai harmonistiká*-t, a melyet a következő évben csakugyan be is mutat az Akadémiának. 1832-ben jelen volt a nagygyűlésen is, a mikor hosszasabban időzött Budán, meglátogatta régi barátait, Szemerét, Horvát Istvánt s az újabbak közül Fáy Andrást, a kinek háza az akkori írók és államférfiak találkozó helye volt. Mikor az Akadémia egyik ülésén a külföldi irodalomnak nyelvünkre fordítandó termékeit jelölték ki a tagok s ez alkalommal széleskörű olvasottságukat mutogatták, Berzsenyi e szókra fakadt: „Istenem, be tudósok ezek az urak!“¹⁵ Ő nem vegyült a vitába. Érdeklél hallgatta az eszmecseréket, meg is volt mind-egyikről saját véleménye, de nagyobb körben szólani irtózott s így nyilvánosan egyszer sem szólalt föl. Az

¹⁴ 1831. aug. 8-iki levelében.

¹⁵ Fáy: Irodalmi tarlóvirágok. Az id. helyen.

ülés végén azonban előadta nézeteit Döbrentének s másoknak, és látszott, hogy mélyen érdekli a társaság minden ügye, minden kérdése, a melyekről behatóan elmélkedett. Azon volt, hogy tehetségeivel ő is szolgálja a közügyet. Becsületének s hírnevének tudata is erre ösztönözte. „Mivel a mult gyűlésen — írja Döbrentének 1835. július 25-ikéről — tapasztaltam, hogy a jobb ügynek védelme csakugyan kívánja az én jelenlétemet is, tehát bízatsz, hogy ezentúl az ottani megjelenést nem üres czerimóniának, hanem oly kötelességnek nézem, melyet nagy ok nélkül félretenni nem fogok.“¹⁶ A tiszteletdíjat nem jutalomnak tekintette, hanem a nemzet közvagyonának, a melyet nem magán, hanem a közügy céljainak gyámolítására kell fordítani. Meg is írta Döbrentének, hogy tiszteletdíját csak azért fogja fölvenni, hogy „budapesti barátai között a közügyre költsesse azt el.“

Az 1834. és 1835-iki nagygyűléseken szintén jelen volt. Akadémiai tagságát nemcsak megtisztelés jelének, hanem munkára vagy legalább részvételre kötelező bizonyságnak is tekintette s 1831-től kezdve egészen 1835 végeig folyvást azon iparkodott, hogy legalább a telet a fővárosban tölthesse és így az Akadémia heti üléseiben mennél többször részt vehessen és alkalmat találjon a nyilvános felszólalásra is. Törekvése azonban mind végig sikertelen maradt. Csüggedtnek s fáradtnak érezte magát koronként, s még az írás is nehezére esett. „Én már igen hidegsem — írja Bajzának, főntebb idézett levelében — s hamar lelek okot arra, hogy a mából holnapot és néha hónapot is csináljak.“ Ugyan e tájban

¹⁶ *Uj Magyar Muzeum*, id. helyen.

írja egy másik levelében a következőket: „Igen gyakran elfojtják bennem a gazdasági paraszt vesződségek az egyébiránt is nagyon szunyáta írásösztönt, s elértem már azon időt, melyben az ember res omnes timide gelideque ministrat.“¹⁷

Volt azonban e törekvés sikertelenségének ezeken kívül még más oka is. Épen mikor Berzsenyi az Akadémia tagságával megtiszteltetett s mikor meglepetésének s örömeinek első hevében arra határozá magát, hogy a fővárosba telepszik: az 1831-iki kolera pusztításai akkor öltöttek mind nagyobb méreteket. Berzsenyi megrettent a hírre, hogy a járvány dühöngését északon a pór nép lázongása még borzalmasabbá tette, s attól tartván, hogy a Dunán túl is ismétlődik a parasztok fölkelése: júliusban elhagyta Niklát, Halimbára sietett, a hol a „hegyek és sok nemesség között bátorságosabb helyen“ gondolá magát. Vagy másfél hónapig nem volt bátorsága visszatérni Niklára, s csak akkor oszlott szét Halimbáról az összegyülekezett nemesség, mikor nyilvánvalóvá lőn, hogy a pór nép semmiféle mozgalmat nem támaszt. Szeptember 4-én ért haza, de a járvány még nemcsak meg nem szűnt, sőt inkább akkor kezdett mind közelebb érni Niklához.¹⁸ „Utolsó s legszebb reménységét“ látta most eltemetve ez izgalmas időktől, a melyekről még később is mindig borzalommal emlékezik. „Ime, most mélyen csüggedve, érzem, hogy ismét csak álmodtam“ — írja szomorúan Döbrenteinek.

Alig hogy magához tért levertségéből s ijedelmeiből, elhatott hozzá Kazinczy halálának híre, a mely „nagyon

¹⁷ Kelet nélküli levelében. Eredetije a M. N. Múzeum könyvtárában.

¹⁸ L. 1831. szept. 5-ki levelét.

ellenkező érzelmeket“ támasztott benne. „Sajnáltam — írja Döbrentének — mint régi barátomat és sok talentummal bíró embert; de másrésről azt gondolám, olyan ember dült ki közülünk, ki tekintetével sok hitvány embert védelmezett, s ki a maga hibáinak alacsony védelmezése mellett minden alacsonyságra kész vala vetemedni.“ Íme a tanítvány ítélete a mesterről; íme az ellenkező elvi meggyőződések elidegenítő következménye, a mely oly erős választó falat von még azok közé is, a kiket a kölesönös rokonszenv kapcsolt össze. Volt idő, mikor ő arra, hogy Kazinczyban még alacsonyság is lakik, gondolni sem mert volna; mikor leveleit ünnepi érzések közt olvasta s csudálkozott azon, hogy Kazinczy „literaturánk minden jelesebbjével levelez s mindeniknek oly sok s szép leveleket tud írni“. Ekkor éles látással ítelt Kazinczy leveleinek becséről s úgy hitte, hogy levélírói tehetsége az ő „legfelsőbb tulajdonosságai“ közé tartozik, s ez valaha nevének „nem kevés fényt fog adni“. Több, mint húsz év mult el azóta s Berzsenyi immár munkakört cserélt, Kazinczy után Döbrentei hatása alá került, az irodalom és költészet elvi kérdéseinek fejtegetésébe mélyedt, mihez sem elég olvasottsága, sem elég gyakorlata nem volt, annál kevésbbé több oldalú ítéletalkotó képessége. De Kazinczyt olvasást figyelemmel kísérte. Ifjúságának hajnalát élte alkonyáig minden érdekelte, a mi a széphalmi mester pályáját illette; s midőn halála után a Kazinczy ellenségei elhallgattak azon eszmék diadalai közben, a melyekért a „hetven évet meghaladó ősz“ életét áldozta: ő is nyugodtabban, körültekintőbb ítélettel s mélyebb felfogással nézte irodalmunk „első bajnokának“ érdemeit s erkölcsi képét; de a tollesaták emléke még sokkal elevenebben

élt benne, semhogy teljesen elfogúlatlan ítéletet tudott volna régi mesteréről mondani. Kicsinylőleg szólt leveleiről, a melyeket ő nem győzött válaszzsal, de megtalálta Kazinczy működésének lélektani rúgóját, midőn a következőket írta: „Ő benne a lelki barátság és szépírás, mind lelki, mind technikai értelemben valami győzhetetlen szenvedély volt. Ő neki mindig kellett barátkozni és írni, még pedig mindig szépet és szépen írni.“ Észrevette, hogy Kazinczyban „volt egy kis hiúság és könnyelműség, melyek szerint barátjaival és egyéb tárgyaival, úgy az igazsággal is néha könnyelműleg bánt s meglegedett magával, ha valami szépet tudott mondani a nélkül, hogy a dolog komolyabb oldalaival bajlódnék“. Innét következteté, hogy Kazinczy „érzelmei mind a barátságban, mind a haragban nagyon hajlékonyak valának, úgy hogy szintoly könnyen bonta barátságot, mint köte s gyakran barátjaival ellenkezett is, barátkozott is egyszersmind, noha mind e mellett az is *igen igaz, hogy ő csakugyan mindig sokkal hajlandóbb volt a szépre és jóra*“. Érdemeinek nagyságát hibái mellett is meg tudta látni s e tekintetben magasan fölötte állott Döbrenteinek, a ki pedig talán még többet köszönhetett Kazinczynak, mint ő. Érezte, hogy a mester emléke „sokáig fog köztünk élni s munkálni“, s hatása, bár a kortársak kevésbbé vették észre, új epochát teremtett nemzetünk életében.

E világos felfogás annál nagyobb becsületére válik, mennél tisztábban látjuk Kazinczy korszakalkotó pályáját most, hatvan év multával s mennél erősebben hiszszük, hogy az irodalmi reform, a melynek ő volt legkitartóbb bajnoka, logikai szükségkép vonta maga után a társadalmi és politikai újjáalakítás páratlan küzdelmét, a mely még Kazinczy életében megindult. Ő jóstehetséggel pil-

lantotta meg az ígért földét, hol az „istenfiak“ az ő nyomdokaiba léptek, irányát folytatták ugyanazon s más téreken is. Széchenyi lőn küzdelmének örököse, a „legnagyobb magyar“, a ki a nemzeti szellem összes tevékenységét központosítá, szakított a multtal s hitet öntött egy jobb kor iránt a magyar szívébe, széttepte a régi dicsőség iránti lelkesülést s megmutatta, mikép kell a hazáért okosan élni, ha azt akarjuk, hogy az álmokorság örök enyészetbe ne sodorjon bennünket.

Nem volt Magyarországnak egyetlen valamire való embere sem, a ki meg ne érezte volna Széchenyi fölleptének hatását. Híre elhatott az ország legrejtettebb zugaiba is és álmélkodva nézték a lángész gyors alkotásait, a melyeknek jótékony hatása csakhamar érezhetővé lőn minden téren. Alig hogy megvetette a magyar tudós társaság alapját s csatolta magához az ország majd minden tekintélyes emberét, már is újabb intézmények alkotásán fáradozott, a melyek közül bennünket legközelebről a lóversenyek s kaszinó megalapítása és az azokból fejlődő gazdasági egyesületek érdekelnek, mint a melyek Berzsényi működését is újabb irányba terelték.

Midőn 1828-ban a pesti kaszinó a megyéket is részvételre szólítá föl, hogy segítsék valami úton-módon a lóverseny ügyét, Somogy megye rendei szívesen felkarolták Széchenyi eszméjét s kirendelték a bizottságot, hogy segílyt gyűjtsenek. Berzsényit, mint mély érzelmű hazafit s jó gazdát egyaránt érdekelte a lóverseny ügye, mert belátta, hogy ez intézménynek, a melynek életrevalóságát némelyek kétségbe vonták, sokkal messzebbre ható eredményeket kell szülnie a mezei gazdaság terén, semhogy az értelmes gazda megtagadhatta volna attól közre-

működését. „Tapsol minden a nagy tüneményeknek — írta Döbrenteihez már 1828-ban — s a Széchenyi Pista név oly büszkén zeng most nálunk, mint egykor a nagy Fritz északon.“ Örvendett azon is, hogy Döbrenteit a „nagyokkal együtt“ munkálkodni látta, s kérte, hogy most mellőzze minden egyéb dolgát, adja által magát egészen hazánk nagyjainak, a kik a „szalmatüzet Vesta tüzévé igyekeznek tenni“. Megigéri, hogy a „pálya egész fentartására“ kívántató tagdíjakat (10 frt) kész fizetni s felajánlja közreműködését Széchenyinek és Wesselényinek, a kik a lóversenyek ügyében legkitartóbban fáradoztak.

A lóverseny és Széchenyi sikerei még egyszer s utoljára a lantot is kezébe adják Berzsenyinek, hogy megdicsőítse őt a *Gróf Mailáth Jánoshoz* írt ódájában, mint Pindár az olympiai győzteseket. Az ő képzeletében is „feltűnt Olympia, istenfiakkal küzdve“ s a „hív hon-szeretetet daliás erényét“ látta megtestesülve Széchenyiben a *diadal fiában*; hallotta a „pályazajt s a pályazajban Széchenyinek hős hágdozatit, lova könnyű győztét“ s látta

Eurus-szülte pején mint viva nyerve díjt;
Mintáldozá fel ezreit, hogy
Ész művein kecsesülne nyelvünk.

E mellett megkísérlé a lóversenyek hatását prózában is kifejteti, hogy a Széchenyi eszméi mennél tágabb körben legyenek ismereteseek. E műve elveszett ugyan, vagy lappang valahol, de bizonyos, hogy egész lélekkel Széchenyihez csatlakozott, kinek már első fölléptét is hazafiúi örömmel és lelkesedéssel fogadta.

Széchenyi viszont a legkedveltebb költőjének tartotta Berzsenyit, kinek hatalmas ódái, úgy szólván mindennapi olvasmányai valának. Egy pár művét, mint *A szerelem*

s *A magyarokhoz* címűeket németre is lefordítá leendő neje számára. A *Romlásnak* indúlt kezdetű ódát különösen szerette s egyik-másik versszakát többször idézte irataiban és beszédeiben egyaránt. Naplóiban azt jegyezte meg e műről, hogy mennél többször olvassa azt, annál inkább eltelik szíve fájdalommal, hogy oly kevesen olvasnak magyar könyvet. Első nagyobb s korszakalkotó művét a *Hitel*-t Berzsenyinek is megküldé s egyszersmind megígérte, hogy nem sokára fel fogja őt keresni Niklán, a mi „ha eddig — mint írja nem történt, annak bizonyára nem a magam, de a közjó iránti fáradozás oka”.¹⁹ *Honunk valódi diszének* nevezte őt s büszke önérzettel vallá meg, hogy ismeri őt, mint „nemzetünk dicső lantosát, kivel más nemzet kérkedne“, noha még sohasem látta, de vele érzett és gondolkozott és „nem ritkán fölemelkedett véle dicsőbb hazákba, a hol gúny, irigység, ellenségeskedés idegen!“ Mikor azonban a *Gróf Majláth János*hoz írt ódáját olvasta még kéziratban s azt hallotta, hogy az az *Aurora* 1831-ki évfolyamában ki fog adatni: kérte őt, hogy az ódának azt a helyét, hol a költő őt Sándor Móricz gróffal hasonlítja össze, mindenesetre dolgozza át. Széchenyi ugyanis Sándor grófot valami nagyobb alapítvány tételére akarta bírni az Akadémiánál s úgy hitte, hogy ez az összehasonlítás tervét megghiúsítja. „Ha nem akarjuk — írja Berzsenyihez 1830. nov. 7-ki levelében — kisded ültetéseim hervadását kevés évek után tapasztalni, Istenért! ne sértsük az ember természetébe belenőtt kis hiúságokat, melyek a szebb lelkűekben sokszor csudát művelnek, közönségesen pedig

¹⁹ L. 1830. jan. 15-ki levelét. *Gróf Széchenyi István levelei* I. köt. 138. l.

elkeserítik“.²⁰ Egyszersmind arra is kérte, hogy őt a *diadal fiá*-nak ne mondja, mert az a „legneveltségesebb következtetéseket fogja szülni“. Ujra sóvárog látása után, mivel ígéretét még mindig nem válthatta be.

Végre az 1832-ki akadémiai nagy gyűlés alkalmával csakugyan találkozott egymással a két férfiú s ugyan ekkor látta Berzsenyi újra tizennyolcz év multával Wesselényi Miklóst is, a ki mintegy bemutatója volt neki Széchenyinnél. A kaszinó fényes termeibe vezetett költő, az ország legelső embereitől körülvéve, alig tudott szóhoz jutni az örömtől, hogy megérhette azt a napot, mikor haladásunk első rangú bajnokaival, Széchenyivel, Wesselényivel s másokkal együtt lehet. „Felszólíttaték — írja Döbrentei — gr. Széchenyi és b. Wesselényi által, a lóverseny ügyének, miből gazdasági egyesületté alakulás vala már akkor az irány, Sómogyban a gazdaköltő hozzájárultával is terjesztésére, s arra legbuzgóbban ajánlkozott.“²¹

Hogy ajánlkozása nem maradt az üres szónál, azt ha más nem, *A magyarországi mezei szorgalomról* írt értekezése világosan mutatja. Mint régi, tapasztalatokban dús gazda inkább saját megfigyeléseit, okulásait adja ugyan elő, mind a mellett látszik, hogy a gazdaság körül akkor nyilvánosságra jutott véleményeknek java részét ismeri s azokkal huzamosan foglalkozott. Itt sem hódol az elvont elméletek rendszerének. Úgy volt meggyőződve, hogy mivel a mezei gazdaság „legfőbb táplálója“ nemzetünknek, kötelessége minden ahhoz értő embernek elmondania saját észrevételeit, a melyek egyben-másban meg-

²⁰ U. o. 185. l.

²¹ Életrajz. XVIII. l.

könnyítik a „mezei szorgalom ügyét legszentebb hűséggel ápolók“ munkáit. Elmaradottságunk nem csüggeszti el, mintha csak a Széchenyi eszméiből kapott volna egy szikrát, a mely az akadályokkal való megvívásra tüzeli. „Legyünk az iránt meggyőződve — írja — hogy azon nagyszerű áldozatok, melyekkel most egyesült nagyaink boszús isteninket engesztelik, áldást hoznak mezeinkre, s ha a köztünk megjelent geniust követni fogjuk, egy igen szép jövőendő felé lesz az útmutatónk.“

Az értekezés alapeszméje az, hogy hazánk boldogsága a mezei gazdaság rendszerének czélszerű kifejtésétől függ. Hogy e rendszer elveit a gyakorlatban kimutassa, vizsgálja a gazdaság összes tényezőit, legkivált pedig a magyar nép jó és rossz tulajdonságait, a melyeket a műveltség még nem is érintett, s ennél fogva természetes, könnyen idomítható állapotban nézi azokat. A magyart a németek és tótok között közép úton látja haladni s arra törekszik, hogy a németek szorgalmát, ügyességét, életrevalóságát megszerettesse a föld népével, a „tótok műveletlenségét, erkölcstelen viseletét“ pedig elkerültesse. Rendre veszi az akadályokat, a melyek a mezei gazdaság fölvirágzásának útjában állanak s minden betegségre egyszersmind orvosságot is ajánl, a mely ha azt nem gyógyítaná is meg gyökeresen, legalább terjedését meggátolná. Mint a nyelvművelésben a dunántúli nyelvjárás szókincseinek elfogadása mellett harczol, a gazdaságról szóló értekezése sem egyéb, mint a dunántúli praktikus gazda észrevételeinek egymás utáni felsorolása. Az ország más vidékeit nem ismerhette eléggé sem könyvekből, sem tapasztalásból, észrevételei tehát a mennyiben helyesek, csak az ország nyugati felének nyújtják többé-kevésbbé jellemző képét, de az általános érdekek

magaslatáig nem érnek föl. S még mint ilyenek sem dicsekedhetnek valami gazdag ismeretkörrel, noha nem tagadható, hogy Berzsenyi sokszor legfontosabb észrevételeit mintegy kész akarva rejti el, mintha eszmemelete nem volna sem elég szabályos, sem előre készített s könnyű folyamatú. Pedig az ő conceptiójának ismert természete, a deduktív rendszer, a mely nagyjából ebben az értekezésben is fölismerhető, épen világos csoportosításával tehet vala kellő hatást. Rendezettsége ellen nincs is mit szólnunk.

A legfőbb bajok szülő okainak első sorban a földművelő nép elégtelen voltát, annak czélszerűtlen megoszlását s a földbirtok tagosítatlan állapotát tartja. Kívánja tehát, hogy a már itt lakó s néhol nagyszámban élő szegény nép külön telepíttessék. Vigyázni kell, hogy a néptelenség gyors orvoslása a sűrű népesség örvényébe ne sodorjon bennünket, mivel — úgy mond — „nem a sok nyomorgó nép, hanem csak a boldog nép s egy nemzetiség boldogítja az országot. A magyar nép csak úgy erősödik, ha nyelvét, szokásait, sőt még ruháit is átveszik az idegenek“. Berzsenyi a ruházatot nem kisebb gondjában részesíti, mint akár a legtösgyökeresebb szokásokat. Részletesen leírja, milyen ruhában járnak az előtte ismert népek, a kik a fényűzésre lassanként mindenüket elköltik. Ezért jut tönkre száz és száz család; ezért kell hazánknak is előbb-utóbb elpusztulnia, ha eddigi szokásaival nem szakít, mert rengeteg pénz vándorol külföldre évenként csupa fényűzési czikkekre.

Hogy a földbirtok tagosítatlan volta a gazdálkodás derekasb haladását nem csekély mértékben gátolt, a azt mindenki tudja. Az sem ismeretlen, hogy e részben az 1832/36-iki országgyűlés a bajok orvoslására határozatot

is hozott, a mennyiben a tagosítás elrendeltetett. Berzsenyi már 1833-ban sürgette a törvényhozás beavatkozását és sürgős munkáját ez ügyben, mert úgy hívé, hogy a „magyar természetlen szegénységének éppen ez a nagy rendetlenség egyik fő oka;“ e miatt nem tud a közbiztonság megszilárdulni közöttünk; e miatt kell a gazdának örökösen aggódnia s bizony a legiparkodóbb is „jó gazdának nézheti magát, ha több száz holdja mellett nem koplal“. Ő is a tagosításban keresi a bajok elhárítását. De a tagosítást az állami hatalomra kívánja bízni, hogy t. i. az „minden közbirtokot haladék nélkül szabályoztatna“. Fél az ügyvédi fogásoktól s furfangtól. „Nem ott az igazság — úgy mond — hol az ember maga eszére s gyakran igen gyarló eszére van bízva, hanem ott, hol a törvény apa s parancsol gyermekeinek.“

Ezek után vizsgálat alá veszi a földművelő népet. Úgy tartja, hogy a magyar nép „sok erővel és természetes okossággal bíró faj“, de hajlamai rossz irányba vannak terelve. A csínosság és büszkeség zsványsággá fajul s a magyar ifjúság virtust lát a lopásban, rablásban, a tömlöcz és deres próbálgatásában. Azért a népet műveltségre kell szoktatni, s e szoktatás mindjárt a gyermek első nevelésénél kezdhető sikerrel. E tekintetben nem győzi a pásztorélet tagadhatatlan árnyoldalait mennél sötétebb színben feltüntetni. A pásztorok szerinte majdnem kivétel nélkül gonosz emberek, a kik előtt másnak sem személye, sem vagyona nem biztos. A mint gyermekük a nagy furkósbotot fel tudja emelni, azonnal ökrérszé lesz s ettől fogva apja gonoszságainak üzőjévé, folytatójává. Kívánja azért az író, hogy mindenhol jól szervezett népiskolák állittassanak föl. Ezek nemcsak a tudás elemeit ismertetik meg az ifjúsággal, hanem az

idegen nyelvű népeket is megmagyarosítják. Fiúk és leányok egyaránt iskolába küldendők, még pedig „csinos magyar öltözetben“ s tanítandók a magyar nyelvre, a gazdaságra és mesterségekre mindaddig, a míg „tökéletes magyarokká és hasznos polgárokká nem idomúlnak, s ez lenne aztán Mohács egyik gyógyszere“.

Azt is megrója Berzsenyi, hogy a nők némely helyeken nem dolgoznak a férfiakkal versenyt, pedig sem a nagy Alföldön, sem Dél-Magyarországban nem tartja „illetlenségnek a fejjérp a férfi munkába keveredni“. „Szép nemzeti bélyegre mutat az ugyan, hogy a magyar a gyengébb nemnek csak a könnyebb munkákat, a férfinak pedig csak az erőt kívánó dolgot adja:“ de mégis meg kell vallania, hogy „a német szorgalom nagy részét az teszi, hogy mind a két nem minden munkában egyenlően részt vesz, s míg a magyar teletszaka csak dohányzik és furuglál, addig a német az asszonyokkal együtt fon, köt, varr, stb., a mi igen is egészen más következetű, mint a furuglaszó“. A dologtalanság számtalan rossznak kútfeje. Az ország közbiztonsága e miatt sem tud jobb lábra állani. Egyébiránt e részben az ország törvényei sem elegendők. Nincsenek dologházaink és javító intézeteink. Így a ki börtönbe kerül, nem hogy megjavúlna, de sőt még gonoszabbá válik a magához hasonlókkal való huzamos együttlétben. Volt rá példa, hogy a több esztendeig raboskodók alig hagyták oda börtönüket, már is elkezdtek lopni és rabolni, mire az éhség önkéntelenül kényszerítette őket. Mind e bajokon legbiztosabban úgy segíthetünk, ha az amerikai államok fenyítő rendszerét hazánk is mennél előbb elfogadja. Téved azonban Berzsenyi, mikor azt hiszi, hogy büntető törvényeinket akként kellene a nép jelleméhez szabni,

hogyminden legkisebb lopást a legnagyobb keménységgel büntetne a hatóság: mert a büntetés akkor épen-séggel nem érné el azt a czélt, a melyet ő is a javítás-ban lát. A gonosz erkölcsű emberek feladójának nagy jutalmat szeretne adatni, hogy így biztosítaná az ered-ményt. A zsidókat, a kik szerinte „többnyire oly egészen romlott szívű népcsalók és orgazdák, hogy azokat a nép között megszenvedni, vagy azokkal bort és húst árul-tatni csupa veszedelem“, falun nem volna szabad meg-tűrni, hanem be kellene szorítani őket a városokba, hol „csalásaikat nem üzhethék oly szemérmetlenül“. Maholnap — úgy mond — örülhet az a család, a ki nem lesz a zsidó zsebében. Ezért kereskedelmi egyesületek, gyárak s pénzüzetek alapítását sürgeti. Ebben a tekintetben Berzsenyi — a Széchenyi nyomdokain haladva — ez esz-mék legkorábbi hirdetői közé tartozik hazánkban.

A mi a nemesség s jobbágyság közötti viszonyt illeti: Berzsenyi egy lépéssel sem megy tovább a nemesi jogok kereténél, a mint föntebb előadtak. Óhajtja azonban, hogy a nemes mindenütt emberségesen bánjék job-bágyaival. „Az ember — úgy mond — mind a nyeregben, mind az eke mellett érzi a maga méltóságát,“ azért a *becsületérzést* kiölni a föld népéből már csak azért sem szabad, mert a szorgalomnak ez az egyik fő ösztöne és rugója. Nagyon jelleméhez illik Berzsenyinek ez ítélet; de mily egész mást hirdettek e korban már Széchenyi és Deák, hogy másokat ne is említsünk. Deák is vizsgálta a nép szorgalmának rugóit, de ő nem a becsület-érzésben, hanem a tulajdon és szabadság fogalmaiban találta meg azokat. Berzsenyi meg van győződve, hogy az alkotmány sánczai ki nem bővíthetők, miben a job-bágyság egészen megnyugszik. Mindenki úr nem lehet

— mondja az író; de a jogegyenlőségtől még igen széles határ választ el az egyforma uraságig. Ezt ő ép oly kevéssé látta be, mint a közép nemesség mind ama tagjai, a kik az új eszméknek ellenségei voltak. Attól még távol van, hogy a jobbágyok sorsa javításában magának a nemzetnek haladását, előmenetelét lássa, noha nem haboz bevallani, hogy a műveltebb jobbágy „annyi esztendei haszonbért ad a földért, mennyit azért másutt még örökben sem adnának“, és hogy „nemesak a gazdaságnak, de a földnek egész becsé a földművelő nép műveltségével, gazdaságával együtt nő és fogy“.

E felfogás nem annyira a gyakorlati gazdáé, mint inkább az erkölcstanító íróé, a ki a műveltség áldásai-ból a jobbágyokat sem akarja kizárni, mivel a műveltség megtanít észszerűen élni és munkálkodni, a tudatlanság pedig lealjasít s balgataggá tesz. Ő szereti a népet, gyönyörködve nézi minden munkájában s úgy van meggyőződve, hogy a magyar szellem még legcsekélyebb dolgában is jellemzőleg nyilatkozik. Észreveszi, hogy a magyar nép véralkata nagyon hajlik az exaltált felé, a mi az emberiség általános tulajdonságai közt kiemelkedő helyet foglal ugyan el, de mégis jobb szeretné, ha inkább hidegebb, de pontosabb latolgató lenne, mint a „gyakran nagyon is tajbász svábok“.

Berzsényi a mezőgazdaság akadályainak néhány valóban fontos okai között mellékeseket is főlemlít, a melyek már részint az előadottaknak következményei, részint pedig nem is számíthatók az akadályok közé. A falusi faépületekben és azok sűrűségében a nép szegénységét látja s törvénynyel óhajtáná szabályoztatni az építkezést, hogy „minden ezután épülendő falubeli házak kőből vagy mórbból és cserép födéltre legyenek“.

Különös azonban, hogy a kéményes konyhák nál jobbaknak és célszerűbbeknek tartja a „füstös avagy kéménytelen konyhákat“, mivel ez utóbbiak ritkán okai a tűzi veszedelemnek; aztán a füstjárta háztető kevésbbé romlandó s a „füstös konyha igen egészséges téli szobául szolgál“. Épen ily különös felfogást mutat a vásárok megrovásában is, a melyek, szerinte, csak dologtalan-ságra szoktatják a népet. Kikel ama káros vélemény ellen is, a mely szerint a buzaföldeket „csigertermésre bitangolják“. Hogy mind e fontos és kevésbbé fontos akadályok elháríttassanak: sürgeti a szorosabb népegyesületeket, hogy az ifjú gazdák a vének kormányja alatt egyesült erővel üznék a gazdálkodást, a melynek „minden jövedelmeiből minden ember a maga közreadott pénze vagy munkája szerint venné ki részét“. Úgy lát-szik, itt a szerbek úgy nevezett *zadrugája* lebegett előtte, a mely régebben csakugyan nemcsak a példás egyet-értésnek, hanem a boldogúlhatásnak is ritka példány-kepe volt. „Az emberek — írja Berzsenyi — külön-válva s magokra hagyatva majd leggyámoltalanabb állatjai a természetnek, egyesülve pedig urai a földnek. Vadság-szaggatta és reggette külön az embereket s a művelt-ségnek legfőbb célja: azok egyesítése.“

Berzsenyi az igazi mély megfigyelések és tapasztalati igazságok egész sorozata mellett néhol egyoldalúságba esik s bár mindenben a középútat keresi, nem tud azon megmaradni. Mondanunk sem kell, hogy a fel-hozott akadályok nagy részét ma már szerencsésen elhá-rította a haladó polgárosultság: de ez előtt hatvan esztendővel még azok megszüntetése jobbára az utópiák közé tartozott. Azért sajnálni lehet, hogy e vizsgálódások abban a korban nem juthattak nyilvánosságra, mikor

némi hatásuk lehetett volna. Így inkább csak jelleméhez nyújtanak adatokat a nélkül, hogy az író törekvése belevegyülhetett volna a nemzet nagy munkájába. Azonban Berzsényi mindig azt remélte, hogy ez értekezése többi munkáival együtt hova-tovább megjelenhet. Évek óta folyvást ez volt leggondosabb törekvése, azért nem közölte prózai műveinek nagy részét, hiába kérték azokat tőle az akkori szerkesztők, Vörösmarty és Szemere, hiába még Döbrentei is, a kinek legszívesebben átengedett volna egyet-mást, ha az nem lett volna célja, hogy ő maga adja ki összes műveit harmadszor.

Valóban életének alkonyán épen oly féltő gonddal gyűjtögette összes iratait, mint a hogy vagyonát rendezgette s gyermekeit oktattatta, mikép vezessék halála után közös egyetértéssel a reájok maradó gazdaságot. Azért hagyta el többször 1828 óta egészen 1835-ig húzamosabb időre családját, hogy zavartalanul, csendben, kellő kényelemmel s gondosan készülgessen műveinek harmadik kiadásához, a melyet önmaga szeretett volna saját izlése s elvei szerint a közönség elé bocsátani. Másfelől pedig mintegy próbára akarta tenni családját: vajjon nála nélkül tud-e oly takarékosan, kitartó szorgalommal s higgadt megfontolással gazdálkodni; követi-e az ő tanácsát, s példája és útmutatása nem voltak-e kösziklára vetett magvak? Berzsényi megelégedéssel tapasztalta, hogy neje és gyermekei egyaránt követik az ő nyomdokait a gazdálkodásban, s mikor erről meggyőződött, mindinkább félrevonult, hogy életének utolsó s legfőbb célját elérhesse, műveinek kiadását bevégezhesse.

Adataink szerint Helmeczy volt az első, a ki a harmadik kiadás iránt még 1828-ban fölkereste őt; Berzsényi

azonban vagy nem kapta meg a Helmeczy levelét, vagy csak húzta-halasztotta a választ. A következő évben újra ismételte Helmeczy a kiadás iránti kérelmét, mintegy mentegelve kritikánk újabb tényeit, a melyek miatt talán Berzsenyi barátsága megcsökkent ő iránta is. De vigasztalja őt Helmeczy, hogy egyetlen irodalom sem ment az efféléktől, aztán az Akadémia talán szelídebb irányt ad a kritikának, a mire nagy szükség van, mert az „írónak azon kicsiny dicsőség volt jutalma, ösztöne, vigasztalása, melyet a nemzet jobbaitól várt s érdemlett”.²²

Helmeczy után Kazinczy ajánlkozott a harmadik kiadás szerkesztésére. Nyolcz év óta megint szünetelt köztük a levelezés, és Kazinczy, úgy látszik, evvel akarta barátja hosszú hallgatását megtörni. Elmondta, hogy az első két kiadás sok helyen „tele van hibás interpunctióval, olykor hibás orthographiával is”. Ennélfogva „szeretném — írja Kazinczy — annak a lelkes költőnknek munkáit, ki a maga kora legjobbjainak javalásokat oly mértékben nyerte el, a hogy kevés írónk mindeddig, tiszta és költőjökhez méltó kiadásban tenni közre; szeretném bizonyosságát hagyni, hogy te és én egymást *mindenkor* szerettük”.²³ Berzsenyi azonban úgy találta, hogy a világ az ő engedekenységét s Kazinczy készségét egyaránt affectationnak venné, a mely őszinte meggyőződésével ellenkezett. De egyébiránt is nyíltan megvallotta, hogy őt mint költőt igen nagynak tartja, de mint aesthetikusnak sok elveivel nem tud egyetérteni, azért Kazinczy jótéményeitől meg kell magát fosztania. Kazinczy erre azt

²² L. 1829. jan. 25-ki levelét. M. Tud. Akad. könyvtára: M. Irod. Lev., 4r. 213. sz.

²³ 1829. ápr. 14-ki levelében.

válaszolta, hogy meggyőződésben ellenkezhetik két jó barát egymással, csak érzésben ne ellenkezzék. Ha ő most Berzsenyi munkáját kiadhatná, ezzel mintegy megpecsételné régi jó barátságuk emlékét, a mely ő előtté szent.

Berzsenyi nemcsak azért nem volt hajlandó műveinek kiadását Kazinczyra bízni, mert aesthetikai elveivel nem értett egyet, hanem azért is, mert Kazinczy csak a verses dolgozatokat kívánta kiadni, Berzsenyi pedig összes munkáinak kiadását tervezte. Úgy látszik, Helmeccynek is ezért nem válaszolt főntebb említett leveleire. Helmeccy azonban nem könnyen mondott le a reményről, hogy őt harmadszor is ő vezetheti a közönség elé. Azért a következő évben megint megújította kérelmét, a melyre Berzsenyi valószínűleg 1832-ben a következőkép felelt: „Pirulva kell megvallanom — írja — hogy munkáimat újabb kiadásra, ámbár már régulta készíttetem azokat, mindeddig nem tudtam elkészíteni . . . Azonban ha élek, a jövő nyárnak egy részét a Rudasban akarom tölteni, s ha a cholera ismét el nem rezzent onnét, ott el is fogom végezni, a mit e részben tenni akarok vagy tehetek: és akkor kérni is fogom kedves uramöcsémet, hogy bővebb tapasztalása szerint a kiadásban tanácsával élnem engedjen.“²⁴

Volt-e tudomása Bajzának e hiába tett kísérletekről s nem akarta-e megmutatni, hogy ő talán szerencsésebb lehet Kazinczynál is, Helmecczynél is: nem tudjuk; de annyi bizonyos, hogy 1834-ben ő is ajánlatot tett a Berzsenyi műveinek harmadszori kiadására, a mire Berzsenyinek részint személyes jó barátai, részint munkáinak tisztelői szólították föl. Az első kiadás nagy hatását épen az mutatta, hogy pár év múlva ismételni kellett a

²⁴ Főntebb id. lev.

kiadást, a mely kevés számban nyomatván, annyira elfogyott, hogy „most semmi könyvárusnál, még antiquárnál sem kapható többé, holott köztudomás szerint koronként kerestetik“. „Tizennyolcz év leforgása alatt — írja Bajza — olvasó publicumunk igen megszaporodott, sőt egy egész új olvasó generatio támadott; nem lehet tehát csudálni, ha mai nap az uram bátyám verseinek hiánya mindenfelé érezhető“. Szívesen keresne kiadót, a ki saját költségén örömet kiadná Berzsenyi munkáit, a rendezést pedig készséggel teljesítené.²⁵

Nincs nyoma adataink közt, mit válaszolhatott Berzsenyi e szíves ajánlatra, de annyit tudunk, hogy válasza kedvező nem lehetett Bajzára nézve, s ez mutatja legjobban, mennyire távol érezte magát ő mind Kazinczytól, mind az *Aurora*-körtől. De másfelől fölötté érdekes, hogy a kiadásra vagy szerkesztésre ajánlkozók csak verses műveit szerették volna kiadni s nem is említik vala a prózai dolgozatokat, holott ő maga ezeket kívánta volna megismertetni a közönséggel. Ezért ügyekezett a fővárosba, hogy aesthetikai munkáinak némely pontjait még egyik-másik segédkönyvből kiigazíthassa, a melyekhez falun nem juthatott. Költői munkáival aránylag keveset törődött, de a prózaiaktól nagy hatást várt. „A legszen-
tebb akarattal írtam minden betűmet s lehetetlen, hogy munkám haszontalan legyen“ — mondja a Döbrenteihez írt s már idézett levelében kritikai dolgozataira czélozva.

Aggodalmai azonban folyvást növekedtek, hogy összes művei kiadását meg nem érheti. Niklán is, Budán is egyre tisztázgatta sajtó alá készítendő munkáit, de hamar kifáradt s csüggedtnek érezte magát. Már 1831-ben úgy

²⁵ L 1834. márcz. 24-ki levelét. Akad. u. o.

rendelkezett, hogyha hamarább halna meg, semhogy végső reménye teljesülhetne, Döbrentei vegye pártfogásába az ő „árvaít“, a kritikai dolgozatokat, a melyeken folyvást javítgatott s igazított. Egyszersmind többi munkáit is újonnan akarta elrendezni, mert az eddigi kiadásokkal sehogy sem volt megelégedve. De csak lassan haladt részint kedvetlenségei, részint másnemű törekvései miatt. Aztán fiai a maguk szárnyára keltek s nem segíthettek neki úgy, mint eddig a gazdálkodásban. „Szomorú az állapotom: — írja Döbrenteinek 1835. júl. 25-kéről — fiaim elhagytak, s magam viszem a régen megunt terhet s nincs elegendő erőm vagy elszántságom magamról azt lerázni“. Épen az erő hiánya töltötte el fájdalommal. Érezte, hogy „minden erényünk jutalma csak az, hogy azok által még nagyobb szolgásgót nyerünk“. A mi eddig lenyűgözte: most kétszeres súlylyal érzé magára nehezedeni. „Fájdalom — írja — hogy én minden szabad birtokom mellett csak oly szegény helóta vagyok, kinek ritkán jut csak egy félig szabad óra is.“

Remélte azonban, hogy ha Budára költözhetik, minden megváltozik. A gazdasággal nem kell vesződnie s így nyugalma és kedve egyaránt visszatér. Még 1835. végén is e tervvel foglalkozik. „A jövő nyár elején — írja Döbrenteinek — látni foglak. Míg pénzemben tart, Budán fogok fürdeni, mert az idén nagyon megrezzentett hypochondriám vagy valami májfájásom s nem merem többé a fürdést elmulasztani. De egyébiránt is ottan tudok legnyugodtabban dolgozni s reménylem, ott el is tudom munkáimat az új kiadásra készíteni“. ²⁶

Többé azonban nem mozdúlhatott ki falujából. Egyre

²⁶ 1835. decz. 3-án írt levelében.

hanyatlani érezte erejét, almatlanságban szenvedt, a melyhez koronként megújuló gyomor-görcsök járultak. Az 1836. évi január hónap végén már aggasztóra fordult állapota, a melyről azonban csak orvosa és családja tudták, hogy végzetes következményű lesz a költőre. Pesten nem is sejtették, hogy utolsó napjait éli.

Neje és gyermekei szorongó félelemmel virasztottak mellette.

Február közepén a „lábain kezdődött és lépcsőnként a test felsőbb részeire szétterjedt szélütés“ annyira súlyossá tette állapotát, hogy minden órában félhettek a bekövetkező haláltól. De még nyolcz napig vivódott, mialatt önmaga is érezte végórája közeledtét. Ez azonban nem rémítette. Férfias szilárdsággal s nyugalmas lélekkel társalgott élete utolsó perczéig családjával s orvosaival, mignem február 24-én a testén emésztő kór teljesen erőt vevén rajta, életét kioltotta.²⁷

Tetemei ott nyugszanak a még ma is meglevő kert alatti temetőben, honnét emlékoszlopa messzire kimagaslik. Ez emlékoszlop felállítását már 1843-ban tervezte Somogy megye, a melynek rendei „önszántukból, saját lelkök által készítetve, szabadon és egyetértőleg“ hozák azon határozatot, hogy a „niklai sírkertben nyugvó nagy társuknak emléket emeljenek“:²⁸ de a terv csak 1860. június 14-én létesülhetett. A költő születésének századik évfordulóján pedig a hetyei szülőházat jelölték meg emléktáblával az egész nemzet közös lelkesülése s ünneplése közt.

Kölcsey még ugyanazon évben, mikor Berzsenyi elhunyt, sietett engesztelő áldozatát bemutatni a vele soha ki

²⁷ Döbrentei: II. és XIX. l.

²⁸ A gyűlés jegyzőkönyve, *Somogy* 1876: 20. sz.

nem békülő költő emlékének s örült, hogy a beszéd az akkori írók tetszését kivétel nélkül megnyerte.²⁹ Nem maga olvasta fel Kölcsey az emlékbeszédet, hanem Helmeczy, de így is maradandó hatást tett az őszinte kegyeletnek ama páratlan nemes hangjával, mely az egészen előmlik s azt mintegy megható elegiává varázsolja s a költő és kritikus — Berzsenyi és Kölcsey — viszonyának ama ritka tapintatos fölleplezésével, mely mintegy középpontja s a tulajdonképeni hatás alkotója:

„Az ifjú, Tek. Társaság, az ifjú, ki a nemzet nagy énekesét megítélni merész volt, s ki e merészséget oly felette drágán, Berzsenyi elhülésével fizette meg, ez az ifjú — én valék.“

.....

„Árnyéka az elköltözöttnek, sírod felett zeng az engesztelő szózat! Nem sokára követlek tégedet, s a maradék írói harcainkat nem fogja ismerni s neveinket békés gondolattal nevezendi egymás mellett, ha korunk énekeire visszaemlékezik. Emberek valánk; miért szégyenelnők azt? Az élet útai keresztül járnak egymáson; s leggyakrabban *elveink szentsége sem oltalmazhat meg akár tévedéstől, akár félreértéstől*; de a sírdomb békeség laka, s küszöbén emberi érdek nem léphet be. Te a földi leplet s vele a halandó gyarlóságait levetkezed. Elköltözött az ember; a költő miénk, e nemzeté maradt végiglen, e nemzeté, mely neved és dicsőséged szent örökség gyanánt birandja.“

²⁹ L. Kölcseynek Bártfayhoz 1836. decz. 15-én írt levelét.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A *-gal jegyzett számok azon lapszámokat mutatják, a melyeken az illető tárgyról bővebben van szó.

Akadémia (M. Tud. —) 117, 308, 405, 413. Amade László b. 88. Angyal Dávid. 3, 12, 69, 81. Apáczai Cseri János. 270. Aranka György. 277. Arany János. 162. Aristoteles. 373. Auróra. 394, 401. Ányos Pál. 74, 88, 185, 251. Átdolgozás. 151.* Bacsányi János. 34, 77, 87, 146, 152, 186, 512, 328. Bajza József. 379, 399, 423. Ballagi Géza. 52. Baranyai Gábor. 7, 8. Barczafalvi Szabó Dávid. 271, 276, 294. Baróti Szabó Dávid. 18, 66, 137, 142,* 251. Batteux. 384. Batthyány Ádám gr. 5. Bánóczi József. 145. Bárány Boldizsár. 229. Báróczy Sándor. 18, 279. Bászel Aurél. 158. Beregszászi Pál. 293. Berzeviczy Gergely. 173	Berzsenyi-család. 4.* Berzsenyi Balázs. 5. Berzsenyi Benedek. 5, 6. Berzsenyi Dániel életrajzi adatai: — — betegsége. 107, 113, 311,* 355, 425. — — iskoláztatása. 11,* — — nevelésmódja. 60, 98. — — működése: — — műveinek kiadása. 117,* 119, 421, 426. — — emléke. 426. — — első kísérletei. 24, 37,* 77.* — — ódái. 48, 63, 65, 71, 93, 157,* 181.* — — epistolái. 247.* — — elegiái. 181.* — — levelei 99, 307. — — költői és prózai nyelve. 279,* 307. — — felelete a Kölcssey kritiká- jára. 349,* 357, 362,* 392, 397. — — „A versformákról.“ 357, 370, 374.* — — „A kritikáról.“ 357, 370, 377.* — — „Kritikai levelek.“ 357, 367, 380,* 398. — — „Poétai Harmonistika.“ 307, 357, 383.*

Berzsenyi Dániel: „A magyarországi mezei szorgalomról“ 413.*

Berzsenyi Dánielné Takács Zsuzsanna. 58.*

Berzsenyi Farkas. 396.

Berzsenyi László. 315, 337, 354.

Berzsenyi Mátyás. 5.

Berzsenyi Mihály. 5.

Berzsenyi Zsigmond. 5.

Bessenyei György. 18, 45, 137, 184.

Bethlen Ádám grófné. 104.

Bilkey Pap Ferencz. 117, 119.

Bouterweck. 362.

Bowring. 267.

Buda. 424.

Bürger. 77.

Calepinus szótára. 270.

Catullus. 152, 158.

Cholera (1831-ki) 407.

Cicero. 145.

Classikai költészet. 136.* 145.

Colbert. 8.

Corneille Péter. 156

Correctio. 229.*

Csebi Pogány Mihály. 6.

Csengeri János. 162, 163.

Csiky Gergely. 158.

Csokonai Vitéz Mihály. 41. 186.

212. 325. 329. 331.

Czélók és tervek. 227.*

Dayka Gábor. 77, 87, 99, 115, 119, 123, 146, 185, 212, 279, 339, 340.

Debreczeni grammatika. 277.

Demek Győző. 81, 86.

Dessewffy József gr. 316, 396

Döbrentei Gábor. 3, 8, 17, 20, 23, 44, 71, 81, 86, 104, 251, 260,

314, 331, 401,* 425.

Dugonics András. 272.

Erdélyi János. 160,* 200

Erdélyi Károly, 81, 86.

Erdélyi Múzeum. 331.

Erdősi Sylvester János. 139, 270.

Erköles fogalma. 242.*

Esterházy Károly gr. 53.

Édes Gergely. 152.

Faludi Ferencz. 88.

Farkas András. 48.

Farkas tanár. 15.

Fáy András. 129, 405.

Fejér György. 322.

Felelet a Mondolatra. 300.*

Festetics Ernő gr. 323.

Festetics György gr. 129, 171, 176,

197, 234, 239, 244, 316.*

Festetics László gr. 199, 319.

Folnesics János Lajos. 278, 296.

Földi János. 34,* 54, 146, 277.

Gelei István. 273.

Geleji Katona István. 270.

Gergikon. 317.

Goethe. 34, 156, 162, 179, 278.

Görög Demeter. 218.

Gvadányi József gr. 251.

Gyöngyösy István. 140,* 270.

Gyulai Pál. 157.

Helikoni ünnepélyek. 316.*

Helmeczy Mihály. 115,* 125, 257,

301,* 421.

- Home. 362.
 Horatius. 19, 45, 135, 145, 147,*
 178,* 196, 211, 229, 248, 278.
 Horvát István. 101, 111, 115, 174,
 231, 245, 331.
 Horváth Ádám. 51, 77, 87, 123,
 196, 323, 325.
 Horváth Endre. 152, 305.
 Horváth (Takácsi -) János. 167, 336.
 Hrabovszky Sámuel. 16.
 Hypochondria. 260,* 311.
 „Ifjabbik Robinson“. 273.
 Iskola (Soproni —) 11, 13,* 21, 27.
 Jánosy József. 322.
 Jean Paul. 362.
 Kalmár György. 142.
 Kazinczy Ferencz. 7, 17, 19, 34,*
 50,* 81, 87, 98, 105,* 114, 116,
 124, 134, 137, 146, 179, 186,
 195, 229, 234, 244, 248, 272,*
 328, 347, 361, 390, 398, 407,
 422.
 Kazinczy F. ítélete Berzsenyiről. 2,
 73, 101, 205.
 Kazinczy Gábor. 4, 133.
 Káldy Pál. 70, 93, 122.
 Kállay Ferencz. 330.
 Kemenes-alja. 10, 112, 114.
 Kenderesi Mihály. 118.
 Kis István. 110.
 Kis János. 17, 34,* 65, 67,* 98,
 108, 119, 122, 147, 152, 212,
 229, 234, 245, 279, 325, 329,
 392.
 — — folyóirata a „Magyar Tár-
 ház“. 108, 109.
 Kisfaludy Károly. 383, 394.
 Kisfaludy Sándor. 41, 118, 123,
 196, 212, 230, 279, 324, 339.
 Klopstock. 34, 278.
 Konyári Mihály. 322.
 Korenika. (Türmezei —) Sándor
 97, 392.
 Kotzebue. 261.
 Kozma Gergely. 229.
 Kölcsey Ferencz. 81, 109, 124, 258,
 300, 354, 364, 379, 390, 402,
 427.
 — — kritikája. 326,* 363, 390.
 — — emlékbeszéde. 426.
 Körösy László. 3.
 Kulcsár István. 126.
 Kupa támadása. 262.*
 Leoninus-vers. 152.
 Lessing. 379, 387.
 Liebbald Gyula. 322.
 Lóversenyek. 411.
 Loyaltas. 150, 172.
 Lyra (Magyar —) 181.*
 Madarassy Ferencz. 114.
 Magyar Hirmondó. 271.
 Magyar Museum. 272, 328.
 Majláth János gr. 201, 395, 411.
 Marczali Henrik. 146.
 Matthiesson. 34, 36, 40, 77,* 167,
 197.
 Márton István. 272.
 Medgyesy Pál. 270.
 Mérey Sándor. 396.
 Molnár (Szenczi —) Albert. 183,
 270.
 Molnár János. 142.
 Mondolat. 253, 294,* 320.

- Müller L. 158.
 Müllner Mátyás. 12, 17, 27.
 Nagy (Mesterházy —) János. 16.
 Nagy József. 323.
 Nagy (Felsőbüki —) Pál. 171, 173, 176. 199.
 Napoleon. 172, 193.
 Négyesy László, 12, 27, 225.
 Németh Péter. 322.
 Nikla. 97,* 123, 126, 128, 403, 424.
 Noszlopy Tivadar. 6, 62, 66, 97, 128.
 Nyelvújítás. 269.*
 Orczy László b. 53.
 Orczy Lőrincz b. 18.
 Ovidius. 147, 158.
 Papnövendékek. 115, 118.
 Pauer (Kápolnai —) István. 114.
 Pázmány Péter. 270.
 Pethe Ferencz. 278, 296.
 Petőfi Sándor. 41, 251.
 Petz bírálata. 334,* 345.
 Philosophiai műszótár. 308.
 Pindaros. 151. 158, 211.
 Plutarchos. 145.
 Podmaniczky József b. 53.
 Prónay László b. 50, 54.
 Prónay Sándor b. 103, 127, 171, 200, 293.
 Propertius. 158.
 Provincialismus. 342.
 Racine János. 157.
 Rádai Pál. 184.
 Ráday Gedeon gr. 34, 77, 137, 139,* 152, 272, 338.
 Rájnisi József. 18, 66, 141.*
 Reform az irodalomban. 137.*
 Révai Miklós. 18, 50, 53, 66, 137,* 278.
 Rousseau. 125.
 Rummy Károly György. 176.
 Ruszek József. 322.
 Salis. 36, 77.
 Sallustius. 145, 178.
 Sárközy István. 103, 107. 123.
 Sárospatak. 119.
 Schiller. 77, 156, 167.
 Schuber Mátyás. 81.
 Schwartzner Márton. 175.
 Shakspeare. 162.
 Siegwart. 272.
 Siskovics József. 115.
 Sombory László. 222.
 Somogyi Gedeon. 294.
 Sopron. 13,* 261, 392.
 Soproni Magyar Társaság. 22.
 Sömjén. 56,* 128.
 Sulzer. 372.
 Stoicismus. 134.
 Szacsavay Sándor. 54.
 Szatmár. 119.
 Szántó (Arator) István. 270.
 Szász Károly. 158, 168.
 Szedlniczky. 330.
 Szeged. 119.
 Szemere Pál. 101, 106, 110, 115, 124, 133, 261, 268, 300, 354, 364, 395, 397.
 Szentgyörgyi József. 294.*
 Szentjóni Szabó László. 77,* 87.
 Szentmiklósy Alajos. 167.
 Széchenyi Ferencz gr. 3, 268, 403.

- Széchenyi István gr. 53, 171, 191,
234, 316, 410.
Szilágyi Sámuel. 54.
Szvörényi József. 127.
- T**akács (Dukai —) Ferencz. 58.
Takács (Péteri —) József. 66.
Takács (Dukai —) Judit. 230, 233,
251, 324, 325.
Tatay János. 116, 118.
Teleki József gr. 353.
Teleki László gr. 102, 171, 200.
Thulmon Pál. 58, 98, 113.
Toldy Ferencz. 3, 4, 65, 117, 120,
153, 379, 395.
Tócs Gusztáv. 81.
Trattner János. 332.
Tudományos Gyűjtemény. 331, 349,
396.
- V**adnai Lajos 323.
Vandza Mihály. 278.
Vay József b. 53.
Verseghy Ferencz. 77, 88, 146,
152, 277, 372.
Versidom (Magyaros —) 88,* 226.
— (Mértékes —) 142, 225, 287.
Villemain. 158.
- Virág Benedek. 37, 66, 99, 110,
123, 125, 147,* 179, 212, 246,
251, 279, 340.
Virgilius. 147, 152, 158, 278.
Vitkovics Mihály. 101, 110, 114,
115, 125, 146, 152, 251, 255,
300, 332.
Volney: „Les ruines“. 359.*
Voltaire. 278.
Vörösmarty Mihály. 157, 212, 225,
240, 256, 288, 374, 382, 396.
- Waltersdorfer Rudolf. 16.
Wertheimer Ede. 91.
Wesselényi Ferencz nádor. 267.
Wesselényi Miklós b. id. 176, 199,
218, 222, 244, 366.
Wesselényi Miklós b. ifj. 222, 244,
413.
Wieland. 248, 278.
Wiener Allg. Zeitung. 334.
Wietorisz Jonathán. 15,* 21, 26, 27.
Wilfinger J. E. 15.
Wimmer. 336.
Winckelmann. 362, 384.
- Z**ádor György. 395.
Zrinyi Miklós gr. 140, 162, 183,
270, 325, 338.

IGAZÍTÁS.

46. lap alul 7. sor: 1795—1799-ig... — olv.: 1795—1798-ig.
113. lap alul 11. sor: veszteséget okozott neki s a különben... —
olv.: veszteséget okozott neki, a különben...

